

Marginalia Historica

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

1_2018

Marginalia Historica

Ročník 9, číslo 1/2018

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně. Redakční uzávěrka 31. března a 30. září. Časopis je zařazen na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR. Webová stránka je dostupná zde: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>.

Peer-reviewed academic journal focused on broadly defined history of education (including schooling and adult education) as well as on culture history viewed as complementary to it. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and a wider European context. The academic journal is included in the List of non-impact peer-reviewed journals published in the Czech Republic. Web page: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>.

Vydává/Published by

Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu, Magdalény Retigové 4, 116 39 Praha 1

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Christoph Boyer (Salzburg), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Tomáš Kasper (Liberec), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křestan (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakov), Jiří Pokorný (Praha), Jan Šindelář (Praha), Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha), Ewa Wólkiewicz (Varšava)

Předsedkyně redakční rady/Editor-in-chief

Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady/Deputy Editor-in-chief

Jiří Hnilica

Výkonná redakce/Executive editors

Jitka Bílková (vedoucí redaktorka), Vojtěch Čurda, Milan Ducháček, Václav Nájemník, Bohuslav Rejzl

Jazyková korektura/Copyeditor

Josef Lesák

Anglické překlady/English translation by

Josef Kales

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám vedoucí redaktorky na adresu vydavatele či na elektronickou adresu marginalia@seznam.cz. Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu – Studentského vědeckého projektu č. 260–459 (Duchovní a kulturní pouta Evropy a lidská práva), hlavní řešitel prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

Obsah

STUDIE

Jana KEPARTOVÁ

Učitel, cestovatel a spisovatel Josef Wunsch v kontextu doby 9

Veronika FAKTOROVÁ

Paralely a rozdíly. Cestopisné obrazy Jana Nerudy a Josefa Wünsche 19

Petr CHARVÁT

Tiámatiny oči: Wünschovi souvěkovi objevují Anatolii 39

Jana KEPARTOVÁ

Josef Wunsch a klasická filologie 53

Helena KOVÁŘOVÁ

Učitel František Slaměník cestovatelem 75

Markéta KŘÍŽOVÁ

Julius Nestler: Gymnaziální profesor na stopě Atlantidy 89

Klára NOVOTNÁ

Pedagogický sbor dívčího lycea/gymnázia spolku Ludmila v Českých Budějovicích a jeho proměny v první polovině 20. století 109

Miroslav NOVOTNÝ – Tomáš VEBER

„Poutníci z lásky k učení?“ Řeholní scholastici na cestách v 18. a 19. století 129

Karel RÝDL

Existenční a studijní cesty Viléma Gablera a jejich využití v pedagogické praxi 149

Maria SIX-HOHENBALKEN
Josef Wünsch's Travels to the East of the Ottoman Empire:
Adventures or Pioneering Research..... 169

Karla VYMĚTALOVÁ
Peregrinatio magistrorum aneb Učitelé „na cestách“ 197

RECENZE

Pavel BOLINA – Tomáš KLIMEK – Václav CÍLEK,
Staré cesty v krajině středních Čech.
(Petr Charvát) 215

Josef SERINEK – Jan TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie.*
(Vlasta Kordová) 218

Andrew Baruch WACHTEL, *Po komunismu stále důležité?*
(Vojtěch Čurda) 224

Petra SCHINDLER-WISTEN, *O chalupách a lidech. Chalupářství
v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace.*
(Alžběta Kratinová) 226

Ota KONRÁD, Rudolf KUČERA, *Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí
v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922.*
(Vojtěch Čurda) 228

KRONIKA

Osmá výroční konference Centra vizuální historie Malach
(Jakub Bronec)..... 235

XVII. ročník setkání historiků a příznivců orální historie
na hradě Sovinci
(Jakub Bronec)..... 237

Studie

Učitel, cestovatel a spisovatel Josef Wunsch v kontextu doby

The Life and Times of the Teacher, Traveller and Writer
Josef Wunsch

Jana Keparťová

Abstrakt

Osobnost Josefa Wunsche se po sto letech od jeho smrti dočkala pocty, jaká mu náležela již dávno. V úvodu jemu věnovaného čísla časopisu je Wunsch představen v kontextu dobového habsburského školství, cestovatelského entuziasmu a v době „rozvoje cestovních obrázků“, v nichž následoval Jana Neruda.

Abstract

A hundred years after the death of Josef Wunsch, a long-deserved homage has been finally paid by dedicating this issue to his personality. As an introduction to the topic, the traveller is portrayed in the context of the Habsburg schooling system, of a general enthusiasm of the period for travelling and of ‘the blooming genre of travel pictures’ in which Wunsch was a follower of Jan Neruda.

Klíčová slova

Josef Wunsch – školství – cestování – literatura – 19. století

Keywords

Josef Wunsch – schooling – travelling – literature – 19th century

V roce 2017 uplynulo 110 let od úmrtí středoškolského profesora a objevitele pramenů Tigridu Josefa Wunsche, k jehož poctě jsme v Plzni, jeho posledním učitelském působišti, uspořádali první den pátého mezioborového symposia na téma *Učitelé na cestách v 18. až 20. století. Inovace. Inspirace. Edukace.*

Jak vyplynulo ze všech příspěvků, které na konferenci v Plzni zazněly, zaslужuje si Josef Wünsch naši uctivé pozornosti hned z několika důvodů. V následujících řádcích se proto pokusím dnes neprávem zapomenutou osobnost tohoto obdivuhodného učitele, cestovatele a spisovatele stručně představit v kontextu doby, v níž žil.¹ Konkrétní hodnocení jeho přínosu českému školství, vědě i literatuře, jakož i cestovatelství obecně pak najde čtenář v následujících studiích.

Kdo byl Josef Wünsch?

Josef Wünsch se narodil 29. června 1842 do rokycanské rodiny poměrně chudého českého koželuha jako druhorozené dítě, ale jako první syn. Jeho otec byl (ne vždy vlastní vinou) neúspěšným živnostníkem, a nejspíše proto rodiče nechtěli, aby syn svého otce v povolání následoval. Navíc se jevil jako chlapec nadaný a zvědavý. Proto bylo rozhodnuto dát syna na studie. Nejprve ho rodiče poslali do v Čechách té doby zatím nepovinné hlavní školy, jež byla posléze přeměněna v nižší reálku.² Reálné školy se již více zaměřovaly na přírodovědné předměty a živé jazyky. Josef byl ale nakonec roku 1856 poslán z rodných Rokycan do Plzně, na osmileté klasické gymnázium;³ v té době mu již bylo 14 let. Stát se studentem střední školy

mělo již samo o sobě velkou váhu, gymnázií nebylo v Rakousko-Uhersku žádné velké množství a Miroslav Hroch uvádí, že počet gymnazistů dosahoval sotva 1 % chlapecké populace.⁴ Klasické vzdělání navíc bylo v té době velmi prestižní záležitostí a slibovalo lepší budoucnost, nejspíše ve státní sféře.⁵

Nicméně ani Plzeň se neměla stát Wünschovou definitivní středoškolskou studentskou štací. Po roce zdejších studií byl Josef přeložen do hlavního města českého království, na německé novoměstské piaristické gymnázium; pravděpodobnost úspěšného zajištění vhodného povolání se tím měla ještě zvýšit: absolutorium studia s maturitou znamenalo určitou společenskou prestiž a maturant, i kdyby dále nestudoval, měl k mnohým povoláním cestu otevřenou – především ve státní správě, která zajišťovala stálý plat, definitivu. Takto uvažovalo mnoho rodičů nadaných synů a klasická gymnázia tedy neměla nouzi o uchazeče. Josef Wünsch ukončil středoškolské vzdělání v roce 1864 s vyznamenáním.⁶

Na pražskou – tehdy ještě nerozdělenou – Karlo-Ferdinandovu univerzitu se Josef téhož roku přihlásil s cílem stát se klasickým filologem a učitelem na středních školách. Vzhledem k počtu hodin latiny a řečtiny, jež tehdy zaplavovaly gymnázia, bylo na jedné straně nasnadě, že absolvent nebude mít problémy s umístěním, na druhé straně však množství učitelů klasických jazyků nebylo zrovna nejmenší – a to je i pravděpodobný důvod jejich vzájemných třenic (jež můžeme vysledovat v dobových tištěných i netištěných materiálech) a jejich uzavírání se do svého oboru, a tím vytváření stereotypního obrazu klasických filologů jako osob sui generis, jak je známe především z literatury a filmu.

Působení cestovatele a spisovatele Josefa Wünsche v Plzni v letech 1886–1907, in: Sborník Západočeského muzea v Plzni, řada Historie XIII, Plzeň 1996, s. 166.

⁴ Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*, Praha 2009, s. 47. Citováno podle: Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Ž dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 1999, s. 204–205. Zde se také (s odkazem na Ignát HERMANN, *Blednoucí obrázky*, s. 177–178) uvádí: „Středoškolské vzdělání zůstávalo elitní, středoškolaček se těšil autoritě, třebaže nemusela být založena na odpovídajícím sociálním postavení.“

⁵ Srov. Martin SVATOŠ, *Výuka antickým jazykům a literaturám v době Lannových gymnaziálních studií*, in: Villa Lanna – Antika a Praha 1872, Jiří Šubrt (ed.), Praha 1994, s. 33.

⁶ AMBH, f. Pozůstalost J. Wünsche, doklady, inv. č. 022 304/5, *Programm des k. k. Neustädter Gymnasiums zu Prag: am Schlusse des Schuljahres 1859*, Praha 1864, s. 31; *Pozůstalost J. Wünsche*.

¹ Německá verze této úvodní studie vychází současně v kolektivní monografii: Maria SIX-HOHENBALKEN (ed.), *Reisen zu den Quellen des Tigris... Josef Wünschs Studien in Mesopotamien / Travels to the Tigris springs... Josef Wünschs' studies in Mesopotamia*, Wien 2019.

² Roku 1850 byla rokycanská hlavní škola povýšena na nižší reálnou školu. Teprve Císařským diplomem (tzv. říjnový diplom) z roku 1860 byla tato instituce prohlášena za školu s českým vyučovacím jazykem. David BOREK, *Dějiny Rokycan 1801–1900*, [online], [citováno dne: 30. 5. 2015]. Dostupné z: <http://encyklopedierokycan.web.cz/dejinydatech1800-1900.htm>. Srov.: Západočeské muzeum v Plzni, pobočka Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech – archiv (dále jen AMBH), fond (dále jen f.) Pozůstalost J. Wünsche, doklady, inventární číslo (dále jen inv. č.) 022-304/2, Německé vysvědčení z hlavní školy, z 3. třídy ze 4. 9. 1853. Dřívější vysvědčení neexistují. Více o škole viz: Státní oblastní archiv v Plzni – Státní okresní archiv Rokycany, fond I. Národní škola Rokycany, *Pamětní kniha hlavní a podreálné školy, obecné chlapecké školy, obecné i měšťanské školy chlapecké v Rokycanech a od roku 1895 měšťanské školy chlapecké*, inv. č. 445 [online], [citováno dne: 30. 5. 2015]. Dostupné z: http://www.portafontium.cz/iipimage/30760450/soap-ro_00742_skola-rokycany-1845-1900_0010?x=139&y=226&w=640&h=232.

³ AMBH, f. Pozůstalost J. Wünsche, doklady, inv. č. 022 396/1. Srov.: Karel JINŘICH,

Josef Wünsch se však klasickým filologem nestal a od této vědecké i pedagogické oblasti se zcela odklonil. Ačkoli se ještě v posledním ročníku univerzitního studia přihlásil k úřední učební zkoušce z klasické filologie pro vyšší gymnázia,⁷ nikdy ji nesložil; důvody se snažím ukázat ve svém příspěvku. Stal se výpomocným učitelem na Akademickém gymnáziu v Praze, ze zdravotních důvodů musel však své první místo opustit a po delší době, kdy si přivydělával jako vychovatel, získal místo na dalších školách. Suplentem zůstal do svých třiceti; v roce 1872 složil učitelskou zkoušku z češtiny a němčiny; definitivně byl zkušební komisí uznán schopným vyučovat mateřskému jazyku a německé řeči na vyšších reálných školách a nastoupil jako hlavní (skutečný) učitel na jičínské – nedávno založené – české paedagogium. Vydržel zde celých čtrnáct let, poté odešel na začínající českou průmyslovou školu v Plzni, do města, které znal ze svých raně gymnaziálních let.

Plzeň se stala jeho posledním pedagogickým působištěm, v roce 1902 odešel na vlastní žádost do důchodu a o pět let později v tomto městě zemřel. Pochován je v rodných Rokycanech.

Středoškolský učitel v době Wünschova působení

Vlastně je třeba nadpis poopravit – na středních školách habsburského školství byli učitelé důsledně oslovováni „pane profesore“ a žáci „studenti“.⁸ Jaký tedy byl středoškolský profesor, co se od něj očekávalo?⁹ A jaký pedagog byl Josef Wünsch?

Jak bylo výše řečeno, učitel měl ve společnosti 19. století významné postavení. Byl osobou váženou, a to i tehdy, když své povolání nevykonával tak, jak by rodiče studentů a studenti sami očekávali. Ale ať už byl vážen či v ústraní vysmíván, byl osobou veřejností velmi sledovanou a ve

⁷ Ve Wünschově pozůstalosti v rokycanském muzeu se sice nachází odpověď ředitele zkušební komise pro gymnázia Dr. Wilhelma Volkmana na Wünschovu žádost z 11. 11. 1867 o připuštění k úřední učební zkoušce z klasické filologie pro vyšší gymnázia, ale Wünsch se jí pravděpodobně nikdy nepodrobil (nebo neuspěl, což je málo pravděpodobné).

⁸ Srov. Fritz MAUTHNER, *Erinnerungen. Bd. 1: Prager Jugendjahre*. Autobiographie, München 1918, s. 37–49.

⁹ Srov. Jana KEPARTOVÁ, *Středoškolská antika v třetí čtvrtině 19. století*, *Historica Olomucensia* 47, 2014, s. 91–116.

společenském žebříčku stál vzhledem k zařazení do státní správy s definitivou vysoko.¹⁰ Za toto postavení ovšem více méně platil svou dvojí tváří: v soukromí – přepokládalo se, že povede harmonický rodinný život (domácí rozmíšky se důsledně skrývaly), a na veřejnosti – zde musel dostát psaným i nepsaným pravidlům: Očekávalo se, že se pedagogové budou pohybovat ve vhodných společenských kruzích a že se zapojí do veřejného života, včetně veřejně prospěšné činnosti. Dále se očekávalo, že budou šířit osvětu pořádáním odborných přednášek.¹¹ Z tohoto pohledu Wünsch lehce vybočoval – ač byl v Jičíně zasnouben, zůstal nakonec neženat, na veřejnosti se stýkal s rakouskými důstojníky,¹² osvětové přednášky pro laickou veřejnost nepořádal, ačkoli v jeho pozůstalosti nechybí žádosti o přednášky o jeho cestách, především – pochopitelně – o té nejvýznamnější, do Arménie a Kurdistánu.¹³ Na druhé straně mu právě tyto skutečnosti paradoxně pomohly plnit jeho sny, jak uvidíme dále.

¹⁰ Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*. Bd. 4. *Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*, Wien 1986, s. 23. Středoškolský učitel požíval v tehdejší době vážnosti (největšího respektu ovšem dosáhli žáci a mnohdy i rodiči obávaní klasičtí filologové). Srov. Kateřina ŘEZNÍČKOVÁ, *Študáci a kantorři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007, s. 161–162.

¹¹ Srov. K. ŘEZNÍČKOVÁ, *Študáci a kantorři*, s. 161–162.

¹² Kateřina Řezníčková uvádí, že se od středoškolského profesora očekávalo zapojení do „správných společností (především vlastenecky laděných kruhů, velkým faux pas by bylo, kdyby se dotýčný zapojil do německy hovořícího okruhu důstojníků a nejvyšších úředníků)“. *Tamtéž*, s. 162. Wünsch však nebyl bojácný a byl natolik svéráznou postavou, že mu styky s důstojníky rakouské armády jičínské posádky evidentně neškodily. Právě tento společně trávený čas ho zřejmě utvrzoval v touze po poznávání cizích krajů. Srov. AMBH, f. Pozůstalost J. Wünsche, Korespondence, dopisy české, inv. č. 022 314/1, dopis Josefa Salmona, nedatováno *Tamtéž*, inv. č. 314, Dopis A. D. z Jičína J. Hodkovi z 23. 3. 1910.

¹³ Zájem projevil. Klub českých obchodníků, Spolek přátel vědy a literatury české (v nekrologu v časopise *Ždár* se dokonce píše, že zde přednášel často! Viz: *Ždár* 53, 1907, s. 2), vědecký spolek vojenský, Česká společnost zeměvědná. Viz: AMBH, f. pozůstalost J. Wünsche, Korespondence, dopisy české, inv. č. 022 316/9, dopis z 16. 12. 1894 a *Tamtéž* dopis z 13. 3. 1895, inv. č. 022 316/9. Zájem o jeho cestopisné přednášky vyslovila i Remeslnická beseda v Plzni (viz: *Tamtéž*, inv. č. 022 663/1, Remeslnická beseda J. Wünschovi 25. 2. 1888). Josef Wünsch byl sice velmi společenský a pro svou vzdělanost zván k přednášení především o svých cestovatelských zkušenostech, a po výzkumné cestě do Arménie i o nových vědeckých poznatcích, ale ani v příslušných paměťových institucích, ani v jeho pozůstalosti či v tisku nenacházíme jednoznačné doklady toho, že by skutečně přednášel pro širší veřejnost.

Učitelé byli samozřejmě také kontrolováni příslušnými nadřízenými institucemi, inspekce docházely pilně do jejich vyučování a pořizovaly zápisy, z nichž se některé v archivech dochovaly. I Josef Wünsch zažil kontroly na svých hodinách. Hodnocení pro něj vyznělo příznivě, v Jičíně byl dokonce vyznamenán pochvalným uznáním „za horlivé a svědomité plnění povinností, které bylo zjištěno inspekcí na učitelském ústavu v Jičíně 4. 5. 1881“¹⁴ v Plzni mu vídeňské Ministerstvo pro kult a vyučování v roce 1888 dokonce schválilo remuneraci 20 zl. „za dobré hodnocení učebních prostředků a učebních textů pro průmyslové a obchodní vyučovací ústavy“¹⁵. Z neoficiálních zdrojů se však dovídáme, že ho učitelování moc nebavilo.¹⁶ Mnohem více ho táhly cizí kraje. Ve školství působil jako suplent čtyři roky, jako hlavní učitel pak celých třicet let.

Josef Wünsch se narodil do chudých poměrů, ale díky své píli, střídmosti a cílevědomosti zemřel jako poměrně bohatý člověk. Byl velkým vlastencem a svůj postoj vyjádřil významným darem: založil nadace, z jejichž prostředků měli být a skutečně pak byli finančně podporováni čeští studenti.

Učitelské cestování ve Wünschově době

Cestování po cizích krajích (a pro některé i po rodném kraji) zůstalo v druhé polovině 19. století pro učitele mnohdy jenom přáním. Někteří středoškolští profesori latiny a řečtiny se dostali do klasických zemí až v samém závěru 19. století. Umožnilo jim to speciální cestovní stipendium, které v roce 1892 zřídilo vídeňské Ministerstvo kultu a vyučování. Někteří pak ve svých povinných zprávách z vykonané cesty přiznávají, že do té doby neopustili město, v němž působili. Důvodů bylo několik: ty nejzávažnější byly finančního rázu. Učitel byl přechasto jediným živitelem rodiny, většinou nejen manželky a dětí, nýbrž i svých rodičů, popř. rodičů manželky a jiných příbuzných. Přitom platové podmínky zdaleka

nebyly růžové. V tomto ohledu byl na tom Josef Wünsch lépe – jak bylo zmíněno, rodinu neměl a není mi známo, nakolik se finančně podílel na životě rodičů, popř. sourozenců. Z domova odešel a s žádným z rodinných příslušníků nebydlel.

V případě, že se učitel vyrovnal s finanční zátěží cestování, musel zvážit, kdy a na jak dlouho se na cestu vydá. Většinou byl omezen na letní prázdniny. Delší cesta nebyla myslitelná, protože by jinak mohl přijít o místo.¹⁷ Do tohoto obrazu nám cesty Josefa Wünsche zapadají velmi dobře. Od chvíle, kdy získal definitivu, začal z Jičína vyjíždět na své prázdninové návštěvy cizích zemí. Nejprve na sever do Německa, Dánska a jižního Švédska, v dalších letech na jihovýchod Evropy (přes Halič a Uhry po Dunaji do Ruščuku (patřící Turecku) a do Cařihradu, odtud přes Marmarské a Egejské moře do tehdy rakouského Terstu a zpět do Jičína. O prázdninách roku 1876 se vydal do Itálie a severní Afriky (přes Vídeň a Terst, projel sever Apeninského poloostrova a zamířil na jih, do Říma, pokračoval do Kampánie a přes moře do Tunisu a Egypta. Zpět se vracel přes Sardinii a severní Itálii domů). O něco později, v roce 1879, se vydal na Balkán – procestoval Dalmácii, Bosnu a Hercegovinu i Černou Horu. Pátá prázdninová cesta ho zavedla zpět na Balkán, nikoli však po už známých trasách – vydal se přes slovenské Tatry na jih až k Blatenskému jezeru a odtud do Rumunska a Bulharska. A naposledy vycestoval o vakacích o deset let později, roku 1890. Táhlo ho to opět do Černé Hory.

Delší cesty učitelů byly možné jen za finanční podpory mecenášů či sponzorů a se svolením Ministerstva kultu a vyučování. Wünschovi se podařilo sehnat peníze na výzkumnou cestu do Malé Asie. Poradcem se mu stal mj. Vojta Náprstek, finance získal od vídeňského ministerstva a od spolku Svatobor, sám si přiřazoval tím, že posílal obrázky z cest do osvětových časopisů. Josefa Wünsche do nepoznaných končin vedla touha po dobrodružství, ale také touha předat lidstvu nové poznatky. A to se mu plnou měrou podařilo – objevil prameny Tigridu, důvěrně probádal i okolí Eufratu. Stal se uznávaným kartografem nejen doma, ale také v cizině, Rakouská geografická společnost (Geographische Gesellschaft)

¹⁴ Toto pochvalné uznání bylo předáno písemně ředitelem Ferdinandem Macháčkem. AMBH, f. Pozůstalost J. Wünsche, doklady, inv. č. 022 643.

¹⁵ Jindřich KAREL, *Působení cestovatele a spisovatele Josefa Wünsche v Plzni v letech 1886–1907*, in: Sborník Západočeského muzea v Plzni. Historie XIII, 1996, s. 166, pozn. 8 s odkazem na AMBH, f. Pozůstalost J. Wünsche, doklady, inv. č. 022 653.

¹⁶ Srov. Karel Václav RAIS, *Ze vzpomínek. Díl II.*, Praha² 1934, s. 234.

¹⁷ Jedním z prvních klasických filologů, který vycestoval do Itálie, byl profesor akademického gymnázia v Praze František Velišský, který cestu podle vlastního svědectví podnikl ve školním roce 1864–1865. Srov. Jana KEPARTOVÁ, *Češi v Pompejích 1748–1948*, Praha 2007, s. 117.

ho přijala za svého člena, korespondoval s významnými německými učenci. Zůstaly po něm mapy, velmi dobře opsal klínový nápis – a to na hodně nepřístupném místě. Nebál se výzev, byl to člověk činu. V tomto směru nikdy nezmizí z paměti především odborných kruhů. Josef Wunsch se proslavil nejvíce jako cestovatel, není možno o něm bádát a obejít jeho cesty, ať už z jakéhokoli pohledu. Jeho nejvýznamnější, objevnou a českým učencem propagující cestu do Arménie a Kurdistanu v širším kontextu etnologických studií však podrobně sleduje vídeňská badatelka Maria Six-Hohenbalken,¹⁸ která se zároveň kriticky staví k dobové vídeňské společnosti, jež nebyla nakloněna přístupu cizinců z jiných oblastí habsburské říše do svých řad. Podrobněji se cestováním Josefa Wunsche také zabývá Jana Filák Müldnerová, autorka knihy *Josef Wunsch cestovatel*.¹⁹

Teprve od roku 1893 (tedy rok po zřízení stipendijního fondu na Ministerstvu kultu a vyučování ve Vídni) mohli učitelé (nejprve jen klasičtí filologové a historikové) vyjíždět na půlroční studijní cestu na jih, do kolébky evropské civilizace. Bylo o ně postaráno po stránce finanční i organizační, měli jistotu, že se po návratu mohou vrátit na své původní místo na střední škole.²⁰ Toto opatření však pro Josefa Wunsche přišlo již příliš pozdě. Na druhé straně je otázkou, zda by mu tento kontrolovaný a předepsaný způsob poznávání cizích krajů vůbec vyhovoval.

Povoláním pedagog, zálibou spisovatel

Kolik spisovatelů 19. století se živilo učitelským povoláním! Zda pro Josefa Wunsche bylo učitelování skutečným posláním, není s jistotou možno říci. Karel V. Rais ve svých vzpomínkách například uvádí, že se jeho profesor měl jednou vyjádřit, že „měl být raizendrem a ne polykat školní prach.“²¹ Na jedné straně byl jako učitel vysoce hodnocen, na straně druhé je ovšem pravda,

že někteří jeho žáci na něj nevzpomínají příliš lichotivě.²² Literatura ho ovšem bavila zcela určitě. Už za studentských let se svým – jak se později ukázalo celoživotním – přítelem Svatoplukem Čechem vydával studentský časopis, do něhož sám přispíval, pokoušel se o různé žánry: skládal básně, napsal i divadelní hru, v níž sám účinkoval, povídky a pohádku. Nejvíce mu šly od ruky obrázky z cest, velmi dobře vědecky podložené a přece neunavující, čtivé cestovní fejetony, kterými zásoboval soudobé české časopisy. Ačkoli měl totiž téměř sto procentní německé vzdělání, své práce psal důsledně česky. Výjimku tvoří samozřejmě práce odborné – řídil se totiž heslem *Bohemica non leguntur*. Jako spisovatel byl vysoce hodnocen, jeho fejetony byly přirovnávány k dílům Nerudovým – ale literární historička Veronika Faktorová²³ podrobuje toto dobové srovnání ve svém příspěvku důkladnějšímu rozboru. Jakmile ovšem přestal psát, začalo se povědomí o jeho spisovatelských kvalitách vytrácet a postupně byl zcela zapomenut. Už těsně před jeho skoncem napsal do *Lumíra* v roce 1906 syn Wunschova přítele, taktéž středoškolského profesora (ale přírodních věd), Jana Duchoslava Panýrka, lékař Duchoslav Panýrek: čtenost spisovatelů, především těch, kteří působí „v oboru méně přísném (cestopis, popularisující medicína, národopis, historie atd.), mají život jepičí a mizejí z paměti obecnostva, jakmile přestávají psátí.“²⁴ V tomto smyslu přirovnává Panýrek osud těchto spisovatelů ne nepatříčně k osudu herců. Wunschovi nepomohlo, že byl uznáván jako následník fejetonisty Jana Nerudy, ani to, že výběr ze svých fejetonů vydal také knižně (1880: *Po souši a po moři*; 1887: *Z blízka a zdáli*; 1891: *Mimochodem*), nepomohlo ani to, že vytvořil velmi čtivou a působivou první česky psanou monografii o mrtvém městě *Pompeje a Pomejané* (1880), nepomohlo ani to, že pár kratších úryvků z jeho díla bylo převzato do gymnaziálních českých čítanek – ostatně úryvky z jeho „Cařihradu“ a „Betléma“ byly posléze ze školních čítanek vyřazeny a spisovatel odsouzen k zapomnění.

¹⁸ Viz studie v tomto čísle časopisu: Maria SIX-HOHENBLAKEN, *Josef Wunsch's Travels to the East of the Ottoman Empire: Adventures or Pioneering Research*, *Marginalia Historica* 1, 2018.

¹⁹ Jana FILÁK MÜLDNEROVÁ, *Josef Wunsch cestovatel*, Praha 2011.

²⁰ „I pravím upřímně a z přesvědčení, že zařízení těchto studijních cest jest blahodárné po každé stránce a pravým dobrodiním...“ Jana KEPARTOVÁ, *Učitelské cesty na jih*, in: *Naše Itálie. Stará i mladá Itálie v české kultuře 19. století*, Zdeněk Hojda – Marta Ottlová – Roman Prahel (eds.), Praha 2012, s. 118–131.

²¹ K. V. RAIS, *Ze vzpomínek. Díl II.*, Praha 1934, s. 234 – viz odkaz k poznámce.

²² Např. Wunschův žák, pozdější ministerský rada Josef Černý, nebo Josef Müller, pozdější ředitel měšťanské školy v Praze, si na něj vzpomínají velmi kriticky. Blíže: *Památník na oslavu šedesátiletého trvání Raisova státního koedukačního učitelského ústavu v Jičíně 1869–1929*, Jičín 1929, s. 19 a 54–55.

²³ Viz studie v tomto čísle časopisu: Veronika FAKTOROVÁ, *Paralely a rozdíly. Cestopisné obrazy Jana Nerudy a Josefa Wunsche*, *Marginalia Historica* 1, 2018.

²⁴ Duchoslav PANÝREK, *Josef Wunsch. Drobnost biografická*, Lumír, 1906, s. 168–173.

Jestliže si po více než jednom století, které uplynulo od Wünschovy smrti, znovu připomínáme jeho zásluhy i jeho charakterové vlastnosti, je to mj. také proto, že dnes již nejsou tak samozřejmé: patriotismus, odhodlání jít přes překážky, touha vzdělávat příjemnou metodou, štiplavý, ale přece ne urážející, nýbrž laskavý humor. Dokonce přidávám do výčtu jeho kladných vlastností i šetrnost, bez níž by jen stěží mohl založit nadaci pro chudé české studenty. Tato nadace podporovala žadatele až do roku 1926.

K uctění památky Josefa Wünsche byla také organizátory konference současně připravena výstava s názvem *Josef Wunsch – učitel – cestovatel – spisovatel*, na níž autoři představili a ocenili tuto významnou postavu druhé poloviny 19. století na 25 panelech a ve třech nikách v komplexnosti, v jaké se to dosud nepodařilo.

Pozvánka na dýchánek z roku 1883.

Zdroj: Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, fond AKD, karton 10, inv. č. 104.

Paralely a rozdíly. Cestopisné obrazy Jana Nerudy a Josefa Wünsche

Comparing and Contrasting. The Travel Pictures by Jan Neruda and Josef Wunsch

Veronika Faktorová

Abstrakt

Studie se zabývá souborem cestopisných děl několika českých autorů druhé poloviny 19. století, jimiž jsou Jan Neruda, Vítězslav Hálek a oproti nim méně známý Josef Wunsch. Tito autoři společně pěstovali žánr cestopisného obrázku, jehož vznik podnítila díla Heinricha Heineho. Styl těchto autorů je ovšem rozdílný. Neruda směřoval k ironizující perspektivě a objektivní deskripci, Hálekův způsob byl založen na transpozici lyriky do prózy a tíhl k užívání básnického, figurativního jazyka. Wunsch pak reprezentoval specifickou fúzi obou modelů.

Abstract

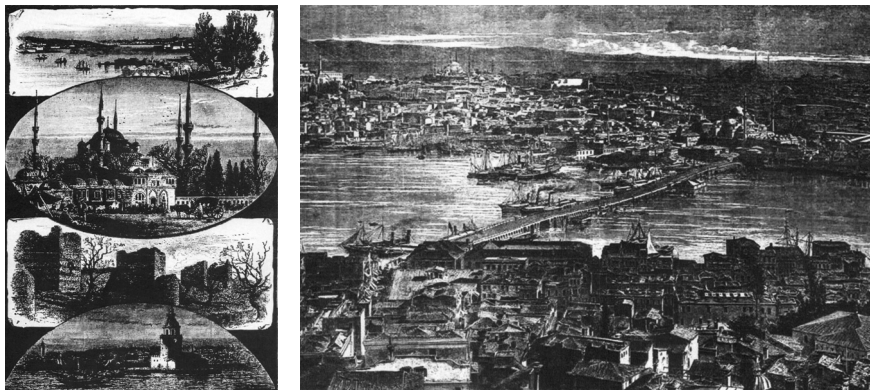
The study is focused on a collection of travel narratives by three late-19th-century Czech authors Jan Neruda, Vítězslav Hálek and – a less notorious – Josef Wunsch. These writers employed a specific genre of travel pictures, established by the works by Heinrich Heine (Reisebilder), but gave it a different stylistic flavour. Neruda used objective description together with ironic perspective, Hálek's prosaic style was embroidered with lyrical elements and poetic figurative language. The travelogues by Wunsch represented a specific fusion of the abovementioned modes.

Klíčová slova

cestopis – česká literatura – 19. století

Keywords

Travelogues – Czech literature – 19th century

Dvojí pohled na Carňhrad se promítal i do grafických reprodukcí místa. Na jedné straně bující a rozrůstající se město, na straně druhé je v centru pozornosti půvabné okolí. Grafiky ze zábavného týdeníku Světozor z druhé poloviny osmdesátých let 19. století, kde publikoval i Josef Wünsch (z fondu Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích).

Jestliže je cestopisné dílo Josefa Wünsche něčím pozoruhodné, je to enormní a veskrze pozitivní ohlas na Wünschův první cestopisný soubor *Po souši a po moři* z roku 1880. Osm recenzních příspěvků je počet,¹ kterého ve shodné době jiná, z naší perspektivy i známější díla dosahovala ojedinele.²

¹ V roce 1880 vyšly v *Květech* recenze Svatopluka Čecha, v *České včele* Bohuslava Čermáka, v *Lumíru* Josefa Václava Sládka. Na začátku ledna následujícího roku rozšířily počet textů ohlasy z *Literárních listů* Františka Mnohoslava Vrány a z *Osvěty* Ferdinanda Schulze nebo krátký anonymní příspěvek z *Koledy*. O něco později navázal na předchozí v *Humoristických listech* Jan Neruda. Poslední, opožděná a anonymní recenze vyšla roku 1885 ve *Zlaté Praze*.

² V roce 1880 byly společně s Wünschovými cestopisy uveřejněny Čechovy *Povídky, arabesky a humoresky*, k nimž soustředěnější pozornost obrátili celkem tři recenzenti. Podobného ohlasu dosáhly sebrané spisy Karoliny Světlé připravené nakladatelstvím Grégra a Dattla. Pátý svazek připomněli tři recenzenti, vydání šestého svazku bylo pouze oznámeno. Spisovatelka v tomto roce přitom o pozornost veřejnosti neměla nouzi. Slavila významné životní jubileum padesátých narozenin, které motivovalo mnohé autory k různým bilančním příspěvkům, a v tisku zaznamenáme i četné zprávy o organizaci oslav. Živější zájem vyvolaly prozaické novinky Františka Heritese *Arabesky a kresby* nebo Josefa Holečka *Černoohorské povídky*. U prvního díla evidujeme sedm kritik,

Dosah recepce³ Wünschových textů potvrzují i jména recenzentů – mezi nimi totiž figurují přední autority dobové literární scény. Jan Neruda, Svatopluk Čech, Josef Václav Sládek, Ferdinand Schulz a další kritici nadto ve vztahu k Wünschovi vršili superlativy: Wünsch měl být cestopisem výborným, horlivým, nejpilnějším, nejostřílenějším, duchaplným, zkrátka nejlepším. Ani pro jednoho z recenzentů přitom nebyl Wünsch v roce 1880 neznámým tvůrcem, všichni naopak zdůrazňovali, že jeho texty poutaly čtenářskou pozornost již v předchozích časopiseckých verzích, znali je z otisků v *Lumíru* či *Osvětě*, a dokonce si dovoluovali tvrdit, že „*kdekoliv v časopisech podepsán článek jménem jeho, je to přímé vyzvání čtenářstvu, aby neopomenulo číst, poučit a rozkošně se pobavit*“.⁴ Wünsch byl v recenzích současně chápán jako pokračovatel určité cestopisné tradice, již měl potvrdit a dále rozvíjet.⁵ Ferdinand Schulz dokonce uvedl konkrétní vzor, k němuž podle jeho soudu cestovatel vzhlížel. Tím měl být Jan Neruda. Schulz mezi Nerudou a Wünschem načrtl vztah mistra a žáka, zakladatele a následovníka: „*Beletristický cestopis jest v novověkém písemnictví našem dílo Nerudovo; první počátek a hned vzor! Měli jsme zase jedno literární štěstí. A druhé bylo, že Neruda i v tom oboru dostal šťastného následovníka.* – *Josef Wünsch*

u druhého čtyři. Míru Wünschova ohlasu tak předčily jen *Mythy* Jaroslava Vrchlického s osmi recenzemi a dalšími četnými anotacemi. Menší pozornost byla věnována i dílům žánrově bližším. Nerudovy *Obrazy z ciziny* motivovaly v prvním vydání z roku 1872 k šesti příspěvkům, z toho tři články byly publikovány pravděpodobně tímž anonymním autorem v různých periodikách, druhá autorem připravená edice z roku 1879 reflektována nebyla.

³ K evidenci recenzí byla využita elektronická databáze Retrobi, která je k dispozici ve virtuální studovně Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky [online], [citováno dne: 30. 5. 2017]. Dostupné z: <http://retrobi.ucl.cas.cz>. Nutno zdůraznit, že pod pojmem recenze soustředíme různé typy ohlasových textů, které jistým způsobem komentují dané dílo. Tyto ohlasy se své době velmi lišily především rozsahem (od v dnešním smyslu pouhé anotace až po rozsáhlejší studii).

⁴ Jan NERUDA (rec.), *Josef Wünsch*, *Humoristické listy* 29, 1881, s. 226. Podobně jako Neruda dokládá čtenářskou rezonanci Wünschových cestopisů i Sládek: „*o kresbách jeho jest jeden hlas, že jsou zábavné, duchaplné a protkané u dobrých cestopisců téměř nezbytným humorem*“.
Josef Václav SLÁDEK (rec.), *Feuilleton*, *Lumír* 35, 1880, s. 559.

⁵ Ferdinand SCHULZ (rec.), *Nové písemnictví*, *Osvěta* 5, 1881, s. 477–478. Také podle Nerudy se Wünsch „*řadí mezi nejlepší cestopisce*“, naplňuje ideál „*původního, zcela našeho cestopisného díla*“.
(Jan NERUDA /rec./, *Josef Wünsch*, *Humoristické listy* 29, 1881, s. 226); podobně Sládek: „*Nuž, profesor Wünsch patří u nás k těm třem nebo čtyřem silám, které naši cestopisnou literaturu nové doby založily*“.
(J. V. SLÁDEK /rec./, *Feuilleton*, s. 559).

*zajisté jest již už příliš váženým a důstojným literátem, aby pokládal snad za újmu svého spisovatelského jména, když pravíme, že Jan Neruda naučil jej i cestovati i cestopisy psáti. Býti učněm a vydařeným učněm takového mistra věru neubírá vlastní zásluhy, neztenčuje vlastní ceny.*⁶

Spojení Wünsche s Nerudou je významné, neboť Neruda reprezentoval v dobové literatuře autora výlučných beletristických postupů, uplatňovaných ve fejetonech, cestopisech i povídkách.⁷ Takové hodnocení Jana Nerudy ostatně předkládá i Ferdinand Schulz v recenzi těsně předcházející kritice Wünschových cestopisů. V centru Schulzovy pozornosti se ocitlo druhé vydání Nerudových *Arabesek* (1864), které bylo doplněno souborem cestovních epizod známých pod titulem *Různí lidé* (samostatně a prvně 1871). Podle Schulze „komposice i provedení“ Nerudových povídek svědčily o „plném varu umělecké vyspělosti“.⁸ Ta se měla projevat jak v autorově talentu „geniálního pozorovatele a malíře vzácných všedností“, tak v bravurní schopnosti vystihnout typickou (národní) povahu cizího obyvatelstva na základě pouhého pozorovaného detailu či letmého výjevu: „V jediné kratičké scéně, naznačené pouze několika slovy, na dvou na třech osobách, které někdy jen na sebe se podívají, jindy opět jen zběžně na sebe promluví, poznáváme ducha, mravy, snahy, vášně, slabosti a hříchy celých kmenův a národův.“⁹

Schulzovo přesvědčení, že Neruda „prováděl“ ve své beletristické, potažmo cestopisné tvorbě mnohé „mistrovské kousky“,¹⁰ později potvrdila a analyticky přesněji doložila česká literární věda. Hlavní zásluha zde patří především Aleši Hamanovi. Haman v knize *Neruda prozaik* (1968) konstatoval, že Nerudovy prózy navazovaly na dobově oblíbený žánr obrazů ze života, avšak v podání autora stály důsledně na inovativním

principu „momentálního záběru skutečnosti“.¹¹ Tento záběr vznikl ze záznamu určité situace, scény, výjevu, které se v díle zpravidla volně řetězily, někdy dokonce jako zcela samostatné segmenty bez vzájemné, okamžitě zřejmé souvislosti. Rezignace na výstavbu kontinuální dějové linie, uvolňování logické členitosti příběhu a z toho vyplývající důraz na atmosféru či spíše kolorit dané chvíle byl u Nerudy podpořen řadou neobvyklých postupů i prostředků. Jejich hlavní polem byla především výstavba promluvy¹² a narativní podoba textu.¹³ Co je přitom podstatné, Nerudovy tvárné postupy nebyly realizovány pouze v ryze beletristických dílech, ale i na půdorysu fejetonu¹⁴ nebo cestopisu.¹⁵

Paralely mezi Wünschem a Nerudou lze dobře pozorovat ve dvou základních rovinách, a to právě žánrově a narativní. První z nich je zřetelnější. Již doboví recenzenti konstatovali, že se ve Wünschových „umělecky dokonalých“ cestopisech prosadila „moderně novellistická forma slovesná se

¹¹ Aleš HAMAN, *Neruda prozaik*, Praha 1968, s. 66. Podle Dagmar Mocné byly obrazy/obrázky ze života v české literatuře populární žánrovou variantou povídky a novely již od čtyřicátých let 19. století, vyznačovaly se „stavební uvolněností“, která je vřazovala mezi prozaické útvary „umělecky nejprůbojnější“, Dagmar MOCNÁ, *Povídka*, in: *Encyklopedie literárních žánrů*, Dagmar Mocná – Josef Peterka (eds.), Praha – Litomyšl 2004, s. 518.

¹² Haman upozornil především na dynamickou syntax textů vyznačující se rozvlněním intonační linie. Dělo se tak zpravidla neobvyklými pozicemi jádra výpovědi, nadbytkem interpunkce rozmanitého typu nebo frekventovaným umístováním vsuvek či replik uvnitř promluvovacích úseků. A. HAMAN, *Neruda prozaik*, s. 29–31.

¹³ Jak opět konstatoval Haman, Nerudovy narativní způsoby byly výlučné. Autor přistupoval k prudkému střídání dialogu a monologu i subjektivní a objektivní ich/er formy. Monolog přitom realizoval v základní podobě vlastního vyprávění v první osobě i jako vnitřní monolog ve formě nevlastní přímé řeči. Přejechy z jednoho vyprávěcího postupu do druhého byly nenásilné, plynulé a mnohdy i zastřené, svou kontrastností však aktivovaly čtenářovu pozornost (mnohé Nerudovy texty podvědomě nutí stále znovu konstruovat perspektivu vyprávěcí situace a identitu vyprávěče). Blíže: *Tamtéž*.

¹⁴ Příznačně k výše konstatovanému vyznívá charakteristika Nerudova fejetonu v podání Dalibora Turečka. Podle badatele Neruda proměnil fejeton „v pestrou mozaiku nejrůznějších autorských stylizací, způsobů navazování kontaktu se čtenářem, autorských postojů, text bez zeurubněji připravovaného přechodu kolísá mezi vážností a ironií či satirou“. Dalibor TUREČEK, *Fejeton Jana Nerudy*, Praha 2007, s. 117.

¹⁵ O Nerudových cestopisných fejetonech, resp. dobovou terminologií obrazech z cest srov. Danuše KŠICOVÁ, *Nerudova cesta na Blízký Východ (realita putování)*, *Bohemica Litteraria* 1, 2012, s. 19–45.

⁶ V tomto ohledu je příznačné, že recenzi Wünschova souboru předchází Schulzův kritický rozbor Nerudových *Různých lidí* (1871), které vydalo nakladatelství Grégr a Dattel v roce 1880 v nové edici. Podle Schulze jsou *Různí lidé* „nejjemnější esencí“ Nerudových předchozích *Obrazů z ciziny*, koncentrují tedy jejich zvláštní techniky a postupy, které dále analyzuje. Srov. Ferdinand SCHULZ (rec.), *Nové písemnictví*, s. 477.

⁷ Neruda do roku 1880 uveřejnil všechna svá prozaická díla, roku 1864 vyšly *Arabesky*, roku 1871 *Různí lidé*, roku 1872 *Trhani*, roku 1878 *Povídky malostranské*. Celoživotně, až do počátku devadesátých let, publikoval časopisecky fejetony. V časopisech vycházely i jeho cestopisy obsažené postupně v knižních titulech *Pařížské obrázky* (1864), *Obrazy z ciziny* (1872), *Menší cesty* (1877).

⁸ F. SCHULZ (rec.), *Nové písemnictví*, s. 477.

⁹ *Tamtéž*.

¹⁰ *Tamtéž*.

všemi drobnými, perlicími se příkrasami kreseb feuillettonových“.¹⁶ Třebaže taková hodnocení nemusela Nerudu explicitně zmiňovat, očividně reflektovala jeho beletristický přínos. Odkazovala totiž na útvary, které se staly pro Nerudu signifikantní (cestopis, fejeton, krátká povídka v rozsahu od črty po novelu)¹⁷ a pro něž český beletrista vytvořil modelový (tj. moderní) vzor (minimálně tím, že dokázal jejich kvality vzájemně propojovat a etabloval jejich prostřednictvím invenční narativní postupy). Wunsch stejně jako Neruda vytvářel sérii dílčích cestovatelských obrazů, využívajících postupů drobné beletristiky i fejetonu, jejichž cílem bylo vystihnout život daného místa, vytvořit čtenáři představu o aktuálním stavu a situaci poznávaného cizího prostoru a jeho obyvatel.¹⁸ Pro Wunsche byla tedy stejně jako pro Nerudu důležitá daná chvíle, která byla nabídnuta čtenáři k poznání, pozorování i spoluprožití. Inscenace „*momentálních záběrů*“¹⁹ mohla být přitom pro Wunsche vizuálně podobně spjata s fotografií, jako tomu bylo právě i u Nerudy.²⁰ Jednu ze svých pozdějších cestopisných črt ostatně

cestovatel nazval *Vojtek a jeho šivol* [šiml]. *Fotografie z Tater*.²¹ Humorná historka o obtížích cestování v horském terénu za pomoci místních horalů, kteří si chtějí co nejvíce ulehčit svou průvodcovskou a převoznickou práci, případně na ni vlivem alkoholu a jiných potěšení zcela zapomínají, přejímá kvality fotografie: v Nerudově duchu ovšem ve smyslu plastické, živé momentky, nikoliv ve smyslu věrné kopie či dokumentačního otisku skutečnosti.²²

Také Wunschovy narativní postupy se blížily Nerudovi, byť část z nich zůstala cestovateli cizí, případně se zásadně změnila jejich funkce. V prvé řadě můžeme ve Wunschových a Nerudových dílech pozorovat shodnou tendenci k vytváření kontrastní kompozice, kdy text tvoří na sebe volně navazující, v podstatě samostatné celky v podobě různých komentářů, výkladů, popisů, ale i líčení příhod, subjektivních pozorování, záznamů náhodně zachycených rozhovorů či vyprávění cizích osob. Zatímco Nerudovým cílem bylo, aby tato mnohost postupů vytvářela „*čtenářský dojem mozaikovitosti, či dobovým termínem vyjádřeno míhavosti*“,²³ Wunsch dané střídání užíval jednodušeji. Prudké přechody totiž nedovolují, aby čtenář polevil v pozornosti a ztratil zájem o čtení.

Napětí, dramaticčnost a moment překvapení lze označit za hlavní pilíře Wunschových cestovatelských popisů. Jejich význam příznačně demonstruje text *Papa. Obrázek z loděnice*.²⁴ Autor zde buduje dramatickou situaci, kdy je ohrožena loď Papa převážející cestovatele z Hamburku na ostrov Graasbrook. Loď nejprve uvízne na mělčině a poté ji jen o píd' mine za oceánský parník. Vypjatost scény podtrhuje zvláštní zacházení s jazykem, který budí dojem přirozenosti a aktuálnosti. Zhusta se objevují emotivní výrazy, příznačně lidového původu („*kýho čerta!*“, „*rodičko boží! Co to sem*

¹⁶ Anonym (rec.), *Josef Wunsch*, Zlatá Praha 15, 1885, s. 190. Kromě fejetonistické povahy je Wunschovým textům přiznáván i poučný rozměr. Recenzenti často vyzdvihují rozsáhlou erudici autora, jeho obsáhlé encyklopedické znalosti a schopnost názorně vyložit historické či geografické poznatky vztahující se k danému místu. Poučný a fejetonistický ráz přitom chápou jako polohy rovnocenné, nijak se vzájemně nevylučující, naopak velmi náležité.

¹⁷ Aleš Haman upozornil, že upřednostnění kratších prozaických útvarů před delšími (zejména román) mělo své paralely i v jinojazyčných literaturách, například u Edgara Allana Poea nebo Charlese Baudelaira, který ve stati o svém předchůdci Poeovi spojuje rozsahem kratší prózy s větší intenzitou účinku na čtenáře, nuceného vstřebávat text takzvaně „jedním dechem“ (Aleš HAMAN, *Tři stálice moderní české prózy: Neruda, Čapek, Kundera*, Praha 2014, s. 142–143).

¹⁸ S tím nejsou nijak v rozporu Wunschovy časté historické exkurze, kdy velmi poučeně resumuje minulost dané lokality. Tyto minulé děje mají vždy dopad na přítomnost, podmiňují aktuální stav daného prostoru.

¹⁹ A. HAMAN, *Neruda prozaik*, s. 66.

²⁰ Nerudův zájem o fotografii lze bohatě zdokumentovat. Předně se dochovala fotografie básníka s Annou Holínovou, na níž Anna drží v ruce stereoskop a její partner vybírá stereoskopickou fotografii. Neruda psal o fotografování ve fejetonech a jedna z jeho arabesek nese titul *Co cestující fotograf sobě zapisoval* (otištěno v *Obrázec života*, 1860). O Nerudově chápání literárních a fotografických postupů jako vzájemně blízkých dobře svědčí následující výrok: „*Mám už takovou zkušenost, že bych lehce dovedl fotografii přem, totiž slovy*“ (Leander ČECH et al., *Literatura česká devatenáctého století: od Josefského obrození až po českou modernu. Dílu třetího část druhá, Od Boženy Němcové k Janu Nerudovi*, Praha 1907, s. 387). Tento dojem však nad Nerudovými spisy získávali i doboví recenzenti.

V kritice *Arabesek* je možné číst: tyto povídky nám „*připadají jako malé stereoskopické obrázky přírody, tu v zimním ustrnutí sevřené, onde sveřepou bujností překypující; vždy a všude jsou však tak vypracovány, tak rozpočítány, že nevstačí při nich ani pouhý cit, ani pouhá mysl, jedno s druhým přichází do ohně*“. Anonym (rec.), *Arabesky od Jana Nerudy*, Kritická příloha k Národním listům 1, 1864, s. 43.

²¹ Byla obsažena v prozaickém svazku *Mimochodem. Příběhy a nehody z cest Josefa Wunsche*, vydaném roku 1891.

²² Již Karel Krejčí konstatoval, že Neruda usiloval ve svých prózách o to, aby čtenářův „*dojem ze skutečna a přítomnosti byl vždy dominující, žhavý a silný*“ František Václav KREJČÍ, *Jan Neruda*, Praha 1902, s. 91.

²³ D. TUREČEK, *Fejeton Jana Nerudy*, s. 110.

²⁴ Obsaženo v souboru *Po souši a po moři* (1880), prvně vyšlo časopisecky roku 1874.

zas leze²⁶“, ale i úlevné „Hurrá! Hurrá!“²⁵), i různé typy interpunkce, které neslouží jen k prostému členění věty. Výrazné je nadměrné užívání pomlčky s dramatizační funkcí (jen v závěrečné pasáži textu lze napočítat sedmdesát jedna pomlček různého typu!). Wunsch pracoval i s prudkými změnami perspektivy, které rovněž patřily k Nerudovu oblíbenému repertoáru. V daném textu je tak situace jednou viděna z hlediska ohrožených pasažérů, jindy racionálně uvažujícího kapitána či napjatého cestovatele. K zaznamenání „množství přerozmanitých dojmů“, které „jsme prožili – v jediné půl minutě!“²⁶ pak přispívá i přechod z minulého času do přítomného a změna vyprávěcí osoby ze singulární ich-formy na kolektivní my. Čtenář se tak stává doslova součástí aktuálně probíhající situace, společně s cestovatelem prožívá nehodu a hledá z ní východiska.

Pro Wünsche byla rovněž typická nerudovská stylizace vypravěče v podobě bystrého pozorovatele se sklonem vidět situaci s humorem, někdy až ironií.²⁷ Toho si u Wünsche povšiml i jeho recenzent Svatopluk Čech. Podle něj český cestopisec „pozoruje na cestách svých velmi bedlivě všechno, co zapsání hodno jest, a podává sebraný materiál způsobem takovým, aby si čtenář netoliko věrný názor o krajině a lidech utvořiti, /.../ mohl. Ale zároveň podává tuto poučnou látku způsobem velmi zábavným, jenž zejména kypí zdravým a jadrným humorem.“²⁸ V ironického pozorovatele se Wunsch mění především ve chvílích, kdy s odstupem komentuje počínání „druhých“, zvláště jsou-li to Němci. Jeho záznam cesty Harzem korunované výstupem na nejvyšší vrchol Brocken, který náležel k privilegovaným bodům německé imaginativní geografie, má jediný cíl: degradovat posvátný význam místa a zesměšnit nadšení německých poutníků, kteří ve stopách Goetha a mno-

ha romantických básníků stoupali na vrchol hory.²⁹ O tom přesvědčuje zejména závěrečná pointa: „Skoro po celé cestě z Brockenu pronásledovali nás nějací tři chlapi. Patrně chtěli nás zavraždit a to nejrafinovanějším způsobem. Bez ustání totiž řvali nám do uší: »Du grüner Wald, du grüner Wald!« Nelhali, neb lesy listnaté jsou skutečně – zelené. Jiné neštěstí se nám nepříhodoilo.“³⁰

Ironická stylizace má však u Wünsche protiváhu, kterou v Nerudových cestopisech nalezneme jen zřídka. V některých situacích ji totiž střídá citově angažovaný, lyrizující projev. Mnohdy jej vyvolá pohled na krajinu, kdy se pozorný cestovatel rázem mění v obdivovatele rozmanitých přírodních scenérií a nastoluje doslova máchovskou optiku. Vypůjčuje si přitom nejen kanonické komponenty Máchových přírodních scenérií, ale evokuje i básníkův specifický jazyk. Příkladem zde může být obraz jezerní krajiny spatřené v blízkosti holštýnského města Plön:³¹ „/.../ světlomodré vody jezera tu až k samým domkům vinou se daleko do městečka, tu zas stinné ostrožny daleko do jezera proskakují, menší ostrůvky jakoby si ruce podávaly a kolem všeho, vody, jasné vody širého jezera a za vodami zelené lesy, tu světlejší listnaté, tu zas temnější jehličnaté a nad námi klene se modré nebe tichého podzimního večera a z jezera vystupuje ohnivá zář měsíce v úplňku a tisíc světél nebeských, jejichž svit se ve vodách láme a odráží.“³² Wunsch zde využívá pro Máchu typických přechodů barev, kontrastu ubývajícího světla a přicházející tmy, rozmlžování přesných kontur jednotlivých objektů i samotných hranic prostoru. Výsledkem je zřetelná aluze na úvod básnické skladby *Máj*, který se pro dobového čtenáře stal emblematickou pasáží reprezentující podobu Máchova prostoru.³³

²⁵ Josef WÜNSCH, *Po souši i po moři*, Praha 1880, s. 19–21. Text byl otištěn prvně v roce 1875 v časopise *Lumír*, datován je rokem 1874.

²⁶ *Tamtěž*, s. 21.

²⁷ V intencích studie Dagmar Mocné lze uvedenou stylizaci vypravěče spojit se samotnou, z realistické estetiky odvozenou představou Jana Nerudy o roli spisovatele – ten má být totiž především „diagnostikem společnosti, nezavírajícím oči před žádnou její stránkou, byt' sebeodpudivější a podle konvenčního hodnocení [třeba i] nemravnou“. Dagmar MOCNÁ, *Nerudovy Obrazy života a realismus*, Bohemica litteraria 1, 2014, s. 66. Neruda se v tomto duchu vyjádřil v programní polemické stati *Škodlivé směry* uveřejněné roku 1859 v časopise *Obrazy života*.

²⁸ Svatopluk ČECH (rec.), *Po souši i po moři. Obrázky z cest Josefa Wünsche*, Květy 11, 1880, s. 757.

²⁹ Brocken figuroval nejen v Goethových básních (*Cesta Harzem, Faust*), ale i v jeho přírodovědných pojednání (esej *O žule*). Ostatní bohatý literární, cestopisný a přírodovědný materiál týkající se Brockenu poskytuje publikace Gustav HEYSE, *Geschichte der Brockenreisen. Mit dem Übersicht der Brocken-Literatur*, Leipzig 1875.

³⁰ J. WÜNSCH, *Po souši i po moři*, Praha 1880, s. 10. Text *Na Brocken* byl napsán roku 1874, otištěn byl prvně v roce 1876 v *Lumíru*.

³¹ Wunsch zásadně v textu používá podle jeho soudu původní slovanský název města Plöna. Oblast Plönu a jeho okolí, jemuž dominuje Velké plönské jezero, usazené v pahorkovité krajině, byla v době Wünschově označována jako Holštýnské Švýcarsko. Podobné paralely s obdivovanou krajinou známe i odjinud (Saské Švýcarsko nebo České Švýcarsko). Původní slovanské osídlení místa není fikcí, v 8. století zde byli krátce přítomni slovanští Obodrité.

³² *Tamtěž*, s. 30. První publikace textu je z roku 1875 v *Lumíru*.

³³ Obrazy jezerní krajiny se v dobové poezii objevovaly v mnoha variantách, jak *pars pro*

Wünschovi byl blízký i jiný obrozenecký autor, a to Jan Kollár. S ním český učitel souzněl především citovým, vzrušeným projevem, který se v souboru *Po souši a po moři* objevuje tam, kde noha cestovatele vkročí na místa původně slovanská. Wunsch ve svých prvních cestách zamířil do oblasti Baltu, na Rujanu, která již od Kollárových *Slávy dcery* (1824) figurovala v české kulturním povědomí jako území vyrvané slovanskému živlu, v němž však bylo možno shledávat stopy dávné národní slávy. V úvodní a závěrečné pasáži cestopisu z Rujany na sebe strhávají pozornost citové výlevy nad ztrátou slovanského charakteru místa, v nichž se kupí klišé kollárovské rétoriky představující pro dobové čtenáře zřetelné referenční body odkazující na kanonický text české literatury 19. století. Tak především zvolání doprovázející obraz „rozkotané“ minulosti a akcentace zániku jazyka jako identifikačního znaku Slovanů: „*Bledne sláva tvoje Rujáno! /.../ Líbezný jazyk ti vyrován a o drahé roucho tvé národnosti necitelní žoldnéři metají losy! Pohlížím z vysoké věže chrámu p. Marie ve Stralsundu. Vzdychám z hloubi srdce rozlútněného.*“³⁴ Závěr textu pak parafrázuje známý Kollárův verš „někdy kolébka, nyní národu mého rakev“³⁵: „*S Bohem Rujáno, ty sirá, opuštěná matko beze synů, beze dcer, – ty tichá, smutná hrobko slávy a moci jména slovan-ského!* –“³⁶

V době, kdy Wunsch navštívil Balt (bylo to roku 1874), se české zaujetí německým severem prohloubilo dalšími úspěšnými literárními díly. Za všechny jmenujme především nesčetněkrát přetiskovanou báseň Svato-

toto můžeme uvést báseň *Na Valdštyně* Svatopluka Čecha, pro něž daná reprezentace představovala dokonce nejvýznamnější a výhradní hodnotu Máchovy skladby: „*Však čarovný tvůj Máj nás jímá, stále svěží, / svým modrým jezerem, s tou bílou v dálce věží, / svou vůni opojnou, svým snivým lunným leskem, / svým sladkým blouzněním i přehlubokým steskem – / neb vším tu mluvím k nám ta, která věčně žije, / ta ve všech podobách vždy božská poesie.*“ Svatopluk ČECH, *Na Valdštyně*, in: Patery knihy plodů básnických. Výbor z novověké poesie české, František Bílý (ed.), Jičín 1892, s. 287.

³⁴ J. WÜNSCH, *Po souši i po moři*, s. 85. Srov. tutéž koncepci u Jana Kollára: „*Ó věkové dávné, jako noc vůkol mne ležící, / ó krajino, všeliké slávy i hanby obraz! / Od Labe zrádného k rovinám až Visly nevěrné, / od Dunaje k hltným Baltu celého pěnám. / Krásnohlasý zmužilých Slavjanů kde se někdy ozýval, / aj oněměl už, byv k ourazu zášti, jazyk.*“ Jan KOLLÁR, *Předzpěv ku Slávy dcery*, in: Patery knihy plodů básnických. Výbor z novověké poesie české, F. Bílý (ed.), s. 24.

³⁵ Viz úvodní pasus Předzpěvu: „*Aj zde leží zem ta před okem mým slzy ronícím, / někdy kolébka, nyní národu mého rakev.*“ *Tamtéž*, s. 23.

³⁶ J. WÜNSCH, *Po souši i po moři*, s. 150.

pluka Čecha *Husita na Baltu*, která poprvé vyšla v almanachu *Ruch* na rok 1868.³⁷ V Čechově básni byla oproti Kollárovi konstruována představa úspěšné národní minulosti, byť zúženě české, jež může být hrdinskými skutky dokonce znovu obnovena; tak především ve verších:

„*Ha! již Baltu odvěké ty vzdory
řvou jim vstříc. Již bohatýrů zory
s šedých skal se nad pěnnými valy
jako mořští orli roztékaly.
Mužů šíje vzpínají se výše
ve vítězoslávě. Ženám hledy
bujněj' planou, nádra dmou se v pýše,
slza kmetům ve vous splývá šedý.*“

*Aj tu vůdce: Trup se loučí s duší,
našed hrobu, jaký reku sluší!
Slavný hrob — tož skalní tato stěna,
naše jednou, potom odcizena,
ted! ha naše opět v vítězení!
Tu mne složte mrtva, palcát svírej
dlaň, a přílba třpytná na temeni
vlasy vichrem rozeváté sbírej!*³⁸

Wunsch zde evidentně vycházel vstříc obecnému vkusu čtenářstva, které bylo ochotno, ne-li přímo vyžadovalo tento cizí (pruský) prostor vnímat v duchu uvedené literární tradice. Ironický pohled, jinde pro Wünsche zcela běžný, se přitom z této perspektivy mohl jevit jako nevhodný, ba takřka podvrtný. Doklad, že Wunsch se zde nechtěl stavět proti očekávání čtenáře, tady snáší především Wunschovi recenzenti. Daný projev je pro ně optikou, kterou mohou s cestovatelem sdílet, a dokonce ji i preferovat

³⁷ Josef Wunsch přispíval do následujících ročníků *Ruchu* pod jménem Vojmír J. Wunsch (na rok 1870 to byla báseň *Na Rozcestí*, na rok 1873 *Není hrobů*), mimo to své básně publikoval i časopisecky již od roku 1864 v časopise *Lada*, později i v *Květech*. Ve Wünschových pokusech převažuje vlastenecky angažovaná poezie, objevuje se ale i intimní lyrika (*Má píseň*) nebo alegorie (*Pohádka o diamantu*).

³⁸ Svatopluk ČECH, *Husita na Baltu*, in: Patery knihy plodů básnických. Výbor z novověké poesie české, František Bílý (ed.), s. 259. Zvýraznila autorka.

či množovat. Ze „světel“, která podle Sládka cestovatele vedou na cestách (jsou jimi „svítilna důkladného profesora a snivost básníka“), je nakonec nejdůležitější to, které „činí nám Čechům Wünschovy práce zvláště blízkými: všude vidíme cestovati Čecha“.³⁹ Recenzent připodobňuje cestovatele k ptáku, který si sice všude volně létá, „ale nití je stále připevněn k té své rodné půdě.“ A tak nemůže nevidět „velkou tragédii, která se odehrála na slovanském severu“⁴⁰ (skutečně je zde psáno slovanský sever). Schulz v reflexi vlasteneckých, citově angažovaných partií Wünschových cestopisů jde ještě o krok dál. Zatímco Sládek pouze vyzývá čtenářstvo k shodnému prožitku a citění („Na těch cestách a s jeho city kdyby jej mohla provázet jen polovice českého národa!“⁴¹), jeho kolega přijímá Wünschův pohled zcela za svůj: „Žalostná to ovšem pro české srdce pouť po těch zapomenutých a hluboko zapadlých hrobech sourodé krve slovanské; trapně dojímavý to pohled na ztracené kraje prvotní slovanské vlasti, na zříceniny někdejší slovanské velikosti a moci.“⁴²

Pozoruhodné je, že lyrická poloha Wünschových cestopisů, jejich „malebný a vřelý sloh“,⁴³ nebyl recenzenty spojen s žádnými literárními vzory. Paralely se přitom nabízejí velmi výrazné a dobově opět velmi úspěšné. Cestopisné fejetony Vítězslava Háalky byly uveřejňovány jako tytéž Nerudovy práce v *Národních listech* v průběhu šedesátých let 19. století a získaly si i podobnou čtenářskou pozornost.⁴⁴ Podle Dalibora Turečka Háalkův styl „naprosto postrádal napětí mezi jednotlivými lexikálními vrstvami a proky, stejně jako se vyhýbal ironii či sarkasmu, i humor se objevoval velmi zřídka“.⁴⁵ Ve fejetonech pak dominoval Háalkův sklon k lyrice, která byla „uplatňována zejména ve spojení s přírodní tematikou“.⁴⁶ Tato tendence může být uplatněna i na soubor Háalkových cestopisných črt,⁴⁷ jejichž cestovní cíle představují

zajímavý průnik mezi Nerudou a Wünschem. Hálek podobně jako Wünsch nejprve procestoval lokality sousedící s českým územím, navštívil Krakov, Wieliczku a Tatry, později zamířil do Černé Hory, Dalmácie, Srbska, Terstu a Cařihradu, který jeho zahraniční výpravy korunoval. Důslednou preferenci citového, vřelého tónu a imaginativní optiky nad pouhým, emotivně nezaujatým, věcným pozorováním života krajiny a jejího lidu naznačují již tituly některých podkapitol (*Večer a noc v Tatrách*, *Den a noc v bouři na Černém moři*, *Noc a jítro na moři*, *Vycházka na severozápadní pahorky*). Deklaruje ji však i úvodní pasáž z črty *Do Tater a v Tatrách*, kde Hálek píše: „Vyznávám upřímně, že jest mi tu zatěžko býti objektivním /.../ Očekává-li čtenář ode mne, že mu nakreslím úplný obraz Tater, velice se mylí; i podnikal bych práci zbytečnou, neboť by vždy můj popis byl jen popisem /.../ Čtenář mi již tedy odpustí, zasednu-li si časem svého šemíka a zarejdu-li jím, jak mi právě cit ukáže cestu.“⁴⁸ Jestliže u Nerudových cestopisů bývá konstatováno, že „sentimentálně aktualizovaný výraz se stává spíše předmětem ironie“,⁴⁹ u Háalky nastává zjevný opak – sentimentálně aktualizovaný výraz je řídicím principem textu a ostatní se mu podvoluje.

Wünsch byl podle našeho soudu poučen oběma možnostmi, jak realizovat „esteticky zaměřenou beletrizaci umělecké publicistiky“,⁵⁰ k níž náleží i cestopisný fejeton/ obrázek přednostně určený k časopiseckému otisku. Tyto protikladné modely byly prověřeny na jedné straně Nerudou, na druhé Háalkem. Wünsch ve své podstatě usiloval o průnik obou konceptů, zbavoval je ale toho, co by příkře rušilo čtenářskou atraktivitu a přístupnost.⁵¹ Z Nerudových tvůrčích postupů realizoval jen ty méně náročné a současně měnil funkčnost, kterou jim Neruda propůjčoval. Háalkovu lyričnost pak kompenzoval plastickými popisy scén a výjevů ze života cizích krajin či

³⁹ J. V. SLÁDEK (rec.), *Feuilleton*, s. 559.

⁴⁰ *Tamtéž*.

⁴¹ *Tamtéž*.

⁴² Ferdinand SCHULZ (rec.), *Nové písemnictví*, s. 479.

⁴³ *Tamtéž*, s. 479.

⁴⁴ D. TUREČEK, *Fejeton Jana Nerudy*, s. 104.

⁴⁵ *Tamtéž*.

⁴⁶ *Tamtéž*, s. 101.

⁴⁷ Črty vycházely v letech 1862–1866 časopisecky, knižně byly otištěny teprve v osmdesátých letech 19. století ve *Vybraných spisech Háalkových* (jejich sestavovatelem byl Ferdinand Schulz).

⁴⁸ Vítězslav HÁLEK – Ferdinand SCHULZ (eds.), *Vybrané spisy Háalkovy*, Praha [188–?], s. 20.

⁴⁹ A. HAMAN, *Neruda prozaik*, s. 36.

⁵⁰ D. TUREČEK, *Fejeton Jana Nerudy*, s. 104.

⁵¹ Toto tvrdíme, aniž bychom chtěli omezovat čtenářský potenciál Nerudových děl, zvláště v případě fejetonu platí, že Neruda zůstal ve vztahu ke čtenáři ohleduplný, chtěl jej živě zaujmout, pobavit, případně poučit, jak tomu velela tradice a de facto i důvody vzniku žánru. Dalibor Tureček ostatně explicitně upozorňuje, že přes všechny výrazné tvárné postupy zde nevznikala příliš náročná koncepce žánru, vyžadující si „enormní čtenářskou kompetenci či čtenářské úsilí“. *Tamtéž*, s. 117.

ironickou stylizací cestovatele. Protikladnost Nerudova a Hálkova postupu a následně Wünschův syntetizující přístup před oči názorně staví popisy Cařihradu, jehož dosáhli všichni zmínění cestovatelé.⁵²

Nerudovy *Obrazy z ciziny*, Hálkovy fejetony *Ž cest* i Wünschův v pořadí až druhý soubor *Ž blízka i z dále* (1887) se přitom drží konvenční osnovy cestopisů do východních krajin, jejichž vznik je svázán s přelomem 18. a 19. století a jejichž počet strmě stoupá až do doby publikace sledovaných textů. Čeští autoři pravděpodobně dobře znali slavné francouzské cestovatele Orientem, ať již to byl Volney, Chateaubriand, Lamartine či Nerval.⁵³ S těmito literárními a cestopisnými autoritami mohli být seznámeni prostřednictvím německých překladů, které vycházely i v pražských nakladatelstvích.⁵⁴ Některé tituly byly dostupné dokonce v češtině.⁵⁵ Důležitější než přímá recepce je však přejímání týchž konvenčních motivů. Cařihrad je českými cestopisci v duchu jejich francouzských protějšků vnímán jako brána do Orientu otevírající svět jiného životního stylu i charakteru. Zdůrazňovány jsou především fantastičnost, imaginativnost a citová působivost, které tento odlišný prostor stimuluje. Zároveň je zde přijímán i typický prudký kontrast vyvolaný nepoměrem mezi uchvacujícím prvním spatřením města a následným poznáním jeho skutečné podoby. Ta cestovatele zpravidla zklamává, znechucuje a raději se od ní zcela distancuje. Teprve od čtyřicátých let 19. století se zásluhou Alexandera Dumase objevuje též ironizující poloha, kdy cestovatel opouští romantickou entuziastickou

perspektivu a stává se až sarkasticky naladěným pozorovatelem a komentátorem cizího (spíše nevábneho, mnohdy i bizarního) prostoru.⁵⁶

Obdivný, z romantické estetiky vyrůstající obraz Cařihradu zachovává ze sledovaných českých autorů nejdůsledněji Vítězslav Hálek. Ačkoliv je jako každý dobový cestovatel konfrontován v ulicích města s přívalem „*hnusného neladu a špíny*“⁵⁷, vytěšňuje tuto negativní zkušenost na okraj své i čtenářovy pozornosti a zaujatě se věnuje popisům polohy a okolí. Vytváří tak rozmanité krajinné výjevy, jimž dominuje město rámované rozličnými přírodními kulisami. Vyhledávání různých scénérií se tak stává hlavním itinerářem i cílem samotné cesty: „*Viděl jsem Cařihrad ze všech možných stanovišť, viděl jsem ho při slunce východu i při slunce západu, přehlížel jsem ho za jasného dne i za měsíčních nocí a ze všech stran, a odkudkoliv jsem ho spatřil, objevil se mi vždy v novém a novém půvabu a v opětné kráse.*“⁵⁸ Hálkovu krajinnému líčení je vlastní máchovská perspektiva, scénérie v okolí Cařihradu jsou stejně jako u básníkovy předchůdce zachycovány ve střídání prudkých kontrastů, proměnách barevného spektra, v dynamickém a procesuálním přírodním dění: „*/.../ za Istambulem samým bělolesklé moře Marmorské rozrývané běloplachetnými koráby, v něm pak modrající se ostrovy Knížecí – rozkošné to skupení; za tímto jasnomodrem temnější pruhy maloasiatského pobřeží, nad ním rostoucí kopce temní se až do Bythinského Olympu, jenž táhlým svým hřbetem obzor uzavírá, nad tímto konečně pnoucí se klenba jasného blankytu: tento soulad barev, tato harmonie tak velkolepě a přirozeně se rozvíjející a do nekonečné dálky perspektivu otvírající, tyto jemné přechody barev v tak velikánském rozměru – to vše poskytuje pohled, jehož krásnější neznám.*“⁵⁹ Vybraná pasáž ukazuje nejen, jak významně Hálek těžil z Máchovy poetiky, ale i to, jak ji naplňoval zcela jiným

⁵² Výpravy cestovatelů do hlavního města Osmanské říše od sebe dělí vždy pět let. Hálek navštívil Cařihrad v roce 1865, Neruda zde pobýval mezi 23.–31. květnem 1870, Wünsch v roce 1875.

⁵³ O nich blíže např. Christopher W. THOMPSON, *French Romantic Travel Writing: Chateaubriand to Nerval*, Oxford 2012.

⁵⁴ V letech 1823–1825 byla v Praze vydána *Cesta do Levanty (Voyage dans le Levant, en 1817 et 1818, 1819)* Augusta de Forbin v dvojjazyčném francouzsko-německé verzi. Části z této dnes méně známé, avšak ve své době proslulé knihy, přitažlivé zejména kvůli vysokému počtu doprovodných litografií, byly překládány do češtiny a publikovány v dobových časopisech (blíže o cestopisu: Veronika FAKTOROVÁ, *Mezi poznáním a imaginací*, Praha 2012, s. 163–166).

⁵⁵ V roce 1846 byla přeložena a pod titulem *Putování do Svaté země* vydána například *Reise einer Weimerin in das Heilige Land* (1843) Idy Pfeifferové, v roce 1842 se v českém překladu objevilo dílo Alexandera Dumase staršího *Quinze jours de Sinäi* (1838) jako *Hora Sinai. Obrazy cestopisné*.

⁵⁶ O tom V. FAKTOROVÁ, *Mezi poznáním a imaginací*, s. 326–327.

⁵⁷ V. HÁLEK – F. SCHULZ (ed.), *Vybrané spisy Hálkovy*, s. 109. Hálek dokonce doporučuje, aby cestovatel vůbec nevystupoval z lodi, jak to měl učinit při jedné ze svých návštěv Alexander Dumas. „*Nahlednutím za kulisy*“ si totiž „*fantasie potrhá veškerou pružnost*“.
Tamtéž, s. 108.

⁵⁸ *Tamtéž*, s. 107. V textu však nalezneme i zcela prozaické pasáže, týkající se kupříkladu chvály místního krajana, dr. Schwarze, blízkého přítele Havlíčkova (podle Hála Schwarz na Havlíčka uchovával řadu památek, především podobizen s rukopisně vepsanými verši). Setkání v Hálkovi podnítí vzpomínku na vlast, jejíž nejdokonalejší připomínkou se stává oběd podávaný vlastencem Schwarzem v podobě švestkových knedlíků (v ten moment je Schwarz Hálkem doslova adorován).

⁵⁹ *Tamtéž*, s. 108.

obsahem. Máchovy krajiny totiž nejsou jen „krásným obrazem“, v němž pozorovatel nachází zalíbení, jak sugeruje popis Hálkův. Vždy je v nich přítomen zneklidňující, existenciální moment (nejčastěji v podobě vědomí smrti, konečnosti bytí), či vedou k citově vypjaté reakci subjektu.

Neruda oproti Hálkovi upřednostňuje ironizující a degradující přístup, přítomný ve zmíněných popisech Dumasových, ačkoliv úvod textu jej zprvu nijak nenavozuje. Český básník zde přejímá zavedenou cestopisnou konvenci a čtenáři předkládá stereotypní, očekávaný úvod, potvrzující imaginativní status místa: „*Cokoliv sobě fantasie kouznila o pohledu na Cařihrad, Cařihrad to sám překonává, on nedegraduje obrazotvornost jako Řím, Paříž, on ji netušeně povznáší /.../ Cařihrad popsat bylo by totéž co napsat nejskvělejší báseň, zde básnila celá historie a celá příroda, zde jako by celý vesmír a všechny zvuky i barvy, všechny formy i myšlenky jeho byly se sloučily v báseň.*“⁶⁰ Záhy se však pozornost cestovatele obrací k tomu, co se následně stane hlavním, vracejícím se motivem cesty i samotného textu. Tím je kypící, rušný život města. Neruda nepřiplouvá k Cařihradu, aby jej jako Hálek zpovzdálí pozoroval a opájel se dokonalou kompozicí scenérie, do níž je město obklopené mořskou zátokou a hradbou okolních vrcholů usazeno, ale chce opustit loď, aby se mohl ponořit do těsných ulic, prodírat se zástupy nebo jen tak postávat na rozích a pozorovat okolní mumraj. Neboť z lodi sice „*vidíme obrovské město, ale neslyšíme tlukot jeho srdce a vřavu jeho úst.*“⁶¹ Lákavým místem je Cařihrad pro Nerudu právě pro to, že zde „*veškerý svět má své dostaveníčko a veškerí národové své vyslance.*“⁶² Hodnotu Cařihradu tak nezakládá imaginativní potenciál, vzbuzující výlučný citový zážitek, ale přitažlivý naturel města, jenž vyrůstá z převrstvování a mísení různých kultur a historických epoch. Přirovnává-li Neruda Cařihrad k „*pralesu*“ pučících a znova překrývaných kultur,⁶³ získává tím odstup od všeho, co by jej mohlo zklamávat či znechucovat. Snadněji pak může absorbovat různé nešvary, nepořádky a vůbec negativní jevy spjaté s místním životem.

A namísto romantické distance, či dokonce deziluze dát prostor kritickému zhodnocení a ironickému komentáři.

Wünschova reprezentace Cařihradu se zdá být dokonalým smířením protikladných perspektiv českých básníků. Takřka programově to cestovatel deklaruje již v úvodu svého líčení: „*V stručných těchto náčrtech líčím dojmy, kreslím obrazy, jež utkvěly v udivené mysli mé. Mluvíím tu, pokud člověku vůbec možno, nepředpojatě, nenadsazuji, aniž podceňuji, uznávám a chválím, co uznání a chvály hodno. Vypravuji prostě, co jsem viděl a zažil, aneb zvěděl od osob věrohodných.* /.../“⁶⁴ Na jedné straně se tak Wünsch zavazuje k věrohodnému popisu, k němuž stejně jako u Nerudy přísluší bystrý, viděné skutečnosti s odstupem komentující pozorovatel,⁶⁵ na druhé straně se zde ale hlásí i hálkovská lyrizující perspektiva. „*Malebnému a vřelému*“⁶⁶ projevu je Wünsch nakloněn v pasážích, které to vyžadují především na základě zavedené čtenářské konvence. Mezi ně bezesporu náleží první pohled na Cařihrad, kdy Wünsch potvrzuje imaginativní, citově exaltovaný přístup k prostoru: „*Stojím na zádi. Vidím se tu uprostřed světa tajuplných bájí a hrozných pověstí. A přec taková lahoda vůko! Stojím jakoby ve středu čarovného kruhu. Kolem pahrbky poseté domy a domky úhlednými, bílými, zelenými, červenými, – mezi nimi zahrady temnozelených cypřišů, pinií a platanů, rozsáhlé paláce, lesklé báně a štíhlé minarety. Hluboký, čistě modrý blankyt obráží se ve vlnách Bosporu. Rozkoší srdce mocně buší.*“⁶⁷ Vzápětí ale navazuje odlišná „nerudovská“ poloha koncentrující se na zachycení aktuální situace, stylizující přítomný moment: „*Na lodi rozvolnil se život přepestrý. Je nás tu všeho všudy asi 500 cestovatelů, 100 nás na místě prvním a druhém, ostatní směstnáno na palubě. Větším dílem jsou to Turci v oblecích nejmalebnějších. Muži a ženy, starci a děti, páni vznešení a chudina v cárech. Celá ta směsice, jež prve tak klidně odpočívala,*

⁶⁴ Josef WÜNSCH, *Z blízka a z dále*, Velké Meziříčí 1887, s. 148.

⁶⁵ Bylo by zde možné použít i charakteristiku Marie Řepkové, která v českých cestopisech ze čtyřicátých let 19. století (Havlíček, Zap, Němcová) nachází předchůdný koncept nerudovského cestovatele, jenž je pojímán jako „*kriticky posuzující a hodnotící svědek*“. Marie ŘEPKOVÁ, *Havlíčkovy Obrazy z Rus*, in: Realismus a modernost. Proměny v české próze 19. století, Vladimír FORST (ed.), Praha 1965, s. 37.

⁶⁶ Ferdinand SCHULZ (rec.), *Nové písemnictví*, s. 479. Slova recenzenta zde podle mého soudu příznačně pojmenovávají daný „způsob řeči“. Zahrnují v sobě jeho hlavní příznaky: na prvním místě citovost, na druhém pak sklon k idylizaci a vytváření půvabných, potěchu budících obrázků krajiny, resp. cizího prostoru.

⁶⁷ J. WÜNSCH, *Z blízka a z dále*, s. 149.

⁶⁰ Jan NERUDA, *Dílo Jana Nerudy. Obrazy z ciziny*, Praha 1923, s. 9.

⁶¹ *Tamtéž*, s. 10.

⁶² *Tamtéž*, s. 13.

⁶³ Příslušná pasáž zní: „*Hledíme na město a vidíme prales, kultura jedna tu vypučela z kultury druhé, padlé; nejdřív se na nás usmívá hravá báj dob předhistorických, pak rozkvétá jasný názor hellénský, pak přicházejí časy byzantské a po těch zjevení či koran – již se klade i tento v hrob a les vyrůstá z něho nový, říkájí mu 'svět a názor moderní', jenž nemá ani mythu, ani bible, ani zjevení.*“ *Tamtéž*, s. 10.

*pojednou obživila, všichni se vzchopili a spěchají, by co nejdříve dostali se z lodě /.../ i mezi nás vjel najednou jakýsi nový život, divoký a křiklavý. Pravá to honba.*⁶⁸ Přejedy mezi lyrizujícím a věcným stylem jsou u Wünsche časté, a přitom velmi ústrojně, čtenářsky nijak neruší. Dojem z četby je tímto postupem naopak spíše zesílen, neboť se jeho prostřednictvím dynamizuje monotónní tok textu.⁶⁹

Právě schopnost „*ladného spojení*“ přítomného a minulého, ale i „*dějepis, národopisu, bájesloví, archeologie a krajinářství*“⁷⁰ byla dobovými recenzenty chápána jako hlavní Wünschova deviza, která zakládala estetický potenciál textů. Tímto kombinujícím postupem totiž vše „*srostlo v jednotlý, umělecky dokonalý celek*“⁷¹. Nejpodstatněji na Wünschovu tendenci k umnému propojování různých stylů upozornili Ferdinand Schulz a Josef Václav Sládek. Schulz kupříkladu velebil Wünsche za „*obsahem i formou výborné studie*“ ružánského života, aby vzápětí vyzdvihl, že jsou „*psané se zvláštní něhou a vroucností*“.⁷² Podle Sládka Wünsch v první řadě píše „*pravdivě*“ a jako cestovatel si umí „*posvítit na vše dobře svítlnou důkladného profesora*“, ale zároveň je schopen „*o tom snít jako básník a tak to napsat*“.⁷³ A také – jeho cestopisy provází „*bolestný zvuk*“, ale „*pro okamžitou situaci zbývá mu vždy i humor, veselé slovo*“.⁷⁴

Recenzenti v podstatě hodnotí Wünschovy texty v intencích naší analýzy. Jejich soudy jsme se však pokusili začlenit do kontextu dobové cestopisné literatury, v němž se prokazatelně utvářely dvě protichůdné možnosti, jak referovat o vlastním cestovatelském zážitku. První z nich reprezentoval Jan Neruda, druhý Vítězslav Hálek a od sebe je lze odlišit jako způsob věcně až ironicky komentující, utvářející obraz autentického světa, a proti tomu způsob lyrizující, citový až entuziastický, soustředící se na niterný prožitek cizího prostoru, případně se upínající k jevům, které cizí prostor

uvádí na mysl, aniž by s ním bezprostředně souvisely (především prožitek národní, resp. slovanské identity).

Wünschova syntéza popsaných protichůdných modelů byla evidentně nejen čtenářsky úspěšná, ale získala si i uznání kritiků. V průběhu sedmdesátých až osmdesátých let 19. století pak z Wünsche vytvořila v jistém smyslu i cestopisnou autoritu, která byla široce známa a na niž se bylo možné odvolávat. Půvabným dokladem tohoto postavení může být narážka obsažená v *Novém epochálním výletu pana Broučka, tentokrát do 15. století* (1888) Svatopluka Čecha. Ironicky nadsazený popis hostince pana Würfla nacházející se uprostřed pražské Vikářské uličky, památný tím, že v jeho předsínce (nebo snad dvorku?) se pan Brouček propadne do hlubin času, je ukončen větou: „*/.../ toť stručný soupis místností Vikářčiných – jak by asi napsal v nejryzejším slohu světový cestovatel Josef Wünsch.*“⁷⁵ „Epilog“ popisu zjevně počítal se čtenářovou obeznámeností s cestopisným významem i projevem Josefa Wünsche, jehož jméno je dnes ke škodě věci takřka zapomenuto.

⁶⁸ J. WÜNSCH, *Z blízka a z dále*, s. 150.

⁶⁹ Wünschův popis Cařihradu se od Hálkova a Nerudova přece jen v jednom určitém ohledu liší. Tradiční úvod s přistáním lodi a prvním pohledem na město totiž cestopisec nahrazuje apoteózu osvobozovacího boje balkánských Slovanů proti moci Turků. Text tak získává i silný nacionální rozměr.

⁷⁰ F. SCHULZ (rec.), *Nové písemnictví*, s. 479.

⁷¹ *Tamtéž.*

⁷² *Tamtéž.*

⁷³ J. V. SLÁDEK (rec.), *Feuilleton*, s. 559.

⁷⁴ *Tamtéž.*

⁷⁵ Svatopluk ČECH, *Výlety a pestré cesty pana Broučka a společníků*, Praha 1956, s. 124.

Tiámatiny oči: Wünschovi souvěkovci objevují Anatolii

The eyes of Tiamat. Josef Wünsch's coevals discover
Anatolia

Petr Charvát

Abstrakt

Mudrcové starověké Mezopotámie tvrdili, že řeky Eufrat a Tigris vytryskly z očí mrtvé obludy Tiámat, zabité bohem Mardukem v závěrečném souboji o nadvládu nad světem. Sama Anatolie, včetně pramenné oblasti obou velkých mezopotamských vodotečí, se dostala do zorného pole evropských badatelů již brzy. Od 19. století se množí poznatky z cest po Malé Asii, především díky iniciativám badatelů britských, francouzských, německých a ruských. Wünschovo úsilí tak dobře zapadá do kontextu dobového zájmu o starší dějiny regionu, kde se zrodil osmanský sultanát.

Abstract

According to ancient Mesopotamian sages, the waters of the Euphrates and Tigris rivers burst from the eyes of Tiamat, the dead monster killed by the god Marduk in their last fight for dominion over the world. Anatolia itself, including both great rivers' upper catchment areas, made an early focus of European scholars' travels and interest. Since the 19th century, British, French, German and Russian explorers made a great progress in acquiring knowledge about Asia Minor; thus, the effort of Josef Wünsch was well in line with contemporary scholarly enthusiasm for the early history of the region where the Ottoman Sultanate came into being.

Klíčová slova

Anatolie – osmanský sultanát – cestovatelství – Josef Wünsch

Keywords

Anatolia – Ottoman Sultanate – overland voyages – Josef Wünsch

V pohledu mudrců starověké Mezopotámie vytryskly řeky Eufrat a Tigris z očních důlků mrtvé obludy Tiámat, přemožené bohem Mardukem ve střetu opanování nad světem. Jestliže tedy Josef Wunsch spatřil na vlastní oči prameny Tigridu, můžeme tvrdit, že nahlédl alespoň do jednoho oka dávné nestvůry. Stal se tak dalším Čechem, který se ve svém zájmu o okolní svět neomezil pouze na kraje střední Evropy.

Životu a činnosti Josefa Wünsche (1842–1907) jsou věnovány jiné články tohoto čísla časopisu, a není tedy třeba podrobně rozvádět jejich charakteristiku.¹ Rodák z Rokycan prožil šťastné dětství v harmonické rodině, arci neoplývající pozemskými statky. Studoval postupně na gymnáziích v Plzni a v Praze (maturoval 1864) a dále na pražské univerzitě (1864–1867). Rozhodl se poté nastoupit dráhu učitele a působil postupně v Rokycanech, Slaném a na učitelském ústavu v Jičíně, který se mu stal dlouhodobým bydlištěm a pracovištěm. Wunsch byl mužem značného nadání, zejména jazykového; rodinu nezaložil. Zato se věnoval zahraničním cestám, při nichž postupně navštívil Skandinávii (1874), Istanbul (1875) a Itálii i Tunis (1876). Svě velké putování po východní Anatolii, při němž prozkoumal a zmapoval prameny Tigridu, vykonal po důkladné přípravě jazykové, zeměpisné i praktické v letech 1881–1883. V letech 1886–1902 až do svého penzionování (1902) vyučoval na české průmyslové škole v Plzni. Během těchto let vykonal ještě jednu delší cestu, a to do Černé Hory (1890–1891). Na konci svého života věnoval své jmění nadaci pro nemajetné české studenty.

V devatenáctém století již osmanský sultanát přestal být pro Evropany pololegendární zemí pohádek a bájí, kde bylo lze spatřit pohádková bohatství, či jich dokonce nabýt, jak o tom vydává svědectví Tylův Strakonický dudák. Byl to blízký Orient, kam se tehdy řada cestovatelů vypravila, aby na vlastní oči spatřila země pod vládou panovníka, před nímž se ještě před nedávnem evropská křesťanská trásla hrůzou. Cílem tohoto příspěvku je zařazení Wünschových výprav do kontextu evropských návštěv Anatolie v průběhu 19. století.

Začít ovšem musíme poněkud zeširoka. V devatenáctém století se totiž

území osmanského sultanátu, a zejména Anatolie, již staly domovem mnoha Evropanů, kteří se sem z různých důvodů uchýlili.

Započneme v této kategorii s osobností nikoli neznámou, totiž původním nálezcem a výkopcem staroslavné Tróje. Frank Calvert (1828–1908) se narodil na Maltě jako nejmladší ze sedmi dětí dobře situovaných rodičů Jamese Calverta (1778–1852) a Louisy Ann Landerové (1792–1867). Vyrstl na tamní britské námořní základně a celý život působil v Anatolii jako bohatý statkář v součinnosti se svými staršími bratry. Jeden z nich, Frederick Calvert (1819–1876), sloužil již před rokem 1850 jako britský konzul. Frank bratrovi obětavě pomáhal s jeho úředními povinnostmi a roku 1874 ho dokonce Spojené státy americké jmenovaly svým konzulárním agentem, ve kteréžto funkci setrval až do konce života. Vystupoval příležitostně dokonce v soudních jednáních evropských i tureckých stran a také jako britský konzul.

Do dějin však vstoupil jako archeolog, který otevřel na majetku rodiny celou řadu mimořádně významných výzkumů. Už před rokem 1864 měl za sebou výkopové zkušenosti z některých lokalit severozápadní Anatolie: Hanai Tepe² či Ophryneion.³ Před rokem 1857, patrně v letech 1853–1856⁴ nabyl Calvert velkostatku o rozloze 2 000 akrů (= přes 750 hektarů) v Akcaköy v severozápadní Anatolii, označovaných jako „good ground, including the site of Ilium Novum“, což nebylo nic jiného než proslulý pahorek Hissarlik. Nejpozději roku 1864 získal pak přímo polovinu Hissarliku a zahájil tam výkopy, během nichž se mu podařilo identifikovat lokalitu jako starověkou Tróju.⁵

Své výzkumy neopomínal publikovat a z otištěných zpráv vystupuje jako výkonný, metodicky postupující a exaktní výkopce, třebaže mu vždy chyběly finanční prostředky pro výzkumy většího rozsahu.⁶

² Sídlíšní pahorek 8 km jihovýchodně od Hissarliku s vrstvami 3.–1. tisíciletí př. n. l.

³ Antická lokalita nad Dardanelami s údajným hrobem trójského hrdiny Hektora.

⁴ Viz: Susan Heuck ALLEN, „Finding the Walls of Troy“: Frank Calvert, and Heinrich Schliemann at Hissarlik, Berkeley 1999, s. 75.

⁵ Do bibliografie Franka Calverta lze nahlédnout na webových stránkách The British Museum [online], [citováno dne: 1. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/term_details.aspx?bioId=97221.

⁶ Viz: Jan P. STRONK (rec.), Marcelle Robinson, Schliemann's Silent Partner, Frank Calvert (1828–1908). Pioneer, Scholar and Survivor. Philadelphia 2006, Bryn Mawr Classical Review

¹ Josefu Wünschovi se v poslední době také věnovala zejména Jana FILÁK MÜLDNEROVÁ, *Josef Wunsch cestovate*, Praha 2011. Zde uvádím souhrn skutečností uvedených autorkou na s. 7–20.

Na Hissarliku kopal Calvert od roku 1863 a první zmínku o svých výzkumech publikoval roku 1865.⁷ Ani zde však nešlo o prvovýzkum: první, kdo nechal otevřít půdu historické Tróje, byl britský železniční inženýr John Brunton (1812–1899), který tam stavěl nemocnici pro britské vojáky z krymské války a našel antické pozůstatky.⁸

Calvertův výkon později samozřejmě zcela překryly Schliemannovy výsledky, získané bez valného ohledu na výkopové metody, zato však prezentované s příslušným mediálním dopadem. Frank Calvert se zdá být příliš svědomitým archeologem, než aby se pouštěl do dalekosáhlých spekulací o svých výsledcích, natožpak aby je publikoval. Navíc Calvertova rodina utrpěla poskvrnu na své cti, když ji po krymské válce obvinili, že zcizovala britské státní fondy, svěřené jí na podporu válečných podniků a zejména péče o raněné. Obvinění se sice neprokázalo, ale Calvertovým tak jako tak způsobilo ústup ze slávy.⁹ Pro nás celý příběh znamená, že si musíme být vědomi skutečnosti, že se Anatolie 19. století stala pro řadu Evropanů stálým domovem. Právě u takovýchto hostitelů nacházeli pak evropští cestovatelé útulek, radu a pomoc.

K evropským rezidentům se v 19. století připojili další činitelé vnájející do chřadnoucího osmanského impéria duchovní podněty evropského původu. Byli to v první řadě misionáři, vyvíjející mezi sultánovými poddanými evangelizační činnost. Zvláště výrazně se v tom směru uplatnili hlasatelé Ježíšovy víry ze Spojených států.¹⁰ Jejich aktivity stály obecně na třech „pilířích“ – evangelizace, léčení a vzdělávání; občas se jako „čtvrtý pilíř“ uvádí jejich tisk a pátým „pilířem“ se zejména na přelomu 19. a 20. století stala organizovaná pomoc postiženým rozličnými pohromami. Evangelizace spočívala především ve veřejných i soukromých kázáních a rozdá-

vání Biblí a dalších tištěných materiálů křesťanského obsahu. Zřizování nemocnic pak doprovázelo výrazné angažmá v zakládání škol, od jeslí až po školy střední.¹¹

Hnutí se rozvinulo z poměrně skromných začátků: roku 1810 vznikla na koleji Andover v severoamerickém státě Maine Rada komisařů pro zahraniční misie (*Board of Commissioners for Foreign Missions*),¹² a již v listopadu roku 1819 vypluli z Bostonu dva misionáři do osmanské Smyrny (dnešní Ízmir).¹³ Zprvu se poslové Páně spokojili s působením ve Smyrně a Istanbulu; v Trabzonu na pobřeží Černého moře pak otevřeli stanici roku 1835 a ve městě Erzerum v anatolském vnitrozemí roku 1839.¹⁴ V evangelizačních aktivitách vydatně pomáhala misijní tiskárna, přemístěná roku 1833 z Malty do Ízmiru a rok poté do Istanbulu.¹⁵ Osmanská správa reagovala vcelku vstřícně: po dekretu vyhláším svobodu všech sultánových poddaných bez ohledu na národnost a náboženství (1839) následoval výnos udělující osmanským protestantům statut samosprávné obce (*millet*).¹⁶ V letech 1850–1876 pokryly severoamerické protestantské misie prakticky celé území Anatolie.¹⁷

V Arménii ovšem Severoameričané narazili na neochotu tamní populace vzdávat se víry otců, stejně tak jako na nevládné stanovisko tamního arménského kléru.¹⁸ Jeho nejvyšší představitelé sáhli až k exkomunikaci arménských protestantů v letech 1839 a 1846.¹⁹ Obec arménských protestantů se nicméně uchytila a postupně rozrůstala.²⁰

1, 2009, s. 41, [online], [citováno dne: 10. 12. 2016]. Dostupné z: <http://bmcr.brynmawr.edu/2009/2009-01-41.html>.

⁷ Viz: Susan Heuck ALLEN, „*Finding the Walls of Troy*“: Frank Calvert, *Excavator*, *American Journal of Archaeology* 99/3, 1995, s. 379–407.

⁸ Viz: S. H. ALLEN, „*Finding the Walls of Troy*“, s. 77–79.

⁹ O aféře viz: zpráva na osobním webu Mikea Clarka, [online], [citováno dne: 1. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.mikesclark.com/genealogy/possidhon_affair.html.

¹⁰ K tomu viz: Devrim ÜMIT, *The American Protestant Missionary Network in Ottoman Turkey*, *International Journal of Humanities and Social Science* 4/6 April 2014, s. 16–51, [online], [citováno dne: 1. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_4_No_6_1_April_2014/3.pdf.

¹¹ D. ÜMIT, *The American Protestant Missionary Network*, s. 17.

¹² *Tamtéž*, s. 22.

¹³ *Tamtéž*, s. 24.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 26.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 27.

¹⁶ *Tamtéž*, s. 27–28 (vydáno roku 1850).

¹⁷ *Tamtéž*, s. 29. Roku 1881 se severoamerické misijní stanice nacházely v těchto městech: Istanbul, Íznik (Nicomedia), Bursa, Ízmir, Manisa, Merzifon, Sivas, Tokat, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van, Arabkir, Harput, Diyarbakir, Mardin, Musul (Mosul), Tarsus, Adana, Maraş, Antep, Haleb, Urfa a Antakya: *Tamtéž*, s. 34.

¹⁸ K tomu Guillaume GAGNON, *La situation des Arméniens ottomans d'Anatolie orientale vue à travers les correspondances du American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Montréal 2008, s. 55–56, [online], [citováno dne: 16. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.archipel.uqam.ca/1051/1/M10368.pdf>.

¹⁹ *Tamtéž*, s. 60–64.

²⁰ *Tamtéž*, s. 75–87.

Severoamerické misie nezůstaly Josefu Wünschovi neznámy, jak dokládá jeho zmínka o útoku na misionáře Reinolze, který z neznalosti poměrů nepřijal pozvání do východoanatolské domácnosti.²¹

Misijní projekty vycházející z Francie se přidaly k severoamerické akci později, a ač docílily určitých úspěchů, jejich plošný rozsah, a tudíž působnost na osmanskou společnost, zůstávaly pozadu za úsilím protestantů.²² První skupiny katolických misionářů se do sultanátu (Istanbul a Smyrna/Ízmir) vypravovaly už od čtyřicátých let 19. století.²³ Výrazně se tu pak uplatnili především jezuité, jejichž řád obnovil papež Pius VII. roku 1814. Dva otcové a jeden bratr Tovaryšstva Ježíšova se vylodili v Istanbulu roku 1881. Cílem zde bylo především navrácení schizmatických Arménů do lůna římské církve; Řím tak reagoval na osmanský zákon z roku 1831, který Armény zrovnoprávnil s dalšími samosprávnými pospolitostmi sultanátu. Využívající především vysoké prestiže, které se tehdy v osmanské společnosti těšil francouzský jazyk, uspěli jezuité ve vybudování sítě misijních stanic, prostírajících se v mírném oblouku východní Anatólií od Černého ke Středozemnímu moři.²⁴ Také otcové Tovaryšstva spoléhali především na působení výukou, doprovázené volnočasovými aktivitami napojenými na misii, například pěstování evropské hudby. Dále vydatně napomáhalo jejich angažmá v oblasti poskytování lékařské péče obyvatelstvu. Významné místo zde připadlo jeptiškám, které se jako jediné směly stýkat s ženami domácího obyvatelstva a pomáhat jim ve školní výuce i v osvojování praktických dovedností, například tkaní koberců.²⁵ Anatólie ovšem nezaujímala

²¹ J. FILÁK MÜLDNEROVÁ, *Josef Wunsch*, s. 27.

²² K tomu Philippe LUISIER, *Présence des Jésuites en Turquie au XIXe et au XXe siècle*, in: *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen-Age* 110/2, 1998, s. 783–794, [online], [citováno dne: 16. 4. 2017]. Dostupné z: www.persee.fr/doc/mefr_1123-9883_1998_num_110_2_3656.

²³ K tomu Alexis VRIGNON, *Les missions catholiques françaises en Turquie d'Europe (les années 1840 à 1914)*, Master 2 préparé sous la direction de Monsieur Réme Fabre, maître de conférences, HDR, Université de Nantes, UFR d'histoire, histoire de l'art et archéologie, Année 2006–2007, s. 85 [online], [citováno dne: 17. 4. 2017]. Dostupné z: <https://www.yumpu.com/fr/document/view/16550840/les-missions-catholiques-francaises-en-turquie-deurope-dcie>.

²⁴ Na lokalitách Merzifon, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri a Adana: P. LUISIER, *Présence des Jésuites*, s. 787.

²⁵ *Tamtéž*, s. 792.

ve francouzské misijní aktivitě nejpřednější místo; roku 1892 ji předstihlo zastoupení francouzských misí v Istanbulu a Sýrii.²⁶

Úsilí francouzské misie lze, žel, vymezit pouze daty 1881–1924. Na počátku první světové války byli francouzští jezuitští misionáři z Anatólie vykázáni a jejich nemovitosti zkonfiskovány. Istanbulské ústředí se sice udrželo ještě nějaký čas, ale i jeho hodina udeřila se zřízením Turecké republiky.

K úsilí jezuitů se přidaly i misie dalších francouzských církevních kongregací, které se ovšem v Anatólii objevily také až na konci 19. století.²⁷

Evangelizační pokusy z německojazyčné oblasti nabyly rázu příležitostného a nárazového, jakkoli začaly též velmi brzy. Roku 1815 vznikla v Basi-leji pietisticky orientovaná *Evangelische Missionsgesellschaft zu Basel (Basler Mission)*. Ta brzy založila *Missionsinstitut* řízený Christianem Gottliebem Blumenhardtem (1779–1838). Činitelé Ústavu se rozhodli v návaznosti na německou kolonizaci Kavkazu působit na tamní národy prostřednictvím carské vlády, a roku 1822 získali pro toto úsilí oficiální schválení cara Alexandra I. Roku 1825 byla zbudována misijní stanice v azerbajdžánském Šuši (dnešní Šuša v Náhorním Karabachu) a otcové misionáři se pustili do díla. Chovali původně velké naděje, podnícené všeobecnou komunikační prostupností kavkazského obyvatelstva, které běžně hovořilo několika jazyky. Basilejští doufali, že povznesení křesťanských národů vyústí ve zvýšení úrovně národů původně nekřesťanských, které budou toužit po dobrodiní vyplývajícím ze sdílení Ježíšovy víry. Od let 1824–1825 se tedy zaměřili především na Armény, seznali však s rozčarováním, že „jsou zaměřeni na věci tohoto světa, jejich hlavní starostí je obchod a zisk a hledání hlubokého a pravověrného prožitku spásy u nich nelze předpokládat“.²⁸ Docházelo i ke

²⁶ AVRIGNON, *Les missions catholiques françaises*, tabulka na s. 118.

²⁷ O anatólských misiích augustiniánů Nanebevstoupení Páně (*augustiniens d'assomption, assomptionistes*) hovoří Xavier JACOB, *L'Assomption en Turquie*, in: *L'aventure missionnaire assomptioniste, Actes du Colloque d'Histoire du 150ème anniversaire de la Congrégation des Augustins de l'Assomption*, Bernard Holzer (ed.), Lyon-Valpré, 22–26 novembre 2000 (Collection Recherches Assomption 1), s. d, s. 241–320, [online], [citováno dne: 17. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.assumptio.org/files/FRA/PDF/aventure-missionnaire-assomptioniste.pdf>.

²⁸ Viz: Eva Maria AUCH, *Armenier im Tätigkeitsbereich der 'Basler Kaukasusmission'*, in: *Fremde Erfahrungen. Asiaten und Afrikaner in Deutschland, Österreich und in der Schweiz*

konfliktům s arménským klérem a roku 1832 zakázal car Mikuláš I. další pokračování misie. Celý podnik tak musel být do roku 1838 zastaven a opuštěn. Nadále se německojazyčná oblast spoléhala spíše na působení odborníků z oblastí technických a zvláště vojenských.

V 19. století se území osmanského sultanátu, a zvláště Anatólie, evropskému pohledu do značné míry přiblížily. Ona doba nám zanechala relativně četné texty cestovatelů, kteří Malou Asii z nejrůznějších důvodů navštívili.²⁹ Z této bohaté nabídky, poskytující kontext, do něhož je třeba Wünschovy záměry zasadit, vybereme v následujícím textu pouze ty nejpozoruhodnější podniky, které v dalším období výrazně přispěly k rozvoji poznání anatólských a kavkazských kultur.

Velmi viditelným Wünschovým předchůdcem se stal jiný rodák z českých zemí, ing. Josef Černík.³⁰ Na podzim roku 1872 a v zimě roku 1873 vykonal z návodu Wilhelma Pressela, generálního ředitele anatólských asijských železnic, poměrně rozsáhlou návštěvu Sýrie, Mezopotámie a východní Anatólie. Černík a jeho lidé putovali ze Sýrie karavanní cestou přes Palmyru k Eufratu a po jeho toku navštívili Bagdád. Poté se vydali podél řeky Tigridu na sever a odbočivše v blízkosti Mosulu na západ, pokračovali přes Mardin a Diyarbakir, překročili znovu Eufrat v Bireciku u Urfy a přes Aintab (dnešní Gaziantep) a Alexandrettu (dnešní Iskenderun) se vrátili

bis 1945, Gerhard Höpp (ed.), 1996, s. 51–68, zde s. 56. Téz: [online], [citováno dne: 3. 4. 2017]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/307175826_Armenier_im_Tatigkeitsbereich_der_Basler_Kaukasusmission.

²⁹ Výběr jejich zpráv poskytuje např. Jacqueline YOUNIS, *Kurdinnen und Kurden im Spiegel der deutschsprachigen Printmedien „Das Ausland, Globus, Dr. A. Petermanns Mittheilungen“*, Vídeň 2012. Diplomová práce. Téz: [online], [citováno dne: 3. 4. 2017]. Dostupné z: http://othes.univie.ac.at/22781/1/2012-09-27_0047325.pdf.

³⁰ K němu viz: *Ingenieur Josef Cernik's technische Studien-Expedition durch die Gebiete des Euphrat und Tigris nebst Ein- und Ausgangsrouten durch Nord-Syrien. Nach den Tagebüchern, topographischen Aufnahmen und mündlichen Mittheilungen des Expeditions-Leiters bearbeitet und herausgegeben von Amand Freiherrn v. Schweiger-Lerchenfeld. Erste Hälfte, mit drei Karten*, Ergänzungsheft No. 44 zu Petermanns „Geographische Mittheilungen“, Gotha 1875; a dále *Ingenieur Josef Cernik's technische Studien-Expedition durch die Gebiete des Euphrat und Tigris nebst Ein- und Ausgangsrouten durch Nord-Syrien. Nach den Tagebüchern, topographischen Aufnahmen und mündlichen Mittheilungen des Expeditions-Leiters bearbeitet und herausgegeben von Amand Freiherrn v. Schweiger-Lerchenfeld. Zweite Hälfte, mit vier Karten*, (Ergänzungsheft No. 46 zu Petermanns „Geographische Mittheilungen“), Gotha 1876, [online], [citováno dne: 5. 4. 2017]. Dostupné z: https://archive.org/stream/bub_gb_nyYcAAAAMAAJ/bub_gb_nyYcAAAAMAAJ_djvu.txt.

na syrské pobřeží. Výprava měla mít ráz spíše průzkumný, zachytila však řadu cenných astronomických, orografických, geologických, geodetických, meteorologických, ale i hospodářských, archeologických a etnografických informací. Josef Černík a jeho kolegové vyhotovili rovněž řadu map, které se ukázaly býti velmi cennými kartografickými pomůckami pro další poznávání daného regionu.

Většina poznávacích cest, podnikaných evropskými a severoamerickými cestovateli do Anatólie, vycházela v 19. století ze záměrů obecně poznávacích a převahou přírodovědných. Údaje, které ve své práci shromáždila Jacqueline Younis, dokládají ve věci sledovaných témat především cesty povahy zeměpisné (celkem patnáct), následované výpravami starožitnickými až archeologickými (pět případů) a expedicemi, jejichž cíle možno označit buď za religionistické, nebo etnografické (jeden případ z každé kategorie). Co do státní příslušnosti sestával tento kolektiv dokumentovaných cestovatelů především z Němců (osm případů), Britů (pět osob), poddaných ruského cara (čtyři badatelé), Francouzů (tři výzkumníci) a pouze dvou rakousko-uherských poddaných.³¹

Mezi evropskými zájemci o cesty do Anatólie z oboru humanitních věd to byli především odborníci znalí kultur starověkého Řecka a Říma, kteří nikdy nepřestali pokládat Anatólii za součást antického světa. Francouzská republika ustavila již roku 1842 systém státní podpory vědeckých expedic do zahraničí. Zmíňme se proto o jednom z prvních badatelů, který této nabídky využil, Charlesi Texierovi (1802–1871). Vzděláním architekt a zálibou archeolog Texier vykonal z návodu francouzského Ministerstva veřejné osvěty celkem tři cesty do Anatólie, západního Íránu, Mezopotámie a krajů kavkazských v letech 1833–1836, 1839 a 1842. Proslavil se především jako objevitel Boghazköy čili Hattušaše, hlavního města říše Chetitů, kam vstoupil roku 1834. O svých výzkumech publikoval rozsáhlé a bohatě ilustrované zprávy, v nichž zpřístupnil interesovanému čtenářstvu pozoruhodnosti dosud málo známých krajů vnitřní Anatólie.³² Předložil

³¹ Jacqueline YOUNIS, *Kurdinnen und Kurden*, s. 49–86, pro roky 1836 [o cestě z roku 1820] – 1909.

³² Charles TEXIER, *Description de l'Asie Mineure: faite par ordre du gouvernement français en 1833–1837; beaux-arts, monuments historiques, plans et topographie des cités antiques*, sv. 1, Paris 1839. Druhý a třetí svazek vyšly tamtéž v roce 1849. Téz: [online], [citováno dne: 13. 4. 2017]. Dostupné z: https://de.wikipedia.org/wiki/Charles_Texier.

později i soubornou objevitelskou zprávu včetně podrobných instrukcí o přípravě a konkrétním průběhu cestování v tehdy exotických krajích východního Středomoří.³³

Připomeňme aspoň stručně zásluhy dalšího představitele galské vědy, Georsege Perrota (1832–1914). Absolvent prestižní Ecole Normale Supérieure působil v letech 1855–1858 jako stipendista Francouzské archeologické školy v Athénách a císař Napoleon III. ho pověřil kopírováním všech dostupných zlomků oficiálního životopisu císaře Augusta *Res gestae divi Augusti*, který se nacházel na antickém chrámu v Ankaře (Monumentum Ancyranum).³⁴ Perrot se tohoto zadání s úspěchem zhostil a v letech 1861–1862 publikoval standardní vydání latinské i řecké verze dokumentu. Navštívil tehdy poznovu i Boghazköy, hlavní město říše Chetitů. Celý další život strávil výukou a bádáním na tak proslulých ústavech, jakými byly Collège de France a Université de Sorbonne.³⁵

Vládním stipendiem kryl výdaje na své výzkumy také patrně nejvýznamnější francouzský znalec Malé Asie oné doby, Ernest Chantre (1843–1924). Rodák z Lyonu vystudoval nejprve přírodní vědy a poté se stal velmi významným francouzským antropologem, archeologem a přírodovědcem. V letech 1877–1910 sloužil jako zástupce ředitele Přírodovědného muzea v Lyonu. Chantre jako badatel usiloval o biologickou, přesněji řečeno rasovou (ve smyslu rasy jako souboru morfologických znaků dané lidské populace) interpretaci různosti lidských kultur. Touto vědní strategií se řídil i při svých vědeckých výpravách do kavkazského regionu. Vypravil se tam poprvé roku 1879; za následujícího pobytu (1880–1883) se mu mj. roku 1881 podařilo prokopat pohřebiště 1. tisíciletí př. n. l. v Kobani v severní Osetii. Roku 1879 ho při přechodu Kavkazu doprovázel přírodovědec

Jean de Poustchine, roku 1881 pak zkoumal jižní Arménii v doprovodu kapitána Barryho a Donnat-Motta, přírodovědce z lyonského Přírodovědného muzea. Poté navštívil Chantre, tentokrát v doprovodu své choti, kavkazské kraje v letech 1889–1892. Zdá se být pravděpodobné, že svými výzkumy navazoval Lyoňan na úsilí badatelů carského Ruska.³⁶

Ze svých cest přivážel hojný materiál, mj. sbírky rostlin a živočichů, antropometrické a kranio-metrické údaje měřené na obyvatelstvu arabském, kurdském i arménském i na pozůstatcích získaných archeologickými vykopávkami, jakož i početné fotografie, kterým samozřejmě v jeho antropologických výzkumech připadl mimořádný význam.³⁷ Na rozdíl od jiných cestovatelů nezůstal Chantre ušetřen perzekuce politické: v letech 1893–1894, kdy došlo na Kavkaze k první vlně masakrů nemuslimského obyvatelstva, byli manželé Chantreovi vykázáni z osmanského území sultánským dekretem na základě obvinění z agitace a propagandy ve prospěch arménské revoluce jakožto angličtí agenti.

Za svůj cíl si Chantre stanovil určení „původních“ či „základních“ antropologických typů v materiálu poznamenaném nesčetnými kříženími a rekonstruovat jejich původní vztahy. O Blízkém východě pak vyslovil přesvědčení, že právě „hory Kurdistánu a Malé Asie představovaly první etapy prvotního putování asijských praotců Evropanů na Západ“.³⁸ Chantre, přívrženec teze o zrození člověka v jediném centru, vyjádřil své hluboké přesvědčení o jednotě lidského rodu a asijském původu všeho žijícího lidstva.

³⁶ Viz: Frédéric BAYERN, *Contribution à l'archéologie du Caucase (introduction biographique Ernest Chantre)*, Lyon 1882. Též: [online], [citováno dne: 10. 4. 2017]. Dostupné z: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k56076384/f2.item>.

³⁷ K tomu viz např.: Ernest CHANTRE, *Mission Scientifique de Mr. Ernest Chantre, Sous-Directeur du Museum de Lyon, dans la h[au]te Mésopotamie, le Kurdistan et le Caucase, Photographies de M le Capitaine Barry, I, Syrie septentrionale, Vallée de l'Oronte et d'Antioche à Srir, Mars à Septembre 1881*, [online], [citováno dne: 10. 4. 2017]. Dostupné z: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84515986>.

³⁸ K tomu viz: David VINSON, *L'exemple d'Ernest Chantre. Le voyage anthropologique à la fin du XIXe et au début du XXe siècle*, in: Astrolabe, Janvier/Février 2008, /nestr./, pozn. 8, [online], [citováno dne: 10. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.crlv.org/astrolabe/janvier%2008/1%E2%80%99exemple-d%E2%80%99ernest-chantre>. Viz též: Nadia COUTSINAS, Archives Nationales, Site de Paris, *Ministère de l'Instruction publique, Service des missions, Missions archéologiques au Proche-Orient, Dossiers individuels (1849–1938), Inventaire-index*, [online], Paris 2009, [citováno dne: 10. 4. 2017]. Dostupné z: http://www.archivesnationales.culture.gouv.fr/chan/chan/fonds/edi/sm/F/F17_Proche%20Orient_2933-3014_17265-17294.pdf.

³³ Charles TEXIER, *Asie Mineure description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d'Asie*, Paris 1862. Též: [online], [citováno dne: 13. 4. 2017]. Dostupné z: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k307742>. O Texierovi nyní: Alexandre PORTNOFF, *A la recherche du passé. Le premier voyage en Asie Mineure de Charles Texier*, *Res antiquae* 5, 2008, s. 389–404; dále též Ömür HARMANŞAH, *Place, Memory, and Healing: An Archaeology of Anatolian Rock Monuments*, London – New York 2014, zejm. s. 85–88.

³⁴ Perrot sám na to zanechal cestovní vzpomínky: Georges PERROT, *Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure*, Paris 1864, zejm. s. 297–301.

³⁵ Perrotův život obsáhle komentuje Gaston MASPERO, *Notice sur la vie et les travaux de M. Georges Perrot*, *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 59/6, 1915, s. 452–485.

Poznamenejme mimochodem, že v letech 1893 a 1894 provedl Chantre výkopy v areálu chetitské metropole Hattušaše u Boghazköy a že tam našel klínopisné texty.³⁹ K jejich čtení se vyjádřili dva nejznámější tehdejší odborníci, Vincent Scheil a Friedrich Delitzsch. Oba shodně konstatovali, že nejde o texty babylonské, ba ani semitské; Vincent Scheil navrhl, arci velmi teoreticky, identifikaci jejich jazyka jako chetitštiny.⁴⁰ Tak se oni badatelé stali předchůdci Bedřicha Hrozného.

Teprve až ke konci druhé poloviny 19. století začali návštěvníci vnitřní Anatólie věnovat pozornost i životním podmínkám řadového obyvatelstva oněch krajů. V tomto směru hrálo znamenitou roli zobecnění fotografie, které umožnilo relativně rychlé pořizování naprosto spolehlivé dokumentace. V tomto směru připomeňme cestovatele, archeologa a fotografa severoamerického původu Johna Henryho Haynese (1849–1910).⁴¹ Tento selfmademan, který se vypracoval vlastní pílí z chudých poměrů, se s archeologií a archeologickou fotografií seznámil díky Williamu Jamesi Stillmanovi, fotografovi a korespondentu listu *Times* v Athénách, při cestě na Krétu a do Athén v letech 1880–1881. Haynes se tam vydal s Charlesem Eliotem Nortonem, prvním prezidentem Amerického archeologického ústavu (American Institute of Archaeology). S fotografováním archeologických památek započal Haynes roku 1881 na severoamerické expedici na ostrově Thasos. Poté přijal učitelské místo v Istanbulu, a stal se tak vlastně Wünschovým kolegou. Do nitra Anatólie se Haynes vypravil roku 1884 a znovu po třech letech (1887), a pořídil tam velké množství dnes neocenitelných fotografií. Do dějin archeologie se zapsal jako jeden z vedoucích expedice v mezopotamském Nippuru a objevitel velkého množství klínopisných tabulek s díly sumersky psané literatury.⁴²

Další aspekt cestovatelských aktivit, objevující se ve druhé polovině 19. století, se již soustředil na vytěžování hospodářského potenciálu tamního nerostného bohatství. To se týká (také) východoanatólského angažmá

³⁹ Viz: Ernest CHANTRE, *Mission en Cappadoce 1893–1894*, [online], Paris 1898, s. 39–64, [citováno dne: 14. 4. 2017]. Dostupné z: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/chantre1898>.

⁴⁰ E. CHANTRE, *Mission en Cappadoce 1893–1894*, s. 58.

⁴¹ O něm viz: Robert G. OUSTERHOUT, *John Henry Haynes. A Photographer and Archaeologist in the Ottoman Empire*, London – Istanbul 2011.

⁴² K tomu Petr CHARVÁT, *Archeologie na Blízkém východě: První dvě století*, Praha 2015, s. 60–61.

Chantrova krajana Jacquesa de Morgan (1857–1924). Absolvent pařížské Báňské školy (Ecole des Mines) a geolog se zkušenostmi z bezmála celého Starého světa (včetně Čech) se na Kavkaz vypravil roku 1886. Nedostávalo se mu tehdy peněz, a přijal proto roku 1888 nabídku francouzských investorů na řízení měděného dolu v arménském městě Achtale. Jako ředitel se příliš neosvědčil, jakkoli jeho nezdar souvisel i s příliš optimistickým odhadem výnosnosti dolu. Zato tamní památky ho zaujaly natolik, že se s podporou francouzského Ministerstva veřejné osvěty vypravil na výzkum starověkých měst černomořského pobřeží a Zakavkazí. Jeho výsledky francouzské publikum ocenilo natolik, že mu Ministerstvo veřejné osvěty udělilo další stipendium, které mu umožnilo uspořádat výpravu do Íránu a asijského Turecka (1889–1892). V Kurdistanu tehdy narazil na ropná ložiska, která arci začali později vytěžovat Britové. Na Kavkaze získal de Morgan značný objem archeologického materiálu i množství fotografií, které později zúročil v obširné publikaci. Z regionu odešel roku 1892, kdy byl jmenován ředitelem egyptské Památkové služby. Tak se do našeho zorného pole vedle zeměpisců a antropologů dostává i podnikatel, i když neúspěšný.⁴³

Máme-li tedy závěrem zasadit Wünschovu cestu do obecného kontextu cestovatelství v Anatólii 19. století, konstatujeme, že za svými evropskými a severoamerickými soupeřnými nezůstal v ničem pozadu. Jeho výpravu je možno začlenit do nejčastější motivace výzkumných expedic do východních krajů osmanského sultanátu s účely především zeměpisnými. Byl výborně osobně disponován, velmi dobře informován, pracoval s adekvátními poznávacími metodami a jako jeden z prvních badatelů začal soustavně dokumentovat své objevy fotografickou cestou. Své uznání v oboru zeměpisných objevů si tak získal zcela právem.

⁴³ Viz: velmi obširný záznam o Jacquesu de Morgan v archivu pařížské Ecole des Mines: [online], [citováno dne: 10. 4. 2017]. Dostupné z: <http://www.annales.com/archives/x/morgan.html>.

Josef Wünsch a klasická filologie

Josef Wünsch and Classical Philology

Jana Keparťová

Abstrakt

V předložené studii je sledována cesta českého učitele, cestovatele a spisovatele Josefa Wünsche od klasické k moderní filologii, od antického k modernímu světu. Wünsch se chtěl stát učitelem klasických jazyků na rakouských vyšších gymnáziích; z několika důvodů, jež jsou v této studii zkoumány, svůj sen opustil a aproboval se na učitele češtiny a němčiny. Vyučoval ovšem i jiné předměty. Jeho vztah ke klasickým filologům prodělal postupně změny od souhlasu až k odmítání. Nicméně se dokázal do antického světa velmi dobře vcítit, jak ukazuje jeho kniha o Pompejích.

Abstract

The present study follows the progress from classical to modern philology and from Antiquity to Modernity of the Czech teacher, traveller and writer Josef Wünsch. Initially, he had aspired to teach classical languages at Austrian grammar schools. This study examines several reasons which made Wünsch give up this aspiration and get certified for teaching Czech and German instead. Several other school subjects entered his teaching career later. Wünsch's attitude towards classical philologists underwent a gradual change from affirmative to very reserved. Yet his ability to grasp the feel of Antiquity itself was well shown in his book on the topic of Pompeii.

Klíčová slova

Josef Wünsch – klasická filologie – klasičtí filologové – 19. století – školství v Rakousku-Uhersku

Keywords

Josef Wünsch – classical philology – classical philologists – 19th century – Education in Austria-Hungary

Úvod

Josef Wunsch se chtěl původně stát učitelem klasických jazyků.¹ K tomuto rozhodnutí se pravděpodobně dopracoval díky svému studiu na klasickém gymnáziu v Praze, kam přešel z plzeňské střední školy (viz k tomu úvodní studii v tomto čísle časopisu *Učitel, cestovatel a spisovatel Josef Wunsch v kontextu doby*). V Praze totiž navštěvoval v letech 1857–1864 německé novoměstské piaristické gymnázium. Ze vzpomínek jeho současníků se dovídáme, že studenti (a nejen oni) se stavěli k metodám tehdejší výuky především klasických jazyků velmi kriticky. Na straně druhé straně však vedli bohatý studentský život. Na léta strávená v pražském arcibiskupském konviktu v Klementinu vzpomíná Wunschův celoživotní přítel Svatopluk Čech² i Servác Heller,³ student, který sem přišel o dva roky později než Josef Wunsch.

Wunsch si snad uvědomoval, že klasické vzdělání je opravdovým širokým základem pro mnoho povolání – v době jeho studií ještě v pobřežnovém rakouském gymnáziu se totiž antika prolínala do dalších humanitních předmětů, neomezovala se pouze na hodiny latiny a řečtiny. Neobešel se bez ní samozřejmě dějepis, tehdy ještě spojený se zeměpisem (tyto dva předměty byly ve státě řízeném školství vyučovány jako jeden spojený od vydání Všeobecného školního řádu v roce 1774, rozděleny do dvou předmětů byly až tzv. Marchetovou reformou pro gymnázia roku 1908), ale ani hodiny češtiny a němčiny, kreslení aj.⁴

V následujícím textu se zaměříme na vývoj učitele Josefa Wunsche ve vztahu ke klasické filologii: od obdivu k rozpolcenosti, či dokonce odmítání. Ukážeme, jak byl učitel ve třetí čtvrtině 19. století ovlivňován ekonomickou, společenskou a kulturní, ale i politickou situací v zemích Koruny české, aniž bychom ovšem ponechali stranou osobní poměry.

Wünschovi učitelé a spolužáci

Všeobecně je přijímán názor, že mladí lidé jsou nejvnímavější v období středoškolských studií. Z té doby si nejvíce pamatujeme, naši životní dráhu velmi ovlivňují učitelé – ti výborní, ale i ti špatní. Svá další studia si mnozí z nás vybrali právě díky svému nezapomenutelnému pedagogovi. Jinak tomu zřejmě nebylo ani v případě Josefa Wunsche. Jednoroční pobyt na plzeňském klasickém gymnáziu ho pravděpodobně nepoznamenal, větší vliv na jeho vnímavou mladou duši mohli mít pražští pedagogové. Jeho výběr dalšího studia na univerzitě, kde se hodlal věnovat klasické filologii, mohli tedy v různých ročnících ovlivnit následující pedagogové:

Za profesorskou katedrou se vystřídali piaristé Eustach Hölzl, který ovšem poměrně záhy odešel (na jaře 1859), vyučující latinu, řečtinu a němčinu, Rupert Pohl, ředitel, jenž převzal po Hölzlovi výuku latiny a učil též spojený předmět dějepis a zeměpis, Benedikt Albrecht, jemuž připadla stejně jako Hölzlovi latina, řečtina a němčina, Antonin Nagl, učitel latiny a němčiny, Amadeus Langer na řečtinu, Anton Pelleter, křížovník, jenž učil němčinu, a učitelé dějepisu a zeměpisu Engelbert Schoffer a Eusebius Durdík. Kromě piaristů zažil Josef Wunsch i výuku mateřského jazyka od pedagogů bez vyznání Emanuela Purkyně, který ovšem odešel na začátku roku 1859, vystřídal ho suplent Josef Smolík a posléze piarista Ildephons Wávra a ateista Johann Wessely. V tomto seznamu vidíme jak konfesionální učitele, tak i ty bez vyznání. Mladý Josef byl tedy již velmi brzy konfrontován s různými světonázory, a to navíc v němčině.

K maturitě ho v roce 1864 vedli Rupert Pohl (dějepis a zeměpis), Antonin Nagl (latina), Benedict Albrecht (řečtina), Dr. Anton Pelleter (němčina), Johann Wessely (čeština). Právě ony poslední roky, či ten maturitní, mohly být pro Wunsche rozhodující. Byl to tedy Rupert Pohl a Antonin Nagl, kteří ho nasměřovali ke klasické filologii na univerzitě? Nebo to byl Amadeus Langer, jenž se doložitelně jako jediný z této vzdělávací institu-

¹ Německá verze této úvodní studie vychází současně v kolektivní monografii: Maria SIX-HOHENBALKEN (ed.), *Reisen zu den Quellen des Tigris... Josef Wunschs Studien in Mesopotamien / Travels to the Tigris springs... Josef Wunschs' studies in Mesopotamia*, Wien 2019.

² Svatopluk ČECH, *Druhý květ: odlesky přítomnosti a minulosti*, Praha 1899.

³ Servác HELLER, *Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického. Upomínky a zápisky*, Praha 1916, s. 17–69. Heller vzpomíná především na Svatopluka Čecha (kapitola nese titul *Obraz Svatopluka Čecha, jak utkvěl v mojí paměti*). Josefa Wunsche autor vůbec nezmiňuje, ačkoli se zdá, že Čech a Wunsch byli už v konviktu přáteli. Heller byl jedním z pokračovatelů časopisu *Česká včela, obrázkový časopis k zábavě a poučení našeho lidu* a později spolu s Josefem Václavem Sládkem redigoval časopis *Lumír*, v němž roku 1877 Josef Wunsch publikoval svůj obraz z Padovy.

⁴ Srov. Jana KEPARTOVÁ, *Středoškolská antika v třetí čtvrtině 19. století*, *Historica Olomucensia* 47, 2014, s. 91–116.

ce zamýšlel nad výukou klasických jazyků, a to ve svém článku *Über die Lektüre der alten Griechen und Römer*, který publikoval na konci školního roku 1858/1859.⁵ Na ředitele Ruperta Pohla v hodinách dějepisu vzpomíná výše zmíněný Servác Heller⁶ s vděkem a uznáním. Píše o něm, že měl svůj předmět rád a uměl svou lásku k němu zprostředkovat dále. Pohl sice používal vídeňským ministerstvem doporučenou Pützovu učebnici,⁷ ale vázal se na ni pouze v osnově probírané látky a postupu dějů. To, co pro náročnější studenty mohlo být důležité, je skutečnost, že od svých žáků nepožadoval doslovné memorování, ale plynulé a souvislé vyprávění. Pro mnohé však tato metoda reflexe učiva byla obtížná a bylo pro ně snazší látku memorovat, což učitel Pohl chápal a toleroval. Heller vzpomíná, že „Pohl vyučoval svému předmětu s velkou láskou a přednášel nám vždy tak plynule, živě a zajímavě, že jsme mu všichni s pravou rozkoší naslouchali. Sledovati Pohlovy dějepisné výklady bylo skutečným požitkem, na něž se zejména ti z nás vždy těšili, kteří v hladké, elegantní formě si libovali a pro historickou drobnomalbu smysl měli.“ Hellerovi utkvěl v paměti z gymnaziálních let především Pohl a později z let univerzitních profesor filosofie Wilhelm Volkman, jehož přednášky navštěvoval také Josef Wunsch. O Wünschovi jako starším spolužákovi se Servác Heller bohužel nezmiňuje. Popisuje především studia a osobnost Svatopluka Čecha. Co však táhlo Wünsche více – filologie, nebo historie?

Celkem ho mohlo v dalším studijním směřování ovlivnit dvanáct pedagogů, kteří se v průběhu Wünschova studia tu více, tu méně dotýkali antického světa. U profesorů katolického gymnázia nemůžeme předpokládat přílišné zaujetí pro kulturní oblast pohanské řecko-římské antiky, ale jejich víra nevyklučuje obdiv k jazyku. Ostatně studium klasické filologie bylo v době Wünschových studií (ale i později) zaměřeno především na jazyk a studenti si všeobecně stěžovali, že vlastně kulturní antický život neměli

ve školních lavicích možnost poznat. Někteří tento deficit doháněli soukromou pílí, soukromou četbou. Jak na tom byl Josef Wunsch, o tom se z dostupných materiálů mnoho nedovíme. Určitě ho zajímala literatura, na gymnáziu byl činný literárně, se Svatoplukem Čechem vydával studentský časopis *Zora*. Tato náklonnost se prohloubila později, když zaznamenal první časopisecké úspěchy. Z toho, co víme, se nedá příliš usuzovat na vyhraněný zájem z dob středoškolských.

Co tedy ovlivnilo jeho volbu nejvíce? Byla to přece jen rozumová úvaha, jak je zmíněno v úvodní studii? Pedagogové stáli ve společenském žebříčku vysoko a mezi nimi si nejlépe stáli právě klasičtí filologové. Vedle zájmu o filologii či antický svět jako takový to mohla tedy být zcela praktická stránka věci, která později Wünschovi vedla ruku při zápisu předmětů na Karlo-Ferdinandově univerzitě.

Základy jeho vztahu ke klasické filologii byly tedy zřejmě položeny v pražském novoměstském klasickém gymnáziu, přičemž není možno zjistit, kdo ze jmenovaných pedagogů na něj působil nejvíce. Každopádně se mladý maturant rozhodl v klasické filologii pokračovat na vyšším stupni studia. Dne 1. prosince roku 1864 byl imatrikulován na pražské (ještě na německou a českou nerozdělené) Karlo-Ferdinandově univerzitě a zapsal si především předměty, které – jak se zdálo – ho zajímaly nejvíce. Patřily mezi ně přednášky a cvičení u českých i německých klasických filologů, především u českého profesora Jana Kvíčaly (klasická filologie a četba klasických autorů) a německých profesorů Georga Bipparta (mj. *Mythologie und Cultur der Griechen, Mythologie und Cultur der Römer, Römische Antiquitäten, Griechische Antiquitäten*), Konstantina von Höflera (kromě filosofie, *Griechische Geschichte, Hellenistische und römische Periode, Römische Geschichte*) a Alfreda Ludwiga (klasická filologie a srovnávací jazykověda). Během studia se však také zajímal o moderní filologii, především germanistiku, kterou vyučoval Johann Kelle. Snad to byl právě Kelle, kdo mnohem později dovedl Josefa Wünsche k rozhodnutí upustit od svého původního záměru stát se učitelem klasických jazyků a přihlásit se k učitelské zkoušce z rodného jazyka a němčiny. Sám Kelle také „konvertoval“ od klasických jazyků ke germanistice.

K úřední učitelské zkoušce z klasické filologie pro vyšší gymnázia se Wunsch přihlásil 11. listopadu 1867, tedy v řádném termínu (ještě v posledním ročníku studia). Odpověď ředitele zkušební komise pro gymnázia

⁵ Amadeus J. LANGER, *Über die Lektüre der alten Griechen und Römer. Programm des k. k. Neustädter Gymnasiums zu Prag am Schlusse des Schuljahres 1859*, s. 3–7.

⁶ S. HELLER, *Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického. Upomínky a zápisky*, s. 40.

⁷ K Pützovým učebnicím viz: J. KEPARTOVÁ, *Středoškolská antika ve třetí čtvrtině 19. století*, s. 91–116, zde s. 101–104. Wilhelm PÜTZ, *Grundriss der Geographie und Geschichte der Alten, Mittlern und Neuern Zeit für die oberen Klassen höherer Lehranstalten*, Leipzig 1857. Antiku se z ní Wunsch učil jak v sekundě, tak v kvintě.

Wilhelma Volkmana je datována 1. prosincem 1867, to přesně odpovídá třem letům od začátku Wünschova univerzitního studia. V této odpovědi bylo specifikováno, jaké úkoly má adept předem písemně splnit (s lhůtou tří měsíců na vypracování). V tentýž den byl však rokycanský rodák ustanoven výpomocným učitelem na Akademickém gymnáziu v Praze, kde byl pověřen výukou klasických jazyků a němčiny, vedle toho ještě vyučoval češtinu.⁸ Ve sborově se jistě setkával s Františkem Velišským,⁹ oblíbeným profesorem, na něhož jeho žáci vzpomínali i po letech. František Velišský navštívil jako jeden z prvních klasických filologů ve školním roce 1864–1865 Itálii,¹⁰ o čemž dokázal velmi krásně vyprávět, jak píše poslanec na říšské radě za staročeskou stranu, prozaik, humorista a ředitel městského úřadu v Berouně Josef Stejskal: „... a nám studentům poutavě o těchto klasických zemích vypravoval a pobádal nás, abychom tyto klasické končiny navštívili.“¹¹ Psát o životě v antice však Velišský začal až po Wünschově odchodu z akademického gymnázia.¹² V době, kdy na Akademické gymnázium nastoupil Josef Wunsch, tedy pouze dva roky po Velišského pobytu na slunném jihu, byly dojmy jeho staršího kolegy ještě žhavě živé. To mohlo čerstvého absolventa pražské univerzity ještě posílit v představě učitele klasických jazyků.

První učitelská léta

Ale budoucnost měla vypadat jinak. Josef Hodek, velký znalec Wünschovy

pozůstalosti v rokycanském muzeu dr. Bohuslava Horáka a editor Wünschovy korespondence se Svatoplukem Čechem, píše, že se Wunsch od klasické filologie odklonil kvůli roztržce se svým univerzitním profesorem Janem Kvíčalou, ale neuvádí pramen tohoto svého závěru.¹³ V pozůstalosti se nenachází žádný doklad, který by tuto hypotézu potvrzoval. Ať už je tomu jakkoli, Wunsch jistě nenašel dostatek času na přípravu na učitelskou zkoušku, vždyt – jak uvedeno výše – již nastoupil v Praze do učitelské praxe a týdně učil devatenáct hodin. Je tedy možné, že lhůtu tří měsíců nedodržel a ani nepožádal o prodloužení. Přínejmenším takováto žádost v pozůstalosti není uložena.¹⁴ Navíc ho trápilo zdraví, po necelém roce musel ze svého prvního působiště na Akademickém gymnáziu kvůli vážné plicní nemoci odejít.¹⁵ Léčil se pak delší dobu a přivydělával si jako vychovatel.

Na suplenty¹⁶ byly obecně kladeny velké požadavky, byť úvazek devatenáct hodin neodpovídá celému úvazku hlavního učitele. Učit však i předměty, které ve svém dosavadním studiu nestudoval, vyžadovalo důkladnější přípravu. Musíme si uvědomit, že vídeňské ministerstvo předkládalo vyučujícím naprosto přesné instrukce, co a jak mají žákům a studentům vykládat, a pedagogové se nesměli od zavedeného systému odklánět. Čas na přípravu na učitelskou zkoušku tedy musel suplentovi nutně chybět. V materiálech se můžeme dočíst, že ještě koncem 19. století někteří kandidáti učitelství byli zařazováni jako suplenti 10–15 i více let.¹⁷ Pomocní učitelé nebyli o prázdninách placeni,¹⁸ a tak čas, v němž by se mohli ke

⁸ V Praze vyučoval Wunsch latinu, češtinu a němčinu ve 2. třídě, řečtinu ve 3. třídě – celkem 19 hodin týdně. Západočeské muzeum v Plzni, pobočka Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech – archiv (dále jen AMBH), fond (dále jen f.) Pozůstalost J. Wünsche, doklady, inventární číslo (dále jen inv. č.) 022 399. Wünschovy „důkladné a rozsáhlé vědomosti“ jako suplenta na Akademickém gymnáziu v Praze oceňoval ředitel tohoto školního ústavu T. V. Bílek. Tamtéž, inv. č. 022 629/1.

⁹ František Velišský tu v té době učil klasické jazyky, češtinu a němčinu.

¹⁰ Vzpomínají na něj též Ladislav Brtnický, Hynek Vysoký a Otmar Vaňorný aj. Blíže Jana KEPARTOVÁ, *Češi v Pompejích 1748–1948. Kulturněhistorická studie*, Praha 2007, s. 120.

¹¹ Josef STEJSKAL, *Vzpomínky z cesty po Itálii (Benátky, Řím, Neapol, Pompeje)*, Roudnice 1913, s. 229.

¹² František VELIŠSKÝ, *Pompeje jindy a nyní*, Časopis Musea království Českého, 1869, s. 158–167 ad.

¹³ Josef HODEK, *Brdský kraj*, 1912, s. 200.

¹⁴ Pokud by však písemné práce přece jen zkušební komisi předložil, měl by na dokončení zkoušky v písemné i ústní části další dva roky. O tom se však nedochovaly žádné písemnosti.

¹⁵ Spolužák Dastich si vzpomíná, že Wunsch odešel ještě před koncem školního roku, ale že ho ředitel v evidenci vedl, aby Wunsch nebyl finančně postižen. Blíže: AMBH, f. Pozůstalost J. Wünsche, doklady, inv. č. 022382.

¹⁶ Někdy též nazýváni náměstní učitelé; stejně byli ovšem nazýváni provizorní učitelé, kteří zastupovali skutečné učitele (ať už z jakéhokoli důvodu) na dobu určitou.

¹⁷ *Hlidka* 18, 1901, s. 220–221, kde se připomíná „akce starých suplentů ve prospěch zlepšení služného“; v roce 1898 bylo totiž ustanoveno, že do služby definitivní se mají započítávat pouze tři roky suplentské. Píše se zde, že v poslední době hned po zkoušce byli ustanoveni definitivně (tj. s větším platem).

¹⁸ To se změnilo až roku 1873, kdy byl Wunsch již učitelem skutečným.

zkoušce připravovat, opět věnovali výdělků. Otázka finanční mohla hrát důležitou roli i proto, že každý učitel byl povinen se adekvátně oblékat (včetně předepsané uniformy pro slavnostní příležitosti), měl se ubytovat do adekvátního bytu, zapojovat se do společenského života aj. Suplentský plat činil v té době 400 zlatých, což bylo zcela nedostatečné.¹⁹ A protože složení zkoušky učitelské způsobilosti nebylo levnou záležitostí, mohla i finanční stránka ovlivnit Wünschův odklad.²⁰ Nezapomínejme, že pocházel z chudých poměrů a rodina mu nemohla pomáhat. Naopak, očekávalo se, že vydělávající syn (a Wunsch byl navíc syn nejstarší) bude rodinu finančně podporovat.

Wunsch tedy v této době pravděpodobně učinil zásadní rozhodnutí. Na pražských školách se s učitelem Josefem Wünschem už nesetkáme, v dalších působitích mu sice jako suplentovi výuka klasických jazyků byla ještě svěřována, ale k antickému světu jako ke svému hlavnímu zájmu se již nevrátil.

Podle svědectví jednoho z jeho bývalých spolužáků, později třeboňského učitele Dasticha, se po nástupu na piaristické nižší gymnázium ve Slaném v roce 1871 rozhodl neusilovat o učitelskou zkoušku z klasických jazyků, ale přihlásil se ke zkoušce z češtiny a němčiny a o rok později ji také absolvoval; definitivně byl tedy zkušební komisí uznán schopným vyučovat mateřskému jazyku a německé řeči na vyšších reálných školách.²¹ Pokud připustíme, že Hodkova výpověď o sporu mezi Kvíčalou a Wünschem je pravdivá, pak mohl být jedním z důvodů i fakt, že se učitelství kandidát obával, že by ho Kvíčala nechal propadnout. U zkoušky z němčiny a češtiny 20. června 1872 Jan Kvíčala rozhodně nebyl.²² Proč

však němčina a čeština? K němčině měl blízko nejen proto, že vyrůstal v oblasti se smíšeným obyvatelstvem, nýbrž i proto, že absolvoval téměř veškeré své vzdělávání v němčině, pouze na univerzitě si mohl zapsat některé přednášky v rodném jazyce. A během svého gymnaziálního studia na německém piaristickém gymnáziu měl češtinu jako předmět, v dobách univerzitního studia navštěvoval kurzy slovanské filologie u Martina Hattaly. Germanistiku si zapisoval u výše zmíněného Johanna Kelleho, který byl u učitelství zkoušky. To on ho mohl ke změně učitelství směru inspirovat nebo dokonce navést. Na všech školách, kde působil a v budoucnu bude působit, bude však vyučovacím jazykem čeština, což jistě konvenovalo jeho patriotismu.²³ V říjnu téhož roku pak Josef Wunsch nastoupil již jako hlavní učitel na nedávno zřízený učitelství ústav v Jičíně.²⁴

Jako hlavní čili skutečný učitel už náš rokycanský rodák klasické jazyky nikdy neučil a k antickým dějinám se vracel jen ve svých jičínských začátcích v rámci výuky dějepisu. Ke klasickým filologům zaujímal čím dále kritičtější postoj. Snad též pod vlivem svého rozhodnutí a snad mj. v důsledku své učitelství praxe ve školních zařízeních, kde působil jako suplent, napsal pod pseudonymem jízlivou báseň *Člověk filolog*:

(Obrazy života, obrázkový časopis pro zábavu a poučení, 1871):

Byl jednou jeden filolog a deklinoval hic-haec-hoc.

Přilítlo jaro ve zpěvu — a země v květném oděvu.

Přiletěl ptáček k okénku: „Pojď, pojď, je krásně na venku!“

„Nemohu ted' opustit dům, mám právě krásné augmentum!“

„Pojď, je tam krásně, až milo, a jaro kvítí nasilo!“

„Tó nejde, ptáčku, jenom tak, co Cicero by říkal pak?!“

„Pojď, pojď a vyjdi na krátko, spatříš tam krásné děvčátko!“

„Však Virgil není ledacos a Homeros je také kos!“ — —

Podepsán je Kořistka, Kelle a Hattala.

²³ Po revolučním roce a zavedení Bonitz-Exnerovy reformy se totiž česky učilo nejprve jen na čtyřech gymnáziích v Čechách, v Praze – na Akademickém, a dále v Jičíně, Písku a Hradci Králové, i když výuka v češtině neprobíhala hned ve všech předmětech (zčásti také proto, že chyběly učebnice).

²⁴ AMBH, f. Pozůstalost J. Wünsche, doklady, inv. č. 022 638/1, Vysvědčení o učením oprávnění s výsledky zkoušky J. Wünsche. Jmenování J. Wünsche hlavním učitelem z 6. října 1872 – Tamtéž, inv. č. 022 639/1.

¹⁹ Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české, díl II*, Praha 1913, s. 348. V době, kdy vídeňské Ministerstvo kultu a vyučování zřídilo cestovní stipendia pro středoškolské učitele, aby mohli z vlastní zkušenosti poznat kolébku evropské civilizace, činil plat středoškolského učitele 800–1 000 zlatých.

²⁰ Viz např.: Jakub HRON, *Nedorozumění s rozumem aneb Konba žijby*, Vladimír Borecký (ed.), Praha 1995, s. 39. Údaje se týkají roku 1876. Náklady na zkoušku dosáhly více než šestiny ročního příjmu suplenta (ten činil 600 zlatých). Srov. Kateřina ŘEZNIČKOVÁ, *Študenti a kantoři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007, s. 191.

²¹ Oficiálně byla kombinace němčina a zemský jazyk do seznamu přidána až v roce 1897. Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství, díl I.*, Praha 1929, s. 308.

²² Zpráva c. k. vědecké zkušební komise pro reálné učitele v Praze ze dne 27. června 1872.

*Tu ptáček v dálku uletěl a z krásných kvítků radost měl.
Než filolog tak málo dbal a v autory se zahrabal.
Když pak se probral z zakletí, pryč bylo krásné podletí.
I květ povadl, umlk' zpěv a úsměv zmizel se rtů děv.
Zpěv, květ i láska, — vše to tam a filolog je sám a sám.
Však nermoutí se filolog a deklinuje hic-haec-hoc.*

Jeho změněný vztah ke klasické filologii dokládá i skutečnost, že kolegovi Dastichovi prodal hned po složení zkoušky učitelské způsobilosti své latinské a řecké klasiky.

Jako skutečný (hlavní) učitel vyučoval v Jičíně češtinu, němčinu, zeměpis, podle vzpomínek Karla Václava Raise také logiku, poetiku a dějepis; od roku 1878 pak už výhradně češtinu ve všech čtyřech ročnících.²⁵ Ve druhém učitelském působišti – na české průmyslové škole v Plzni – mu byla svěřena výuka češtiny, němčiny, zeměpisu, písemností (obchodní dopisy, jejich náležitosti, účel a úprava) a účetnictví.²⁶ Asi je to jako dnes: učitel musí zastat jakýkoli předmět, na který na dotyčné škole chyběla aprobovaná síla.

Josef Wünsch a starověk

Zatímco tedy Josef Wünsch žil antikou od svých gymnaziálních let, a ještě na univerzitě absolvoval kurzy s antikou spojené (ať už lingvistické, historické či kulturní), od jeho rozhodnutí nevykonat učitelskou zkoušku z klasických jazyků, nýbrž z jazyka mateřského a z jazyka v Čechách úředního, tedy němčiny, zůstávala pro něj antika již jen jaksi mimochodem. Vůči klasickým filologům zaujímal i nadále kritické stanovisko, které můžeme vyčíst i z jeho narážek v cestopisné fejetonistice:

Tak např. když vystoupil z příjemného prostředí rakouského parníku Lloyd na ostrov Kerkyra (Korfu), druhý největší a zároveň nejsevernější ostrov v Jónském moři, považoval to za úlitbu klasické filologii (do níž v té době spadaly i antické dějiny): „*Přebolestnou obět tuto přinesl jsem jenom vám, vy čeští filologové, vy --- ---*.“ Fejeton *V zemi Fedáků* zaslal roku 1881 Václavu Vlč-

kovi, redaktorovi časopisu *Osvěta*; v něm text skutečně příštího roku vyšel.²⁷ Podle Aleny Frolíkové je to ještě o sto let později „*pravděpodobně nejdelší a nejpodrobnější reportáž o tomto ostrově v české literatuře*“ vůbec.²⁸

Wünsch nekritizoval jen obor klasické filologie, který mu kdysi dávno učaroval, později se vymezoval i vůči smyslu znalosti klasických jazyků na úkor jazyků moderních; sám se naučil francouzsky (chodil na soukromé hodiny).

V roce 1886, snad i v souvislosti se změnou pracovního místa, kdy přecházel na průmyslovou školu, jež byla praktickému životu blíže, uveřejnil ve *Světozoru* výzvu k cestování a k učení se cizím jazykům:

Josef Wünsch, *Do světa!*²⁹

„Kdo hlásá, že školy naše rozmnožují učený proletariát, ten snad nevědomky na cti jim utrhá. Vzdělanec není proletářem, nýbrž duševním kapitalistou. Duševní kapitál zaměnit lze v kapitál hmotný – ovšem ne vždy a ne všude. Jak to navléci, tomu musí se rozumět. Ale ve příčině té jsme bohužel posud tak nevědomi a neapni jako jednoroční nemluvnata. U nás vzdělanec tlačí se na vzdělance, a tak hyneme mravně a hmotně chudneme. My dosud nechceme tomu rozumět, že přebytek duševní své výroby musíme vyvážeti, máme-li bohatnouti. Tak např. lékaři u nás slibuje se 200 zl. služného a to, co si – přivydělá; – a přece v cizích zemích hledají učené mediky a platem jim platí!

I dovedným technikům platí cizina tisíce. – Ale náš vyučený technik zaleze z pravidla někam do Zlámané Lhoty, čeká tam ovšem marně několik let na nějaké místo – úřednické a jde pak – diurnovat za 35 k. r. m. denně!

Tedy do světa! Ale nezapomínejte také na cizí jazyky! – Myslím ty živé, ne ty ve špiritusu.“

²⁷ Na ostrově pobyl od 15. do 25. listopadu 1881. *Osvěta* 12, 1882, s. 405–420, 630–644. Redakční rukopisy *Osvěty* jsou uloženy v Literárním archivu Památníku Národního písemnictví (dále jen LA PNP), f. Vlček Václav. Druhou zmínku o této zastávce najdeme v *Tempo permettendo*, zařazenou do souboru *Mimochodem – Příhody a nehody z cest*, Praha 1891, s. 91–102.

²⁸ Alena FROLÍKOVÁ, *Česká cestopisná literatura o Řecku v 80. letech 19. století*, Zprávy Jednoty klasických filologů 24, 1982, s. 130–141, zde s. 132.

²⁹ *Světozor* 39, 1886, s. 620.

²⁵ AMBH, f. Pozůstalost J. Wünsche, doklady, inv. č. 022 649.

²⁶ *Druhá roční zpráva císař. král. české průmyslové školy v Plzni*, Plzeň 1887.

Byl tento postoj vedle osobních důvodů³⁰ také příčinou jeho odchodu z jičínské pedagogia do plzeňské průmyslové školy?

Se skutečnou antikou se Josef Wünsch setkával od roku 1874 na svých prázdninových cestách. Bylo by jistě velmi užitečné znát pohnutky, které ho vedly na různá místa Evropy, Afriky a Asie. Klíč k jeho itinerářům se však jen těžko hledá. Každopádně nenavštěvoval místa a města, která byla lákadlem pro tisíce turistů. Některé z jeho cílů byly shodné s cíli jeho literárního předchůdce a tvůrce obrázků z ciziny Jana Nerudy (na východ aj.) či jeho celoživotního přítele, spisovatele Svatopluka Čecha, který také podnikl řadu cest do zahraničí (Krym, Dánsko, Itálie, Francie) a napsal několik cestopisných článků.

Pro další cíle a itineráře se pohnutky a inspirace hledají bez podrobné znalosti jeho momentální životní situace těžko. Pro rozvoj cestovatelské vášně mohl hrát roli jeho otec, který procházel jako řemeslník mnohé krajiny. V Jičíně mohli jeho touhu poznávat cizí kraje dále podněcovat rakouští důstojníci, s kterými byl v čilém kontaktu.

Jistě zde sehrála roli i celková společenská atmosféra, kterou už v roce 1864 výstižně popsal Jan Neruda: „*Za několik dní pojedje zábavný vlak do Mnichova. Proslýchá se, že bude účastenství Pražanů značné. Není to snad pud za proskoumáním krásoumných pokladů v Glyptotheca a Pinakothekách, není to čistá láska k zemi sousedské, není to touha po seznání špinavého dvorního pivovaru, co tam Pražany vede, jest to pouhá chuť k cestování /podtrhla autorka/, která se u nás vůči hledě rozmáhá a do všech koutů šíří. Při úkazu tom může člověk z plného srdce zvolat Bohu díky.*“³¹

Není zde místo, abychom se zabývali jednotlivými cestopisnými fejetony, jednotlivými místy, kde se rokycanský rodák čtenářům českých časopisů,

jakými byly *Lumír*,³² *Světozor*,³³ *Osvěta*,³⁴ *Žlatá Praha*,³⁵ *Národní listy*,³⁶ *Květy*,³⁷ vyrovnává s antikou.

V souladu s tématem studie se zaměřím pouze na okolnosti vzniku Wünschovy jediné monografie a první česky psané knižní publikace o Pompejích, *Pompeje a Pompejané*.

³² Wünsch přispíval do časopisu *Lumír* v době Sládkovy redakce (od roku 1873). *Padova*, *Lumír* 34, 1877, s. 533–535; *Colosseum*, *Lumír*, 1878, s. 54–57; *Římské nocturno. Cestopisná črta*, *Lumír*, 1878, s. 294–296; *Capri. Cestopis*, *Lumír*, 1878, s. 408–411; *Na Vesuv. Z cest Josefa Wünsche*, *Lumír*, 1878, s. 168–171; *Capitol. Obrázek z Říma*, *Lumír* 16, 1879, s. 255–256; *Forum*, *Lumír*, 1879, s. 303–304; *Ischia*, *Lumír*, 1879, s. 335–336.

³³ Ve Wünschově pozůstalosti nalezneme tři dopisy z let 1879–1881 od Primuse Sobotky, redaktora *Světozoru*. *Na úpatí Tauru*, *Světozor* 28, 1883, s. 323–326, 339–342, 350–351; *Tančíme s Florou* (próza), *Světozor* 19, 1883, s. 213, 4/5.

³⁴ Josef Wünsch přispíval do časopisu *Osvěta* svými cestopisnými články za redakce Václava Vlčka. V písemném spojení byli v letech 1875–1894. Viz: Jindřich KAREL, *Působení cestovatele a spisovatele Josefa Wünsche v Plzni v letech 1886–1907*, in: Sborník Západočeského muzea v Plzni. Historie XIII, Plzeň 1996, s. 18. Z té doby se ve Wünschově pozůstalosti dochovalo celkem osmnáct dopisů. Wünsch pojilo s redaktorem *Osvěty* upřímné přátelství. Vlček mu ve svých dopisech často děkuje za podporu *Osvěty* a nepřestává ho žádat o další články: *V zemi Feáků*, *Osvěta* 12, 1882, s. 405–420, 630–644.

³⁵ Wünsch si korespondoval s redaktorem *Žlaté Prahy* Ferdinandem Schulzem v letech 1884–1894. Viz: J. KAREL, *Působení cestovatele a spisovatele Josefa Wünsche v Plzni v letech 1886–1907*, s. 18. Z té doby se dochovaly celkem čtyři dopisy.

³⁶ Wünsch přispíval do *Národních listů* svými fejetony v roce 1876 a v letech osmdesátých. Za redakce *Listů* Janem Nerudou v roce 1881 si spolu vyměnili tři dopisy (J. KAREL, *Působení cestovatele a spisovatele Josefa Wünsche v Plzni v letech 1886–1907*, s. 18). Neruda Wünschovi prosil o další příspěvky pro fejetonovou část *Listů*. *Ku břehům africkým*, *Národní listy* 93, 1882, s. 1, 4/4; 94, s. 1, 5/4; *Ž Alexandrie do Kahýry*, *Národní listy* 294, 1882, s. 1–2, 31/10.

³⁷ *Květy* redigoval Wünschův přítel Svatopluk Čech. Wünsch poslal Čechovi z cestovních obrázků do *Květů* pouze *Klímový nápis na hoře Ašrut-Darga*, *Květy* 1, 1886. V dopise blíže neurčeného data radí Čech Wünschovi, aby do časopisu *Květy* vypsál svou budoucí svaťbní cestu, kterou – jak Čech píše – určitě podnikne do jím dosud „*neprošlárané končiny*“. AMBH, f. Pozůstalost J. Wünsche, doklady, inv. č. 022 385; *Za zlatým rounem*, *Květy* 1888: popisuje cestu z Cařihradu až do Gruzie, která byla součástí jeho vědecké výpravy do východní Anatolie. Cesta se uskutečnila v dubnu 1883. *Na zříceninách Karthaginských*, *Květy* 3–4, 1879, s. 20–34; *Split*, *Květy* 1, 1881, s. 111–118 (leden); 2, s. 151–157 (únor); *Alexandrie*, *Květy* 8, 1882, s. 188–200 (srpen).

³⁰ Josef Wünsch se v září 1880 zasnoubil s Katinkou Emingerovou a v roce 1886 byla svatba na spadnutí; nebyla však nikdy uskutečněna a Wünsch zůstal po celý život neženat.

³¹ Jan NERUDA, *Fejetony z let 1863–1864*, Miloslav Novotný (ed.), Praha 1924, s. 57 (transliterováno).

Wünschovo pojednání o Pompejích

V roce 1878 založili Jaroslav Goll a Otokar Hostinský *Sbírku přednášek a rozprav*;³⁸ vydavatelství se ujal Jan Otto. Touto sérií osvětových, vzdělávacích krátkých monografií se pořadatelé rozhodli šířit osvětu v českých kruzích nejen časopisecky. Celkem tak vzniklo šest sérií a její vydávání skončilo s vypuknutím první světové války v roce 1914. Podobně pak později vznikaly univerzitní extenze, cykly přednášek vysokoškolských pedagogů pro široké vrstvy českých posluchačů, z nichž některé byly také publikovány.³⁹ *Sbírka „vyhovovala různým čtenářským přáním, podávala stručné přehledy z jednotlivých věd, probírala důležité otázky a hypotézy současné vědy, zkoumala poměr vědy a umění ke společnosti a nezapomínala ani na věci časového zájmu. Vedle portrétů vědců přinášela i kulturní a hospodářský obraz jednotlivých zemí, šestá řada zahrnovala výbor lidových přednášek české univerzity.“*⁴⁰

Už v roce založení této série jistě redaktoři mysleli na blížící se smutné 1800. výročí vesuvské katastrofy, již v Neapolském zálivu způsobil smrtonosný výbuch Vesuvu. Logicky se dal očekávat proud časopiseckých příspěvků,⁴¹ ale Goll a Hostinský považovali za vhodné, aby se i Češi dočkali monografie o tomto neštěstí ve svém rodném jazyce. Ta dosud na trhu chyběla. Nejvíce bylo výbuchem Vesuvu postiženo město Pompeje a bylo v té době také nejvíce prozkoumáno. Jednotlivé venkovské vily ani Herkulaneum se vykopávkám nemohly rovnat. V ruinách Pompejí se

člověk jakoby přenesl do starověku, současný svět zůstával za branami města. Jiné antické památky (kromě Herkulanea, jež se zpod nánosů sopečného materiálu vydobývá mnohem obtížněji) takovou „výhodu“ uzavřené antiky nemají.⁴²

Jaroslav Goll sám považoval studium antiky „za balast, pro něho začínají dějiny teprve středověkem, žáci jeho tlumočí jako dobrovolné hlásné trouby, co slyšeli u něho v přednáškách,“ píše jeden z jeho posluchačů.⁴³ Pompeje navštívil až v roce 1901, jak dokládá korespondenční lístek Josefu Šustovi,⁴⁴ ačkoli se do Itálie podíval už o třicet let dříve. Na začátku sedmdesátých let se v Římě setkal mj. s Bohuslavem Schnirchem, a ačkoli Schnirch o Pompejích nic nenapsal (i když z Itálie posílal fejetony do časopisu *Lumír* redigovaného přítelem Janem Nerudou), udělala na něj kostra města mocný dojem: „byl jsem v báchorce“, jak píše o rok později v dopise Gollovi.⁴⁵ Koneckonců chodbu v přízemí svého domu vymaloval Schnirch podle pompejských vzorů.⁴⁶ V Pompejích a v neapolském muzeu byl

⁴² Viz: Jana KEPARTOVÁ, *Češi v Pompejích*, passim.

⁴³ Dopis E. Peroutky J. S. Macharovi z 3. února 1908. Citováno dle: Karel KAZBUNDA, *Stolice dějin na české univerzitě, díl III.: Stolice dějin na české univerzitě od zřízení univerzity do konce rakousko-uherské monarchie (1882–1918)*, Praha 1968, s. 249 a Tomáš MOTLÍČEK, *Historik starověku prof. PhDr. Vladimír Groh (1895–1941), životní osudy, studium a pedagogická činnost. Část I.*, Listy filologické 1–2, 2001, s. 126–149, zde s. 138, pozn. 51.

⁴⁴ Text korespondenčního lístku z 5. dubna 1901 z Neapole Josefu Šustovi: „Byli jsme v Pompeji, ale jiné výlety počasí nedovoluje.“ Národní archiv (dále jen NA), fond Šusta Josef, karton 4, inv. č. 16: Goll Jaroslav. Dále o tom píše Josefu Pekařovi. *Listy úcty a přátelství* 1941, s. 264 – Gollův dopis Pekařovi, 7. dubna 1901: Goll píše, že za týden pojedje na Vesuv a Capri; s. 267 – Gollův dopis Pekařovi, 13. dubna 1901 vypisuje itinerář další cesty – mj. Capri, Vesuv; s. 267 – Gollův dopis Pekařovi, 19. dubna 1901 – Goll píše, že zítra (tj. 20. dubna) navštíví Vesuv; s. 269 – Gollův dopis Pekařovi, 22. dubna 1901 – píše, že poslal P. lístek z Vesuvu. J. KEPARTOVÁ, *Češi v Pompejích*, passim. Goll se po rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity stal ředitelem historického semináře a přednášel mj. římské dějiny a latinskou epigrafii, protože samostatná stolice starověkých dějin zanikla. To už byl ale Josef Wünsch skutečným učitelem v Jičíně. Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA), fond Navrátil Bohuslav, karton 11, složka: Zápisy přednášek, jež Navrátil poslouchal na Karlově Univerzitě – obsahuje Navrátilovy těsnopisné zápisky z univerzitních přednášek, mj. Gollovy *Římské dějiny od Augusta do Nerona a Epigrafie latinská*.

⁴⁵ Citováno dle: Karel SVOBODA, *Antika a česká vzdělanost od obrození do první války světové*, Praha 1957, s. 184.

⁴⁶ *Tamtéž*, s. 184.

³⁸ Od roku 1905 pak sbírku redigoval František Drtina.

³⁹ Myšlenka spolupráce vysokých škol na vzdělávání širokých vrstev obyvatelstva se zrodila již na konci 19. století. Podnětem byla roku 1896 žádost Československé dělnické besedy, která požádala filozofickou fakultu v Praze o uspořádání několika literárních přednášek pro dělnictvo. Během války byla činnost extenze poněkud oslabena. Se vznikem republiky začala i nová etapa v rozvoji univerzitních extenzí. V Brně po založení Masarykovy univerzity vznikla ve spolupráci s Vysokým učením technickým, Vysokou školou zemědělskou a Vysokou školou zvěrolékařskou v roce 1920 Univerzitní extenze brněnská. Rovněž v Bratislavě vznikla po založení Komenského univerzity roku 1919 Extenze univerzity Komenského. Tyto tři původně samostatné extenze vytvořily roku 1926 jednotnou organizaci s úředním názvem Extenze československých vysokých škol v Republice československé (Richard HORNÁ – Jan OPRAVIL – Milada PAULOVÁ, *Extenze československých vysokých škol v Republice čs. v třicetiletí 1898–1928*, Praha, 1928).

⁴⁰ Jaroslav ŠVEHLA, *Jan Otto: kus historie české knihy*, Jinočany 2002, s. 94–95.

⁴¹ Což se také potvrdilo – viz: Jana KEPARTOVÁ, *Reflexe antické vesuvské katastrofy v české publicistice 19. století*, in: *Člověk a společnost 19. století tváří v tvář katastrofě*, Praha 2016, s. 252–266.

v lednu a únoru 1872, jak o tom svědčí jeho skici.⁴⁷ Goll sám se tenkrát pravděpodobně na jih od Říma nepustil, přestože poznal Schnirchovo nadšení. Nemáme žádné doklady o tom, že by se pustil do Neapolského zálivu, aby navštívil mrtvé město.

Druhý redaktor nově založené *Sbírky*, estetik Otokar Hostinský, Pompeje i neapolské muzeum před oním významným výročím výbuchu navštívil⁴⁸ a antice byl nakloněn mnohem více než Goll, ale ani jeho přednostním zájmem toto období v dějinách lidstva nebylo, i když ho velmi ctíl. Měl návštěvu zničeného města v čerstvější paměti: potloukal se roku 1877 ruinaми, jak sám píše, „celé tři hodiny, než konečně získal o městě jakýs takýs dojem“.⁴⁹ Po návratu z Itálie požádal o *venia docendi* v oboru dějiny a estetika hudby, to byl jeho hlavní zájem.⁵⁰

Jestliže tedy editoři nehodlali napsat pojednání o vesuvské katastrofě, museli se poohlédnout po jiném autorovi. Rozsah jednotlivých příspěvků v nově založené *Sbírce přednášek a rozprav* se předpokládal sice malý, ale přece jen mělo jít o samostatnou publikaci.

Redaktoři si vybrali pro původní českou monografii o Pompejích v té době již uznávaného fejetonistu Josefa Wünsche, moderního filologa (ovšem s klasickým vzděláním).⁵¹ Společně s vydavatelem Janem Ottou

věřili, že Wünschovy spisovatelské kvality zaručí včasné vydání tohoto prvního česky psaného díla o Pompejích. Mělo vyjít v roce 1800. výročí katastrofy, tedy v roce 1879. Korespondenční lístek od Jaroslava Golla ve Wünschově pozůstalosti⁵² je s největší pravděpodobností odpovědí na Wünschův příslib text dodat. Gollovy díky jsou datovány 2. prosince 1878. Wunsch však termín pravděpodobně nedodržel, není možno dohledat, z jakého důvodu.⁵³ Snad proto vydali redaktoři v této sérii v roce 1879 Durdíkovu přednášku o Tomáši ze Štítného,⁵⁴ proslovenou 15. března 1876 v cyklu přednášek v technice uspořádaných na podporu chudých studujících, Gollovo vlastní pojednání o vzniku anglického parlamentu⁵⁵ a pak další dílka. Wünschova kniha s titulem *Pompeje a Pompejané. Ze vlastní zkušenosti a dle spisů nejlepších* byla vydána s datací 1880. První řada *Sbírky* s deseti pojednáními pak vyšla o rok později a Wünschovy Pompeje jsou zde šesté v pořadí.⁵⁶ Z těchto deseti jsou se svými šedesáti stranami nejrozsáhlejší. O autorově odtažitém vztahu k antickému světu tu není ani náznak.

Velmi zajímavé jsou pro mne okolnosti vydání Wünschovy knížky a její přijetí (či spíše nepřijetí) českou společností. Ani ve Wünschově pozůstalosti, ani v Ottově pozůstalosti v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP) nejsou totiž dohledatelné žádné dokumenty ani vydavatelská smlouva s nakladatelem Janem Ottou či korespondence

vaného časopisu *Zlaté Prahy*, jak o tom píše J. ŠVEHLA, *Jan Otto: kus historie české knihy*, s. 203.

⁵² AMBH, f. Pozůstalost J. Wünsche, Dopisy cizí, inv. č. 0223-14/15. Korespondenční lístek je datován 2. prosince 1878: „Děkujeme za slib a těšíme se na splnění jeho. Váš oddaný Goll. Karl.n. 28.“ Plurál slovesa naznačuje, že jde o poděkování nejen Jaroslava Golla, nýbrž i Otokara Hostinského.

⁵³ V korespondenci s ním se však často ozývají stesky dokladující, že autor míval s dodržováním termínů poněkud problémy. Jsou to upomínky i prosby redaktorů o dodání ať už slíbeného, či žádaného příspěvku do jejich časopisu; je mezi nimi i Jan Neruda (AMBH, f. Pozůstalost J. Wünsche, Dopisy české). Je to jen důkazem toho, že kvality spisovatele Josefa Wünsche byly ve své době vysoce ceněny.

⁵⁴ Josef DURDÍK, *Tóma ze Štítného praotec filosofie české. Sbírká přednášek a rozprav. Série I, č. 1*, Praha 1879.

⁵⁵ Jaroslav GOLL, *Vznik anglického parlamentu. Sbírká přednášek a rozprav. Série I, č. 2*, Praha 1879.

⁵⁶ Z antiky jsou tu ještě 48stránkové *Nálezky Schliemannovy v Tírynthě a Mykenách* od Josefa KRÁLE.

⁴⁷ Archiv Národní galerie, fond Schnirch Bohuslav, 2 Náčrtky z Itálie, inv. č. AA 2974/299a: kresby – č. 19: Pompei 5.2.72; 25.1.72 museum Napoli Persefone, Museo di Napoli/Pompeji; 16.2.72 Napoli museo nádoby; 26.1.72 Museo Napoli náhrobní deska; AA 2974/299b věnován Robertě, s kterou byl na Capri.

⁴⁸ Svě dojmy z Itálie uveřejňoval Otokar Hostinský v časopise *Vlastimil* a pět fejetonů poslal do *Národních listů* v roce 1877 pod názvem *Italské večery*. In: Josef KROUTVOR, *Cesta na jih: inspirace českého umění 19. a 20. století*, Praha 1999, s. 292 (Chronologický přehled). Hostinský sám navštívil pompejský skelet v roce 1877, pro estetika, teoretika hudby a divadla však byl zklamáním a je docela pochopitelné, že se úkolu neujal sám. Měl jiné priority. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále jen MÚ AAV), fond Hostinský Otokar, karton 1, inv. č. 6: Itálie. Zápisník ze studijní cesty 1876–1877, list 77n. J. KEPARTOVÁ, *Češi v Pompejích*, s. 100–102.

⁴⁹ MÚ AAV, f. Hostinský Otokar, k. 1, inv. č. 6: Itálie. Zápisník ze studijní cesty 1876–1877, list 77n.

⁵⁰ Österreichisches Staatsarchiv (dále jen ÖStA), Allgemeine Verwaltungsarchiv, f. Ministerium für Kultus und Unterricht, Fasz. 1128, sign. 5 Univ. Prag, Philosophie – Professoren A–B (Hostinský Otokar). Vlastní životopis. Viz též: Miloš JŮZL, *Otokar Hostinský*, Praha 1980, s. 80n.

⁵¹ Wunsch měl vydavatel Jan Otto v plánu oslovit i při přípravě nového velkého ilustr-

ohledně napsání spisu v pozůstalosti Jaroslava Golla (kromě výše zmíněného korespondenčního lístku) či v pozůstalosti Otokara Hostinského. Jeví se mi však dost nepřesvědčivé, že by se o této záležitosti jednalo pouze ústně. Wunsch nekomunikoval o svých plánech, ba ani o vydané knížce ani s přítelem Svatoplukem Čechem – pokud můžeme soudit z dochované korespondence v LA PNP z období 1880–1907. Je také s podivem, že mu přítel Čech blahopřeje k vydání knihy *Po souši a po moři*, která vyšla v témže roce jako knížka *Pompeje a Pompejané*, ale o ní se slůvkem nezmiňuje.⁵⁷ Nezaznamenala jsem žádnou recenzi na tuto publikaci (krom pouhého oznámení ve *Škole české*), ačkoli – jak dokládá Veronika Faktorová⁵⁸ – na Wunschův soubor fejetonů *Po souši a po moři* z téhož roku vyšel v českém prostředí nevidaný počet ohlasů. Že však kniha o Pompejích byla známa a doporučována, víme z příležitostných poznámek, například Dora Hanušová v *Ženských listech*⁵⁹ popisuje svůj výlet na sopku 22. května 1881: ve chvíli, kdy se její zraky upírají z vrcholu vulkánu k Pompejím, „odporučuji ctěným čtenářkám spis J. Wünsche /.../ kde najdou podrobné líčení mrtvého města“. Zdá se, že Wunschovo vypravování ovlivnilo přinejmenším stylisticky i učitele Josefa Nováka, který podává čtyři roky později ve výroční zprávě svého gymnázia⁶⁰ popis zničeného města.

Goll s Hostinským oslovili Wünsche přesto, že o své návštěvě skeletu zničeného města do té doby nenapsal ani řádku. Nebo právě proto? Že město navštívil, se čtenáři dověděli pouze ze zmínky ve fejetonu *Na Vesuv*, uveřejněném dva roky po návratu z Itálie v *Lumíru*.⁶¹ V něm popisuje události, které na vlastní kůži zažil a zmiňuje i onu skutečnost, že v Pompejích strávil celý den. V souladu se svým známým lehkým a zábavným, důvtip-

ným stylem popisuje svou návštěvu slovy: „*Po namáhavé celodenní obchůzce pompejské velice byl jsem umdlen. Spal jsem i na památných těch hrobech tolika nešťastných smrtelníků velmi dobře.*“ Kolik hodnocení je v těchto několika slovech!

Wunsch navštívil Pompeje pouze jako jedno z mnoha míst v Itálii, pobyl za branami městského skeletu 13. srpna roku 1876; do svého soukromého, nikdy k tisku neuvažovaného cestovního deníčku si přitom nepoznamenal ani slůvko!⁶² Svědčí to o tom, že mu antika nepřirostla k srdci bytostně? Proč se tedy ujal úkolu napsat knihu o tomto nešťastném městě? Proč se pustil do „čisté“ antiky? Je to výraz jeho rozpolcenosti vůči antice? Ve Wunschově pozůstalosti se bohužel nedochoval rukopis této významné knížčky (pouze její vydání), ani žádný materiál, který by nám mohl osvětlit, proč se k napsání tohoto díla učitel Josef Wunsch rozhodl. On sám učil klasické jazyky jen ve svých suplentských počátcích, dějepis také jen sporadicky, jak bylo řečeno výše. Ke své učitelské praxi tedy svou monografii nevyužil, potřeboval však jistě finanční prostředky na cestování (měl před sebou nejdůležitější výpravu – výzkumnou cestu do Arménie a Kurdistanu a cestu do Černé Hory). Jeho zájem byl navíc vyvolán potřebou monografie o Pompejích, na niž jistě širší veřejnost čekala, blízcím se výročí i vědomím vlastních spisovatelských schopností.

Když se tedy Wunsch dva roky po návštěvě tohoto magického místa pustil do jeho popisu, musel vedle nezaznamenaných vzpomínek prostudovat literaturu, která se od šedesátých let začala přece jen více soukromí antické společnosti věnovat. Od doby, kdy v Pompejích zastával místo ředitele Giuseppe Fiorelli, stoupá také počet publikací (pochopitelně především v italštině, ale i v němčině a v jiných jazycích). Wunsch tedy mohl sáhnout, a jistě tak také učinil, jak píše v podtitulu své práce, po odborných pracích, aby českým čtenářům zprostředkoval onu pravou, nikoli umělou školní, antiku. Z gymnaziálních ani z univerzitních studií si neodnesl živou představu o mrtvém městě Pompeje.⁶³ V té době bylo u nás nicméně povědomí o Vesuvem zasypaných městech tak rozšířené, že například Martin Kolář

⁵⁷ AMBH, f. Pozůstalost J. Wünsche, inv. č. 022314/5. Dopis je datován „V den sv. Serafiona 1880“, tedy 21. března podle římskokatolického kalendáře. Samozřejmě je možné, že první jmenovaná kniha vyšla začátkem roku, kdežto druhá až koncem.

⁵⁸ Viz studie v tomto čísle časopisu: Veronika FAKTOROVÁ, *Paralely a rozdíly. Cestopisné obrazy Jana Nerudy a Josefa Wünsche*, *Marginalia Historica* 1, 2018.

⁵⁹ Dora HANUŠOVÁ, *Ze zápisů cestovních II. Na Vesuvu dne 22. května 1881*, *Ženské listy* 2, 1882, s. 26–30.

⁶⁰ Josef NOVÁK, *Výklad Langlovyých obrazů k dějinám*, in: *Výroční zpráva c. k. gymnasia v Jindřichově Hradci, Jindřichův Hradec 1884*, s. 21–26.

⁶¹ *Na Vesuv. Z cest Josefa Wünsche*, *Lumír*, 1878, s. 168–171.

⁶² Itálií projel v roce 1876, a ačkoli si k některým místům udělal (sice stručné, ale přece jen) nějaké poznámky, Pompeje jako by nebyly. K Vesuvu si poznamenal jen velmi, velmi stručný itinerář. Při psaní fejetonu musel tedy spoléhat především na svou paměť.

⁶³ Srov. J. KEPARTOVÁ, *Středoškolská antika ve třetí čtvrtině 19. století*, s. 91–116.

mohl nazvat Sezimovo Ústí českým Herkulaneem a českými Pompeji,⁶⁴ aniž by přitom něco o těchto městech musel vysvětlovat.

Závěr

Josef Wunsch zřejmě od gymnaziálních studií obdivoval antický svět. Nestal se však středoškolským učitelem klasických jazyků, jak by si býval přál. Svůj vztah ke klasické filologii přehodnotil a věnoval se jak ve svém profesním, tak v literárním dění spíše světu současnému. Ve svých fejto-
nech vnímal antiku jen jako součást historického vývoje a i knihu věnovanou čisté antice – Pompejím – protínal současností. Mládež vyzýval, aby cestovala a pílí věnovala spíše moderním jazykům, jež jsou pro soukromou živnost jako dorozumivací jazyk praktičtější.

Prošel tedy dlouhou cestou od obdivu k antickému světu, který ještě v šedesátých letech 19. století byl ve školách ceněn jako vzor a ideál, až když ne přímo k rozpolcenému vztahu, pak tedy alespoň k odvrácení se od strnulého světa antiky k živému světu modernímu, od mrtvých k živým. Ponechejme stranou, co bylo přímým impulsem – spor s jeho univerzitním profesorem klasické filologie, školní praxe na začátku jeho profesní kariéry, která byla tolik odlišná od teoretického studia, obnovený spor o (ne)užitečnosti znalosti klasických jazyků, smysl pro měnící se realitu místo starého modelu školství? Průmyslový i společenský a vědecký vývoj mu jistě při rozhodování pomáhal – industrializace českých zemí, vědomí už nejen zemského, ale národního patriotismu, nová filosofie, nové disciplíny – psychologie, sociologie aj. jakož i nastávající rozdělení předmětu dějepisu a zeměpisu, to vše ho mohlo povzbuzovat, aby se dostal od světového názoru založeného na minulosti k onomu založenému na současnosti a budoucnosti. Boj o hodinovou dotaci klasických jazyků na gymnáziích se rozvinul právě ve třetí čtvrtině 19. století, v době, kdy

Josef Wunsch působil jako středoškolský učitel. Na jeho životním příběhu můžeme pozorovat, jak vnímavý člověk může rozvíjet názor na sebe sama a svět kolem sebe.

⁶⁴ *Tábor 41*, 1865. Národní muzeum, založené roku 1818 českou šlechtou, drželo v prehistorické sekci v roce 1866 asi 1 500 kusů hmotných památek, z toho některé z Pompejí. Krom toho tu existovaly soukromé sbírky (kdysi největší sbírka antických památek, sbírka barona Františka Kollera, byla bohužel od konce šedesátých let rozprodávána vdovou Kollerovou do zahraničí, protože Muzeum na ni nemělo peníze, něco málo koupil sběratel ing. Josef Pachtl, malou část koupil do svých sbírek známý podnikatel a umělecký sběratel Vojtěch Lanna. Dnes jsou Lannovy antické nádoby v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze).

Učitel František Slaměník cestovatelem

The Teacher František Slaměník as the traveller

Helena Kovářová

Abstrakt

Příspěvek představí zakladatele Muzea Komenského v Přerově Františka Slaměníka v méně tradiční roli cestovatele, ať už putoval na místa spojená se životem Komenského, jezdil nakupovat pro sbírky svého muzea nebo jen poznával cizí země jako „turista“ či novomanžel na svatební cestě. Hlavním pramenem k sepsání studie byly vzpomínky a články, které o svých cestách publikoval. Jeho soukromá záliba v cestování silně ovlivnila rozvoj sbírkového fondu jím založeného Muzea Komenského i jeho ostatní odborné aktivity. Jen necelé dvě desítky let po Slaměníkově poslední zahraniční cestě po stopách české reformace (1908) se učitelům v novém československém státě nabízela možnost využít organizovaný zájezd za poznáním památek na českého náboženského reformátora Jana Husa. Dochovaly se dokonce tištěné zprávy účastníka tohoto zájezdu Huberta Vítězslava Karlíčka z roku 1923.

Abstract

The contribution will introduce František Slaměník, the founder of the Comenius Museum in Přerov, in the less traditional role of the traveller, whether he was explored the places connected with the life of Comenius, or he was shopping for collections of his museum, or only known foreign countries as “tourist” or as newlywed on his honeymoon. The main source will be his memories and articles published on his journeys. His private avocation into traveling strongly influenced the development of the collections of Comenius Museum founded by him and his other professional activities. Only less than two decades after Slaměník's last foreign journey, following the trace of Czech Reformation commemoration (1908), the opportunity offered to the teachers in the new Czechoslovak state to attend an organized sightseeing tour after the trace of Czech religious reformer Jan Hus. The teacher Hubert Vítězslav Karlíček published the report about this journey to Konstanz in the year 1923.

Klíčová slova

cestování – komeniologie – František Slaměník – Hubert Vítězslav Karlíček – učitel – Jan Amos Komenský

Keywords

travelling – comeniology – František Slaměník – Hubert Vítězslav Karlíček – teacher – John Amos Comenius

Osobnost Františka Slaměníka (4. října 1845, Radslavice – 2. července 1919, Přerov) je nejčastěji spojována s jeho působením v Ústředním spolku jednot učitelů na Moravě, se založením Muzea Komenského v Přerově nebo s vedením časopisu Komenský.¹ K velkým zálibám tohoto učitele patřilo i cestování, kterým současně doplňoval své komeniologické sbírky a rozšiřoval si znalosti o životě Učitele národů. Slaměnikovy cesty byly téměř výhradně financovány z jeho soukromých finančních prostředků a zpočátku se jednalo o fascinaci poznáváním cizích krajů. Postupně se však přidávaly jeho odborné zájmy. Navštěvoval zasedání Comenius Gesellschaft, stejně jako místa spojená se životem Komenského a památky české reformace v zahraničí. Vrcholem jeho cest do Holandska a Polska byla badání a excerpcie pramenů v archivech a knihovnách. Jeho soukromá aktivita tak výrazně ovlivnila jeho odbornou erudici a publikační činnost. Dosud však bylo jeho cestovatelské úsilí zmiňováno vždy jen okrajově a velmi stručně.

První cesty chudého absolventa

František Slaměník pocházel ze skromných vesnických poměrů a vzdělání získal jen díky ochotě rodičů ušetřit z nízkých příjmů na výdaje spojené se studiem na piaristické škole v Lipníku a učitelské preparandě v Olomouci.² Jeho plat na prvním učitelském místě v Kroměříži, kde od roku 1863

vyučoval na dívčí hlavní škole, často nepostačoval na krytí nejnútnejších životních nákladů.³ Na svou první delší cestu do Prahy v roce 1864 si proto musel vypůjčit 30 zl. od občanské záložny.⁴ Mladý Slaměník jel do Prahy na pěveckou slavnost jako člen kroměřížského pěveckého spolku Moravan.

V roce 1869 se pokusil získat prostředky na první zahraniční výpravu. Požádal obecní výbor v Kroměříži o podporu cesty na III. allgemeine österreichische Lehrertag, který se konal ve Štýrském Hradci. Přes prvotní skeptický předpoklad odmítnutí kvůli neshodám s německy smýšlející radou bylo mladému českému učiteli jednomyslně přiknuto 60 zl. Slaměník využil toho, že zlevněné jízdné platilo i na cestu do blízkého Terstu a plavil se také do nedalekých Benátek. Jeho cesta trvala od 28. srpna do 11. září 1869. Sám o ní ve svých memoárech napsal: „*První tato větší cesta moje tak mě zmlsala, že mne cestovní pud prázdninový již neopustil, neboť nic tak učitele nevzdělává jako cestování a nikdo také vědomostí cestami nabytých nezužitkuje prospěšněji nežli učitel při vyučování.*“⁵

Soukromé doučování otevírá obzory

V té době si již Slaměník přivydělával soukromým doučováním. Poté, co roku 1872 složil zkoušku pro měšťanské školy, stoupla i odměna za kondice. Ve školním roce pracoval často i jedenáct hodin denně, neměl téměř žádný čas pro odpočinek, ale poprvé disponoval dostatečnými prostředky na nákup knih a prázdninové cestování.⁶ Ani tato výhoda však nedokázala vyvážit nepřátelské výpady německé kroměřížské politiky. Slaměník proto usiloval o místo nadučitele školy v Kojetíně. Jmenovací dekret byl vydán 15. prosince 1873 a na konci prosince se přestěhoval do ryze českého prostředí venkovského maloměsta.⁷

³ Největší finanční tíseň na něj dolehla v roce 1866. F. SLAMĚNÍK, *Vzpomínky*, s. 134–135.

⁴ Zaručit se za něj musel sám předseda záložny. Jízdenka byla levnější, protože byl vypraven zvláštní „svatojánský“ vlak do Prahy. Blíže *Tamtéž*, s. 117.

⁵ *Tamtéž*, s. 154.

⁶ Sám vzpomíná, že mohl hravě platit „sto– a i vícezlatové účty knihkupecké o novém roce“.

Tamtéž, s. 158.

⁷ V Kojetíně zůstal až do roku 1884, kdy se přestěhoval do Přerova. Blíže J. NĚMEČKOVÁ, *Učitel František Slaměník*, s. 17–18. Srov. F. SLAMĚNÍK, *Vzpomínky*, s. 215–216.

¹ Blíže Jaroslava NĚMEČKOVÁ, *Učitel František Slaměník, zakladatel Muzea Komenského v Přerově*, Přerov 1962; *František Slaměník, 1845–1919, Sborník příspěvků z konference konané 3. a 4. října 1995 v Přerově*, Přerov 1996.

² Slaměnikovu otci dokonce vypomohl půjčkou i učitel z jeho rodných Radslavic. František SLAMĚNÍK, *Vzpomínky starého učitele*, Zábřeh 1907, s. 32 a 64.

Ještě jednou se Slaměnkovi naskytla příležitost vyjet na dotovaný zahraniční pobyt. V roce 1874 mu okresní školní inspektor nabídl šestitýdenní prázdninový hospodářko-zahradnický kurz, který se konal v Mödlingu. Na základě dekretu místodržitelství měl jako účastník nárok na 20 zl. na cestu tam a zpět, k tomu diety 3 zl. denně, včetně dvou dnů cesty. Slaměnk obdržel 50 zl. a o zbytek dotace se měl hlásit u vedení hospodářského ústavu v Mödlingu. Pro mladého učitele to byla vyhlídka na slušnou hmotnou podporu bez větších závazků. Předpokládal, že to budou „*příjemné prázdniny v rozkošné krajině na blízku samé Vídně*“. Ve volných dnech skutečně kurzisté zajížděli do okolních měst a Slaměnk využíval také příležitosti navštěvovat vídeňská divadla.⁸ Toto město znal již z dřívější cesty na světovou výstavu (1873), nyní však poznával kulturní život metropole na Dunaji důkladněji a představení v Burgtheater či opeře si zamilovala natolik, že je neopomínal zahrnovat do svých pozdějších cestovních plánů.⁹

V roce 1875 se Slaměnk oženil a do svých memoárů poznamenal: „*Moje ženitba bez cesty nedala se ani mysliti*.“ Novomanželé odjeli ještě v den sňatku 26. července 1875 do Vídně, kde si za 190 zl. koupili dva lístky na okružní cestu Itálií (Terst, Benátky, Padova, Bologna, Florencie, Pisa, Řím, Neapol, znovu Řím, Florencie, Janov, Turín, Milán, Verona) a zpět přes Maribor. Slaměnk sice neovládal italštinu, ale vystačil si s francouzštinou, kterou se naučil jako samouk. Nejdelší dobu strávili manželé v Římě, kde na rakouském velvyslanectví požádali o audienci u papeže. Byla jim povolena na 18. srpna a bylo nutné si pro ni vypůjčit předepsaný oblek: frak a cylindr. Paní Slaměnková nakonec audienci kvůli onemocnění neabsolvovala, ale přesto krátké setkání (audiencie sedmi osob trvala asi dvě minuty) svého muže se Svatým otcem vnímala jako požehnání, protože se jim 19. srpna 1876 narodil první syn.¹⁰ Velkým dojmem zapůsobily také katakomby, úkryt prvních křesťanů, a vykopávky v Pompejích. Peníze ubývaly rychleji, než Slaměnk předpokládal, proto psal z Neapole domů, aby poslali další částku do Janova. Zdroje však došly mnohem dříve, než počítal, a při zpáteční cestě Římem byl nucen požádat rakouské velvyslanectví při papežském

dvore o půjčku. Přesto po příjezdu do Janova neměli manželé u sebe ani na zaplacení drožky, teprve druhý den si na poště vyzvedli peníze a uhradili dluh na velvyslanectví v Římě.¹¹

Cestování s minimem prostředků

Život v Kojetíně byl v mnoha ohledech odlišný od Kroměříže. Našetřené peníze byly brzy vyčerpány a nenaskýtala se možnost nových vedlejších příjvů. Také finanční zabezpečení rozrůstající se rodiny bylo náročné, ale přesto se Slaměnk rozhodl v roce 1878 navštívit světovou výstavu v Paříži. Hledal nejlevnější způsob cestování, ubytování a stravování. Koupil si jízdenku pro osobní vlak III. třídy, cesta z Vídně do Paříže mu proto trvala tři noci a dva dny. Najal si levný pokoj, kromě snídaně jedl pouze pozdní oběd v době večere v levných restauracích provozovaných Alexandrem Duvallem po celou dobu výstavy. Peníze vydával hlavně za návštěvy muzeí, galerií, divadla, opery, hipodromu apod. Podařilo se mu zúčastnit se také slavnostního udílení cen studentům *Conservatoire des arts et métiers* (Konzervatoř pro umění a řemesla) starostou příslušné městské čtvrti. Paříž si Slaměnk tak oblíbil, že se mu v noci vracel sen o delším pobytu, který však končil rozpaky nad ztrátou místa v Kojetíně. Do města nad Seinou, Slaměnk ještě uvádí starší český název Sekvanou, se vrátil v roce 1900 na prohlídku další světové výstavy. Ve svých memoárech srovnává ceny jízdného obou cest. V roce 1900 zaplatil za lístek II. třídou vlakem s restauračním vozem jen 88 zl. a cesta trvala pouhých 29 hodin.

Nové příjmy a cesty ke Komenského hrobu

Od roku 1880 přezval František Slaměnk redakci časopisu *Komenský* a podle svých vzpomínek celou odměnu věnoval na cestování.¹² Jeho vášně se ukázala být velmi důležitou pro Slaměnkovu komeniologickou práci. Ve městech, která navštěvoval, místo suvenýrů nakupoval u antikvářů

⁸ Divadelní představení navštěvoval i za cenu zmeškání posledního vlaku do Mödlingu, nutnosti platit drahý nocleh ve Vídni a zmeškání první přednášky kvůli pozdnímu příjezdu prvního ranního vlaku. Blíže F. SLAMĚNÍK, *Vzpomínky*, s. 231.

⁹ Navštěvoval také Národní divadlo v Praze. *Tamtéž*, s. 307nn.

¹⁰ „*Požehnání papežovo účinkovalo, máš syna do roka a do dne, jako v pohádce*.“ *Tamtéž*, s. 244.

¹¹ Potvrzení o řádném splacení dlužního úpisu obdržel Slaměnk po návratu z cesty a je dosud uloženo ve sbírkách muzea. Muzeum Komenského v Přerově, fond František Slaměnk, AP 47/410a.

¹² „[...] *skrovný příjem za řízení »Komenského« jsem projezdil*.“ F. SLAMĚNÍK, *Vzpomínky*, s. 379. Srov. J. NĚMEČKOVÁ, *Učitel František Slaměnk*, s. 17.

staré bible, starší i novější vydání Komenského děl, stejně jako další knihy a tisky vztahující se k Husovi, jednotě bratrské a české reformaci vůbec. Jeho zájem vyústil roku 1888 v založení Muzea Komenského v Přerově, kde působil od roku 1884 jako ředitel měšťanských škol. Vzorem mu přitom byla knihovna Comenius Stiftung v německém Lipsku,¹³ kterou znal z vlastní badatelské činnosti. První veřejná prezentace sbírek proběhla v roce 1893 v rámci průmyslové, hospodářské, národopisné a umělecké výstavy v Přerově.¹⁴ První stálá expozice vznikla až v roce 1903 v jedné z místností budovy měšťanské školy. Slaměník pak mohl využít všechny své znalosti získané studiem pramenů a literatury, stejně jako poznatky a zážitky z cest při provázení návštěvníků muzea. Možnosti prohlídky expozic využívaly pravidelně v rámci výuky třídy měšťanské školy, později také ostatních škol v Přerově.¹⁵

Vzhledem k tomu, že cestování si Slaměník dokázal zařadit mezi pravidelně plánované a finančně realizovatelné činnosti, bylo pro něj jednodušší stát se zakládajícím a dlouhá léta aktivním členem Comenius Gesellschaft v Berlíně. Zúčastnil se první ustavující schůze v Magdeburgu (1891), stejně jako výjezdního zasedání v polském Lešně (1893) a pravidelných setkávání v Berlíně. Toto členství mu přineslo zahraniční kontakty, které pak využil zejména při svých třech tematicky laděných cestách po místech spojených s českou reformací, speciálně s osobou Jana Amose Komenského.

V roce 1902 si František Slaměník naplánoval okružní trasu do Holandska z Prahy přes Německo: Halle (uvádí jen starší český název Dobrosol), Magdeburg (uvádí také starší český název Děvín), Hannover, Amsterdam, Naarden, Aachen (Cáchy), Köln am Rein (Kolín nad Rýnem), Düsseldorf, Frankfurt am Main, Würzburg, Nürnberg (Norimberk). O svých zážitcích a objevech napsal článek na pokračování do časopisu Komenský.¹⁶

¹³ Knihovnu Komenského založil na své náklady Julius Beeger z místního učitelského spolku 15. listopadu 1871 jako nadací (Stiftung). V současnosti se jedná o pobočku Universitätsbibliothek Leipzig.

¹⁴ J. NĚMEČKOVÁ, *Učitel František Slaměník*, s. 27–28.

¹⁵ Helena KOVÁŘOVÁ, *Comenius as a Part of our Historical Memory – An Analysis with the City of Přerov as an Example*, in: *Gewalt sei ferne den Dinge! Contemporary Perspectives on the Works of John Amos Comenius*, Wouter Goris – Meinert A. Meyer – Vladimír Urbánek (eds.), Wiesbaden [2015] 2016, s. 274–276.

¹⁶ František SLAMĚNÍK, *K hrobu Komenského*, *Komenský* 36 a 37, 1902, s. 513–517; 38 a 39, 1902, s. 533–537; 40, 1902, s. 553–556; 41, 1902, s. 567–571; 42, 1902, s. 584–587;

V jeho stati se prolíná klasický cestopis s odborným textem. Popisuje například způsob plánování cesty, kdy v městech s menším množstvím památek udělal jen několikahodinovou zastávku a nocleh ve větších městech sháněl často až po příjezdu na doporučení spolucestujících ve vlaku. Jeho zásadou byly cesty okružní, aby na zpáteční trase viděl jiné památky. Pro dvoutýdenní putování si plánoval deset až dvanáct měst a vybíral ty, která dosud neznal. Nepodceňoval přípravu cesty za pomoci „*coursbuchu*“ tak, aby si prohlédl co nejvíce a neztrácel zbytečně čas. Nezatajoval ani negativní zkušenosti. Například popisuje potíže s ubytováním ve Frankfurtu nad Mohanem, kde byl antisemitský hotel bez „*vytahovadla*“.¹⁷ Při líčení pamětihodností pak využíval své vědomosti nabyté četbou a uváděl čtenáře do kulturních souvislostí. Například do části o své návštěvě Römeru, radnice ve Frankfurtu nad Mohanem, zařadil Goethův popis místa a průběhu císařské korunovační hostiny.¹⁸

Nejdůležitější pro něj byla návštěva Amsterdamu a Naardenu, kde pátral po místě úmrtí Komenského. Při návštěvě Naardenu opsal doslovně důležité listiny o objevení hrobu Komenského z roku 1871 a v původní německé verzi bez překladu je zakomponoval do svého článku.

Slaměník byl na základě zpráv účastníků oslav z roku 1892 přesvědčen, že pomník Komenského v Naardenu byl postaven nad jeho hrobem, na místě zrušeného kostelíku. Teprve starosta města a bratři Roeprové jej informovali o přesné poloze místa, kde byl Komenský pohřben. Dosáhl tak cíle své cesty – skutečně stál nad hrobem Učitele národů. Na základě studia listin a dokumentů, které byly v Naardenu k dispozici, odjížděl Slaměník s přesvědčením, že Komenský onemocněl a skonal v Naardenu. Nebyl jediný, kdo tehdy odmítal názor, že Komenský zemřel v Amsterdamu.¹⁹

O rok později však svůj názor změnil, a to na základě listu Komenského z 2. listopadu 1670 adresovanému Drabíkovi, který byl psán v Amsterdamu. Slaměník musel uznat, že nemocný Komenský určitě necestoval do

43, 1902, s. 598–602; 49, 1902, s. 696–700; 50, 1902, s. 711–715; 51, 1902, s. 728–734.

¹⁷ Ve vestibulu byl nápis oznamující, že Židi nebudou ubytováni. Slaměník považoval cenu podkrovní světničky ve čtvrtém patře za nadsazenou, ale jednalo se o poslední volný pokoj, proto poznamenal, že „*antisemitismus se podnikateli tedy vyplácí!*“. F. SLAMĚNÍK, *K hrobu Komenského*, *Komenský* 50, 1902, s. 715.

¹⁸ *Tamtéž*, s. 729–730.

¹⁹ Opíral se hlavně o závěry Jaroslava Golla a Jana Václava Nováka. Srov. *Tamtéž*, s. 600–601; J. NĚMEČKOVÁ, *Učitel František Slaměník*, s. 41–46.

Naardenu. Trápila jej však otázka, proč byl pohřben právě tam. Vypravil se proto do Holandska podruhé. V roce 1908 podnikl cestu z Vídně přes Německo po trase Bregenz, Konstanz (Kostnice), Schaffhausen, Stuttgart, Karlsruhe, Heidelberg, Mainz (Mohuč), Lüttich (Lutyč), Antwerpen (Antverpy), Rotterdam, Haag, Scheveningen, Amsterdam, Naarden, Kassel, Eisenach, Regensburg (Řezno), Nürnberg (Norimberk). Cestu plánoval tak, aby mohl navštívit památky spojené s Husovým zajetím a upálením i hrad Wartburg u města Eisenach s Lutherovou světnicí.

O svých zážitcích referoval ve *Věstníku Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě* v letech 1908–1909 sérií článků na pokračování a v roce 1909 text vyšel jako samostatná publikace.²⁰

V Heidelbergu se mu podařilo nahlédnout do tištěné edice univerzitních matrik, kde byl student Jan Amos dvakrát zapsán jako Joannes Amos Nivanus. Slaměník po konzultaci s knihovníkem dr. Wille považoval tento doklad jako konečné rozřešení sporu o Komenského rodiště, neboť dr. Wille tvrdil, že všichni studenti se zapisovali podle místa narození. Jak se později ukázalo, nebyl to důkaz nezvratný.²¹

Hlavním Slaměnickovým cílem bylo pátrání po příčině odlišného místa úmrtí a pohřbu Komenského. Proto se vypravil do městského archivu v Amsterdamu, ale nenalezl žádné dobové dokumenty. Navštívil také pana G. J. van Roepera v Naardenu a ten mu poskytl na první pohled logické a uspokojivé vysvětlení, které však nemohl doložit žádným pramenem. Komenský měl být prý pohřben v Crailoo, obci sousedící s Naardenem, kde se měla nacházet rodinná hrobka de Geerů. Ale v té době měla v Amsterdamu vypuknout epidemie nebo aspoň zpráva o ní zabránila pohřbívání na hřbitově v Crailoo. Aby Komenského mrtvola nemusela být převážena zpět do Amsterdamu, přijal ji farář v Naardenu. Slaměník si prohlédl také muzeum, a protože již nebyla naděje, že by se mohl dozvědět další cenné informace, rozhodl se odjet.²²

²⁰ František SLAMĚNÍK, *Po druhé k hrobu Komenského*, Brno 1909.

²¹ Slaměnickovy zprávy vyvolaly diskusi v odborných kruzích a na základě dalšího šetření dr. Wille zjistil, že studenti udávali také svá poslední bydliště. Blíže J. NĚMEČEKOVÁ, *Učitel František Slaměník*, s. 38–39, 43.

²² Články o Slaměnickových cestách do Naardenu byly znovu čteny po roce 1918, kdy se opět řešila otázka polohy hrobu Komenského. Viz *Tamtéž*, s. 45–47.

Zajímavý je závěr jeho textu, kde hovoří o poopraveném názoru na Holandany. Patrně pod dojmem návštěvy dívčí školy v Amsterdamu²³ již nestavěl Holandsko nad Německo jako po své první cestě, ale oceňuje německý pořádek a čistotu jako nejlepší. Dával pokrok německých měst v oblasti „*práce a vědění*“, zejména v průmyslové oblasti, kterou považuje za předpoklad bohatství a moci, jako příklad hodný napodobování pro české země.

K česko-německé otázce a po stopách exulantů

Slaměník se rozepsal o svých názorech na česko-německé vztahy již dříve, v článku o cestě po Německu a Polsku v roce 1906, který opět na pokračování uveřejnil v časopise *Komenský*.²⁴ První zastávkou pro něj byl tentokrát Liberec, kde se právě konala výstava *Deutschböhmisches Ausstellung Reichenberg 1906*. Věnoval jí téměř celou první část svého cestopisu. Prezentovaná ohromující převaha německého průmyslu a kapitálu nad českým jej sice šokovala, ale nepovažoval za vhodné tento počin ignorovat, jako to podle něj dělal český tisk. Naopak doporučoval českým živnostníkům a majitelům průmyslových podniků pečlivou prohlídku výstavy, stejně jako pokládal za nutné provést úřední, nestranné průzkumy a srovnání průmyslových ukazatelů. Německé diagramy byly podle něj nadsazené,²⁵ ale přesto dokazovaly národohospodářský význam Němců. S výrazným zaostáváním českého průmyslu podle Slaměníka souvisel i nedostatek respektu a politické neúspěchy. Vyzývá proto k učení se jednak od německé menšiny žijící v Čechách, tak od jednotlivých měst nacházejících se na území Německa.

²³ Slaměník hledal v Amsterdamu školu nesoucí jméno Komenského a navštívil přitom dívčí školu s průchozí učebnou. Samotná „Comenius-school“ Slaměníka velmi zklamala. Místo očekávané vzorné budovy s památkami na Komenského nebo aspoň jeho obrazem našel „*barák*“, jaký znal jen z chudých venkovských osad, kde ředitelka prohlásila, že škola byla po Komenském pojmenována náhodou, neboť ostatní školy získaly jméno podle jiného slavného pedagoga. F. SLAMĚNÍK, *Po druhé k hrobu Komenského*, s. 20.

²⁴ František SLAMĚNÍK, *Po stopách Komenského a exulantů*, *Komenský* 35 a 36, 1906, s. 529–533; 37 a 38, 1906, s. 553–558; 40, 1906, s. 598–604; 42, 1906, s. 628–634; 44, 1906, s. 660–664; 46, 1906, s. 692–698; 48, 1906, s. 725–729; 50, 1906, s. 756–760; 51, 1906, s. 773–780.

²⁵ Německá vypínavost měla být uvedena na pravou míru. F. SLAMĚNÍK, *Po stopách Komenského a exulantů*, *Komenský* 35 a 36, 1906, s. 531–532.

Slaměník srovnával výstavu v Liberci s jubilejní výstavou v Praze z roku 1891 a se zahraničními výstavami. Zatímco pražská výstava byla podle něj menší, ale vkusněji a elegantněji upravená, mohla se liberecká v oblasti průmyslu poměřovat s düsseldorfskou nebo dokonce lipskou. Jedinou oblastí, kde liberecká vynívala vůči pražské velmi „chudičce“ bylo umění, ať už výtvarné, hudba či literatura. Tento fakt však podle Slaměníka nemohl vyvážit zaostalost na poli zabezpečujícím blahobyt. Příčinu viděl v lehkomyšlnosti, nedostatku vytrvalosti v racionální činnosti a v dosud nedostatečném vzdělání. Přestože se Slaměník snažil nepodléhat nacionálním vášním, nahlížel na problém co možná neobjektivněji a navrhopvat řešení, zapůsobila na něj výstava skličujícím dojmem, a v Liberci se cítil být již cizincem ve vlastní zemi.

Poté vyrazil na cestu po stopách exulantů, a to jak těch pobělohorských, tak tajných nekatolíků z 18. století. Jeho tradičně okružní trasa vedla přes Herrnhut (Ochranov), Görlitz (Zhořelec), Wrocław (Vratislav), Leszno (Lešno), Poznań, Toruń, Elbląg (Elbink), Malbork (Marienburg), Gdańsk, a zpět přes Berlín a Leipzig (Lipsko) do Prahy.

Slaměníkovi se podařilo prohlédnout si knihovnu i archiv v Ochranově. Jeho líčení návštěvy města je silně citově zabarveno, zdůrazňuje zejména zbožnost a rovnost místních obyvatel. Ve Vratislavi se seznámil a zběžně popsal Žerotínovu knihovnu, přestože již nebyla uchováována pohromadě, ale tematicky roztríděna. V Lešně mohl v místním archivu studovat rukopisné prameny týkající se jednoty bratrské. Z něj opsal a přetiskl celý text *Agendy k svěcení biskupů*, neboť byl přesvědčen, že pro čtenáře bude obsah zajímavý. Uvedl také seznam spisů z doby Komenského, které se v Lešně nacházely. Plynule pak přešel k podrobnému líčení historie města a vztahu jednoty bratrské k němu až k popisu událostí, které vedly k jeho vypálení roku 1656. Využil při tom Komenského spis *Lesnae Excidium*, který vyšel v roce 1904 v německém překladu.²⁶

Ne vždy bylo jednoduché plnit hlavní účel cesty, kterým bylo studium pramenů týkajících se jednoty bratrské. Plánování na dobu prázdnin sice Slaměníkovi umožnilo vymezit si pro putování delší čas, zároveň ale letní období volna využilo k odpočinku také mnoho těch, kteří by mu umožnili přístup k památkám na jednotu bratrskou. Například v Poznani byl archiv

zavřený a Slaměník po krátké prohlídce centra města raději odjel do Toruně. Ani v Elbinku se mu nepodařilo dostat se k archivním dokumentům.

Po odborných historických exkurzech Slaměník opět text článku položil zcela jiným stylem, když věnoval celou stranu srovnání komfortu a vybavení severoněmeckých rychlíků s vlaky, které znal z domova. Plynule pak navázal svou návštěvou Berlína a Neuendorfu, jehož součástí se stala i Nová Ves, založená českými evangelickými vystěhovalci. A opět přetiskuje doslovné znění dokumentů z archivu, konkrétně *Inventarium České Cyrkve*. Stejně jako u Ochranova prožíval Slaměník pocity hluboké úcty k potomkům českých emigrantů v Neuendorfu, což se projeвило i v jeho textu.

Slaměníkova touha cestovat a poznávat byla tak silná, že svou okružní trasu Polskem považoval za rovnocennou pobytu v lázních a podle svých slov se vrátil „zotaven“. Sám litoval, že kvůli omezeným finančním prostředkům nemohl podniknout delší cesty po světě: „*Mne ovšem moje »peregrinomanie« stála již mnoho peněz, ale nelituji jich. Lituji naopak, že skrovné moje prostředky hmotné mi nedovolily státí se cestovatelem, jakým jest na př. náš Kořenský.*“²⁷

První organizované zájezdy po stopách české reformace

Brzy po vzniku Československé republiky se naskytla učitelům možnost využít organizovaného zájezdu do zahraničí, konkrétně po stopách Jana Husa. Pořadatelem byla Kostnická jednota, která od roku 1922 inzerovala přihlášky v denním tisku.²⁸ Kostnická jednota obstarala víza i jízdenky pro všechny účastníky za sníženou cenu 292,30 Kč (cena nezahrnovala cestu parníkem přes Bodamské jezero). Stravné a nocležné si platil každý sám, přičemž pokoje v Kostnici již byly rezervovány. Pro nahlášení stačilo zaslat pas a požadovanou částku do poloviny června 1923 na pražskou adresu jednoty. V roce 1924 se cena zvýšila na 475 Kčs, protože zpáteční

²⁷ F. SLAMĚNÍK, *Vzpomínky*, s. 154.

²⁸ *Zájezd do Kostnice*, Národní listy 197, 1922, s. 3; *Kostnická jednota*, Národní politika 117, 1924, s. 4; *Letošní zájezd do Kostnice a Brixenu*, Národní politika 168, 1924, s. 6; *Zájezd do Kostnice*, Národní politika 148, 1925, s. 4; *Kostnická jednota*, Národní politika 159, 1925, s. 2.

²⁶ Jan Amos KOMENSKÝ, *Die Zerstörung Lissas im April 1656. Mit geschichtlicher Treue erzählt von Comenius, aus dem Lateinischen übersetzt von W. Bickerich*, Lissa [Lešno] 1904.

cesta vedla přes italský Brixen. I přesto byl zájezd atraktivní a většina účastníků byli učitelé.

V roce 1923 se zájezdu pořádaného Kostnickou jednotou²⁹ zúčastnil Hubert Vítězslav Karlíček (28. října 1861, Staměřice – 22. srpna 1925, Velká),³⁰ učitel z vesnice Velká, vzdálené 27 km od Přerova. Jednalo se o Karlíčkovu první a poslední zahraniční cestu, která vedla z Prahy přes Linz (Linec), Salzburg (Salcburk), Innsbruck, Bregenz a parníkem přes Bodamské jezero do Konstanz (Kostnice), pak opět vlakem přes Nürnberg a Cheb do Prahy. Podobně jako Slaměník měl zkušenosti s literární a redaktorskou prací, i když v daleko menším rozsahu.³¹ Své zprávy o cestě psal Hubert V. Karlíček jako fejetony na pokračování³² a tomu odpovídá i jiný styl líčení událostí. Jeho zprávy byly otištěny v periodiku *Lubina – lidový list pokrokový věnovaný zájmům Valašska a Laška*.³³

Přestože Slaměníkovy a Karlíčkovy zprávy vznikaly v různé době (Slaměník zemřel v roce 1919), za nestejných okolností a měly odlišný charakter literárního žánru, lze v nich vyzorovat velké rozdíly mezi stylem privátního cestování Slaměníka a Karlíčkovou účastí na organizovaném zájezdu,³⁴ stejně jako v přístupu k cestování samotnému. Slaměník jezdil

většinou sám a díky své znalosti cizích jazyků a zkušenostem neměl problém se v navštívených místech orientovat, zařizovat, seznamovat a bádát. Hubert V. Karlíček jel na zájezd organizovaný a byl vděčný za možnost držet se zkušenějších účastníků. O svých nových známých píše: „*Udělal jsem s nimi štěstí. Mladý profesor, musel být z domu dobře situovaný, už tam všude byl, šel na jisto, nemusel se na nic ptát, a já s nimi chodil.*“³⁵ Slaměník si přivázel jako suvenýry knihy pro své muzeum, Karlíček se zmiňuje jen o nákupu pohlednic a pro cizince předražených vstupech do obrazáren a dalších památek (až desetkrát vyšší než pro Němce), které odmítli zaplatit. Slaměník se sice také zmiňuje o vysokých cenách různých služeb, ale cestování pro něj bylo zálibou, které rád věnoval nejen finance a všechny obtíže, jež se na cestě vyskytly, považoval za nedílnou součást procesu poznávání. Karlíček byl rád, že se vrátí domů ke svým a vyprávění ukončil konstatováním: „*Všude dobře a doma nejlépe... cizí obdivuj, ale svoje domácí, svou krásnou vlast a domovinu miluj.*“³⁶

Cestopisy Františka Slaměníka měly na první pohled nesourodý styl, v němž se mísily odborné stati s osobními prožitky, ale dodnes dokumentují postup komeniologického bádání. V letech 1911–1918 zpracoval Slaměník své zážitky a dobově aktuální poznatky z cest ve zkrácené formě pro *Lidové noviny*.³⁷ Karlíček sice líčil podrobně a zajímavě zájezd na místa spojená s českou reformací, ale jeho fejetony nepřinášely kromě soudobých reálií žádné nové informace a byly téměř zapomenuty.

zúčastnil týdne Jiráskových oslav v Hronově a v létě 1922 jel „hasičským“ vlakem na Slovensko. Navštívil Bratislavu, Štrbské pleso, Poprad a další místa. Po zájezdu do Kostnice již další cestu nepodnikl. S odchodem na odpočinek v letech 1924–1925 měl velké zdravotní a finanční problémy. Žádal o prodloužení zdravotní dovolené, protože nemohl vyklidit služební byt. Nemohl si našetřit během činné služby, protože přišel o větší částku peněz při krachu Občanské záložny v roce 1897 a splácel 18 let dluh za švagra. Situace se komplikovala a ještě před stěhováním do nedalekých Hranic Karlíček zemřel. Blíže SOKA Přerov, f. OŠR Hranice, balík č. 129, složka Hubert Karlíček.

²⁹ O zájezdu do Kostnice, Národní politika 143, 1923, s. 9.

³⁰ Petr BEZUCHOV, *Opožděné jubileum H. V. Karlíčka*, Lubina 15, 1922, s. 1–2. Hubert Karlíček pocházel ze skrovných venkovských poměrů, jeho otec zemřel rok po narození jediného syna. Karlíček se intenzivně věnoval osvětové činnosti na venkově. Působil v Hustopečích nad Bečvou, v Opatovicích a ve Velké. Zakládal čtenářské spolky, organizoval divadelní představení, inicioval založení sedmnácti hasičských spolků a dvaceti odborů Národní jednoty, působil ve funkci vzdělavatele Sokola. V městysi Hustopeče nad Bečvou sice krátce působil jako vychovatel v rodině barona von Baillou, ale jeho pozdější život to nijak neovlivnilo. Srov. Státní okresní archiv Přerov (dále jen SOKA Přerov), fond Okresní školní rada (dále jen OŠR) Hranice, balík č. 129, složka Hubert Karlíček.

³¹ Hubert V. Karlíček psal povídky z lidu, dále fejetony do *Hranicko-lipnických novin*, byl redaktorem jejich pokračovatele, týdeníku *Hlasy z Pobečví – list ku hájení zájmu českého lidu v Pobečví*. Přispíval i do periodik *Lípa*, *Pozor*, *Našinec* a *Přerovský Obzor*. Blíže P. BEZUCHOV, *Opožděné jubileum*, s. 2. Srov. Helena KOVÁŘOVÁ, *Velká válka a vesnické školy na příkladu Drahotušska*, in: Škola a velká válka, Lubor Maloň (ed.), Přerov 2014, s. 29.

³² Hubert V. KARLÍČEK, *Ku břehům Rýna*, Lubina 30, 1923, s. 1; 31, 1923, s. 1; 32, 1923, s. 1; 33, 1923, s. 1; 34, 1923, s. 1; 35, 1923, s. 1; 36, 1923, s. 1.

³³ Vycházel v Rožnově pod Radhoštěm od roku 1913. Hubert Karlíček byl redaktorem pro Hranicko od roku 1921.

³⁴ Karlíček začal cestovat až v pozdějším věku, v době po roce 1918. V létě roku 1921 se

³⁵ Blíže H. V. KARLÍČEK, *Ku břehům Rýna*, Lubina 30, 1923, s. 1.

³⁶ Hubert V. KARLÍČEK, *Ku břehům Rýna*, Lubina 36, 1923, s. 1.

³⁷ Bibliografie statí viz: J. NĚMEČKOVÁ, *Učitel František Slaměník*, s. 59–63.

Závěr

František Slaměník vynikal schopností systematicky využít všechny příležitosti a překonal počáteční velmi nepříznivou životní situaci. Při vzpomínce na začátky své profesní kariéry si posteskl, že na venkově měl podučitel aspoň zaručenou stravu a byt od rektora, ale ve městě si vše musel platit. Pokud však úhel pohledu otočíme, na venkově nebyla vyhlídka na žádný vedlejší zdroj příjmů. Slaměník dokázal díky své pili a vytrvalosti dokonale využít šance, kterou mu poskytla možnost dávat soukromé kondice v měšťanských domácnostech, nebo dokonce šlechtické rodině. Mohl si dovolit nejen kupovat knihy a rozšiřovat si vzdělání, ale i cestovat. Výrazné zlepšení rozpočtu mladého učitele bylo provázáno s budováním sociálních kontaktů a společenského statusu. Cestováním získával široký kulturní rozhled, praktické zkušenosti, které mohl využít při výuce, stejně jako ve svém veřejném působení a muzejní činnosti, kde získal největší komeniologické zásluhy. Také namáhavá redakční práce pro časopis *Komenský* mu přinášela možnost pokračovat v cestování a spojit je s odbornou komeniologickou činností. Jeho čistě privátní způsob financování cest do zahraničí ovlivňoval také styl cestování (okružní trasy) a ráz jeho cestopisů (směs zeměpisných, dějepisných a nově získaných odborných informací). František Slaměník si cestováním vybudoval další okruh přátel a nejednalo se jen o antikváře, ale zejména o členy Comenius Gesellschaft, duchovní, archiváře a knihovníky. Cestování bylo nedílnou součástí jeho celoživotní práce komeniologa, redaktora i učitele.

Julius Nestler: Gymnaziální profesor na stopě Atlantidy

Julius Nestler: High school professor on the trace of Atlantis

Markéta Křížová

Abstrakt

Článek má za cíl objasnit širší kontext a životní příběh Julia Nestlera, gymnaziálního učitele německého původu a amatérského archeologa, který na počátku 20. století podnikl výpravu do Bolívie, provedl výzkumy v lokalitě Tiwanaku a přivezl unikátní kolekci, dnes uloženou v Náprstkově muzeu v Praze. Výzkum Nestlerovy biografie odhalil jeho četné zájmy. V době česko-německého soupeření v Čechách propagoval „německou vědu“. Spolupracoval s podnikatelskými skupinami v Německu, které usilovaly o ekonomické proniknutí do Latinské Ameriky, a jako svobodný zednář a okultista využíval styky transnacionální komunity spřízněnců. Ve všech těchto aktivitách využíval své sociální role „profesora“, přestože se zdá, že se jeho cesty a studia do jeho učitelského působení příliš nepromítly.

Abstract

The present text aims to explain the broader context and biography of Julius Nestler, a high school teacher of German origin and amateur archaeologist, who at the beginning of the 20th century undertook a voyage to Bolivia, carried out excavations in the ruins of Tiwanaku and brought back unique collection now deposited in the Náprstek Museum in Prague. A biographical study of Nestler revealed his wide interests. In the period of Czech-German competition in Bohemia he promoted 'German science'. He cooperated with entrepreneurial groups in Germany that were struggling for economic penetration into Latin America, as a Freemason and occultist he actively capitalized on a transnational community of associates. In all of these activities he took advantage of his social role of a 'professor', even though his travels and studies did not seem to reflect considerably in his teaching career.

Klíčová slova

Julius Nestler – americká archeologie – Bolívie – Tiwanako – Náprstkovo muzeum – nacionalismus – okultismus

Keywords

Julius Nestler – American archaeology – Bolivia – Tiwanako – Náprstek Museum – nationalism – occultism

Dějiny vědy a cestovatelství se obvykle zabývají osobnostmi, jejichž jednání bylo vedeno více či méně upřímnou snahou posunout dosavadní hranice poznání a pro něž toto poznání samotné bylo nejvyšší hodnotou. Ale důležitou roli ve vývoji disciplín mohli sehrát jedinci s motivacemi výrazně přízemnějšími. To byl případ pražského gymnaziálního profesora Julia Nestlera. Počátkem 20. století během cesty po Bolívii nashromáždil unikátní sbírku archeologických a etnografických artefaktů, která je dnes uložena v Náprstkově muzeu v Praze. Přestože své aktivity prezentoval jako vědecké, je zřejmé, že hlavní roli – vedle Nestlerovy angažovanosti v okultním hnutí – hrály zájmy ekonomické, nacionalistické a snad také prostá snaha o osobní prosazení. Nestler přitom obratně využíval svého postavení středoškolského profesora pro rozšiřování sítě známostí a propagaci svých „objevů“. Neméně zajímavou skutečností je to, že Nestler byl pražský Němec. Německojazyčným a s německou komunitou se identifikujícím osobnostem nebyla dosud věnována velká pozornost ani v rámci dějin vědy v českých zemích, ani v rámci dějin českého školství moderní doby.

Julius Nestler se narodil 19. června 1877 v Praze jako nestarší syn Franze Nestlera a jeho manželky Kateřiny (Kathariny) rozené Gundlingové.¹ Rodina byla výrazně intelektuálně orientovaná. Kateřina, dcera prominentního pražského německého spisovatele Julia Antona Gundlinga, jako vůbec první žena z Rakousko-Uherska získala univerzitní diplom (ve Švýcarsku studovala lingvistiku).² Julius v letech 1887–1892 navštěvoval německé

gymnázium ve Štěpánské ulici, kde byl jeho otec ředitelem. Když Franze Nestlera přeložili do Litoměřic, rodina jej následovala a Julius dokončil středoškolské vzdělání v tomto městě. V říjnu 1895 se vrátil do Prahy a zapsal se ke studiu klasické filologie a němčiny na německé univerzitě, v roce 1899 složil státní zkoušky a o dva roky později i atestace pro výuku na středních školách.³ Během studia také vstoupil do Čtenářského a řečnického spolku německých studentů (Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag), výrazně austroněmecky profilované organizace, která sebe sama prezentovala jako baštu proti rostoucímu vlivu Čechů ve veřejném životě.⁴ Není ale zřejmé, zda se nějak zapojoval do bohatého spolkového života – ve všech soupisech figuruje jako řadový člen, který nikdy nevystupoval v diskusích ani neorganizoval přednášky nebo jiné akce.

V prvních letech po ukončení univerzity působil Nestler jako suplent, pak jako řádný profesor řečtiny, latiny a němčiny na německých gymnáziích v Karlových Varech, České Lípě a konečně roku 1906 se ve funkci profesora vrátil na své staré gymnázium ve Štěpánské ulici v Praze. Je třeba připomenout, že se jednalo o přední vzdělávací instituci, kde studovala řada budoucích výrazných osobností německojazyčného veřejného života. V roce 1909 zde například maturovali Franz Werfel, *Willy Haas* nebo *Ernst Deutsch*. *Žádný z nich ve svých autobiografických textech Nestlera nezmiňuje, zjevně nepatřil k profesorům, kteří zanechali v žácích výraznější dojem. Zároveň je ale pravděpodobné, že angažmá na tomto gymnáziu mělo vliv na další Nestlerovo směřování, at už v rovině intelektuální, nebo proto, že jej vybavilo určitou společenskou prestiží v rámci pražské německojazyčné komunity.*⁵ Již v roce 1906, tedy vzápětí po návratu do Prahy, se stal členem Německého kasina (Deutsche Kasino), nejvýznamnějšího společenského orgánu pražských Němců

1815–1950, sv. 2, Wien 1959, s. 107; ke Kateřiným studiím viz: Katharina GUNDLING, *Weibliche Studenten in Zürich*, *Der Bazar*. Illustrierte Damen-Zeitung 32, 1871, s. 262. (Je příznačné, že její jméno jakožto protagonistky ženského vzdělávání v českých zemích dlouhodobě zastihují Bohuslava Kecková a Anna Bajerová.)

³ Viz: Nestlerova složka v Archivu Univerzity Karlovy (dále jen AUK), NZKG, karton 82.

⁴ Viz: Antonín SLAVÍČEK, *Z dějin spolku Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag v období 1848–1892*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 2, 1977, s. 47–72.

⁵ Werfelovo pozdější zpracování atmosféry na tomto gymnáziu v románu *Sjezd abiturientů* (původní vydání 1928, přeložil Bohumil Černík, Praha 1958) analyzoval Hartmut BINDER, *Werfels jugendliche Umtriebe: Der Abituriententag als autobiographischer Roman*, *Acta Germanica*, 1992, s. 99–151.

¹ Viz digitalizované přihlášky k pobytu pražského policejního ředitelství: Národní archiv (dále jen NA), fond Policejní ředitelství I, konskripce, karton 419 [online], [citováno dne: 3. 5. 2019]. Dostupné z: <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/?session=a3d96d35d308ffd7dfc3cb75262eaafd1d340ebeced74b80c432f328c18a357f&action=image&record=3>.

² Stručný životopis a přehled děl Julia Gundlinga in: *Österreichisches Biographisches Lexikon*

a tedy i zdroje významných kontaktů.⁶ Je ale příznačné, že sice během následujících desetiletí opakovaně zmiňoval své členství v tomto spolku, ve skutečnosti je však již po třech letech zrušil a nikdy neobnovil, snad proto, že bylo nutné každoročně platit poměrně vysokou částku.⁷ Zdá se, že tak jako v případě vstupu do jiných sdružení – zásadní pro jeho budoucí cestu do Ameriky bylo angažmá v pražských zednářských lóžích „Harmonie“ a „Amicitia“⁸ – usiloval především o zvýšení svého společenského statusu členstvím, nikoli o naučný nebo kulturní přínos plynoucí ze zapojení do spolkového života.

Již v květnu 1904, během pobytu v Karlových Varech, se Nestler oženil s Alžbětou (Elisabeth) Popovicovou. O dva roky později údajně podnikl cestu do Bosny, Hercegoviny a Dalmácie, o níž ale nejsou žádné zprávy ani co do itineráře, ani důvodů cesty nebo zážitků z ní, s výjimkou stručné zmínky v Nestlerově medailonku v příručce *Who's Who* z roku 1911.⁹ Naopak poměrně bohatě zdokumentována máme jeho literární a historická studia v této době. Seznam publikovaných textů ukazuje rychlý vývoj Nestlerových zájmů, od lingvistických analýz textů pozdní antiky přes studium antického a středověkého mysticismu až po příklon k parapsychologii, astrologii, hermetismu, čtení z ruky, grafologii nebo hypnotismu.¹⁰ Tyto a další kvazivědecké disciplíny se ve středoevropském prostoru těšily značné oblibě. (Také Werfel a další pražští intelektuálové

pěstovali okultismus.) Na jedné straně navazovaly na vědecké pokroky, k nimž evropská společnost během několika dekád dospěla, na straně druhé se ostře stavěly proti stále výraznější sekularizaci a technologizaci života a myšlení. V německém prostředí se navíc přidávaly rasové a kulturní teorie, obhajující myšlenku dominance v globálním měřítku.¹¹ I Nestler se ve svých textech vyžíval v „árijské“ rétorice, neomezoval se ale jen na ni. Během zakládajícího zasedání Astrologické společnosti (Astrologische Gesellschaft), která vznikla roku 1908 ve Vídni pod protektorátem dvorského rady knížete Alfreda von Sauer-Csakyho a jejímiž členy byli průmyslníci, právníci i umělci, například přednesl přednášky na téma „ztracená Atlantida ve světle moderní vědy“ a „dějiny astrologie“.¹²

Snad právě díky Atlantidě se Nestler začal zajímat o americkou archeologii; nejstarší civilizaci světa zde hledalo mnoho jeho současníků.¹³ V roce 1907 se stal členem Vídeňské geografické společnosti a následujícího roku i francouzské Amerikanistické společnosti (Société des Américanistes), prominentní asociace vědců zabývajících se amatérsky nebo profesionálně otázkami dějin a kultury amerického kontinentu. Tak jako v případě jeho členství v okultních spolcích i v rámci vědeckých organizací získal vzápětí vlivné patrony. Do Amerikanistické společnosti jej dokonce za člena doporučil její tehdejší prezident Ernest Théodore Hamy.¹⁴ Zatímco v rámci okultistických kruhů se Nestler honosil vědeckými afiliacemi, mezi vědci své esoterické zájmy tajil. V obou oblastech však užíval titul „profesor“, aniž by specifikoval, že nepřednáší na univerzitě, ale vyučuje na střední škole.

V září 1908 se Nestler zúčastnil 16. světového kongresu amerikanistů, konaného ve Vídni, a to hned se dvěma příspěvky. V jednom zprostředkoval informace o nálezů „prehistorické modly“ v Nikaragui, na základě

¹¹ Nicholas GOODRICK-CLARKE, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and their Influence on Nazi Ideology*, New York 2004.

¹² [anonym], „Gründung einer astrologischen Gesellschaft in Wien“, *Zentralblatt für Okkultismus* 10, 1908/9, s. 476.

¹³ Viz například Nestlerův text: *Atlantis-Forschung und Amerikanistik*, *Der Forscher* 10–12, 1911, s. 137–140, 157–160.

¹⁴ Nestlerova přihláška ke členství v Amerikanistické společnosti a jméno jeho „patrona“ in: *Journal de la Société des Américanistes* 1908, s. 104, 106. I Hamy psal o Atlantidě (jeho jméno jako badatele v této oblasti, bez udání konkrétního textu, cituje Alexander BRAGHINE, *The Shadow of Atlantis*, New York 1940, s. 42.)

⁶ Jan NOVOTNÝ, *Kasino a pražské německé elity do první světové války*, Documenta Pragensia 2001, s. 135–146.

⁷ Archiv hlavního města Prahy, fond Německé kasino – Německý dům, inv. č. 129, Seznam členů.

⁸ Julius NESTLER, *Beiträge zur Kenntnis der Ruinenstätte von Tiahuanaco*, Mitteilungen der Kais. Königl. Geographischen Gesellschaft in Wien 14–5, 1913, s. 227.

⁹ H. L. MOTTER (ed.), *The International Who's Who*, New York 1911, s. 805. Manželství zůstalo bezdětné.

¹⁰ Julius NESTLER, *Die jüdische Kabbalah*, Psychische Studien 2, 1905, s. 111–113, TÝŽ, *Beiträge zur Geschichte des Spiritismus* 4–7, 1905, s. 202–212, 271–274, 326–333, 406–411, TÝŽ, *Schopenhauers Philosophie und die indische Geheimlehre*, *Zentralblatt für Okkultismus* 1–12, 1907/8, s. 21–26, 78–82, 122–126, 169–172, 227–232, 275–279, 318–322, 364–366, 407–411, 459–463, 506–511, 546–552; TÝŽ, *Okkultismus in der griechischen Philosophie*, *Zentralblatt für Okkultismus* 1–6, 1908/9, s. 26–31, 69–74, 117–125, 171–175, 218–225, 263–269; TÝŽ, *Lehrbuch der Chiromantie*, Leipzig 1908. Přeložil také do němčiny autobiografii francouzského spisovatele Nicolase Rétifa de la Bretonne (*Das enthüllte Menschenherz*, Siena/Berlin 1905) a spis lékaře, teosofa a hermetika Gerarda Encausse (známého jako Papus) o kabale. (*Kabbala von Papus*, Leipzig 1910)

psané a obrazové dokumentace, údajně zasláné rakouským konzulem, což lze vnímat jako další důkaz jeho rozsáhlých kontaktů. Ve svém druhém vystoupení sumarizoval informace o významné archeologické lokalitě Tiwanako (ve starší transkripci Tiahuanaco) v Bolívii. Malebné ruiny na břehu jezera Titicaca byly v Evropě poměrně známé díky zprávám cestovatelů z koloniální doby a z 19. století, stejně jako debatám v cestopisné, popularizační i odborné literatuře o jejich původu a stavitelích.¹⁵ Okultisté a mystikové často umísťovali do Tiwanaka kolébku lidské civilizace, případně právě Atlantidu. Tyto teorie samozřejmě Nestler na setkání vědců ve Vídni neprezentoval, zároveň ale sám k debatám o Tiwanaku nic nepřidal, pouze shrnul to, co krátce předtím publikovali anglický cestovatel Clements Markham a německý archeolog Max Uhle. Sám Uhle, také na kongresu přítomný, ostatně Nestlerův nedostatek originality nepřivěťivě komentoval.¹⁶ Už před zahájením jednání kongresu se navíc Nestler pokusil získat oficiální podporu předsednictva pro expedici, která by „*prozkoumala ruiny Tiwanaka*“. Místo toho mu bylo doporučeno, aby výpravu, pokud to pokládá za nutné, zorganizoval sám.¹⁷ A Nestler skutečně na závěr své přednášky oznámil, že je rozhodnut následovat své proslulé předchůdce a podniknout výzkum Tiwanaka „*jako věrný žák ředitele Uhleho*“, s cílem „*založit stálý rakouský institut pro amerikanistický výzkum v Bolívii*“.¹⁸

Max Uhle od roku 1896 realizoval archeologické výzkumy v Andách, nejprve jako zaměstnanec etnografického muzea v Berlíně, poté pro muzea Pensylvánské a Kalifornské university. V roce 1906 byl jmenován ředitelem nově zřízeného Národního archeologického a historického muzea v Limě. Je všeobecně pokládán za jednu z nejdůležitějších osobností celé disciplíny andské archeologie – a takto byl oceňován už za svého života.

Co se týče Tiwanaka, vydal o něm monumentální dvoudílnou publikaci.¹⁹ Nestler patrně udržoval s Uhlem korespondenci. V jediném dochovaném listu z června 1908, tedy ještě před konáním kongresu, Nestler žádal o doporučující dopisy pro úřady v bolivijské metropoli La Pazu a pro severoamerické univerzity a hýřil optimismem. „*Doufám, že mi bolivijská vláda umožní vybudovat zde [= na břehu jezera Titicaca – pozn. autorky] muzeum po vzoru Vašeho muzea v Limě.*“ Zajímavá je i zmínka, že v této době již pro svou expedici shromáždil 20 000 marek.²⁰ Jak mohl gymnaziální profesor z Prahy na takovou částku dosáhnout?

Později Nestler zdůrazňoval, že jej výprava stála „všechny úspory“.²¹ Z jiných zdrojů vyplývá, že na cestu použil věno své ženy, což bylo příčinou manželské rozluky.²² Především ale usiloval o podporu institucionální. Například etnologickému muzeu v Hamburku v dubnu 1908 nabídl zaslání archeologických artefaktů, pokud jeho cestu finančně podpoří. Minimálně v tomto případě byl odmítnut.²³ Získal stipendium od Spolku německých učenců (Bund Deutscher Forscher), jemuž slíbil hájit německé – tedy ne rakousko-uherské – zájmy v Americe.²⁴ Nikdy nekontaktoval Náprstkovo muzeum v Praze nebo se přinejmenším v archivu této instituce žádná jeho korespondence nedochovala, ale neúspěšně žádal u Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (Gesellschaft zur Forde-

¹⁹ Max UHLE – Alphons STÜBEL, *Die Ruinenstaette von Tiahuanaco im Hochlande des Alten Perú*, Leipzig 1893. K Uhlově osobnosti Peter KAULICKE (ed.), *Max Uhle y el Perú Antiguo*, Lima 1998; John Howland ROWE, *Max Uhle, 1856–1944: A Memoir of the Father of Peruvian Archaeology*, Berkeley/Los Angeles 1954.

²⁰ Nestlerův dopis datovaný 22. června 1908 je uložen v Ibero-americkém institutu v Berlíně (Ibero-Amerikanisches Institut, dále jen IAI), fond Nachlass Uhle, sign. N-0035, b252.

²¹ [anonym], *Die Atlantis-Forschung. Ein Aufruf an alle Freunde deutscher wissenschaftlicher Arbeit*, Der Forscher: Illustriertes Zentralblatt für Deutsche Forschung 6, 1911, s. 85.

²² Tato informace zazněla během soudního procesu v roce 1920, který bude zmíněn níže – viz: *Teplitz-Schönaauer Anzeiger* 58, 11. 3. 1920, s. 4.

²³ Nestlerův dopis z 10. dubna 1908 s připojenou kopií zamítavé odpovědi výboru kurátorů muzea z 28. dubna je uložena v archivu muzea (Museum für Völkerkunde) v Hamburku; kopie byly na vyžádání zaslány v roce 1989 do Náprstkova muzea a zde zařazeny mezi dokumentaci k Nestlerově sbírce. Živá registratura Náprstkova muzea (dále jen NpM), fond Spisy dárců NpM, sl. Nestler, ff. 26–28.

²⁴ Skutečnost, že Nestlera tento spolek podpořil, zmínil Karl MANDEL, *Die Atlantis – ein neues Kolumbusei*, Der Forscher: Illustriertes Zentralblatt für Deutsche Forschung 1–2, 1910, s. 25.

¹⁵ Julius NESTLER, *Zwei von dem österreichischen Konsul in Managua (Nicaragua) aufgefundene Idole*, in: *XVI Internationaler Amerikanisten-Kongreß*, Wien/Leipzig 1910, s. 308–310; TÝŽ, *Die Bedeutung der Ruinenstätte von Tiahuanaco nach den Publikationen von Dr. Max Uhle und Sir Clements Markham*, Tamtéž, s. 395–403. Pro dějiny Tiwanaka a jeho význam v andské archeologii viz: Václav ŠOLC, *Tiwanaku, klenot And*, Praha 1985; John JANUSEK, *Ancient Tiwanaku*, Cambridge/New York 2008.

¹⁶ Shrnutí diskusí k jednotlivým příspěvkům in: *XVI Internationaler Amerikanisten-Kongreß*, s. IX.

¹⁷ *Tamtéž*, s. XXV.

¹⁸ J. NESTLER, *Die Bedeutung der Ruinenstätte von Tiahuanaco*, s. 403.

zung deutscher Wissenschaft, Kunst und Litteratur in Böhmen) a u České akademie pro vědy, literaturu a umění.²⁵ Ve všech těchto případech se zaštiťoval jak svou spolkovou činností, tak jmény prominentních vědců své doby a výňatky ze své údajné korespondence s nimi; vedle Uhleho zmiňoval například německého lingvistu a specialistu na mexické kultury Eduarda Selera nebo Roberta Lehmana-Nitscheho, jenž působil jako etnolog v Buenos Aires, ale také berlínského psychologa a univerzitního profesora Carla Stumpfa.

Výrazné finanční podpory i publicity se Nestlerovi dostalo ze strany okultistických spolků a jednotlivců z Německa i z Rakousko-Uherska; a konečně také od česko-německých a rakouských podnikatelů. Seznam svých patronů zařadil do článku vydaného po návratu z Bolívie v roce 1913. Figurují na něm, poněkud překvapivě, „baron von Rothschild“, tedy Alfred Rothschild, sídlící v Londýně, a vedle něj severočeský uhelný magnát Eduard Jakob Weinmann, známý svými filantropickými aktivitami v lokálním kontextu.²⁶ Podpora druhého jmenovaného je zajímavá v kontextu snah židovské komunity v Rakousko-Uhersku ve 2. polovině 19. století o emancipaci. Židé byli přijímáni spíše v rámci německé než české komunity, mnoho jich bylo členy Německého kasina a dalších principiálně nacionalistických organizací.²⁷ Mimo to se Nestler mohl sblížit s některými členy židovské komunity díky svému zájmu o kabalou. Naopak zájem o archeologii souzněl s dobovými představami německé buržoazie, která sebe sama konstruovala nejen skrze hospodářskou prosperitu a politickou moc, ale také skrze humanistické vzdělání, jehož součástí byly

i poznatky o (pre)historii lidstva.²⁸ A konečně nelze opominout skutečnost, že německá komunita v českých zemích se na přelomu 19. a 20. století – stejně jako soupeřící komunita česká – snažila prokázat svou schopnost intelektuálně a kulturně se vyrovnat obyvatelům Berlína a Vídně, a to ve všech oblastech, včetně tak exotických, jako byla americká archeologie a etnografie. Během roku 1908 Nestler o Tiwanaku přednášel v pražských německých kulturních a společenských asociacích, jako byl spolek Ženský pokrok (Frauenfortschritt). Svá vystoupení doprovázel diapozitivy, které si zjevně musel koupit, neboť do Jižní Ameriky se teprve chystal. (Ostatně ani později sám nefotografoval.)²⁹

Přípravy na cestu se ovšem nečekaně zkomplikovaly. Na jaře roku 1909 Nestler podal k ministerstvu kultu a vyučování žádost o roční dovolenou za účelem studijní a vědecké cesty a o přidělení stipendia ve výši 4 000 korun. V tomto dokumentu, na rozdíl od všech ostatních výše zmíněných, přinejmenším v jedné větě odůvodnil, že zamýšlí využít výsledky cesty i ve své učitelské profesi. Pozitivní vyjádření doplnil ministr-krajan Gustav Schreiner, člen Německé agrární strany a podporovatel německého školství v Rakousko-Uhersku; ostatně také jeho jméno Nestler uvedl v seznamu svých patronů v článku z roku 1913. Schreiner se netajil tím, že Nestlera i jeho otce „osobně zná“. Zároveň odkázal na dobrozdání filozofické fakulty německé univerzity v Praze i vídeňské akademie věd. Nestlerovi byla následně schválena dovolená, vyplaceno stipendium v požadované výši a přislíbeno ještě 1 000 korun právě z fondů akademie věd, konkrétně Komise pro výzkum amerických, asijských a afrických jazyků (Kommission für der Erforschung amerikanischen, asiatischen und afrikanischen Sprachen), jíž měl dodat fonografické záznamy domorodých nářečí. Dokumenty byly předány Zemské školní radě pro Čechy. Nicméně v srpnu téhož roku se na Zemskou radu obrátil člen akademie, dvorní rada Rudolf von Karabacek, s vážným obviněním. Nestler údajně nabídl nejmenovanému nakladateli k vydání text, odhalený vzápětí jako plagiát. Akademie věd tedy odmítla jeho cestu finančně podpořit a vzala zpět i své původně pozi-

²⁵ Oba dokumenty nakonec skončily v Archivu Akademie věd České republiky. Jsou v podstatě totožné, až na odstavec o nutnosti podporovat německou vědu v Čechách, který (logicky) v žádosti k České akademii věd a umění chybí. Viz: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále jen MÚA AAV), fond Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, k. 35, složka Nestler J.; MÚA AAV, fond Česká akademie věd a umění, k. 69, no. 116.

²⁶ J. NESTLER, *Beiträge zur Kenntnis der Ruinenstätte von Tiahuanaco*, s. 226–227; k Weinmannovi viz: Kristina KAISEROVÁ – Vladimír KAISER, *Dějiny města Ústí nad Labem*, 1995, s. 178, 187. Weinmannův syn Edmund navštěvoval litoměřické gymnázium ve stejné době jako Nestler, odtud tedy patrně vzešla osobní známost a možná i první v řetězu vlivných kontaktů.

²⁷ Gary B. COHEN, *The Politics of Survival: Germans in Prague, 1861–1914*, West Lafayette, Ind. 2006.

²⁸ K těmto kulturním zájmům viz: Glenn PENNY – Matt BUNZL (eds.), *Worldly Provincialism. German Anthropology in the Age of Empire*, Ann Arbor 2003.

²⁹ Přednáška ohlášena v *Prager Abendblatt* 283, 10. 12. 1908, s. 3. Že Nestler nevládnul fotografický aparát a nefotografoval, nasvědčuje skutečnost, že po návratu z Jižní Ameriky si nechal vyfotografovat artefakty, které chtěl prodat, v pražských ateliérech.

tivní doporučení pro ministerstvo kultu a vyučování. Následovala výměna korespondence mezi Vídní a Prahou ve snaze přimět Nestlera k vrácení již vyplacených peněz a odložení odjezdu až do vyšetření celé záležitosti. Nestler nicméně nastoupil cestu do Ameriky, přes Itálii, lodí do Buenos Aires a odtud železnicí až do Bolívie.³⁰

Informace o jeho pobytu jsou útržkovité, většinu času ale patrně trávil v metropoli La Paz, odkud příležitostně zajížděl do Tiwanaka (kde podle zmínky v článku z roku 1913 pobýval u místního katolického faráře). V červnu 1910 provázela po lokalitě a jejím okolí účastníky 17. kongresu amerikanistů, kteří se po skončení jednání v Buenos Aires rozhodli pro výlet do Bolívie a Peru. Mezi nimi byl i Franz Heger, ředitel antropologického oddělení vídeňského muzea. Jednalo se o velmi oficiální návštěvu, účastníkům „expedice“ – včetně Nestlera – se dostalo oficiálního přijetí bolivijským prezidentem.³¹ Když se pak přesunuli dále do Cuzka a Limy, vrátil se Nestler k vlastním aktivitám. Bolivijský kongres už v roce 1906 zakázal export archeologických objektů i realizování vykopávek neschválených státními úřady.³² To ovšem Nestlera nezastavilo. Metody jeho práce neobstojí ve srovnání s dnešními, ale ani s dobovými standardy vědecké práce. Bolivijský archeolog Carlos Ponce Saginés konstatoval, že prováděl „výzkum“ nejprimitivnějším možným způsobem – s cílem vyprostit ze země artefakty, ne mapovat jejich kontext, jak již bylo v této době zvykem u profesionálních badatelů, například Maxe Uhleho. Ještě po více než půlstoletí Ponce Saginés nacházel v okolí Tiwanaka stopy po Nestlerových výkopech.³³ Nestler také nakupoval ve velkém v indiánských vesnicích.

Je přinejmenším pravděpodobné, že právě díky nákupům shromáždil padělků, respektive pozůstatky doby výrazně mladší, než bylo období rozkvětu předkolumbovského Tiwanaka. Argentinský antropolog Salvadore Debenedetti, jeden z účastníků výletu do Tiwanaka v roce 1910, ve své zprávě sarkasticky poznamenal (aniž někoho konkrétně jmenoval): „*Chlapci prodávali cestovatelům pomalované střepy, nasbírané ze závějí rozbitých nádob, které pokrývají celé okolí [Tiwanaka – pozn. autorky]. [...] Viděl jsem uličníka, který nabízel k prodeji kus svícnu z kostela [...] a úštěpek telegrafního sloupu. [...] Jeden z účastníků exkurze vše pečlivě shromažďoval a radoval se, jak se jeho archeologická sbírka rozrůstá.*“³⁴ Nestlerova sbírka dosud čeká na detailní odbornou expertizu. Vedle kusů očividně pravých obsahuje ale i takové, které již při zběžném pohledu odpovídají Debenedettiho zmínce – například „suvenýry“ v podobě kostěných napodobenin monumentálních soch, patřících k nejcharakterističtějším památkám Tiwanaka. Masivní padělení artefaktů prodávaných evropským cestovatelům mělo v Andách dlouhou tradici. Švýcarský cestovatel Johann-Jakob Tschudi si poznamenal už v roce 1884, poté, co osobně navštívil některé z dílen v jižním Peru, že „*ani jedna z deseti*“ keramických nádob ve sbírkách jeho německých přátel není pravá.³⁵

Ať již pravé, nebo falešné, je záhadou, jak Nestler dokázal početnou a objemnou kolekci (včetně kamenných fragmentů, z nichž každý váží mnoho desítek kilogramů) dostat navzdory zákonným omezením ze země. Zřejmě využil svých politických kontaktů, především toho, že mnoho vrcholných představitelů bolivijského státu bylo také svobodnými zednáři.³⁶ Nepodařilo se zjistit, zda se Nestler alespoň pokusil vybudovat muzeum, o němž hovořil ve Vídni. Spíše se zdá pravděpodobným, že od samého

³⁰ Dokumentace v Nestlerově složce v Národním archivu (dále NA), fond MKV/R, sign. 26/G.3, N-O. To, že se již v prosinci 1909 nacházel v Bolívii, konstatoval Nestler v listu adresovaném předsednictvu Čtenářského a řečnického spolku ze srpna 1911. AUK, fond Věstudentský archiv, LRH III C43-48, složka „Běžná korespondence 1911“, neuspořádáno.

³¹ Franz HEGER, *Bericht über zwei Reisen nach Amerika*, Annalen des k.k. naturhistorischen Hofmuseums 1910, s. 1–54. Z přijetí u prezidenta se dochovala skupinová fotografie, na níž lze v zadní řadě identifikovat i Nestlera (IAI, f. Nachlass Uhle, sign. N-0035, s. 104; Nestlerovu podobu známe díky fotografii přiložené k žádosti o pas, NA, f. Policejní ředitelství 1931–1940, k. 9181, složka N619/5 Julius Nestler.

³² Donna YATES, *Archaeology and autonomies: the legal framework of heritage management in a new Bolivia*, International Journal of Cultural Property 3, 2011, s. 293.

³³ Carlos PONCE SANGINÉS et al., *Procedencia de las areniscas utilizadas en el templo precolombino de Pumapunku (Tiwanaku)*, La Paz 1971, s. 148.

³⁴ Salvador DEBENEDETTI, *Excursión del XVIIº Congreso Internacional de Americanistas a Bolivia y Perú (Del diario de viaje*, in: Actas del XVII Congreso Internacional de Americanistas (Buenos Aires 1910), Buenos Aires 1912, s. 645.

³⁵ Johann-Jakob TSCHUDI, *Organismus der Khetsua-Sprache*, Leipzig 1884, s. 42.

³⁶ V článku v časopise *Der Forscher*, který bude detailněji zmíněn níže, je citován údajný Nestlerův list redakci. V něm Nestler konstatuje „úzké přátelství“ jak s tehdejšími bolivijským prezidentem Ismaelem Montesem (v úřadu v letech 1904–1909 a 1913–1917), tak s těmi, „kteří jej hodlají v úřadu nahradit“, takže „jistě budou poskytnuty všechny potřebné koncese a povolení“. (K. MANDEL, *Die Atlantis*, s. 26) Ke svobodnému zednářství v nejvyšších politických kruzích Bolívie viz: Carlos URQUIZO SOSSA, *Apuntes para la historia de la masonería boliviana*, La Paz 1991.

počátku svého bolivijského dobrodružství počítal s odvozem nálezů do Evropy a jejich prodejem. Tato praxe byla na přelomu 20. století v evropské vědecké komunitě zcela běžná. Muzea posílala do mimoevropských regionů své zaměstnance, aby zde shromažďovali etnografické, archeologické i přírodovědné artefakty. Nemenší počet exponátů ale získávala od soukromých sběratelů, jimž tak dodávala status osob pečujících o veřejný zájem, ne-li přímo vědeckých pracovníků.³⁷

Nicméně ve výběru destinace pro Nestlerovu cestu možná hrály roli i jiné důvody než relativně snadná dostupnost zpeněžitelných předmětů. Na počátku 20. století se Bolívie stala objektem zájmu evropských a severoamerických podnikatelů. Do té doby nerozvinutá ekonomika se začala prudce modernizovat díky novému exportnímu artiklu – kaučuku, sbíranému v tropických nížinách na východě země, pro nějž narůstala celosvětová poptávka zejména v automobilovém průmyslu. Vláda zadávala zakázky na stavbu železnic a oživení těžby nerostů. Do všech těchto aktivit se snažili zapojit i němečtí podnikatelé.³⁸ Když v Hannoveru vydávaný časopis *Der Forscher* v roce 1910 podal zprávu o Nestlerových aktivitách v Bolívii – pod titulkem, který odkazoval k hledání Atlantidy –, odbylo se téma prehistorických ruin a jejich předpokládaného původu jediným odstavcem. Na dalších dvou stranách byl zhodnocen ekonomický potenciál Bolívie, její zemědělská produkce i kaučukový boom, faktor laciné pracovní síly Indiánů, a následně se konstatovalo: „*Je všeobecně známo, že Spojené státy i Velká Británie získaly mnoho ze svého vlivu skrze podporu archeologického výzkumu. Až se jednoho dne němečtí kapitalisté vydají do Bolívie, [...] mohou stavět na přátelských vztazích s vládou, navázaných profesorem Nestlerem.*“ V závěru pak článek vyzval „*všechny pravé Němce*“, aby této možnosti využili a připojili další článek k řetězu německých podniků v zámorí.³⁹

A cestu německému kapitálu neotevírala jen archeologie. Ve druhé polovině roku 1910 se Nestler vydal do nížinných částí Bolívie, údajně s cílem zkoumat jazyk kmene Leco, malého, etnologům a lingvistům v podstatě neznámého etnika v povodí řeky Mapiri, tedy v té části tropic-

kého pralesa, kde se vyskytoval a byl extrahován kaučuk. Působily zde především severoamerické společnosti a zdá se, že Nestler měl prozkoumat možnosti pro firmy německé, za cenu „*mnohého utrpení a dobrodružství*“. Celé „studium“ jazyka leco, pokud je vůbec realizoval – opakovaně sice ve svých žádostech o podporu i zprávách z cesty zdůrazňoval „lingvistické výzkumy“, ale nikdy nevydal žádný odborný text a ani nevysvětlil, proč zvolil právě toto etnikum –, založil na gramatice sepsané během koloniální doby a vydané později v Římě.⁴⁰ Na druhé straně není možné zjistit, zda Nestler skutečně otevřel cestu pro nějakou německou společnost a získal ze svých aktivit reálný zisk.

Pokud ano, rozhodně se tím nechlubil. Naopak, během roku 1911 zasílal na různá místa žádosti o finanční podporu, která by mu umožnila prodloužit pobyt v Bolívii. Jednu z nich vyslyšel již citovaný časopis *Der Forscher*, okultistický a zároveň výrazně velkoněmecký. Publikoval nejen zprávu o dosavadním průběhu výzkumu, ale vypsals dokonce v Nestlerův prospěch finanční sbírku, o jejíchž výsledcích podával v každém čísle podrobné zprávy. Mezi přispěvateli se, vedle řadových čtenářů, zasílajících nepatrné částky, objevila i jména ze šlechtických kruhů, mimo jiné knížete Jana II. Lichtenštejnského a princezny Terezie Bavorské, která sama opakovaně navštívila americký kontinent a vydala několik cestopisů.⁴¹ Zajímavé je, že časopis za krátkou dobu své existence (nevycházel ani jednu celou dekádu) podobnou sbírku pro nikoho jiného neorganizoval. Paralelně s německými okultisty vyslyšel Nestlerovu žádost i výbor Čtenářského a řečnického spolku na německé univerzitě v Praze, který v jeho prospěch uspořádal benefiční přednášku. Přednesl ji orientalista Max Grünert, v té době prorektor univerzity.⁴² (Zde se samozřejmě o Atlantidě nemluvalo.)

⁴⁰ Antonio HERRERO, *Doctrina y Oraciones Cristianas en lengua Mosestena traducidos en español, palabra por palabra*, Roma 1834; popis cesty in: J. NESTLER, *Atlantis-Forschung und Amerikanistik*, s. 160.

⁴¹ J. NESTLER, *Atlantis-Forschung*; K. MANDEL, *Die Atlantis*, zprávy ve všech číslech časopisu v roce 1911; k Terezii Bavorské viz: Hadumod BUSSMAN – Eva NEUKUM-FICHTNER (eds.), *Ich bleibe ein Wesen eigener Art – Prinzessin Therese von Bayern: Wissenschaftlerin, Forschungsreisende, Mäzenin (1850–1925)*, München 1997.

⁴² Nestlerova žádost, datovaná v La Paz 31-VIII-1911 in: AUK, f. Vřestudentský archiv, LRH III C43-48, složka „Běžná korespondence 1911“, neuspořádáno. V jejím textu se odvolává na to, že sám byl v době studií členem výboru (v ročních přehledech byl ale vždy evidován jen jako řadový člen). Žádost v podstatě kopíruje všechny předchozí, zmiňuje „velké vědecké výsledky“ cesty, ale zcela nekonkrétně, a zaštiťuje se jmény

³⁷ Viz: Glenn PENNY, *Objects of Culture: Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*, Chapel Hill 2002.

³⁸ León Enrique BIEBER, *Las relaciones económicas de Bolivia con Alemania, 1880–1920*, Berlin 1984.

³⁹ K. MANDEL, *Die Atlantis*.

Nestlerova schopnost mobilizovat vlivné patrony tedy pobytem mimo Evropu nezeslábla. Otázkou zůstává, zda hlavní roli hrálo jeho obratné využití existujících sociálních sítí a dobového nacionalistického diskursu, nebo atraktivita zvoleného tématu.

Přestože původně žádal o dovolenou jen na školní rok 1909/1910, vrátil se Nestler do Prahy teprve během první poloviny roku 1912. Od podzimu se znovu ujal svých povinností na gymnáziu ve Štěpánské ulici, ale již v lednu 1913 nastoupil další několikaletou dovolenou, „za účelem zpracování sbírek získaných v Jižní Americe“.⁴³ V roce 1916/1917 vyučoval jen deset hodin týdně, tedy přibližně polovinu běžného úvazku, a od následujícího školního roku definitivně dráhu učitele opustil. V roce 1913 přitom podal novou žádost ke Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách, tentokrát pro vydání knihy o Tiwanaku.⁴⁴ Neuspěl, nicméně výsledky své cesty zpracoval v článku vydaném ve zpravodaji vídeňské geografické společnosti a na stejné téma také v prosinci 1913 ve Vídni členům společnosti přednášel.⁴⁵ V tomto textu, dodnes občas citovaném specialisty na bolivijskou archeologii, opět především opakoval názory jiných autorů. Soustředil se na téma, o němž se mezi archeology v této době hojně debatovalo – pod ruinami na povrchu lokality se mělo nacházet tzv. „druhé“ nebo „pravé“ Tiwanako, velkolepější než kterékoli známé ruiny Ameriky či Orientu. Max Uhle a další badatelé takové teorie šmahem odmítali, měla ale i zastánce, na něž se Nestler odvolával a kteří zase citovali jeho.⁴⁶ Zároveň pokračoval ve veřejných přednáškách pro

platící publikum;⁴⁷ výrazně naopak omezil svou činnost okultistickou. Nejsou důkazy, že by se snažil zúročit své cesty v gymnaziální výuce, přinejmenším ve školním roce 1916/1917 ovšem patřila k jeho povinnostem i správa školní archeologické sbírky.⁴⁸

Je možné, že přednášky a vědecké publikace měly Nestlerovi hlavně usnadnit prodej artefaktů. Usiloval o něj velmi intenzivně. Již v červnu 1912 zaslal další dopis etnologickému muzeu v Hamburku a nabídl buď celou kolekci za 150 000 marek, nebo jednotlivé kusy, případně menší soubory – kamenné sochy, zlaté předměty, keramiku. Navrhoval, aby v případě, že by muzeum nemělo dost prostředků, vypomohli „bohatí senátoři a občané Hamburku“, a tím přispěli k dalšímu duchovnímu rozvoji německého národa. Ředitelství muzea ale odmítlo.⁴⁹ V prosinci 1913 adresoval stejnou nabídku etnografickému muzeu ve Vídni. Tato instituce odpověděla pozitivně a Nestlerovi nechala vyplatit 300 marek přes banku Rotschildů v Londýně – zdá se ovšem, že žádné exponáty do muzea předány nebyly. (V katalozích není o Nestlerovi zmínka, všechny objekty z Tiwanaka mají odlišného dárce.)⁵⁰ Nevíme, zda se obrátil na jiné instituce nebo jednotlivce a kolik kusů úspěšně rozprodal nebo rozdal. Dopis do hamburského muzea například zmiňuje pět kamenných hlav, původně umístěných ve zdi tzv. „polopodzemního chrámu“ v Tiwanaku, ale v Náprstkově muzeu jsou uloženy jen tři; chybí také všechny zlaté předměty, nabízené ve stejném dopise. Ale zdá se, že většina artefaktů zůstala v Nestlerových rukou.

mnoha univerzitních profesorů, jako byl švýcarský lingvista Wilhelm Meyer-Lübke nebo Eugen Oberhummer, předseda vídeňské geografické společnosti. Přednáška Maxe Grünerta na téma *Mohamed a islám* byla avizována např. in: *Prager Tagblatt*, 15. 11. 1911, s. 4.

⁴³ *Jahres-Bericht über das K. K. Staats-Gymnasium mit deutscher Unterrichtssprache in Prag, Neustadt, Stephengasse, für das Schuljahr 1912–13*, s. 12.

⁴⁴ MÚA AAV, f. Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, k. 35, složka Nestler J.

⁴⁵ J. NESTLER, *Beiträge zur Kenntnis der Ruinenstätte von Tiahuanaco*, s. 227–236, 268–297.

⁴⁶ Např. Georges COURTY, *Le congrès scientifique international américain à Buenos-Aires*, *Bulletins et Mémoires de la Société d'anthropologie de Paris* 1, 1910, s. 544–545 (jeden ze zastánců teorie), zmínil odmítavý Uhlův článek publikovaný v *El comercio de Lima* (27. 2. 1910). Debenedetti ve své už citované zprávě o výletu účastníků amerikanistického kongresu v Buenos Aires do Tiwanaka v roce 1910 jednoznačně konstatoval, že údajně

„podzemní město“ byly jen zahloubené zásobárny. (S. DEBENEDETTI, *Excursión del XVIIº Congreso Internacional*, s. 642) Nestlera ale jako respektovanou autoritu pro tuto teorii citovali například Clements R. MARKHAM, *The Incas of Peru*, New York 1912; Frederick J. DICK, *Studies in Symbolism: III. Tiahuanaco, Bolivia, and its significance*, *The Theosophical Path* 1, 1915, s. 6; stejně jako autoři proslulé „ledové teorie“ počátku vesmíru, Hanns HÖRBIGER – Philipp FAUTH, *Glazial-Kosmogonie, eine neue Entwicklungsgeschichte des Weltalls und des Sonnensystems*, Leipzig 1913, s. 344.

⁴⁷ Například *Prager Tagblatt*, 20. 2. 1914, s. 3, inzeroval jeho přednášku pro Německý spolek pro další vzdělávání (Der deutsche Fortbildungsverein) na Smíchově.

⁴⁸ *Jahres-Bericht über das K. K. Staats-Gymnasium mit deutscher Unterrichtssprache in Prag, Neustadt, Stephengasse, für das Schuljahr 1916–17*, s. 12.

⁴⁹ Nestlerův dopis, datovaný v Hamburku 22. 7. 1912, a odpověď kuratoria muzea s datem 24. 7. 1913 (kopie) in: NpM, f. Spisy dárců NpM, sl. Nestler, ff. 34–37.

⁵⁰ Jsem zavázána Dr. Claudii Augustat, kurátorce jihoamerické sbírky muzea, za to, že mi poskytla kopie dokumentů z archívu této instituce a informaci o absenci Nestlerova jména v evidenci sbírek.

Po skončení války Nestler své snahy o prodej sbírky obnovil, zaměřil se však na představitele nového československého státu. V prosinci 1920 ji vystavil v Uměleckoprůmyslovém muzeu, a to na vlastní náklady, muzeum pouze poskytlo prostory. Událost měla dobrou propagaci, její otevření doprovodila přednáška Vojtěcha Suka, lékaře a antropologa, který procestoval Afriku, pobýval v Kanadě nebo na Podkarpatské Rusi. Byla zde tedy snaha oslovit české publikum, které Nestler v předchozích dvou desetiletích zcela ignoroval. Zpráva kurátorů muzea z roku 1920 výstavu hodnotila pozitivně. „Byla nejen první výstavou tohoto druhu na československém území, nýbrž také expozicí největší a ojedinělé vědecké sbírky staroperuánské na evropské půdě.“⁵¹ Také recenze v *Národních listech* zdůraznila, že „materiálu z oboru etnografie a historie cizích kultur je u nás dosud velmi málo; kdo by se chtěl o těchto věcech aspoň poněkud poučit, je dosud naprosto odkázán na cizí muzea“.⁵² A konečně Karel Herain vyjádřil to, oč patrně Nestler celou akcí usiloval: „Bylo by velkým prospěchem vědeckým a kulturním, kdyby se jí podařilo zakoupením ze státních prostředků pro republiku zachrániti.“⁵³ Chvála nebyla nadsazená. Obtížná dostupnost Tiwanaka a zákonná omezení zabránila masivnějšímu vývozu artefaktů z Bolívie, proto Nestlerova sbírka byla a je dodnes v Evropě zcela unikátní, i pokud vezmeme v úvahu, že část nemusí být pravá.

A Nestler dosáhl svého cíle. V červenci 1921 Ministerstvo školství a národní osvěty zakoupilo celou sbírku i s Nestlerovou kolekcí knih o archeologii a etnografii Ameriky za poměrně vysokou sumu 100 000 korun, které měly být vypláceny v ročních splátkách po 4 040 Kč.⁵⁴ Nejprve ji spravoval Státní ústav archeologický České akademie věd a umění, počátkem třicátých let pak byla přestěhována do Náprstkova muzea.⁵⁵ Že sbírka, která měla „příspěť k duchovnímu rozvoji německého národa“, nakonec skončila v instituci založené a udržované étosem českého nacionalismu, je jen jedním z mnoha ironických zvrátů v Nestlerově životě.

V roce 1962, očividně na podnět z bolivijské strany, československé ministerstvo školství a kultury vzneslo vůči muzeu dotaz na okolnosti získání a vědecký význam „*takzvané Nestlerovy sbírky*“.⁵⁶ I počátkem osmdesátých let, kdy se v Bolívii ozývaly hlasy proti přetrvávajícímu legálnímu i ilegálnímu exportu archeologických artefaktů ze země, bylo Nestlerovo jméno zmiňováno v souvislosti s „*kulturním pirátstvím*“.⁵⁷ Ale bolivijská vláda se nikdy ani nepokusila vyžádat si navrácení sbírky.

Jen krátce před úspěšným prodejem ale došlo k závažným událostem, které velmi úzce, byť nepřímou, souvisely s Nestlerovým pobytem v Bolívii, respektive s jeho zdravotními potížemi v důsledku cesty. Během pobytu v nížinných částech Bolívie totiž onemocněl malárií. V roce 1917 žádal o pas, který by mu umožnil vycestovat do Berlína a vyhledat pomoc specialistů na tropické choroby,⁵⁸ a i po válce trávil mnoho času v lázeňských zařízeních. V létě roku 1918 se léčil v Teplicích. Často docházel do penzionu jisté Marie Hamannové, která pro lázeňské hosty pořádala tehdy velmi populární spiritistické seance. Hamannová se v únoru 1919 k překvapení celého města provdala za ovdovělého gymnaziálního profesora Emanuela Hochreitera. Profesor ovšem po několika měsících zemřel, přičemž jen krátce předtím odkázal manželce veškerý svůj majetek. To vzbudilo u teplické veřejnosti i místní policie podezření, umocněná ještě vzpomínkou na dvě náhlá úmrtí během roku 1918. Také po penzionovaném důstojníkovi Josefu Jenischovi a po Anně von Schönbach-Rüdenberg, „vdově po nadporučíkovi“, dědila místo jejich pozůstalých Hamannová. Došlo k exhumacím a ve všech třech tělech byly nalezeny stopy arzeniku. Hamannová byla vzápětí zadržena pro podezření z trojnásobné vraždy – stejně jako její údajný spolupachatel, penzionovaný gymnaziální profesor Julius Nestler. Ten měl s využitím hypnotických schopností přimět oběti k sepsání závětí v její prospěch a následně ještě dokumenty jako zkušený grafolog upravit. Nicméně spoluúčast se nepodařilo prokázat a především, soudní lékaři nebyli schopni potvrdit, že dávky arzeniku v tělech zesnulých byly skutečně smrtelné a že úmrtí nenastalo z jiných příčin, vzhledem k jejich pokročilému věku

⁵¹ Zprávy kuratoria Uměleckoprůmyslového muzea za rok 1920, s. 8 (kopie in NpM, f. Spisy dárců NpM, sl. Nestler, s. f.)

⁵² *Národní listy*, č. 345, 16. 12. 1920, s. 5.

⁵³ Karel HERAIN, *Výstava staroperuánského umění*, Drobné umění 1, 1921, s. 16.

⁵⁴ Veškerá dokumentace k prodeji in: NpM, f. Spisy dárců NpM, sl. Nestler.

⁵⁵ Čestmír LOUKOTKA, *Une collection inconnue de Tiahuanaco*, Proceedings of the 32nd International Congress of Americanists (Copenhagen 1956), Copenhagen 1958, s. 333–345.

⁵⁶ NpM, Živá registratura NpM, f. Spisy dárců NpM, sl. Nestler, II.1.2., f. 7, odpověď muzea ff. 8–9.

⁵⁷ Například José Antonio SAGÁRNAGA MENESES, *Miles de piezas arqueológicas bolivianas enriquecen museos de todo el mundo*, Presencia, 17. 2. 1985, s. 4.

⁵⁸ NA, f. Policejní ředitelství 1931–1940, k. 9181, složka N619/5 Julius Nestler.

a špatnému zdravotnímu stavu. Arzenik se ostatně v této době stále ještě užíval i jako lék, mimo jiné také k léčbě malárie.

Soud se odehrál v březnu 1920 v Litoměřicích. Hamannová byla nakonec odsouzena k pěti letům žaláře za padělání a pozměňování úřední listiny, Nestler osvobozen.⁵⁹ Na základě dochovaných dokumentů dnes samozřejmě není možné spekulovat o Nestlerově vině či nevině, jednoznačně ale potvrzují jeho přetrvávající fascinaci okulturními disciplínami i dlouhodobý nedostatek finančních prostředků. Pozoruhodné je, že případ byl hojně reflektován v tisku na lokální, státní i mezinárodní úrovni, zprávy se objevily dokonce až v listech berlínských a vídeňských. Nic z toho ale neochladilo zájem československé vlády zakoupit Nestlerovu sbírku, přestože Nestler i jeho v té době již rozvedená manželka právě z důvodu novinové kampaně během roku 1920 několikrát bez udání adresy změnili bydliště.⁶⁰ Nestler se nakonec, dle informací z policejní korespondence, přestěhoval k jisté Markétě (Margaretě) Klempererové a v listopadu 1921 se s ní oženil. Opět se můžeme jen dohadovat, zda sňatkem řešil především hmotnou nouzi a zánik dosavadního životního prostoru pod tlakem nevídané publicity nebo zda zde hrály také jiné motivy.⁶¹

Zdá se, že Nestler po úspěšném prodeji sbírky ztratil o americkou archeologii zájem. Rezignoval na zviditelnění v roli etnografa, archeologa nebo lingvisty a na svou bolivijskou zkušenost se neodvolával, byť v českém, ale i středoevropském prostředí zůstávala unikátní. Naplno se vrátil k okultismu, nyní ovšem nikoli ve spolupráci s německými, nýbrž s českými přívrženci tajného vědění. Již v roce 1920 kontaktoval spisovatele, překladatele a hermetika Emanuela Haunera, mnohmluvně ocenil

jeho „*vybornou práce v oblasti okulturních a psychických studiích*“ (sic!) a projevils zájem vstoupit do „*společnosti pro psychická studia*“, jejíž založení měl Hauner připravovat; dokonce mu nabídl k využití svou knihovnu.⁶² Přidal se pak k Haunerovi a jeho kroužku hermetiků, kteří v roce 1927 založili spolek Universalia. Přestože měl problém komunikovat v češtině – což je zřejmé jak z dopisu Haunerovi, tak z korespondence s ministerstvem školství ohledně prodeje archeologické sbírky –, opustil Nestler po roce 1918 jak publikační činnost v němčině, tak svou dosavadní velkoněmeckou rétoriku. Místo toho převedl svůj překlad Papusovy Kabaly do češtiny.⁶³ Atmosféra v Československu především ve dvacátých letech 20. století asi nevybízela k ostentativní demonstraci němectví. Přesto je tato změna poměrně výmluvná, zejména vezmeme-li v úvahu plamenné Nestlerovy výlevy z předválečných let. „Čechem“ přinejmenším v rámci okultistické komunity zůstal až do své smrti v lednu 1936.⁶⁴ Ani v tomto oboru se ale příliš neprosadil a i když se jeho jméno objevuje v rámci dějin českého okultismu,⁶⁵ jedná se vždy o zmínky marginální.

Takto se tedy uzavřela celoživotní Nestlerova kultivace obrazu sebe sama jako učence a pečlivé budování sítě sociálních kontaktů. Přesto je jeho příběh něčím víc než případovou studií muže průměrného nadání a nadprůměrných ambicí. Že vůbec mohl gymnaziální profesor z Prahy takové ambice mít a pokusit se je naplnit, že dokázal zmobilizovat politické a ekonomické patrony, že získal souhlas a podporu úřadů s cestou tak dalekou a projektem tak exotickým, že se skutečně vydal za oceán a pak se vrátil zpět a opět se ujal učitelského působení, byť nakrátko, to vše

⁵⁹ Bohužel soudní spisy byly zničeny v létě roku 2002, kdy Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích zasáhla povodeň. O proces se nicméně intenzivně zajímal místní tisk, v deníku *Teplitz-Schönauer Anzeiger* vycházely ve dnech 11.–14. 3. 1920 mnohastránkové reportáže. Jsem zavázána Mgr. Ladě Kosmálové ze Státního okresního archivu Teplice, která mi poskytla informace a kopie novinových článků.

⁶⁰ Viz dotaz právníka Ludwiga Ecksteina z Českého Těšína na Nestlerovu adresu, směřovaný v prosinci 1919 na pražské policejní ředitelství, neboť se dotýčný „z důvodu nedávných novinových zpráv odstěhoval a jeho byt byl pronajmut“. (NA, f. Policejní ředitelství 1931–1940, k. 9181, složka N619/5 Julius Nestler.)

⁶¹ Markéta Nestlerová byla židovského původu. Již jako vdova byla 26. 10. 1941 deportována v „transportu C“ do ghetta v Lodži, kde zemřela (datum její smrti ale není známo). (Více viz: databáze obětí holocaustu [online], [citováno dne: 3. 5. 2019]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/obeti/143695-margareta-nestlerova/>)

⁶² Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Lešehradeum, E. Hauner, 9/A/8. Dopis je nedatován, lze jej ale přibližně časově zařadit díky adrese, kterou Nestler uvedl – podle policejní přihlášky k pobytu žil ve Vinohradské 25 na Smíchově od 23. 1. 1920 do 4. 4. 1921. „Společnost pro psychická bádání“ založil Hauner v roce 1922. (Milan NAKONEČNÝ, *Novodobý český hermetismus*, Praha² 2009, s. 50.)

⁶³ V roce 1994 byl tento překlad údajně nalezen „na půdě vily ve Strašnicích, kde jeho autor bydlel“ (tedy podle úmrtního listu v dnes už zbořeném domě v ulici Pod Viktorkou 6 ve Starých Strašnicích) a následně vydán v edici: PAPUS, *Kabala*, Milan Nakonečný (ed.), Praha 2005; informace o nález M. NAKONEČNÝ, *Novodobý český hermetismus*, s. 73. Nepodařilo se ale, ani dotazem u prof. Nakonečného, zjistit okolnosti nálezů.

⁶⁴ Pro okolnosti úmrtí viz: NA, f. Policejní ředitelství 1931–1940, k. 9181, složka N619/5 Julius Nestler.

⁶⁵ Např. Martin JÚNA – Jan JÚNA, *Encyklopedie okultismu, filosofie a mytologie: Čeští okultisté 19. a 20. století*, Jindřichův Hradec 2010, s. 55.

ukazuje relativní otevřenost společnosti stejně jako rakousko-uherského školského systému vůči učitelům hledajícím zážitky a poučení. Na druhé straně ani volba oboru, v němž se Nestler rozhodl prosadit, patrně nebyla náhodná. Na rozdíl od tradičních disciplín, jako byla klasická nebo orientalistická filologie nebo například středověká historie, které zůstávaly pevně zakotveny na univerzitách a do nichž amatéři, byť by se jednalo o středoškolského pedagoga, jen obtížně pronikali, se mimoevropská etnografie a archeologie ustavily až koncem 19. století. Jejich základnou byla muzea, učené společnosti, časopisy nebo kongresy, tedy přesně ty instituce a aktivity, na něž se soustředil i Nestler. Metody a diskurs se teprve utvářely, stejně jako hierarchie v rámci badatelské komunity. Totéž ostatně platilo o okultistických spolcích, rozvíjejících se paralelně s expanzí nových struktur vědeckých. Exotické cíle nebyly na překážku, naopak, otevíraly nové možnosti uplatnění.⁶⁶

Pedagogický sbor dívčího lycea/ gymnázia spolku Ludmila v Českých Budějovicích a jeho proměny v první polovině 20. století

Teaching Staff of the Lyceum and Gymnasium for Girls
Run in České Budějovice by the Ladies' Club Ludmila
and Its Composition in the First Half of the 20th Century

Klára Novotná

Abstrakt

Příspěvek je věnován problematice formování, resp. proměn učitelského sboru prvního českého dívčího lycea v Čechách, založeného v roce 1903 v Českých Budějovicích (po roce 1918 přeměněného na dívčí gymnázium). Pozornost je zaměřena zejména na to, odkud či z kterých škol nejčastěji jednotliví kantoři přicházeli vyučovat na zdejší ústav a z jakých důvodů a po jak dlouhé době své zdejší působení ukončovali. Podrobněji jsou zachyceny životní osudy i pedagogické působení některých vybraných členů profesorského sboru lycea/gymnázia.

Abstract

The paper focuses on the formation and changes in composition of the teaching staff of the first Czech girls' lyceum in Bohemia, founded in České Budějovice in 1903 (and made into a girls' gymnasium after 1918). The article examines which schools individual teachers had come from to teach in the lyceum and what were the reasons for them to leave and after how long tenure this happened. Some of these teachers' individual biographies and their teaching careers are described in extenso.

⁶⁶ Tato studie vznikla na Univerzitě Karlově za podpory programu PROGRES Q09: Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa. Nestlerově osobnosti ve vztahu k americké etnografii a archeologii jsem se věnovala v jiném textu (Markéta KRŽOVÁ, *Julius Nestler and the „Nestler Collection“ in the Náprstek Museum: Nationalism, Occultism and Entrepreneurship in the making of Americanist archaeology in Central Europe*, *Annals of the Náprstek Museum* 2, 2016, s. 17–32); v tomto se soustředím především na Nestlerovo manévrování mezi rolemi učitele a „učence“.

Klíčová slova

pedagogický sbor – dívčí lyceum/gymnázium – dámský spolek Ludmila – České Budějovice – 1. polovina 20. století

Keywords

Teaching staff – girls' lyceum/gymnasium – the Ladies' Club Ludmila – České Budějovice – first half of the 20th century

Z historie školy

K založení českobudějovického dívčího lycea došlo v červnu 1903, kdy příslušné ministerstvo schválilo organizační statut a učební osnovu ústavu. Ty byly vypracované podle totožných dokumentů brněnského dívčího lycea dámského spolku Vesny, tedy prvního takového ústavu v Rakousko-Uhersku.¹ Lyceum v metropoli jižních Čech se stejně jako jeho brněnský vzor mohlo honosit prvenstvím, neboť se stalo prvním českým dívčím lyceem v Čechách. O jeho existenci se zasloužily členky tamějšího dámského spolku Ludmila (1885–1950), které se podpoře vyššího dívčího školství ve městě, respektive na jihu Čech, věnovaly vrchovatou měrou.²

Prvním spolkovým ústavem byla od roku 1887 dívčí pokračovací škola (na počátku 20. století přeměněná na průmyslovou škola a ve dvacátých letech 20. století na odbornou školu), v roce 1903 členky založily spolu s lyceem také penzionát Jihočeská Vesna³ a v roce 1920 Ústav ku vzdělávání učitelek domácích nauk.⁴

¹ Obecněji o lyceích (jejich vzniku, účelu, organizaci) pojednává např. Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*, II. svazek, rok 1848–1913, Praha 1919, s. 378–382; Oktavian WÁGNER, *K reformě dívčího vzdělání. Volné kapitoly přátelům dobré věci*, Praha 1908, s. 63nn; Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství*, díl I, Praha 1929, s. 281–293 či Kateřina ŘEZNÍČKOVÁ, *Študáci a kantorů za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007, s. 31–34.

² Vedle školství byly aktivní i na poli charitativním.

³ Označení Jihočeská Vesna se následně vžilo jako souhrnné pojmenování pro všechny školské podniky dámského spolku Ludmila.

⁴ Více ke spolku Ludmila, jeho činnosti i dějinám a postupným transformacím jednotlivých školských ústavů viz: Klára NOVOTNÁ, „Matka na svých rukou chová celý svět.“ *Dámský spolek Ludmila v Českých Budějovicích a jeho dívčí výchovavací ústavy (1885–1950)*, České Budějovice 2011. Diplomová práce. Filozofická fakulta Jihočeské univerzity; TÁŽ, *Dívčí*

Vznik „ludmilského“ šestitřídního lycea umožnil po legislativní stránce ministerský výnos z 11. prosince 1900, jímž byl všeobecně povolen vznik těchto typů škol. Po stránce společenské potřeby takovéto školy ovlivnily zejména vztahy českobudějovických Čechů a Němců, kteří mezi sebou od druhé poloviny 19. století do první světové války soupeřili o vedení města, přičemž obě národnosti přikládaly vzdělání, a to i dívčímu, velký význam.

Lyceální třídy, do jejichž lavic mohly dívky zasednout hned od počátku školního roku 1903/1904, byly (kromě první a čtvrté třídy) otevřeny postupně v jednotlivých školních letech, takže již ve školním roce 1905/1906 mělo lyceum kompletní počet ročníků. Tento rok se také konaly první maturity.

Spolkové ústavy (tj. pokračovací škola, lyceum a penzionát) nejprve sídlily v několika pronajatých místnostech v různých částech města, což postupnému nárůstu studentek, učitelského sboru i chovaneček nevyhovovalo. Proto pro ně „ludmilky“ nechaly postavit v dnešní Husově třídě vlastní budovy. Jako první byla dokončena budova pro lyceum, ve které byla výuka zahájena již v lednu 1907. Ve školním roce 1909/1910 se do přistavěných budov nastěhovala Ženská škola průmyslová (tj. původní pokračovací škola) a penzionát. Zároveň byla postavena i lyceální tělocvična, která byla využívána též pro divadelní a hudební představení. Na rozlehlém pozemku se nacházela také zahrada.

Poté, co byl v roce 1912 vydán ministerský výnos, který přiblížil učební osnovou lyceí k ostatním středním školám, a umožnil tak k lyceím připojit gymnazijní třídy, se řada lyceí postupně transformovala v reformně reálná gymnázia. Shodnou přeměnu zamýšlela učinit i správní rada „ludmilského“ ústavu, a to již od školního roku 1912/1913. Dějinné události však transformaci lycea v osmitřídní reformně reálné gymnázium oddálily na dobu po ukončení první světové války a vzniku samostatné republiky (1918/1919–1923/1924). Ústav, jehož profesorský sbor vzal počátkem září 1919 stát do svých služeb, tak nově nesl jméno Spolkové dívčí reformně

výchovavací ústavy dámského spolku Ludmila v Českých Budějovicích v době Velké války, in: Škola a Velká válka, Lubor Maloň (ed.), Přerov 2014, s. 116–127; TÁŽ, *Žpěv a hudba na dívčím lyceu dámského spolku Ludmila v Českých Budějovicích v letech 1903–1924*, Marginalia Historica 2, 2015, s. 83–101 a TÁŽ, *Členská základna dámského spolku Ludmila v Českých Budějovicích (1885–1950)*, Jihočeský sborník historický, 2016, s. 264–295.

reálné gymnázium.⁵ Pro žákyně znamenala přeměna lycea v gymnázium veliký posun, neboť maturitní vysvědčení je nyní opravňovalo k přímému vstupu na vysoké školy. Toto zjednodušení samozřejmě přivábilo ke studiu na českobudějovickém ústavu více dívek, jejichž počet se pohyboval ročně zhruba mezi 230–340 žačkami, což mělo za následek další přístavbu k již stávajícímu komplexu budov.

Na lyceu/gymnázium se během jeho sedmačtyřicet let dlouhé existence (1903–1950) dostalo vzdělání celkem 3 255 dívkám, přičemž 1 137 dívek svá studia ukončila úspěšně složenou maturitní zkouškou. V prvních desetiletích ústavu nebylo nijak výjimečné, že se na školu zapisovaly dívky ze vzdálenějších lokalit a to jak v rámci jihočeského regionu, tak i mimo něj, avšak postupem doby a v souvislosti s rozvojem dívčího vzdělávání v zemi se „ludmilské“ lyceum/gymnázium stávalo stále více regionální institucí s převahou studentek přímo z jihočeské metropole.⁶

Pedagogický sbor dívčího lycea/gymnázia spolku Ludmila

Na úvod je nutné předeslat, že základní údaje o profesorském sboru dívčího ústavu byly zpracovány především na základě diplomové práce M. Valenze⁷

⁵ K názvu školy bylo na konci roku 1937 při příležitosti pětatřicátého výročí založení ústavu a na počest první a po osmačtyřicet let jediné předsedkyně spolku Ludmila, která zemřela v roce 1933, připojeno jméno Jany Zátkové (obdobné pocty se dostalo i odborné škole nesoucí tak název Spolková veřejná československá odborná škola pro ženskou povolání Jany Zátkové). V roce 1940 bylo její jméno z názvu gymnázia odebráno a škola transformována v reálné gymnázium. Jméno Jany Zátkové se do názvu školy pak navrátilo na tři roky v roce 1945, přičemž poslední dva roky své existence se jednalo o Dívčí reálné gymnázium. O Janě Zátkové více Klára NOVOTNÁ, *Jana Zátková (1859–1933). Zapomenutá osobnost jihočeské historie?*, České Budějovice 2008. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Jihočeské univerzity; TÁŽ, *Jana Zátková (1859–1933). Životopisná studie*, Jihočeský sborník historický, 2011, s. 109–129 či TÁŽ, *Členská základna*.

⁶ Miroslav VALENZ, *Spolkové dívčí reálné gymnázium Jany Zátkové v Českých Budějovicích 1903–1950*. České Budějovice 2005. Diplomová práce. Historický ústav Jihočeské univerzity, s. 79, 92, 106.

⁷ Viz předchozí poznámka. Valenz kromě výročních zpráv prostudoval také výkazy docházky a prospěchu a kroniku školy, v níž jsou však podobné údaje jako ve výročních zprávách. Srov. Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv České Budějovice (dále jen SOKA ČB), fond Dívčí reálné gymnasium České Budějovice 1903–1950.

a výročních zpráv školy,⁸ v nichž jsou informace o profesorském sboru zachyceny vcelku podrobně, přehledně a především dlouhodobě (dochovaly se pro školní roky 1903/1904–1938/1939). Vzhledem k tomu, že po roce 1939 lze nalézt informace jen kusé a neúplné, jsou některé níže uvedené údaje pouze přibližné a převážně datované k tomuto roku.

Na českobudějovickém dívčím lyceu/gymnázium vyučovalo po dobu jeho existence celkem na 255 kantorů a kantorek. Řada jich na škole působila rok či dva (do roku 1939 se jednalo o 88 pedagogů). Naopak nejdéle sloužící členové profesorského sboru vyučovali na škole 12–16 let a jeden dokonce 22 let, tvořili však menšinu (do školního roku 1938/1939 jich bylo celkem 14).⁹

Svůj úkol za katedrou kvůli úmrtí nedokončili dva kantoři. Prvním byl Cyril Spal (1882–1915), který na začátku první světové války narukoval a po bojích na jižní frontě a v Karpatech, kde onemocněl tyfem, zemřel ve vojenské nemocnici v Uhrách (na českobudějovickém lyceu, kam přišel z gymnázia na Smíchově, zastával od roku 1910 místo učitele dějepisu, zeměpisu, německého jazyka a vychovatelství). Druhou pak profesorka českého a německého jazyka Marie Myslíková (1889–1927), která zemřela po těžké chorobě během svého třináctého roku působení na „ludmilském“ ústavu, jehož byla také žačkou a absolventkou (z roku 1907).¹⁰

V rámci Českých Budějovic měli učitelé a učitelky možnost působit na více školách a doplňovat si tak svůj učební úvazek. Není proto ničím výjimečným, že řada pedagogů lycea/gymnázia působila zároveň na další českobudějovické škole, resp. školách – nejčastěji se jednalo o Zátkovu reálku a Jirsíkovo gymnázium, s menší četností byla zastoupena hudební škola, dívčí průmyslová škola spolku Ludmila, obchodní akademie, obecná škola, měšťanská škola, učitelský ústav, ústav pro vzdělávání učitelek domácích nauk či učitelský ústav sester Nejsvětější Svátosti. Platilo to

⁸ Citování výročních zpráv nadále pouze jako VZ s příslušným školním rokem.

⁹ Do výpočtů není zahrnuto 33 osob, u nichž údaj o datu jejich odchodu z ústavu chybí. Dvanáct let vyučovala *Barbora Pelnářová*, *Marie Kophénová* a Otakar Trčka, třináct let Julie Homolková, *Marie Malíková Kupcová* a *Marie Myslíková*, čtrnáct let Cyrila Tesařová, *Jaroslav Kracík* a Karel Husák a patnáct let Emilie Vedralová, *Františka Lasovská* a *Antonín Šebestík*. Šestnáct let zde působil ředitel *František Husák* a dvaadvacet let *Jan Petras*. Ke kurzívou označeným pedagogům více níže v textu.

¹⁰ Více o C. Spalovi viz: *VZ 1914/1915*, s. 3–4; o M. Myslíkové viz: *VZ 1907/1908*, s. 40; *VZ 1926/1927*, s. 3; *VZ 1927/1928*, s. 38 a *Republikán* 11, 10. 2. 1927, s. 4.

zejména o těch kantorech, kteří byli na „ludmilském“ ústavu vedeni jako tzv. výpomocní či vedlejší učitelé. Ti měli často výuku na dívčím lyceu/gymnázium jako doplněk ke svému hlavnímu, resp. dalšímu vedlejšímu úvazku na jiné škole, případně se živily jako soukromé učitelky¹¹ či byli faráři nebo rabíny.¹² Ze stálých učitelů a učitelek možnosti doplnit svůj učební úvazek další výukou využilo dle dostupných údajů pouze pár jednotlivců.¹³

¹¹ Soukromou učitelkou byla Céline Demouginová (v letech 1908–1912 vedla hodiny francouzské konverzace), Marie Kophénová (v letech 1908–1920 měla hodiny německé konverzace), Barbora Pelnářová (v letech 1908–1920 učila německou konverzaci), Marie Fodéová (v letech 1912–1914 vedla hodiny francouzštiny a francouzské konverzace), Emma Couvitová (v letech 1915–1920 vyučovala francouzskou konverzaci), Berta Chramostová (v letech 1923–1925 učila na lyceu anglický jazyk, pak působila do roku 1926 na reálce) a Marie Bělohávková (v letech 1919–1921 a 1925–1927 měla hodiny ruského jazyka, v letech 1923–1928 působila na reálce). Viz: M. VALENZ, *Spolkové dívčí reálné gymnázium*, příloha č. 7; *Padesát let st. čsl. reálky Dra. Aug. Zátky*, České Budějovice 1934, s. 99–112 a *VŽ 1903/1904–1938/1939*.

¹² Rabínem byl Karel Thierberger (v letech 1921–1922 učil na lyceu i reálce) a Rudolf Ferda (na lyceu vyučoval v letech 1922–1923, na reálce v letech 1923–1926), farářem církve československé Rudolf Šlechta (v letech 1923–1925 vyučoval na lyceu i reálce), Ludvík Lát (1875–1947, na lyceu učil v letech 1926–1927, byl také básníkem, fejetonistou a spisovatelem), Rudolf Červený (na lyceu v letech 1927–1931), Václav Man (učil na lyceu a reálce v letech 1931–1932), František Šťastný (působil na lyceu v roce 1927, (na reálce v letech 1931–1938), farářem církve českoobratrské Jan Toul (na lyceu učil v roce 1923, pak přešel na reálku). Toul, Šťastný a Ferda vedli výuku náboženství na dívčím gymnázium ještě ve třicátých letech 20. století, kdy vyučovali dívky společně se žáky jiných středních škol, na nichž působili. Srov. M. VALENZ, *Spolkové dívčí reálné gymnázium*, příloha č. 7; *Padesát let*, s. 99–112 a *VŽ 1903/1904–1938/1939*.

¹³ Do roku 1939 to byl kaplan a kancelista biskupské konzistoře František Eliášek (*1870), který v letech 1903–1909 vyučoval na lyceu náboženství. Eliášek zároveň působil na reálce (v letech 1902–1905) a na Jirsíkově gymnázium (v letech 1907–1908), přičemž v letech 1903–1909 byl současně ředitelem dívčího učitelského ústavu sester Nejsvětější Svátosti v Českých Budějovicích. Poté odešel vyučovat na gymnázium v Třeboni. Dále ThDr. Emanuel Fenzl, který působil jako učitel náboženství na lyceu v letech 1912–1922 a na reálce v letech 1910–1922 (následně přešel na Jirsíkovo gymnázium, kde si k výuce náboženství přibral i zeměpis a kde byl do roku 1938); Františka Mühlsteinová, která učila český a německý jazyk a dějepis na lyceu v letech 1927–1933 a zároveň na učitelském ústavu (v letech 1927–1929) a také na reálce (ve školním roce 1928/1929) či profesorka matematiky a tělesné výchovy Božena Šerá-Řehoušková, která působila na lyceu v letech 1928–1930 a 1935–1938, na reálce v letech 1929–1933 a na Jirsíkově gymnázium v letech 1929–1935. Srov. *VŽ 1903/1904–1938/1939*; *Sto let prvního českého gymnasia a střední všeobecně vzdělávací školy v Č. Budějovicích*, České Budějovice 1968, s. 71–77; *Padesát let*, s. 99–112 a Miluše MARŠÁKOVÁ, *Kongregace Sester Nejsvětější Svátosti v Českých*

Ve školních letech 1903/1904–1938/1939 tvořilo pedagogický sbor dívčí školy 180 pedagogů – 99 mužů a 81 žen. Z celkového počtu kantorů bylo 74 stálými, 59 výpomocními a 47 vedlejšími pedagogy, přičemž učitelek z vlastního stavu bylo 34, výpomocných 13 a vedlejších 34.

Z 81 učitelek jich většina (57), u nichž bylo možné tento údaj zjistit, před svým nástupem na českobudějovický dívčí ústav (některé i opakovaně) již vyučovala na jiné škole – z dívčích škol to bylo gymnázium v Praze (Minerva) a v Jičíně, lycea v Brně (Vesna), v Plzni a Hradci Králové, dále průmyslová škola spolku Ludmila v Českých Budějovicích, ženský učitelský ústav v Plzni a soukromý městský ústav pro vzdělání učitelek v Litomyšli. Z ostatních škol se jednalo o gymnázia v Českých Budějovicích, Třeboni, Pardubicích, Hradci Králové, Plzni, Jaroměři, Litoměřicích, Boskovicích, Havlíčkově Brodě, Uherském Hradišti, Turčanském Sv. Martině a v Trstěně, o reálky v Českých Budějovicích, Kladně a v Praze, dále o obecnou školu v Žirovnici a o českobudějovickou obchodní akademii, občanskou školu, obecnou školu a hudební školu.

Dřívější působiště bylo také možné určit u sedmdesáti učitelů.¹⁴ V rámci jihočeské metropole přicházeli na „ludmilský“ ústav z Jirsíkova gymnázia, Zátkovy reálky, hudební školy, koedukačního učitelského ústavu, obchodní akademie a obecné školy. Ze vzdálenějších lokalit pak z gymnázia v Klatovech, Plzni, Benešově, na Smíchově, v Berouně, Roudnici, Duchcově, v Litomyšli, Jičíně, Levoči, Kremnici a v Mukačevu, dále z reálky v Hradci Králové a v Bratislavě a koedukačního učitelského ústavu v Kroměříži.

Mezi důvody, které vedly členky profesorského sboru k uvolnění svého učitelského místa na „ludmilském“ ústavu, nebyly pouze pracovní přesuny. Jedna učitelka musela na konci školního roku 1907/1908 svou profesi opustit kvůli provdání, které se podle tehdy platných zákonů neslučovalo s povoláním učitelky.¹⁵ Jiná pak přestala vyučovat, aby mohla navštěvovat kurz pro učitele tělocviku v Praze (školní rok 1913/1914), další pokračovala na gymnázium v Brně ve studiích (školní rok 1915/1916). Tři učitelky se staly nadbytečnými (dočasně zastupovaly indisponované kolegy/ně či doplňovaly svůj učební úvazek), tři byly plně zaměstnány na jiných

Budějovicích, České Budějovice 2002. Diplomová práce. Filozofická fakulta Jihočeské univerzity, s. 140.

¹⁴ Nejsou zde zahrnuti duchovní z poznámky č. 12.

¹⁵ K celibátu zavazoval učitelky zemský zákon z roku 1875, který platil až do roku 1919.

školách (na lyceu/gymnázium učily pouze doplňkově), tři se odstěhovaly (jedna do Ústí nad Labem) a jedna učitelka (již zmíněná M. Fodéová) pocházející z Francie se nemohla na školu vrátit na počátku školního roku 1914/1915 kvůli válečným událostem. Zdravotní obtíže vedly u čtyř učitelk k penzionování.¹⁶ V jednom případě, jak již bylo také zmíněno, učitelka zemřela (M. Myslíková).¹⁷

Mezi ústavy, na které učitelky dívčí školy spolku Ludmila odcházely, aby pokračovaly ve výkonu svého povolání, patřilo dívčí lyceum v Chrudimi, v Praze a Hradci Králové, dívčí gymnázia v Praze a ve Slezské Ostravě, ženský učitelský ústav v Plzni, ženská škola průmyslová spolku Ludmila v Českých Budějovicích, dále gymnázia v Českých Budějovicích, Příbrami, Liberci, Kralupech, Pardubicích, v Plzni, Berouně a v Prešově, reálky v Českých Budějovicích, Táboře a v Praze, učitelské ústavy v Českých Budějovicích a v Příbrami, odborná škola pro rodinná povolání v Košicích a blíže nespecifikované dívčí školy v Bělehradě. Jedna učitelka byla přikázána zemské školní radě v Brně.

U učitelů „ludmilské“ školy byla situace trochu odlišná. Mezi jinými důvody než byla změna působiště je u učitelů možné spatřit penzionování (2), vzdání se pro nemoc (1) či blíže nespecifikované vzdání se místa (4), dále nadbytečnost (14) a ukončení výuky daného předmětu, konkrétně těsnopisu (1).

Řada učitelů po ukončení výuky na dívčím ústavu pokračovala ve výkonu profese na své domovské škole (nejčastěji Zátkově reálce a Jirsíkovu gymnázium). U třiatřiceti učitelů bylo možné zjistit, na jakou školu přešli – v rámci jihočeské metropole se jednalo o Jirsíkovo gymnázium, Zátkovu reálku, státní koedukovaný učitelský ústav a učitelský ústav u sv. Josefa. Mezi vzdálenější lokality patřilo gymnázium v Třeboni, Domažlicích, Pardubicích, Hradci Králové, Havlíčkově Brodě, Královských Vinohradech (zde se jednalo i o dívčí gymnázium), v Praze, Pelhřimově, Rychnově nad Kněžnou a v Litomyšli, dále o reálku v Sušici, Jaroměři, Královských Vinohradech, v Praze a v Kladně. Jeden učitel byl přeložen k zemské školní

radě do Prahy a jeden ke školskému odboru do Užhorodu. Jeden kantor se kromě přesunu na gymnázium do Prahy stal také zemským odborným inspektorem tělocviku a dva učitelé odešli na blíže nespecifikované střední školy do Hradce Králové. Z učitelů/duchovních byli dva (Ludvík Lát, Rudolf Červený) přeloženi církevními úřady na jiné, blíže neurčené místo. Jeden učitel se stal rektorem biskupského studentského semináře.

Následující text se pokusí pro dokreslení výše uvedených souhrnných faktů přiblížit životní osudy a „učitelské putování“ některých profesorek a profesorů českobudějovické školy.

První lycejni učitelkou byla Anna Sládková, která na ústavu působila ve školních letech 1903/1904 až 1906/1907. Sládková během svého učitelování zastávala funkci třídní učitelky, zástupkyně ředitele, správkyně zeměpisných sbírek, měla na starosti učitelskou a žákovskou knihovnu a byla také členkou dámského spolku Ludmila.¹⁸ Na českobudějovické lyceum přišla z dívčího gymnázia spolku Minerva v Praze, na kterém učila od školního roku 1902/1903 a jehož byla absolventkou (1897/1898),¹⁹ a odešla z něj, aby učila na dívčím lyceu v Chrudimi. Vyučovala český a německý jazyk, dějepis a zeměpis. Do výroční zprávy lycea za školní rok 1904/1905 sepsala pojednání o švédské spisovatelce a učitelce Ellen Keyové a 6. ledna 1906 přednesla ve Volyni přednášku o dívčí výchově, při které poukazovala na důvody, proč by české dívky měly studovat a dále se vzdělávat a zároveň měly k výchově využívat českých ústavů a pensionátů.²⁰ Podle lyceistky Marie Loulové-Hezké, abiturientky z roku 1909, ji všechny studentky zbožňovaly.²¹

Absolventkou Minervy²² byla také Alice Masaryková (1879–1966), která v roce 1903 získala jako první žena doktorát z historie. Masaryková na českobudějovickém lyceu vyučovala ve školních letech 1906/1907–1909/1910. Jejím předměty byly dějepis, zeměpis, německý jazyk a po jeden rok i vychovatelství.²³ Zastávala rovněž funkci třídní učitelky. Od 16. února

¹⁸ *VZ 1903/1904–1906/1907* a SOKA ČB, f. Dámský spolek Ludmila, *Knihla seznamu vybraných příspěvků 1904–1910*, inv. č. 8 a *Výroční zprávy dámského spolku Ludmila 1903–1905*.

¹⁹ Milada SEKÝRKOVÁ (ed.), *Minerva 1890–1936. Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii*, Praha 2016, s. 83 a 110.

²⁰ *VZ 1904/1905*, s. 1–9 a *Šumavské proudy 2*, 13. 1. 1906, nestr.

²¹ *VZ 1927/1928*, s. 28.

²² M. SEKÝRKOVÁ (ed.), *Minerva*, s. 83.

²³ Vzhledem ke svému vzdělání a zájmům seznamovala dívky s rozličnými tématy, např. se

¹⁶ Úplnou či částečnou zdravotní dovolenou, resp. snížený úvazek potřebovalo během školních let 1903/1904–1938/1939 sedmáct učitelk, přičemž u jedné bylo důvodem tříměsíčního volna mateřství.

¹⁷ U patnácti učitelk bylo pouze uvedeno, že vystoupily či že se svého místa dobrovolně vzdaly.

1908 do konce školního roku měla zdravotní dovolenou, zároveň se však zúčastnila protialkoholního kongresu.²⁴ Z „ludmilského“ lycea odešla vyučovat na dívčí lyceum v Praze-Holešovicích.²⁵ Po dobu svého působení na jihu Čech se připravovala na státní učitelkou zkoušku a zároveň byla také členkou dámského spolku Ludmila.²⁶

Marie Loulová-Hezká svou profesorku Alici Masarykovou popisovala jako hodně samostatnou a nesentimentální ženu, jejíž vypravování o Americe studentky uchvacovalo a kterou dívky měly natolik rády, že k její nástupkyni si tak vřelý vztah nevytvořily.²⁷ Paní doktorka či paní profesorka, jak ji oslovovaly její žačky, byla podle jedné z nich odlišná od ostatních, byla „silná, svěží, otevřená a originální“, zároveň „byla velice vřelá“, „vždy pozitivní, důstojná, kritická, lidská a laskavá“. Projevovala zájem o každou svou studentku, přičemž s každou jednala jako se sobě rovnou. Zvláštní péči věnovala sociálně slabým studentkám, kterým například zajišťovala bezplatné ošetření u zubaře. Dívky vedla k toleranci a pravdomluvnosti. Podnikala s nimi výlety do přírody, podporovala je při vydávání časopisu, účastnila se dramatického kroužku a pořádala akce na podporu řádné hygieny či pití mléka. Tím její činnost nekončila – veřejně přednášela (o alkoholismu), příležitostně publikovala a překládala.²⁸ Pozornost poukala svým vzhledem, nízkými podpatky, nepodléháním módním trendům i provozováním několika sportů – tenisu, bruslení a lyžování.²⁹

Alice Masaryková poslala správě ústavu k jeho 25. výročí dopis, v němž kromě toho, že na své žákyně ráda vzpomíná, uvedla: „Byla jsem tam u vás začátečnicí – a už tenkrát sociální hygiena byla mým osudem – takže jsem si plně

správnou výživou a odíváním, sociální hygienou, nebezpečím alkoholismu, se základy teologie a filosofie či emancipací žen. Srov. Radovan LOVČÍ, *Alice Garrigue Masaryková. Život ve stínu slavného otce*, Praha 2008, s. 82.

²⁴ Dalšího kongresu se zúčastnila 14. a 15. října 1908. Viz: SOkA ČB, f. Dívčí reálné gymnasium, Školní kronika 1903–1948, školní rok 1908/1909, inv. č. 1, kniha 1.

²⁵ *VZ 1906/1907–1910/1911* a R. LOVČÍ, *Alice Garrigue Masaryková*, s. 92.

²⁶ K. NOVOTNÁ, *Členská základna*, s. 282 a H. Gordon SKILLING, *Matka a dcera Charlotta a Alice Masarykovy*, Praha 2001, s. 72.

²⁷ *VZ 1927/1928*, s. 29.

²⁸ Např. ve výroční zprávě lycea je otištěn její překlad anglické eseje Félix Pécauta o díle Honorace Manna. Srov. *VZ 1908/1909*, s. 3–13.

²⁹ H. G. SKILLING, *Matka a dcera*, s. 72–73 a R. LOVČÍ, *Alice Garrigue Masaryková*, s. 82, 85–86.

*vědoma, jak mnoho scházelo mému profesorství - - já však vašemu ústavu vděčím za první školu života. A to člověk nikdy nezapomene.*³⁰

Nejdéle na škole ve sledovaném období působila Marie Lišková, která zároveň byla jednou z prvních abiturientek lycea (z roku 1906). Jako učitelka přišla na ústav ve školním roce 1910/1911 a do školního roku 1938/1939 jej neopustila. Vyučovala zejména francouzskému a německému jazyku a konverzaci, dále dějepisu a českému jazyku. Od 7. ledna 1918 jí příslušel profesorský titul. Byla členkou Klubu fotografů amatérů. Lišková se původně chtěla stát poštovní úřednicí, přesto po složení maturity dala na radu svých profesorů a pokračovala ve studiích (kuratorium spolku Ludmila jí navíc nabídlo finanční výpomoc po dobu univerzitních studií a zároveň rezervovalo místo lyceální učitelky). V roce 1910 tedy nastoupila jako suplující učitelka na lyceum a zároveň se stala i na deset let vychovatelkou v penzionátu Jihočeská Vesna, na který měla velmi pěkné vzpomínky. V roce 1920, kdy penzionát opustila, byla spolu s ostatními členy profesorského sboru převedena do státních služeb (jako profesorka deváté hodnostní třídy). Během svého působení na dívčí škole zastávala také funkci třídní učitelky a spravovala knihovnu „pauperum“ (chudých žákyň, žákovskou knihovnu). Ve školním roce 1937/1938 měla po celý rok z blíže neurčených zdravotních důvodů snížený úvazek na jedenáct hodin týdně.³¹

Absolventkami lycea a následně jeho učitelkami byly také Marie Malíková Kupcová a Františka Mühlsteinová. Marie Malíková Kupcová (1887–1928) svá studia na lyceu zahájila ve školním roce 1904/1905, kdy nastoupila do čtvrté třídy, a ukončila ve školním roce 1906/1907, kdy složila zkoušky dospělosti s vyznamenáním. Tehdy byla podle popisu své spolužačky a později kolegyně Marie Liškové skromnou, nenáročnou, růžolící dívkou s pomněnkovými očima a zlatými vlasy, která nedovedla žárlit a závidět úspěch. S vroucí touhou po vzdělání a samostatném povolání odváděla vynikající práci a především „kouzelnou mocí svého zpěvu probudila o sebe živý zájem českobudějovické české společnosti [...]“, neboť měla „neobyčejně

³⁰ *VZ 1927/1928*, s. 24.

³¹ *VZ 1906/1907, 1910/1911 – 1938/1939*; František HUSÁK (ed.), *Dámský spolek Ludmila v Českých Budějovicích. Sborník vzpomínek*, České Budějovice 1936, s. 35–37 a M. VALENZ, *Spolkové dívčí reálné gymnázium*, s. 97.

*krásný přednes a tónově jímavý, vřelý hlas, zhodnocený vysokou inteligencí [...]“.*³² Svě pěvecké nadání Malíková Kupcová posilovala a rozvíjela tréninkem, vystupováním na povinných školních mších a také veřejným vystoupením na třetí a čtvrté akademii lycea, které se uskutečnily v březnu 1906 a únoru 1907.³³ Po maturitě se věnovala vysokoškolským studiím v Praze, během nichž strávila nějaký čas i na pařížské Sorbonně. Povolání středoškolské učitelky začala vykonávat jako suplující učitelka na dívčím lyceu v Hradci Králové. Od školního roku 1912/1913 vyučovala na českobudějovickém lyceu. Svým žákyňám, které „*uchvacovala nejen vyučovací metodou, ale celou bytostí, krásou a kouzlem svého hlasu*“,³⁴ předávala vědomosti z francouzského, německého a českého jazyka. V roce 1913 opět vystoupila s pěveckým číslem na jubilejní desáté akademii ústavu a následně i na dalších písňových večerech.

Zdraví jí však příliš nesloužilo, i proto přestala zpívat a místo toho se věnovala hře na piano. Zdravotní dovolenou měla prvně od 15. dubna 1916 do konce školního roku a následně od školního roku 1922/1923 až do 1. února 1925, kdy byla dočasně pensionována. Zemřela 31. prosince 1928 v rodných Rožďalovicích u svých rodičů, kam přijela se svým synem.³⁵

Rodačka z Českých Budějovic Františka Mühlsteinová (1890–1936) absolvovala zdejší lyceum v roce 1908, kde po vysokoškolských studiích strávila svůj zkušební rok jako kandidátka lyceijního učitelství (1914/1915). Následně v letech 1915–1927 vyučovala na městském ženském učitelském ústavu v Plzni. Poté se na vlastní žádost vrátila do metropole jižních Čech. Zde vyučovala krátce na státním učitelském ústavu a Zátkově reálce, ale zároveň a především na „*ludmilském*“ ústavu, kde působila jako profesorka českého a německého jazyka a dějepisu do roku 1934 (od školního roku 1932/1933 však měla úplnou zdravotní dovolenou). V důsledku mozkové nemoci oslepla.³⁶

Středoškolská profesorka a sokolská činovnice Františka Lasovská (1886–1968) před svým příchodem do Českých Budějovic působila na

brněnském dívčím lyceu spolku Vesna jako asistentka kreslení. V letech 1909–1924 vyučovala na českobudějovické dívčí škole přírodopis, matematiku, fyziku, český jazyk, vychovatelství a zeměpis. V roce 1918 byla coby středoškolská profesorka zařazena do deváté hodnostní třídy.³⁷ Od konce školního roku 1920/1921, po odchodu ředitele Jaroslava Kracíka, do 8. listopadu 1921 byla zatímní správkyň škol.³⁸ Z jihočeské metropole odešla vyučovat na II. městské dívčí reálné gymnázium v Praze, čímž místní Sokol ztratil „*svou místostarostku a horlivou a věci sokolské nadšeně oddanou pracovníci*“.³⁹ Lasovská publikovala v sokolských časopisech a vydala spis *Deset let sokolské práce vzdělávací*.⁴⁰

Mezi významnější mužské členy profesorského sboru dívčí školy spolku Ludmila lze zařadit učitele kreslení a krasopisu a po krátkou dobu i českého jazyka a matematiky Jana Petruse, který na ústavu působil od roku 1904 do ledna 1926 a byl tak nejdéle sloužícím kantorem. V roce 1926 byl dočasně penzionován (od roku 1922 měl zdravotní dovolenou). Abiturientky Loulová-Hezká a Mühlsteinová na něj vzpomínaly jako na tichého, nepřístupného a skromného umělce, záhadného, plachého, mlčenlivého a stále jakoby nepřítomného, zároveň však jako na otcovského přítele, kterému se mohly svěřovat.⁴¹

Čtrnáct let působil na ústavu profesor Jaroslav Kracík. Ten přišel do Českých Budějovic z gymnázia v Benešově v roce 1907, neboť byl správním radou lycea zvolen ředitelem školy. Vystřídal tak odcházejícího c. k. školního radu a autora učebnic aritmetiky Františka Tůmu (1840–1918), který byl ředitelem lycea v letech 1903–1907 (během výkonu funkce nevyučoval).⁴² Kracík v průběhu let vštěpoval dívkám vědomosti z latinského, německého a českého jazyka, vychovatelství, dějepisu a zeměpisu. Ze školy odešel ve školním roce 1920/1921, kdy byl jmenován ředitelem čes. spolkového dívčího reformního reálného gymnázia na Královských Vinohradech. Podle svého kolegy profesora Bohdana Dobiáše uměl Kracík oceňovat

³⁷ *Pondělí* 19, 14. 1. 1918, s. 3.

³⁸ *VZ 1927/1928*, s. 12.

³⁹ *Jihočeské listy* 23, 22. 3. 1924, s. 2.

⁴⁰ Databáze Národní knihovny, [online], [citováno dne: 27. 5. 2018]. Dostupné z: www.nkp.cz.

⁴¹ *VZ 1927/1928*, s. 29 a 38.

⁴² *VZ 1918/1919*, s. 6.

³² *VZ 1928/1929*, s. 3.

³³ Více k akademiím a výuce zpěvu viz: K. NOVOTNÁ, *Zpěv a hudba*.

³⁴ *VZ 1928/1929*, s. 4.

³⁵ *VZ 1928/1929*, s. 4.

³⁶ *VZ 1936/1937*, s. 3–6.

přednosti svých podřízených, které zároveň dokázal přenášet na druhé, v čemž Dobiáš spatřoval „největší ředitelské umění“.⁴³

Po dočasném správcovství se ředitelského postu „ludmilského“ ústavu ujal v roce 1922 František Husák (1878–1967), do té doby profesor českobudějovické Zátkovy reálky (v letech 1908–1922, přičemž v letech 1920–1922 byl zatímním správcem školy).⁴⁴ Husák vyučoval především český a německý jazyk, ale také dějepis, filosofickou propedeutiku a ruský jazyk, z něhož překládal zejména dílo Lva Nikolajeviče Tolstého.⁴⁵ Své funkce se vzdal k 1. prosinci 1938, kdy odešel na trvalý odpočinek. Jeho kolega Vojtěch Bürger ve své vzpomínce na něj uvedl, že o rozkvet dívčího gymnázia „si získal nehynoucí zásluhy“, ústav vedl energicky a zkušeně, dívkám „byl nejen výborným učitelem, výmluvným vykladačem čes. literatury a čes. kultury, nýbrž i upřímným přítelem a podněcovatel ušlechtilých myšlenek a snah“.⁴⁶ Sociálně slabým studentkám se snažil ulehčovat či vůbec umožňovat studium zajišťováním různých podpor a stipendií. Svým kolegům a kolegyním z profesorského sboru byl „dobrým rádcem a obratným vůdcem“. Během své kariéry se angažoval nejen v záležitostech škol, ale také ve veřejném životě, neboť „svůj učitelský úkol chápal z širšího hlediska, z hlediska lidovýchovného a národního“⁴⁷ – pořádal literární a kulturní přednášky, byl předsedou okresního i místního osvětového sboru, předsedou knihovny rady městské knihovny, zástupcem města v místním muzeu, místopředsedou biografického odboru Sokola, členem komise pro školní kinematografii, svazu Národního osvobození a jiných spolků a sdružení.⁴⁸

Výuku hudby a zpěvu nejdéle vedl absolvent pražské konzervatoře Antonín Šebestík (1882–1956), který na škole působil ve školních letech 1903/1904–1916/1917 a pak ve školním roce 1920/1921. Zasloužil se mimo jiné o to, že lyceum mělo svůj dívčí sbor, který vystupoval na různých školních i spolkových akcích. Kromě „ludmilského“ lycea Šebestík vyučoval

hudbě i na několika dalších školách v Českých Budějovicích (například na hudební škole či českém učitelském ústavu). Zabýval se dirigentskou a sbormistrovskou činností, komponoval komorní a orchestrální hudbu, sbory a upravoval lidové písně. Byl také sbormistrem Hlaholu.⁴⁹

Ve školním roce 1930/1931 hudbě a zpěvu vyučoval další absolvent pražské konzervatoře – Josef Beran (1896–1978), houslový pedagog, skladatel, dirigent sbormistr, violista a zakladatel Sukova kvarteta. Než se stal v roce 1929 ředitelem českobudějovické hudební školy, působil na středních školách a učitelském ústavu v Chrudimi a v Pardubicích.⁵⁰

Na výuce na „ludmilském“ ústavu se podíleli také výtvarníci či literáti. Ve školním roce 1923/1924 vedli výuku kreslení Adolf Träger a Julius Bous. Akademický malíř a českobudějovický rodák Adolf Träger (1888–1965) byl v letech 1911–1912 a 1919–1945 zároveň profesorem Jirsíkova gymnázia. Před tím vyučoval na Zátkově reálce (ve školních letech 1911/1912–1918/1919), kterou v roce 1905 absolvoval. Kromě výuky a výtvarné tvorby se věnoval také památkářské a muzejnické činnosti (například v roce 1912 spolužákladal Klub za staré Budějovice).⁵¹ Absolvent Jirsíkova gymnázia Jindřich Resch vzpomínal, že výuka kreslení probíhala ve škole i v terénu, kde jim Träger ukazoval památná českobudějovická místa, přičemž dokázal „zaníceně vyprávět“ o vývoji malířství v českých zemích a v Evropě a o starých mistrech. Resch také uvedl, že „touhou každého jeho žáka bylo získat obraz tohoto regionálního umělce, který dovedl tak dobře zachytit na svých plátnech svůj rodný kraj a jeho přírodu“.⁵²

Julius Bous (1878–1944), všestranný umělec, začínal svou učitelskou kariéru na reálce v Jičíně. Poté vyučoval v Kladně a v Praze. Do Českých Budějovic přišel v roce 1914, kdy se stal profesorem Zátkovy reálky. V roce 1938 odešel do výslužby. Kromě výtvarné tvorby se Bous věnoval i dalším uměleckým odvětvím – publikoval pedagogicko-estetické články, povídky i romány, jako kritik glosoval v řadě periodik kulturní život na jihu Čech a uveřejňoval recenze, pronesl řadu kulturně zaměřených přednášek, půso-

⁴³ *VŽ 1927/1928*, s. 25.

⁴⁴ Ve školních letech 1903/1904–1907/1908 působil na reálce v Karlíně a v roce 1919 byl ředitelem gymnázia v Prešově na Slovensku.

⁴⁵ Databáze Národní knihovny, [online], [citováno dne: 27. 5. 2018]. Dostupné z: www.nkp.cz.

⁴⁶ *VŽ 1938/1939*, s. 3–5, citace viz s. 4.

⁴⁷ *VŽ 1938/1939*, s. 4.

⁴⁸ *VŽ 1922/1923–1938/1939; Padesát let*, s. 45–46 či M. VALENZ, *Spolkové dívčí reálné gymnázium*, s. 97.

⁴⁹ *Více Encyklopedie Českých Budějovic* (dále jen *Encyklopedie*), České Budějovice² 2006, s. 547.

⁵⁰ *Více Encyklopedie*, s. 42–43.

⁵¹ *Sto let*, s. 76; *Encyklopedie*, s. 565 a Milan BINDER – Jan SCHINKO, *Zátkova reálka. Historie školní budovy v ulici Fráni Šrámka v Českých Budějovicích*, České Budějovice 2013, s. 68.

⁵² *Sto let*, s. 58.

bil ve smyčcovém kvartetu či zpíval v rámci místního pěveckého sdružení Foerster.⁵³

Na výuce jazyků se ve dvacátých letech 20. století podílel mimo jiné i Karel Šafář a Leontin Baťa. Českobudějovický rodák Karel Šafář (1889–1970) seznamoval dívky s francouzským a italským jazykem v letech 1922–1925. Současně byl profesorem na Zátkově reálce (v letech 1914–1921, 1922/1923 a 1924/1925, kde vyučoval francouzštinu a němčinu), poté odešel na místní pobočné reformně reálné gymnázium.⁵⁴ Šafář měl všestranné kulturní zájmy, ovládal románské a orientální jazyky, z nichž překládal (mezi jeho nejvýznamnější překlady patří román *Gargantua a Pantagruel* od Françoise Rabelaise). Byl vůdčí osobností překladatelského sdružení Jihočeská Theléma, dále například členem Alliance française, jedním ze zakládajících členů a po čas také předsedou Institutu di Cultura Italiana, členem a později také předsedou místní skupiny Družstevní práce⁵⁵ či členem Klubu překladatelů. Za svou práci byl oceňován spíše v zahraničí, kde obdržel za rozvíjení kulturních styků s Itálií kavalírský Řád italské koruny.⁵⁶

Ve školním roce 1922/1923 vypomáhal s výukou německého jazyka Leontin Baťa (1885–1952), který zároveň vyučoval na české reálce (v letech 1913–1924) a následně na Jirsíkově gymnáziu (v letech 1924–1941 a 1945–1946). Baťa vystudoval francouzštinu a angličtinu, ale při Jihočeském muzeu se věnoval zoologii (zejména motýlům a blanokřídlému hmyzu). Po druhé světové válce se stal správcem přírodovědných sbírek muzea. Měl rád fotbal a byl referentem Jihočeského sportovního týdeníku.⁵⁷

Přírodovědcem, který také krátce působil na „ludmilském“ ústavu (ve školních letech 1924/1925–1926/1927), byl doktor přírodních věd Jaroslav Zástěra (1900–1938), který do metropole jižních Čech přišel z české státní reálky v Hradci Králové a následně byl přidělen školskému odboru

v Užhorodu na Podkarpatské Rusi. V roce 1931 vyučoval na reálném gymnáziu v Domažlicích. Spolu s Leontinem Baťou se zasloužil o vybudování přírodovědného pracoviště muzea.⁵⁸

Na lyceu/gymnázium působili rovněž tři významní historici – Bohdan Dobiáš, Rudolf Strnad a Jaroslav Kubák. Bohdan Dobiáš (1866–1943), který „byl nazýván studujícími živým slovníkem naučným pro svoji všestrannou vzdělanost“,⁵⁹ vyučoval lyceistky ve školních letech 1905/1906–1911/1912 (na lyceum přišel z reálky, kde byl od roku 1899). Kromě dějepisu měl také hodiny českého a německého jazyka a zeměpisu. Abiturientka Marie Loulová-Hezká na něj vzpomínala jako na nejlepšího učitele, básníka ve svém oboru a Jiráskova školy, neboť z „historie dělal zábavný román, čeština byla u něho jedinou básní, jeho zeměpis se poslouchal jako Vrázovy přednášky“. ⁶⁰ Z českobudějovického lycea odešel Dobiáš na c. k. reálné gymnázium v Domažlicích.⁶¹

Českobudějovický rodák, regionální historik Rudolf Strnad (1891–1941) na dívčí škole vyučoval krátce (ve školním roce 1918/1919 a 1920/1921). Svě studentky však neseznamoval s historickými reáliemi, neboť vedl výuku těsnopisu. Strnadovým hlavním působištěm ale bylo Jirsíkovo gymnázium, na kterém vyučoval od roku 1915 do roku 1924 českému a latinskému jazyku a klasické filologii. Strnad působil také jako městský knihovník, jednatel a předseda knihovni rady, jednatel a předseda Okresního osvětového sboru a Jihočeského kulturního ústředí a byl aktivní v místním odboru Národní jednoty pošumavské. Publikoval v místním tisku, vydal i několik samostatných publikací, a to zejména o historii místních společenských a národních organizací (mimo jiné napsal i brožuru o dámském spolku Ludmila) a významných osobnostech kulturního i politického života (např. o Hynku a Augustu Zátkových). Strnad zahynul v koncentračním táboře Osvětim, kam byl deportován za protinacistický odboj v roce 1941.⁶²

Posledním zde uvedeným kantorem je Jaroslav Kubák (1904–1991). Ten dívkám přibližoval dějepisná i zeměpisná fakta v letech 1932–1937. Než

⁵³ *Padesát let*, s. 100 a *Jihočeská jednota* 43, 27. 10. 1944, s. 2.

⁵⁴ *Padesát let*, s. 109.

⁵⁵ Jednalo se o sdružení čtenářů, spisovatelů a výtvarníků, které existovalo v letech 1922–1948. Členové vydávali soukromé tisky a byli činní i edičně. Viz: *Encyklopedie*, s. 113.

⁵⁶ Daniel KOVÁŘ – Pavel KOBILASA, *Ulicemi města Českých Budějovic*, Jelmo 1998, s. 190 a inventář fondu Šafář Karel (1889–1970), viz: Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, [online], [citováno dne: 27. 5. 2018]. Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/2949/uvod>.

⁵⁷ *Encyklopedie*, s. 41 a *Sto let*, s. 58.

⁵⁸ *VZ 1924/1925–1926/1927* a heslo RNDr. Zástěra Jaroslav, [online], [citováno dne: 27. 5. 2018]. Dostupné z: <http://chodsko.net/beta/www/chodskem/celeb-detail/1385>.

⁵⁹ *Budívoj* 73, 13. 9. 1912.

⁶⁰ *VZ 1927/1928*, s. 29.

⁶¹ *Padesát let*, s. 101.

⁶² *Encyklopedie*, s. 538.

přišel do Českých Budějovic, působil na středních školách v Záhřebu, Mukačevu a v Berouně. V jihočeské metropoli byl kromě dívčího gymnázia profesorem také na učitelském ústavu (1937–1941) a Jirsíkově gymnáziu (1950–1952). V letech 1952–1964 působil jako odborný asistent na českobudějovické Pedagogické fakultě. V rámci svého archivního bádání se věnoval zejména českobudějovickým městským knihám, publikoval řadu studií a roku 1974 souborné dílo *Topografie města Českých Budějovic 1540–1800*.⁶³

Závěr

Z výše uvedených skutečností je patrné, že profesorský sbor českobudějovického dívčího lycea a později gymnázia spolku Ludmila, tvořily mimo jiné významné osobnosti jak regionálního, tak také nadregionálního významu (byť někteří na škole působili pouze krátce). To jen potvrzuje, jak důležitou institucí „ludmilský“ ústav byl.

Souhrnně se dá říci, že kantoři, kteří na českobudějovickou dívčí školu přicházeli či následně z ní odcházeli, za svou profesní kariéru vystřídali celou řadu středoškolských ústavů – zejména v Čechách, méně na Moravě a jen výjimečně na Slovensku či Podkarpatské Rusi. Řada pedagogů vyučovala výhradně na školách v rámci jihočeské metropole, přičemž mnohdy využili možnosti učit současně na více školách. Někteří z nich však drtivou část své pedagogické kariéry strávili pouze na „ludmilském“ ústavu. Všechny tyto uvedené možnosti měly své kladné ale i záporné stránky.

Pedagogové, kteří střídali svá působiště, poznávali nová místa, krajiny, lidi, zvyky a kulturu obecně, způsoby života, smýšlení, případně i cizí jazyky, pokud vycestovali za hranice českých zemí. To je bezpochyby obohacovalo nejen jako soukromé osoby, ale zcela jistě se to pozitivně odrazilo také v jejich výuce, která tím získala na atraktivitě a jakémsi širším rozhledu. Cestovali, vzdělávali mládež a zároveň se vzdělávali i oni sami. Nevýhodu tohoto, dalo by se říci kočovného, způsobu života však představovalo právě rychlé střídání působišť, když se dotyčný kantor zdržel na nějaké škole či v nějakém městě, obci pouze velmi krátkou dobu (například jeden školní rok). Nemohl se tak více seznámit a sblížit s místem, kde zrovna pobýval, nemohl tolik ovlivňovat své svěřence a zcela

jistě to mělo neblahý dopad i na jeho osobní život, především rodinný. Těžko se udržovaly vztahy, ať už přátelské, či milostné. Leckdy se tito učitelé zřejmě potýkali i s potížemi v rámci pedagogického sboru dané školy, neboť při častém střídání míst de facto navazovali stále nové a nové pracovní kontakty a ne vždy se jim mohlo podařit do daného kolektivu zcela zapadnout. Na druhou stranu tyto nové začátky mohly být vnímány i pozitivně, například pokud na nějaké škole měl kantor potíže s někým dobře vycházet. Právě z těchto důvodů nezřídka sami vyučující podávali žádosti o přeložení na jiná místa.

Naopak dlouhodobé působení na jednom místě umožňovalo učitelům lépe porozumět danému prostředí a účinněji působit na vzdělávání mládeže. Jistým bonusem byla též možnost zapojit se do místního veřejného života, být členy různých spolků a skupin, publikovat v tamějším tisku, zachycovat krásy místa jak slovy, tak i obrazy atd. Tito kantoři si mohli k místu ale i k lidem v něm žijícím vytvořit určitý vztah, jako například Bohdan Dobiáš, který napsal: *„Když vzpomínám na svůj pobyt na budějovickém lyceu, stává se ze mne lyrik. Mnoho a rád vzpomínám na Domažlice, Kroměříž, kde jsem působil, ale nejráději ve vzpomínkách zalétám na budějovické lyceum. [...] Rád je člověk tam, kde může vyvinout svou individualitu. V učitelském povolání zvláště je to neocenitelné. [...]“*⁶⁴ Podobně se vyjádřil i Jaroslav Kracík: *„Ještě častěji podnikal jsem v myšlenkách návrat do Č. Budějovic do oněch míst, kde jsem strávil 14 let v čele dívčí střední školy [...]. Těchto 14 let je nejšťastnější dobou mého života.“*⁶⁵

⁶⁴ VZ 1927/1928, s. 24–25.

⁶⁵ VZ 1927/1928, s. 22.

⁶³ *Encyklopedie*, s. 255.

„Poutníci z lásky k učení?“ Řeholní scholastici na cestách v 18. a 19. století

‘Pilgrims of Love for Teaching?’

Peregrination Journeys of Scholastics in the 18th
and 19th Centuries

Miroslav Novotný – Tomáš Veber

Abstrakt

Příspěvek se zaměřuje na fenomén „učitelského putování“, tedy na svého druhu profesní peregrinaci, a to v prostoru jižních a jihozápadních Čech v 19. století; hlavní pozornost je upřena na peregrinaci řádových učitelů z řad benediktinů, cisterciáků a piaristů a na města České Budějovice, Jindřichův Hradec, Klatovy a Písek, sídla čtyř jihozápadočeských gymnasií v 19. století. Na jednotlivých osudech dokládá jak širokou škálu příčin vedoucích u řeholních i světských učitelů ke změně či změněnám působišť nejen v hranicích daného regionu, tak i dominantní řádové strategie jednotlivých společenství.

Abstract

The study deals with the phenomenon of vocational journeys of Czech teachers within the region of Southern and South-western Bohemia in the 19th century, with the main focus on the teachers from Benedictine, Cistercian, and Piarist orders and on the towns where four gymnasiums of the region were located, i.e. České Budějovice, Jindřichův Hradec, Klatovy, and Písek. The article examines the individual cases of both lay and clerical teachers to demonstrate how diverse their motives were for reassignment within the region in question and how this reflected the policy of individual religious orders.

Klíčová slova

učitel – peregrinace – benediktní – cisterciáci – piaristé – gymnasium – České Budějovice – Jindřichův Hradec – Klatovy – Písek

Keywords

teachers – peregrination – Benedictines – Cistercians – Piarists – gymnasiums – České Budějovice – Jindřichův Hradec – Klatovy – Písek

Škola – v prvé řadě elementární škola – se stala v 19. století důležitou součástí života téměř všech obyvatel českých zemí. Klíčovou postavou každé školy byl její učitel.¹ V předterziánské době bylo možno v řadách učitelů elementárních škol nalézt jak vzdělané duchovní či naopak neúspěšné studenty gymnasií a universit, tak i různé zcestovalé řemeslníky, vysloužilé vojáky a v neposlední řadě i muzikanty a zpěváky, neboť jeden z hlavních předpokladů pro práci učitele představovaly jeho hudební a pěvecké dovednosti (vedle alespoň základní znalosti trivia, nezbytné zbožnosti

a dobré pověsti). Po zahájení reformy ve druhé polovině 18. století se po kantorech též vyžadovala tělesná zdatnost, trpělivost, pilnost, znalost němčiny, nezbytná láska k dětem i schopnost učit je na základě zaháňské metody. Tomu mělo napomoci zavedení tzv. preparand, učitelských kursů, původně jen tří- nebo šestiměsíčních, organizovaných při normálních a některých hlavních školách.²

Jednou z neodmyslitelných součástí učitelského života bylo *de facto* tradiční „učitelské putování“ po jednotlivých školních štacích, k jehož hlavním příčinám na elementárním stupni škol často patřily velmi špatné existenční i pracovní podmínky mnoha kantorů, které se měnily k lepšímu jen pomalu.³ Naopak nepochybný „benefit“ představovalo zařazení kantorů mezi nižší úředníky a jejich osvobození (coby zemských úředníků) od výkonu vojenské služby.⁴

V roce 1847 v Čechách působilo již téměř 6 000 učitelů elementárních škol, jejichž ekonomické postavení se do značné míry odvíjelo jak od počtu dětí ve škole a velikosti zaplaceného školného, tak od charakteru regionu i typu školy, kde kantor učil (v hospodářsky rozvinutějších krajích, stejně

¹ Problematika fungování škol i života učitelů a žáků v českých zemích 18. a 19. století byla mnohokrát reflektována v memoárech, populárních i odborných zpracováních. Ze starší literatury připomeňme jak celková (Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů* I–II, Praha 1913–1918; Otakar KÁDNER, *Školství v Republice Československé*, in: Václav Dědina – Otakar Kádner (eds.), *Československá vlastivěda X*. Osvěta, Praha 1931, s. 7–222 i TÝŽ, *Vývoj a dnešní soustava školství* I–III, Praha 1929–1933) či dílčí zpracování (např. Václav GABRIEL, *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*, Praha 1891; Emanuel STRNAD, *Vlastenecký učitel*, Praha 1955; Marie KRÁLÍKOVÁ – Václav SPĚVÁČEK – Josef NEČESANÝ, *Nástin všeobecného vzdělávání v českých zemích*, Praha 1977), tak i četné studie zejm. Josefa Hanzala, Josefa Kolečky či Jana Havránka (viz dále v textu). Z novějších monografických výstupů k tomuto tématu uvedme např.: Jan TROJAN, *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17.–19. století. Jejich sociální postavení, společenská funkce a význam ve vývoji národní hudební kultury*, Brno 2000; Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha – Litomyšl 2006; Kateřina ŘEZNÍČKOVÁ, *Študenti a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*, Praha 2007; Petr KADLEC, *Střední školy a jejich studenti. K formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, Ostrava 2013 a Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima současníků*, Praha 2016. Širší (rakouský) kontext problematiky podává zejm. Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs III. Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, Wien 1984 a TÝŽ, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs IV. Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*, Wien 1986.

² J. ŠAFRÁNEK, *Školy* I, zejm. s. 160 a 197–199. Od roku 1819 byly preparandie prodlouženy na dvojnásobek a po roce 1841 byly všechny již jednoroční; ve druhé polovině 19. století byly nahrazeny čtyřletými učitelskými ústavami zakončenými maturitou.

³ Po roce 1805 činily platy učitelů a jejich pomocníků na triviálních školách 150, resp. 80 zlatých, na hlavních školách měli ředitelé pobírat 300–400, učitelé 150–300 a jejich pomocníci 100–150 zlatých. Učitelé hlavních a vzorných škol měli nárok na výsluhovou penzi; učitelé triviálních škol museli ve stáří vystačit s třetinou platu, zbytek připadl pomocníkům, kteří převzali jejich školní povinnosti. Srov. Josef HANZAL, *Vzdělanost a lidová osvěta v počátcích národního obrození*, Sborník historický 18, 1971, s. 51–52; TÝŽ, *Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848*, Sborník archivních prací, 1976, s. 237–239; O. KÁDNER, *Vývoj* I, s. 75–76 a též *Politické zřízení obecných škol v c. k. dědičných zemích*, Praha 1822, s. 81. Srov. též Miroslav NOVOTNÝ, *Nižší školy na treboňském panství ve světle školních řádů druhé poloviny 18. století*, Opera historica 1995, s. 195–203.

⁴ Kantoři byli zařazeni dle funkce, délky praxe a významu školy do kategorie nižších státních úředníků (ředitelé hlavních a normálních škol patřili do 9. či 10., učitelé hlavních škol do 9. či 10. a učitelé triviálních škol zpravidla jen do 11. třídy). Zařazení mezi úřednictvo přinášelo též právo nosit „učitelskou“ uniformu, ovšem většina venkovských kantorů si mohla dovolit pouze předepsanou úřední čepici. Srov. Pavel SEDLÁČEK, *Rakouské úřednické stejnozkroje v 19. století*, in: Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století, Taťana Patrasová – Helena Lorenzová (ed.), Praha 2007, s. 106–123 a O. KÁDNER, *Vývoj* I, s. 75.

jako v hlavních a městských školách či v jejich vyšších třídách učitelům a pomocníkům náležely zpravidla vyšší platy). To patřilo rovněž k hlavním důvodům „kantorského putování“, kdy možnost získat učitelské místo v lépe zajištěné městské škole či na hlavní škole nebo místo domácího učitele byla velmi silnou motivací k odchodu i do vzdálenějších regionů; v případě učitelských pomocníků bylo zpravidla důležité získání byť jen učitelského místa na venkovské škole po svém předchůdci, který zemřel či již nebyl schopen vyučovat.

Učitelská peregrinace se ve sledované době týkala též gymnasiálních profesorů, jejichž příprava, finanční ohodnocení i služební zařazení však byly výrazně lepší. Profesorské platy se dělily podle délky praxe do dvou kategorií (do a po deseti letech praxe) a podle ústavu do tří skupin (gymnasia při universitách, filosofických lyceích a ostatní). Základní platové stupně pak byly stanoveny na 700, 600 a 500, resp. 800, 700 a 600 zlatých ročně, přičemž profesorům z řad světských duchovních náleželo o 100 zlatých více a profesorům-řeholníkům o 200 zlatých méně v každé ze tří skupin než laickým kolegům. Rovněž společenský status gymnasiálních učitelů, jejichž příprava byla svěřena filosofickým lyceím a filosofickým fakultám, byl upevněn zařazením do šesté až osmé hodnostní třídy rakouského úřednictva zavedené v letech 1807–1812.⁵

Počet gymnasií, tj. až do poloviny 19. století jediných středoškolských ústavů v monarchii,⁶ v důsledku postupného rušení jednotlivých škol v českých zemích po roce 1773 představoval v polovině 19. století přibližně jen 56 % stavu v předreformním období. Ve druhé polovině čtyřicátých let 19. století v českých zemích studovalo kolem 8 000 gymnasistů, kteří navštěvovali třiatřicet škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Nejčastěji byly tyto středoškolské ústavy součástí příslušných řeholních domů piaristů (v Českých Budějovicích, Litomyšli, Mladé Boleslavi, Mostu, Ostrově nad Ohří, Praze na Novém Městě a Rychnově nad Kněžnou, v Strážnici, Kroměříži, Mikulově a Moravské Třebové). Řeholníci – tentokrát premonstráti, augustiniáni, benediktini a cisterciáci – spravovali dalších šest gymnasií v Čechách (v Plzni, Havlíčkově Brodě, Žatci, České Lípě,

Broumově a Chomutově). V českých zemích působilo rovněž šestnáct státních gymnasií – v Hradci Králové, Chebu, Jičíně, Jindřichově Hradci, Klatovech, Litoměřicích, Písku, Praze na Starém Městě a Malé Straně, Brně, Jihlavě, Olomouci, Opavě, Znojmě, a dvě v Těšíně.⁷

Po roce 1818, kdy byl obnoven systém třídních učitelů, zabezpečovalo výuku v úplných šestitřídních gymnasiích obvykle šest učitelů (a katecheta), součástí jejichž učitelského působení bylo též relativně časté putování mezi jednotlivými ústavu.

O dílčí přiblížení tohoto, v odborné literatuře dosud jen okrajově připomínaného, aspektu pedagogické práce učitelů na středoškolských ústavech, se pokusíme na následujících stránkách. Jako *pars pro toto* jsme zvolili gymnasia, jež působila na území tehdejší jihočeské diecéze a jejichž chod se až do přelomu padesátých a šedesátých let 19. století neobešel bez výrazného zapojení učitelů z řad duchovních. Tato volba je dána několika faktory. Jednak skutečností, že teprve osvícenská a postosvícenská éra umožnila vznik českobudějovického biskupství (1785) včetně dobudování školské struktury regionu ustavením filosofického lycea spolu s diecézním kněžským seminářem a teologickým učilištěm (1804), jejichž studenti se rekrutovali především z absolventů všech čtyř „diecézních“ gymnasií, až do počátku šedesátých let 19. století jediných středoškolských ústavů v regionu. Další důvod pak představuje jak dlouhodobý badatelský zájem obou autorů o danou problematiku,⁸ tak i relativní bohatost dochovaných pramenů vzniklých z činnosti jednotlivých gymnasií, jež jsou uloženy především v příslušných státních okresních archivech.⁹

⁷ J. HANZAL, *Příspěvek*, s. 245nn.; Josef KOLEJKA, *Státní a piaristická gymnasia na Moravě a ve Slezsku 1774–1848*, Časopis Matice moravské, 1996, zejm. s. 261–263.

⁸ Srov. např. Miroslav NOVOTNÝ a kol., *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti*, České Budějovice 2006; TÝŽ, *Socioprofesní a teritoriální stratifikace studentů českobudějovických vyšších a středních škol v první polovině 19. století*, Historická demografie 2007, s. 117–146; TÝŽ, *Českobudějovické piaristické gymnázium a utváření vrstvy moderní inteligence na jihu Čech (1762–1848)*, in: Město a intelektuálové od středověku do roku 1848 (= Documenta Pragensia 27), Praha 2008, s. 935–951; TÝŽ, *Řeholní učitelé na středních školách v českých zemích ve druhé polovině 18. a v první polovině 19. století (na příkladu Českých Budějovic)*, Marginalia Historica 2, 2015, s. 103–117 či Miroslav NOVOTNÝ – Tomáš VEBER, *Bohomluvcí, vlastimilové, těšitelé. Výchova a vzdělání duchovních v českobudějovické diecézi v letech 1803–1850*, Praha 2016, zejm. s. 91–136.

⁹ Srov. zejm. Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv České Budějovice, fond Piaristické školy České Budějovice 1762–1872, Historia gymnasi in collegio schola-

⁵ J. ŠAFRÁNEK, *Školy I*, s. 239–240.

⁶ V první polovině 19. století byly v českých zemích založeny první reálné školy (Brno, Praha, Rakovník a Liberec), které však až do Hasnerovy reformy administrativně spadaly do sféry nižšího školství.

Nejstarším (a také největším) středoškolským ústavem na jihu Čech byla českobudějovická latinská škola, založená městem ve spolupráci s představenými Řádu chudých řeholních kleriků Matky Boží zbožných škol v roce 1762. Výuku v jednotlivých třídách gymnasia zabezpečovali třídní či odborní učitelé, jejichž počet se každoročně pohyboval mezi pěti až sedmi v závislosti na počtu tříd, resp. v souvislosti s tím, že od roku 1812 byl zahrnut do pedagogického sboru i jeden z členů koleje, který zabezpečoval výuku náboženství. Celkově se tak v různých školních funkcích či za katedrou latinské školy vystřídal v letech 1762–1850 více než 130 členů českobudějovické řádové koleje.⁹

V souladu se svým hlavním posláním kladl školský řád piaristů velký důraz na přípravu svých členů k pedagogické práci. Rovněž ze strany státních orgánů bylo v souvislosti se zavedenými školskými reformami důrazně vyžadováno kvalitní vzdělání i v případě řeholních učitelů na státních i nestátních školách. Nezbytnou součástí školské práce piaristického řádu představovala pravidelná rotace učitelů mezi jednotlivými řádovými domy a jejich školami uvnitř česko-moravské provincie (od roku 1825 česko-moravsko-slezské provincie). Smyslem tohoto opatření bylo napomoci ke zkvalitnění pedagogických i řídicích schopností zejména začínajících pedagogů, kteří zajišťovali výuku hlavních škol či nižších tříd gymnasií. Potřebnou inspiraci k tomuto kroku piaristé načerpali od

rum piarum civitatis Bohemo-Budvicensis 1777–1857, sign. B126, IB1–1; Tamtéž, Juventus gymnasii budvicensis e moribus et progressu in litteris 1814–1846, sign. B 126, III–1; Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Písek, fond Gymnázium Písek 1778–2002, Osobní záležitosti učitelů, suplentů, asistentů 1812–1850, sign. II/2; Státní oblastní archiv v Třeboni – Státní okresní archiv Jindřichův Hradec, fond Gymnázium Vítězslava Nováka Jindřichův Hradec 1807–2005, Pamětní kniha gymnázia 1807–1927, sign. IB1; Tamtéž, Výkazy učitelského sboru 1831, 1846–1847, sign. IIB11; Státní oblastní archiv v Plzni – Státní okresní archiv Klatovy, fond Gymnázium Jaroslava Vrchlického Klatovy 1812–2004, Matricula Gymnasii Klattoviensis I, 1812–1834 a Tamtéž, Matricula Gymnasii Klattoviensis ab Anno Scholastico 1837. Srov. též Národní archiv, fond Řád piaristů, Liber officiorum quibus religiosi ab anno 1787–1818, sign. 47; Tamtéž, Liber officiorum quibus religiosi ab anno 1819–1863, sign. 48 a Matthias KOCH, *Aus dem Archiv des deutschen k. k. Staatsgymnasiums in Budweis*, in: XXXIII. Programm des deutschen k. k. Staatsgymnasiums in Budweis, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1903–4, s. 1–42. Není-li uvedeno jinak, vychází zjištění o učitelích sledovaných gymnasií v další části příspěvku z těchto archivních zdrojů a literatury uvedené v poznámce č. 8.

⁹ Piaristé zde vyučovali na gymnasiu, hlavní škole, filosofickém lyceu, v učitelské přípravce i biskupském kněžském semináři. M. NOVOTNÝ, *Řeholní učitelé*, s. 105–107.

svých, svého času velmi úspěšných, předchůdců v pedagogické činnosti a též velkých konkurentů ve sféře středního školství – Tovaryšstva Ježíšova. Ačkoliv v 18. a 19. století bylo pedagogické působení piaristů nahlíženo jako modernější než jezuitské, a proto mj. též příslušníci piaristického řádu sehráli významnou roli při přípravě školských reforem v dědičných zemích (zejména Gratian Franz Marx a Franz Innozenz Lang), vycházelo ze stejných humanistických zdrojů jako jezuitské vychovatelství a hojně čerpalo i z praktických zkušeností následovníků Ignáce z Loyoly (na druhé straně však byli piaristé nepochybně otevřenější novým podnětům a požadavkům nastupující moderní doby).¹¹ Podobně jako jezuité, kteří peregrinovali mezi řádovými gymnasií i řádovými filosofickými a teologickými fakultami, se rovněž mladí piaristé střídali za katedrami – ovšem latinských, hlavních a nově i reálných škol. Učitelské ostruhy získávali obvykle nejdříve na nižších školách a v nižších gymnasiálních třídách a též na různých místech především v českých, ale i rakouských zemích. Ovšem postupem času, kdy se ani školskému řádu piaristů nedostávalo potřebného počtu kvalitních pedagogů, se doba jejich působení v jednotlivých vzdělávacích ústavech výrazně prodlužovala – v první polovině 19. století dosahovala průměrná délka jejich pobytu v českobudějovické koleji přibližně pět a půl roku.

Kontinuální putování českobudějovických piaristů po řádových kolejích a školách lze doložit na několika dobře zmapovaných příkladech. Na českobudějovické hlavní škole a v nižších třídách gymnasia jen krátce (v letech 1795/1796 a 1799–1803) působil syn místního krejčího Filip Měříčka (*1771), jenž však celý svůj další aktivní učitelský život strávil na řádových školách v Praze, Vídni, Kroměříži, Mladé Boleslavi, Benešově a Mikulově, kde také v roce 1812 zemřel.¹² Další místní rodák Jacobus Kellner (*1779) po vstupu do řádu, lipnickém noviciátu a dalším studiu na řádových školách ve Staré Vodě, Strážnici, Mikulově a Mladé Boleslavi (kdy současně získával rovněž první pedagogické zkušenosti v nižších gymnasiálních třídách,

¹¹ K piaristickému a jezuitskému školství srov. zejm. Václav BARTŮŠEK, *Benešovské gymnázium v prvním období své existence (1703–1778)*, Sborník vlastivědných prací Podblanicka, 2003, s. 37–116; Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006 a Ivana ČORNEJOVÁ, *Pedagogické systémy jezuitů a piaristů. Žpátečnictví a pokrok?*, Sborník vlastivědných prací Podblanicka, 2003, s. 25–36.

¹² Johann ENDT, *Budweiser im Piaristenorden*, Budweiser Zeitung 2, 1928, 8. 1. 1928.

resp. učitelsky působil na normální škole), vedl výuku jak na gymnasiu ve svém rodném městě (v letech 1802–1803 a 1844–1849), tak i na školách v Kroměříži (1804–1805, 1808–1817 a 1821–1822), ve strážnické (1818) a pražské novoměstské koleji (1819–1821) i ve vídeňské Tereziánské akademii (1805–1807 a 1823–1835). Léta 1836–1839 a 1840–1843 strávil v Mikulově a v Lipníku nad Bečvou, ale bez učitelských či jiných povinností. Na závěr své aktivní dráhy stanul nejprve v čele českobudějovické koleje (1844–1850) a až do roku 1851 vykonával též úřad prozatímního ředitele nově ustaveného osmiletého gymnasia v jihočeské metropoli. Poslední léta života prožil v benešovském řeholním domě, kde v květnu 1853 zemřel.¹³

O generaci mladší Blasius Karas vstoupil do řádu v roce 1815 a po absolvování noviciátu v Staré Vodě vystřídal v letech 1817–1824 koleje v Lipníku, Litomyšli, Kroměříži, Mladé Boleslavi a ve Slaném, kde jednak na řádových školách studoval filosofii a teologii, a jednak též vyučoval v tamních hlavních školách či nižších třídách gymnasií. V letech 1825–1830 vedl výuku v prvních třídách gymnasií v Příboře a ve Slaném, poté v letech 1831–1844 působil jako profesor humanitních tříd gymnasií v Praze a Litomyšli a závěr jeho učitelské kariéry (1845–1863) je spjat se školami v Třebíči, Příboře a Praze, včetně jednoročního působení ve funkci ředitele normální školy a učitelského ústavu v Českých Budějovicích v roce 1851. V obou těchto funkcích jej v letech 1852–1863 vystřídal Crescentius Fanta, který vstoupil do řádu v roce 1805. V letech 1806–1810 jednak studoval filosofii a teologii, a jednak rovněž vyučoval v hlavní škole v Českých Budějovicích, Ostrově nad Ohří a Benešově, kde též vedl výuku v principii. Po delším pedagogickém pobytu ve Vídni v letech 1811–1826, kde vyučoval opět na normální škole a v parvě, se vrátil do Čech a v letech 1827–1851 působil na hlavních školách v Brandýse, Rakovnice a Ostrově nad Ohří – zde vedl rovněž výuku v gramatických třídách gymnasia. K peregrinujícím učitelům patřil rovněž profesor Benedict Bommer, jenž nejprve v roce 1790 ukončil v Lipníku noviciát a poté v letech 1791–1796 studoval filosofii a teologii na řádových školách v Kroměříži, Mikulově a Staré Vodě, souběžně s tím též vyučoval na hlavních školách, resp. v principii mikulovského gymnasia. Krátce, v letech 1797 až 1799 pobýval jako profesor tří nižších tříd latinské

školy v Českých Budějovicích. Následující léta strávil na cestách mezi Kroměříží, Starou Vodou, Vídni a Prahou, kde koncem září 1837 umírá.

Sobotecký rodák Augustinus Buwa (*1792) absolvoval svou vzdělávací a učitelskou pouť mezi Benešovem, Mladou Boleslaví, Mikulovem, Litomyšlí a Ostrovem nad Ohří, kde v únoru 1833 zemřel. V Českých Budějovicích nejprve coby odborný učitel vyučoval matematiku a přírodopis (1817–1819) a potom od školního roku 1821/1822 celkem sedm let vedl výuku v gramatických třídách. A konečně v říjnu 1786 se v Borotíně narodil Engelhard Schebor, jehož cesta po piaristických školách vedla přes Slaný, Prahu, Vídeň, Ostrov nad Ohří a Lipník do Kroměříže, kde se po Vánocích roku 1855 jeho životní pouť uzavřela. Jihočeská metropole se stala zastávkou během jeho učitelského putování celkem třikrát; poprvé ve školním roce 1814/1815, kdy na gymnasiu vyučoval matematiku a přírodopis. Podruhé působil na českobudějovické latinské škole celkem tři roky (od školního roku 1816/1817) jako učitel řečtiny a po zrušení odborných učitelů zde až do roku 1821/1822 vedl výuku v gramatických třídách. A naposled se do města na soutoku Malše a Vltavy vrátil ve školním roce 1831/1832, aby zde následujících sedm let vyučoval opět v nižších třídách gymnasia.¹⁴

Z výše uvedeného a spíše očekávaného životaběhu piaristických učitelů výrazně vybočují pestré životní osudy poličského rodáka a buditele Josefa Václava Justina Michla, jež později v roce 1914 ve svém románu *Drašar* zpracovala spisovatelka Teréza Nováková. Během svých studií na piaristických školách v Litomyšli a Moravské Třebové vstoupil Michl do noviciátu v Lipníku nad Bečvou (1830) a stal se piaristou. Krátce poté se poprvé objevil v Českých Budějovicích – jako student tamního biskupského semináře. Učitelskou kariéru zahájil na hlavní škole v Berouně a v Praze na Novém Městě (1834). V následujících letech putoval mezi školami ve Slaném, Berouně, Mikulově, Rychnově nad Kněžnou a Českých Budějovicích (v letech 1840–1841 a 1848 zde vyučoval na hlavní škole). Mezitím,

¹³ Johann ENDT, *Budweiser im Piaristenorden*, Budweiser Zeitung 3, 1928, 11. 1. 1928.

¹⁴ *Budweiser im Piaristenorden*; k piaristickým učitelům srov. též Lucie JANDOVÁ, *Piaristické gymnázium v Českých Budějovicích v letech 1762–1800*, Jihočeský sborník historický, 1999, s. 103–127 a Martina KOPEČNÁ, *Piaristické gymnázium v Českých Budějovicích v letech 1800–1848*, České Budějovice 2003. Diplomová práce. Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, zejm. s. 77–97.

v roce 1845, přestoupil v Uhrách na evangelickou víru, o pět let později opustil i řád a začal působit jako evangelický pastor v Březinách u Poličky, načež byl exkomunikován z katolické církve. Protože se jeho materiální podmínky stále zhoršovaly (mj. se mu v této době narodily čtyři děti – se dvěma různými ženami), obrátil se na piaristy se žádostí o přiznání učitelské penze (1853) a v roce 1861 si dokonce zažádal o znovupřijetí do řádu, ale ani v jednom případě nebyl úspěšný. Na konci léta následujícího roku zemřel v chudobě v Březinách ve věku 52 let.¹⁵

Neúplná statistika příchodů a odchodů českobudějovických piaristů zahrnuje více než dvě desítky převážně českých, méně moravských piaristických domů a škol. K nejvíce frekventovaným patřila vcelku logicky Praha a také Vídeň, mezi hojně navštěvovanými zastávkami učitelské peregriace profesorů českobudějovického gymnasia nechyběla ani relativně blízká místa (například Benešov), ani vzdálenější (zejména Most, Mladá Boleslav, Ostrov nad Ohří, Litomyšl, Mikulov a Strážnice).¹⁶

Vedle gymnasia dočasně (v letech 1803–1815) působili českobudějovičtí piaristé rovněž na tamním filosofickém lyceu. Obě školy však byly spojeny nejen prostřednictvím svých pedagogických sborů, ale též prostřednictvím studentů, neboť přibližně 80 % absolventů druhé humanitní třídy gymnasia pokračovalo ve studiu na tamním filosofickém institutu.¹⁷ Určeným správcem českobudějovické filosofie však byl vyšebrodský cisterciácký konvent, jenž se svých povinností ve škole ujal až poté, kdy byli připraveni budoucí vyučující z jeho řad, mj. i proto byla v roce 1805 ve Vyšším Brodě též zřízena domácí řádová studia.¹⁸ Ačkoli na rozdíl od piaristů nebyli cisterciáci škol-

ským řádem, rovněž dbali na vzdělání svých členů a do konventu přijímali pouze absolventy gymnasií. S tím souvisela i další významná skutečnost, tj. velmi nízká fluktuace cisterciáckých učitelů na lyceu. To bylo dáno jednak snahou státních orgánů stabilizovat učitelská místa odborně a pedagogicky kvalitně připravenými vyučujícími prostřednictvím náročných konkursních zkoušek, a jednak nařízením biskupa Arnošta Konstantina Růžičky, současně i ředitele lycea, které mělo zabránit odchodům pedagogů do té doby, dokud nebyli na jejich místa řádně ustanoveni nástupci. A v neposlední řadě zde svou roli sehrály i personální obtíže cisterciáků s obsazením potřebných učitelských postů. Do školního roku 1848/1849, kdy bylo lyceum zrušeno a připojeno k piaristickému gymnasiu, tak na českobudějovické filosofii vyučovalo pouze 22 pedagogů: devět piaristů, dvanáct cisterciáků a jeden laický učitel.

Ačkoli další „jihočeská diecézní“ gymnasia byla ustavena jako státní školy, ani ona se neobešla bez učitelů z řad duchovních a i zde můžeme sledovat v řadě případů velmi časté střídání vyučujících – zejména těch laických, což platí především pro píseckou a jindřichohradeckou školu. Gymnasium v Písku bylo fundováno v roce 1778, kdy sem byla přenesena latinská jezuitská škola z Klatov (v roce 1819 bylo gymnasium rozšířeno o šestou a v letech 1850–1851 i o sedmou a osmou třídu).¹⁹ První šestici profesorů tvořili výhradně exjezuité – klatovští Karel Fischer, Jan Goll, Ignác Paus, Ondřej Polák a Ignác Schuster spolu s chomutovským Františkem Purem, prvním prefektem školy. V letech 1778–1850 na píseckém gymnasiu působilo více než pět desítek pedagogů včetně osmi světských kněží, sedmi exjezuitů, tří dominikánů a tří premonstrátů, přičemž v prvních třech desetiletích existence školy byl pedagogický sbor školy tvořen až na výjimky především duchovními. Celkem jedenáct profesorů působilo na píseckém gymnasiu dvacet a více let. Dlouhá léta za katedrou písecké

Josepha Koydla, jediného laického učitele, který zde v letech 1824–1849 přednášel přírodopis a agronomii.

¹⁹ K píseckému gymnasiu srov. Václav BABÁNEK, *Nástin dějin c. k. státního gymnasia Píseckého*, in: Výroční zpráva cís. král. gymnasia v Písku za školní rok 1878, Tábor 1878, s. 3–27; Miloslav VOLE, *Příspěvek ke vzniku píseckého gymnázia. K 200. výročí trvání ústavu*, Jihočeský sborník historický, 1977, s. 44–53; prvních sedmdesát let školy přibližuje Kristýna ČONDLOVÁ, *Písecké gymnázium v letech 1778–1850*, Jihočeský sborník historický, 2016, s. 170–198.

¹⁵ Srov. Jindřich RŮŽIČKA, *O Drašarovi a poličských buditelích. Román a skutečnost*, Praha 1966 a též M. NOVOTNÝ – T. VEBER, *Bohomluvcí*, s. 100–101.

¹⁶ Srov. Lucie JANDOVÁ, *Působení řádu piaristů v Českých Budějovicích ve druhé polovině 18. století*, České Budějovice 1998. Diplomová práce. Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích; M. KOPEČNÁ, *Piaristické gymnázium*. Velká frekvence hlavního města monarchie souvisí zejména se skutečností, že vídeňská Tereziánská akademie byla v letech 1804–1857 svěřena do péče piaristů z česko-moravsko-slezské provincie řádu.

¹⁷ Srov. Martina BLIŽŇÁKOVÁ, *Českobudějovické filozofické lyceum v letech 1803–1848*, Jihočeský sborník historický, 2000–2001, s. 52–76 a souhrnně (včetně medailonků cisterciáků) M. NOVOTNÝ – T. VEBER, *Bohomluvcí*, s. 137–157.

¹⁸ Ekonomicky zajišťoval provoz školy především vyšebrodský konvent, v menší míře hostitelské město a Studijní fond, z jehož prostředků bylo vypláceno 1 000 zl. pro

školy – nepřekvapivě – strávili především exjezuité Jan Goll (v letech 1778–1815), Ignác Paus (1778–1813) a František Pur (1778–1808), a také katecheta František Rudolf Bezděka (1820–1852). K déle sloužícím pedagogům patřil též expiarista Josef Schön (*1790), rodák z východočeského Josefova. Po dokončení studií sice vstoupil do piaristického řádu, ale záhy z něj vystoupil. Coby světský kněz pak od roku 1812 vyučoval v královéhradecké poesii a rétorice, o čtyři roky později již působil jako prefekt jičínského gymnasia. V roce 1819 požádal ze zdravotních důvodů o přeložení „*pod mírné nebe Italské*“ – do Gorice, kde zastával úřad generálního ředitele gymnasií v Přímoří. V roce 1823 byl na vlastní žádost přeložen zpět do Čech, tentokrát ve funkci prefekta píseckého gymnasia, kterou zastával až do své smrti v roce 1838.²⁰

Naopak od jednoho do pěti roků v Písku působily téměř dvě desítky (zejména světských) vyučujících, mezi nimiž nechyběli ani duchovní. Jedním z nich byl mladý želivský premonstrát Anton Müller (*1792), který přišel do města nad Otavou z Havlíčkova Brodu. V Písku krátce vyučoval v obou nejvyšších gymnasiálních třídách a v roce 1819 se na několik měsíců ujal též úřadu prefekta školy, což vzbudilo nelibost starších kolegů, a tak si zažádal o přeložení do Innsbrucku, odkud později přešel na pražskou universitu. Spory s kolegy, nikoli však píseckými, přiměly ke změně místa též strahovského premonstráta Řehoře Ziegenbauera, který do Písku přišel z litoměřického gymnasia a vyučoval zde v gramatických třídách; v roce 1807 byl povolán za prvního prefekta obnoveného jindřichohradeckého gymnasia. V této funkci působil pouze pět roků, neboť již v roce 1812 byl strahovskými představenými pověřen vedením řádové farnosti v Sepekově. Ovšem zřejmě hlavním důvodem jeho odchodu do farní správy byly dlouhodobé spory s profesory jindřichohradeckého gymnasia, kteří odmítali zavedení systému odborných učitelů ve škole.²¹

Na rozdíl od Písku mělo gymnasiální vzdělávání v Jindřichově Hradci dlouhou tradici sahající až do roku 1594.²² Ačkoli zrušení jezuitského řádu

přineslo rovněž přeměnu jindřichohradecké řádové latinské školy na hlavní školu v roce 1778, o necelá tři desetiletí později (v roce 1807) se podařilo ve městě u Vajgaru obnovit gymnasium – avšak nikoli řádové, ale státní. Ovšem ani jindřichohradecká škola se bez „výpomoci“ učitelů duchovního stavu neobešla, a to nejen v případě výuky náboženství. V první polovině 19. století tak na jindřichohradeckém gymnasiu působilo celkem dvanáct duchovních (pět světských kněží, čtyři premonstráti a po jednom františkánovi, piaristovi a benediktinovi), což bylo přibližně 28 % všech členů profesorského sboru školy, neboť zde v uvedené době působily více než čtyři desítky pedagogů.²³ Při bližším pohledu se ukazuje (ve srovnání s ostatními sledovanými státními školami v regionu) vyšší fluktuace tamních profesorů, přičemž sedm ze dvanácti případů jejich působení v délce do jednoho roku spadá do prvního desetiletí existence školy.

Na druhé straně na jindřichohradeckém ústavu alespoň deset let působilo čtrnáct vyučujících. Jedním z nich byl například Hynek Schreuer (*1782), který byl do Hradce přeložen na vlastní žádost z jičínského gymnasia a v letech 1813–1849 zde vyučoval matematiku, přírodopis a gramatiku. Hranici třiceti odsloužených let přesáhl rovněž katecheta Jiří Fischer (v letech 1807–1838) a také pražský rodák a želivský premonstrát Alois Unschuld, který zde v letech 1812–1842 vedl výuku v gramatických třídách. Do Jindřichova Hradce přišel z havlíčkobrodského gymnasia a po skončení své mise na jihu Čech odešel na akademické gymnasium do Prahy, kde také v roce 1865 zemřel. Další želivský premonstrát, sušický rodák Antonín Liška (*1791), přišel na jih Čech v roce 1819 ze žateckého gymnasia, v Jindřichově Hradci vedl výuku v gramatických třídách a po necelých deseti letech byl v roce 1827 pověřen vedením gymnasia v malopolském městě Bochnia, kde také v roce 1847 zemřel.

Dlouhodobě ve škole též působili její v pořadí třetí a čtvrtý prefekt. Tím třetím byl další želivský premonstrát Hynek Sekoušek (*1779), který

mentum 5), Semily 2000, s. 129–138.

²³ Údaje k jindřichohradeckým učitelům podává Gustav HEŠ, *Dodatky a doplňky k dějinám gymnasia jindřichohradeckého II*, in: XLIII. výroční zpráva c. k. vyššího gymnasia v Jindřichově Hradci za školní rok 1902–1903, Jindřichův Hradec 1903, s. 1–18; TÝŽ, *Gymnasium státní pětitřídní od r. 1807–1819*, in: Výroční zpráva c. k. gymnasia v Jindřichově Hradci za školní rok 1895, Jindřichův Hradec 1895, s. 15–23 a TÝŽ, *Gymnasium šestitřídní od r. 1819–1849*, in: Výroční zpráva c. k. gymnasia v Jindřichově Hradci za školní rok 1895, Jindřichův Hradec 1895, s. 23–31.

²⁰ V. BABÁNEK, *Nástin*, s. 16–17.

²¹ *Tamtéž*, s. 18 a Gustav HEŠ, *Dodatky a doplňky k dějinám gymnasia jindřichohradeckého*, in: XLII. výroční zpráva c. k. vyššího gymnasia v Jindřichově Hradci za školní rok 1901–1902, Jindřichův Hradec 1903, s. 21.

²² K počátkům jindřichohradeckého gymnasia nejnověji srov. Miroslav NOVOTNÝ, *Kolej Továryšstva Ježíšova v jindřichově Hradci v letech 1594–1648*, in: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání (= Z Českého ráje a Podkrkonoší 2000 – Supple-*

se vedení školy ujal po svém přeložení z havlíčkobrodského gymnasia v roce 1812 a řídil ji až do roku 1830, kdy byl zvolen želivským opatem; závěr života však strávil v jindřichohradeckém františkánském klášteře, kde v roce 1854 zemřel. Jednou z nejvýraznějších postav jindřichohradecké školy v první polovině 19. století byl její čtvrtý prefekt a první řádně ustanovený ředitel, pražský rodák, piarista Hubert Matyáš Hudec (*1795), který po vstupu do řádu v roce 1810 absolvoval nejprve nezbytná řádová filosofická studia v Mikulově, poté úspěšně završil i studium teologie, přičemž současně vyučoval na nižších piaristických školách. Od roku 1818 působil na gymnasiu v Benešově – nejprve jako učitel, poté jako prefekt a posléze i rektor celé tamní koleje. Do Jindřichova Hradce přišel z Benešova v roce 1832 a až do svého odchodu do penze v roce 1862 zde zastával úřad prefekta, resp. od roku 1851 ředitele gymnasia.²⁴

Krátkodobých pobytů (jednorozných či několikaletých) na jindřichohradecké škole však bylo více a týkaly se duchovních i laických vyučujících. Dosti netypický případ zde bezpochyby představuje životní příběh přeštického rodáka Josefa Sequense, v letech 1807–1812 profesora latiny na jindřichohradeckém gymnasiu. Jeho neklidná povaha a snad i touha po vojenské kariéře jej v roce 1813 přivedla ke vstupu do armády, s níž se jako důstojník účastnil vojenských akcí ve Španělsku, kde se i oženil, a také v Latinské Americe. Po návratu do Evropy pobýval nějaký čas ve Francii, Portugalsku, Vídni či Plzni a fakticky se vrátil k původní profesi, neboť vyučoval němčinu, angličtinu i románské jazyky a živil se jako překladatel z románských jazyků. Na závěr své životní pouti se vrátil na jih Čech, do Českých Budějovic, kde působil jako soukromý učitel jazyků. U Nové Vsi na Českobudějovicku v roce 1838 – zřejmě vlastní rukou – svůj neklidný život též i ukončil. Jistou variací Sequensova příběhu lze nalézt v osudech jindřichohradeckého rodáka a absolventa tamního gymnasia (v roce 1828) Josefa Jiřího Procházky (*1811), který podobně jako jeho starší bratr vstoupil k pražským františkánům – řád však již v roce 1834 opustil a v Praze vystudoval lékařství, zabýval se též mineralogií a botanikou, hrál divadlo, psal mravoličné povídky a příběhy pro děti i divadelní hry. V roce 1843 se vrátil do Jindřichova Hradce, kde podporoval ochotnické divadlo i různě

vlastenecké aktivity, zúčastnil se též revolučního dění let 1848–1849 a v neposlední řadě v letech 1850–1853 také vyučoval na místním gymnasiu přírodopis (již od roku 1848 na škole učil zdarma češtinu). Pracovně vyčerpán, sledován úřady pro svou revoluční minulost a s podlomeným zdravím se na počátku roku 1856 uchýlil do kláštera, jehož převorem byl jeho bratr, kde na počátku léta téhož roku zemřel.

Velmi krátkou dobu – od ledna do října 1812 – ve funkci prefekta gymnasia strávil v Jindřichově Hradci rovněž další řeholník, emauzský benediktin a pozdější úspěšný představený klatovské latinské školy Matyáš Robert Petr (1778–1859), někdejší profesor náboženství na gymnasiu na Starém Městě pražském. Krátce předtím, než v roce 1812 procházel touto „zkušenou“ v Jindřichově Hradci, si v letech 1808–1810 teprve dodělával v Praze na universitě doktorské zkoušky (řádové sliby skládal již v roce 1800). Přestože bylo Petrovi v době jeho povolání do Klatov pouze 34 let, představoval pro emauzského opata Leopolda Šaldu správnou volbu, neboť se ukázal být vhodným mužem pro řešení krizových situací, skutečnou osobností, jíž bylo v počátcích školy velmi zapotřebí. V Klatovech se potýkal od počátku s nedostatkem finančních prostředků a také neměl dostatek kvalifikovaných pracovních sil k zabezpečení výuky.²⁵ Musel se vyrovnávat i se špatnými vztahy mezi profesory, například v roce 1815 řešil odchod vznětlivého profesora, autora mnoha latinských básní Anselma Bezděky (1782–1839), jenž byl v Klatovech nespokojen, zpět do Prahy. Bezděka přitom patřil k profesorům, kteří sem přešli z Prahy gymnasium personálně založit. V roce 1819 se stal Petr nástupcem opata Leopolda Šaldu v emauzském klášteře, který po dvě dekády vedl, svůj život pak dožil v letech 1838 až 1859 v Broumově, kde také vyučoval na řádových školách.

Po Českých Budějovicích a Písku, kde bylo možné studovat ještě před začátkem 19. století, a Jindřichově Hradci, kde bylo gymnasium obnoveno roku 1807, byla tak v Klatovech dotvořena gymnasiální síť v rámci diecéze,

²⁵ Svou roli sehrál i klesající počet noviců v řadách (nejen) emauzských benediktinů; tento pokles zrychloval po roce 1848 a byl jedním z důvodů, proč benediktini neměli ve svých řadách vždy dostatek kvalifikovaných pedagogů. Dalším důvodem byly i vlastní řádové školy, např. v zmíněném Broumově, benediktini však působili i na pražských gymnasiích aj.

²⁴ Srov. Josef SVÁTEK, *Profesor Hubert Hudec a Jindřichův Hradec*, Jihočeský sborník historický, 1975, s. 28–34.

potřebná nejen studiím filosofie a teologie, ale důležitá především pro rozvoj regionu.²⁶

Město Klatovy, představitelé Klatovského kraje i českobudějovického biskupství zajistili výuku v obnoveném gymnasiu jak po stránce finanční, nadačním fondem, jehož většina však ležela na bedrech města samotného,²⁷ tak i po stránce personální, pražskými emauzskými benediktiny. Pedagogický sbor školy byl tvořen zprvu šesti až sedmi, od roku 1819 až do roku 1848 pak osmi řádovými kněžími. K nim začali po roce 1848 postupně přicházet světské učitelé, což se neobešlo, zejména v šedesátých letech 19. století, bez rozmíšek a svárů, mj. i kvůli tomu, co bychom dnes označili jako „dress code“.²⁸

Profesorský sbor klatovského gymnasia se od počátku ustavil jako velmi mladý. V roce 1814, pro který máme dochován první přehled profesorského sboru, se věk profesorů pohyboval od 25 do 35 let a často to byli teprve klerikové, bez potřebné kvalifikace nebo v různém stupni jejího doplňování. Z nich lze jmenovitě uvést alespoň rytíře Eduarda Itze von Mildenstein (1789–1875), původem saského benediktina z Břevnova, který vyučoval řečtinu a byl třídním profesorem, později dlouhou dobu působil na řádovém gymnasiu v Broumově a nakonec se stal bibliotékářem kláštera na Břevnově. Itz von Mildenstein v Klatovech svou dlouhou pedagogickou dráhu zahajoval, přišel sem s Robertem Petrem a odešel záhy, v polovině druhé dekády 19. století. Patřil tak k nejmladším členům sboru vůbec.

Druhým prefektem se stal v roce 1818 příšlý Josef Vilém Mentberger (1794–1856), původem Plzeňan, který hned od následujícího ročníku převzal prefekturu. Za jeho prefektury proběhla druhá generální visitace gymnasia (1824), zřejmě také proto, že škola trpěla na pověsti vlivem

pomluv a řadou afér, z nichž za zmínku určitě stojí aféra „topolová“. Ve sporu profesora Mariana Fischera s plukovníkem kyrysníků Alfredem knížetem Windischgrätzem roku 1822 o porážení tří topolů v zahradě sousedící se zahradou gymnasia nakonec zasahovaly i vídeňské úřady a došlo také k sebevraždě pro porušení cti, kterou spáchal guberniální rada Walkoni, stojící v čele krajského úřadu klatovského.²⁹ Když Mentberger v roce 1826 školu opouštěl pro nějaké nevyjasněné spory s purkmistrem Klatov Augustinem Suchánkem, směřovaly jeho kroky na gymnasium do Jindřichova Hradce, odkud po roce odešel jako vojenský kaplan. Poté působil na několika místech v Čechách i jinde a do Prahy do emauzského kláštera se vrátil v roce 1851, aby tu už v pokoji dožil svůj život.

Pozoruhodnou osobností byl také Jan Maurus Ťoupalík (1789–1860), zprvu jen klerik, který v Klatovech začal působit ve školním roce 1816–1817 jako profesor přírodovědných disciplín, matematiky a fyziky, právě namísto Eduarda Itze von Mildenstein. Byl literárně činný a patřil k prvním propagátorům češtiny v jinak latinsko-německém prostředí. Od roku 1826 zastával úřad prefekta školy, který sám v roce 1832 složil proto, že – stále klerik – neměl dostudovanou pastorální teologii (v té době čtvrtý, poslední ročník) na teologické fakultě v Praze. Požádal tedy o dovolenou a vrátil se na rok do Prahy. Prefektury gymnasia se opět ujal – na žádost P. Matyáše Roberta Petra, emauzského opata – v roce 1835 a ve funkci zůstal až do roku 1843, kdy tento úřad předal do rukou svého odchovance, absolventa gymnasia Jakuba Matyáše Růžičky. Růžička (1807–1885) se v nové roli našel a jako schopný organizátor dokázal najít dostatek prostředků na nutné opravy i modernizaci budovy, podařilo se mu též stabilizovat na celé desetiletí profesorský sbor i úspěšně realizovat přechod ze šestitřídního na osmitřídní gymnasium mezi léty 1849–1851. Ačkoli Čech, v souvislosti se zesíleným germanizačním tlakem po roce 1849 začal komunikovat veřejně pouze německy, neboť jako nejvyšší představitel školy nechtěl na sebe ani na školu poutat pozornost rakouských úřadů, zjištěnou událostmi revolučních let. Klatovy opustil v roce 1853, kdy se stal prefektem státního gymnasia v Banské Bystrici. Ovšem již v roce 1861 musel odtud coby „neuherský úředník“ odejít zpět do Čech, kde byl po krátké „aklimatizaci“ v Praze roku 1862 jmenován ředitelem gymnasia v Jindřichově Hradci.

²⁶ Ke klatovskému gymnasiu srov. zejm. Jindřich VANČURA, *Praefektové a ředitelé gymnasia klatovského v letech 1812–1912*, in: Almanach vzpomínek bývalých žáků gymnasia klatovského, Týž (ed.), Klatovy 1912, s. I–XLIV; Týž, *Dějiny někdejšího královského města Klatov*, Klatovy 1928–1929. Nejnověji k tématu srov. Štěpán ŠPÁDA a kol., *Almanach k 200. výročí založení Gymnázia Jaroslava Vrchlického v Klatovech: 1812–2012*, Klatovy 2012 a M. NOVOTNÝ – T. VEBER, *Bohomluvcí*, s. 126–136.

²⁷ Gymnasium se však nedařilo uspokojivě financovat, a to i přes to, že výuka řeholníků vycházela finančně příznivěji. Prefekt školy pobíral 500 a profesori jednotlivých tříd 400 zlatých ročně.

²⁸ Srov. opět J. VANČURA, *Praefektové*, mj. s. XXXInn. Studenti dokonce na protest proti řeholnímu profesoru Corneliu Regnerovi (1804–1887) nosili čamary jako symbol slovanství.

²⁹ K tomu srov. *Praefektové*, s. XIV.

Na tomto postu setrval osm let. Poté, v letech 1870–1874, působil jako jindřichohradecký školní inspektor. Roku 1875 odešel na odpočinek a dožil v Jindřichově Hradci. Ještě posmrtně ze své nadace podporoval chudé studenty táborského, klatovského i jindřichohradeckého gymnasia.³⁰

Při pohledu shora, tedy od prefekta k profesorskému sboru, lze říci, že přes všechny nešvary a nedostatky patřil klatovský sbor k těm spíše stabilnějším a svou roli v jeho stabilitě jistě sehrál fakt, že byl po celé sledované období tvořen téměř výhradně pražskými emauzskými benediktiny, jichž zde ve funkcích profesorů či prefektů působily v letech 1812–1850 téměř čtyři desítky. Světští učitelé začali na gymnasiu působit teprve s reformami studií z let 1848–1849 a jejich přítomnost se tak plně projevila až v padesátých a šedesátých letech v souvislosti s první vlnou liberalizace zákonů v habsburské monarchii. Posledním benediktinským prefektem klatovské školy se stal Josef Cornelius Regner, který z města odešel po dokončení přechodu k sekulární škole v roce 1870. Tento rodák z Přeštic (*1804) a dlouholetý profesor náboženství na klatovském gymnasiu všechny své kolegy prefekty přežil; v roce 1887 zemřel v pražském klášteře. Od roku 1870 bylo tedy klatovské gymnasium státní školou plně sekulární, bez jediného řeholníka ve sboru.

Každodenní provoz a výuku na všech čtyřech latinských školách nebylo možné, minimálně v prvních třech desetiletích 19. století, realizovat bez vydatné účasti učitelů z řad duchovních. Pedagogický sbor českobudějovického piaristického gymnasia, latinské školy, která byla součástí řádového školství, byl bez výjimky tvořen řeholníky z tamní řádové koleje a obměňoval se pouze prostřednictvím tradiční peregrinace piaristických učitelů mezi jednotlivými kolejemi česko-moravsko-slezské řádové provincie. Podobnou situaci můžeme sledovat v první polovině 19. století i v rámci učitelského kolegia klatovského gymnasia, které ač bylo státní, bylo personálně plně saturováno emauzskými benediktiny, kteří na ně vysílali – snad programově – především své mladší spolubratry, kteří zde často sbírali své vůbec první pedagogické zkušenosti. Těch poté využívali na řádových či řádem obsazovaných školách v Praze či Broumově.³¹ Faktem také je, že

disciplinovaní řeholníci a klerici byli často pro svou finanční nenáročnost vlastně jediným řešením.

Odlišnou situaci lze sledovat v případě dalších dvou uvedených ústavů – píseckého a jindřichohradeckého státního gymnasia. I tyto dvě školy velkou měrou využívaly služeb učitelů-duchovních – to platí v prvé řadě o píseckém gymnasiu v prvních třech decenních jeho existence, méně pak o jindřichohradeckém ústavu, kde laičtí pedagogové převažovali po celou první polovinu 19. století a výrazně dominovali především od počátku třicátých let. Tato skutečnost však nijak neumenšovala „vzájemnou učitelskou výměnu“ v rámci jednotlivých vzdělávacích ústavů, a to jak mezi píseckou a jindřichohradeckou školou včetně jejich dílčích vazeb na klatovské gymnasium, tak i ve vztahu k dalším středoškolským institucím, zejména v Čechách. Například v případě jindřichohradecké školy se ukazují její úzké kontakty především na dvě pražská gymnasia – staroměstské a malostranské. Z Jindřichova Hradce byli na obě tyto školy ve sledované době povoláni profesori Alois Müller, Václav Alois Svoboda, Karel Skalický, Adam Kopec, Jan Dubský, Alois Unschuld, Ondřej Král a Josef Köhler. A naopak z Prahy přišel Robert Matěj Petr, František Winter, Martin Hrubý, Ondřej Král, František Režný, Emanuel Hrbek, Antonín Mathes, Antonín Vánkomil Maloch, Josef Balda, Václav Zelený a Pavel Jehlička.³² Mezi lokalitami, kam byli jindřichohradečtí i písečtí profesori (včetně řeholníků) překládáni, však nechyběl ani Innsbruck, Gorica, Lvov, Bochnia či Rzeszów. Důvody jejich příchodů a odchodů byly pochopitelně odlišné, než tomu bylo v případě piaristů i dalších řeholníků či světských kněží, kdy se jednalo především o povinnost pravidelné učitelské peregrinace nebo pověření jinými úkoly v rámci daného řeholního společenství či církevní správy. V případě laických učitelů, kdy o jejich přesunech rozhodovali rovněž nadřízení, leckdy na jejich vlastní žádost, můžeme sledovat jak osobní a rodinné, tak i finanční, kariérní či zdravotní důvody. A nepochybně zde jistou roli hrála – u řady řeholníků i laických učitelů – i ona nezbytná „lásky k učení“, bez níž i dnes lze jen stěží být dobrým učitelem.³³

³⁰ *Praefektové*, s. XIX–XXIII.

³¹ Klášter emauzských benediktinů od poloviny 19. století úzce spolupracoval s opatstvím Broumov – Břevnov.

³² Blíže k tomu viz poznámku č. 23.

³³ Tento příspěvek vznikl s laskavým přispěním Grantové agentury České republiky jako dílčí výstup projektu r. č. 17-25845S *Českobudějovická diecéze ve druhé polovině 19. století*.

Existenční a studijní cesty Viléma Gablera a jejich využití v pedagogické praxi

The Making Use of the Journeys of Vilém Gabler
in Educational Practice

Karel Rýdl

Abstrakt

V rámci současného monografického zpracování životních osudů a díla Viléma Gablera, který je známý nejen jako první ředitel Městské vyšší dívčí školy v Praze, ale i jako významný frankofil, politik a výrazný činitel českého kulturně politického života, byly zjištěny také jeho četné a různě motivované zahraniční cesty a pobyty, kterými se chce autor v příspěvku přednostně zabývat. Představena bude zvláště první studijní cesta do Francie (1846), vynucený „útěk“ do Srbska (1852–1854), dále studijní cesta do Brixenu po stopách Karla Havlíčka (1862) a půlroční studijní cesta po pedagogických zařízeních v Německu, Švýcarsku a Francii (1863). Autor soustředí pozornost nejen na okolnosti vedoucí k zahraničním cestám, ale i na jejich průběh a prezentaci v dobovém tisku. V závěru příspěvku bude představeno využívání výsledků z cest v pedagogické a historiografické odborné praxi Viléma Gablera.

Abstract

The article outlines various journeys and stays abroad of Vilém Gabler which were of quite diverse nature and have come into light during the present academic research into the life and works of the person widely known as the first headmaster at the Secondary school for girls in the city of Prague. The author focuses mostly on the vocational journeys, the first being to France (1846), followed by one to Brixen in the footsteps of Karel Havlíček (1862) and by a six-month sojourn at various educational institutions in Germany, Switzerland and France (1863), as well as on Gabler's stay in Serbia (1852–1854) which was undertaken as a temporary exile of sorts. Both the causes of those journeys and their itinerary and press coverage are discussed. The article is

concluded by showing how the outcome of said journeys was utilized by Gabler in his educational and historiographic practice.

Klíčová slova

Vilém Gabler – studijní cesty – Švýcarsko – Srbsko – Francie – Tyrolsko – pedagogické zkušenosti

Keywords

Vilém Gabler – vocational journeys – Switzerland – Serbia – France – Tyrol – pedagogical experience

Úvodem

Vilém Gabler je jedna z nejzajímavějších postav kulturně politických dějin Čech druhé poloviny 19. století, ale zároveň i málo zpracovaná a připomínaná jen dílčím způsobem. Starší podrobnější přehledové informace najdeme v *Riegrově Naučném slovníku* (pravděpodobně i díky tomu, že Gabler byl „jedním z nejpilnějším přispěvatelů do našeho slovníku“, jak sdělil v hesle o Gablerovi sám F. L. Rieger) a *Ottově slovníku naučném*, které byly zveřejněny ještě za Gablerova života.¹ V dalších českých encyklopediích již najdeme, pokud vůbec, jen drobné zmínky.² Větší pozornost mu věnuje rakouský biografický slovník.³ Ojedinelé střípky charakterizující vztahy Viléma Gablera k řadě politiků, vědců a umělců najdeme v různých edicích korespondence, například Karla Havlíčka Borovského,⁴ Františka Palackého, Františka Ladislava Riegra nebo v pozůstalostech Františka Alexandra Zacha, Jaroslava Vrchlického a dalších. Drobné zmínky o Gablerově

zapojení v roce 1848 uvádí rovněž Karel Kazbunda.⁵ Dosud nevytěženou studnici drobných dobových zpráv a informací o Gablerovi poskytují dobová periodika, zejména *Národní noviny*, *Osvěta*, *Světlozor*, *Lumír*, *Hlas národa*, *Národní listy* či *Zlatá Praha*. V posledních letech byla Gablerovi věnována odborná pozornost v souvislosti s výročími bývalé vyšší dívčí školy v Praze, kde v letech 1863–1896 působil jako ředitel, a která sídlila v budově dnešní Základní školy ve Vodičkově ulici.⁶ Nicméně příspěvky zdůrazňují zejména jeho činnost pedagogickou (a to hlavně ve spojení s výchovou dívek), ostatní oblasti jeho působení tak dosud zůstávají velmi málo poznány. Patří mezi ně například Gablerovo působení jako historika francouzské revoluce a jejích důsledků v 19. století, jeho role domácího vychovatele v Praze, Vídni i Bělehradě, Gabler jako tvůrce učebnic a didaktiky francouzštiny, jako politik ve funkci zemského či říšského poslance, jako dramatik a spisovatel beletrie.

V následujícím příspěvku budeme věnovat pozornost především jeho cestovatelské vášni a jejím důsledkům v soukromém a veřejném životě.

Životní osudy Viléma Gablera

Dne 14. března 1821 se v severočeském městečku Wartenberg am Rollberg (od konce roku 1918 přejmenováno na Stráž pod Ralskem) narodil v rodině obchodníka německé národnosti Josepha Gablera a Češky Josefíny Trostmannové syn Wilhelm (Vilém).⁷ Literární nadání projevoval již na obecné škole a otec jej poté nechal zapsat na gymnázium v Mladé Boleslavi, kde se naučil trochu česky. Po jeho absolvování odešel Vilém Gabler na filosofická studia do Prahy, která ukončil doktorskou promocií dne 18. listopadu 1843.⁸ Během studií se počátkem čtyřicátých let 19. století spřátelil s tehdy sedmnáctiletým studentem filosofie Karlem Havlíčkem, který byl

¹ Heslo *Gabler, Vilém*. in: Slovník naučný, III. díl, Red. František Ladislav Rieger, Praha 1863, s. 278–279; Heslo *Dr. Vilém Gabler*. in: Ottův slovník naučný, sv. IX, 1895, s. 810.

² Např. *Masarykův slovník naučný*, díl II, Praha 1926, s. 1914–1915.

³ *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Bd. I., Wien 1957, s. 388.

⁴ Vedle Quisovy edice z roku 1903 lze z novějších edic uvést např.: Robert ADAM – František MARTÍNEK – Petr PÍŠA – Magdaléna POKORNÁ – Lucie RYCHNOVSKÁ, *Karel Havlíček. Korespondence I. (1831–1842)*, Praha 2016 nebo knihu: Magdaléna POKORNÁ, *Jedna hora vysoká jest a druhá je nízká. Karel Havlíček a jeho souputníci ve vzájemné korespondenci a literární komunikaci*, Praha 2017.

⁵ Karel KAZBUNDA, *České hnutí roku 1848*, Praha 1929.

⁶ Srov. PhDr. Vilém Gabler. *Pamětní publikace k 180. výročí narození*, Praha 2001; František MOROKES, *Nezapomenutelná vyšší dívčí škola. Ke 140. výročí 1863–2003*, Praha 2003.

⁷ Srov. Státní oblastní archiv Litoměřice, Matrika narozených Stráž pod Ralskem 1794–1827, sign. L153/7-N-1794-1827, s. 211.

⁸ Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy uchovává dost kompletní katalogy posluchačů z dob studií V. Gablera. Promoční pozvánka je uložena v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), fond Gabler Vilém, k. 27/G1-23.

plný odhodlání stát se spisovatelem a knězem, v čemž ho chtěl o něco starší Gabler podporovat.⁹ Spolu s dalším kamarádem Františkem Jirgalem podnikali různé dlouhé výlety po Čechách, obdivovali francouzskou kulturu a jazyk, který se společně, stejně jako slovanskou ruštinu, pilně učili.¹⁰ Jeho další životní osudy byly ovlivňovány často navzájem se podmiňujícími profesními orientacemi vychovatele, novináře, studenta, vědce a politika. V únoru roku 1846 odjel Gabler sám do Francie studovat jazyk, prameny k dějinám země a seznámit se s místním školstvím, čímž si plnil dávný studentský sen, ovšem bez Karla Havlíčka, který se orientoval více na slovanské země, a Františka Jirgla, jenž cestoval po Itálii a Španělsku. Po návratu z Francie v témže roce působil pak Gabler jako domácí učitel a vychovatel v rodině knížete Jana Lobkovice-Vrtby.

Počátkem března 1848 již zasedal v pražských Svatováclavských lázních, kde byl 12. března zvolen za čelného představitele tzv. Svatováclavského výboru.¹¹ V dalších měsících revolučního roku 1848 působil jako tajemník Národního výboru. Do roku 1849 se Gabler profesně prosazoval řadou článků v *Národních novinách*,¹² ale po názorových neshodách s přítelem Havlíčkem, který byl v té době jejich šéfredaktorem, ale i například s Václavem Vladivojem Tomkem spolupráci ukončil.¹³ Po změně politického režimu v Praze odjel Gabler, zřejmě na doporučení Františka Alexandra

Zacha,¹⁴ v polovině roku 1852 na pozvání královského dvora do Srbska, kde byl v Bělehradě po dva roky vychovatelem tehdy dvanáctiletého Petra Karadževiće, budoucího srbského krále a syna knížete Alexandra Karadževiće.¹⁵ Dodnes je velmi čtivý a napínavý Gablerův popis cesty po Srbsku, uveřejněný později v tehdy novém časopise *Světlozor*.¹⁶ V únoru 1863 se Gabler nečekaně objevil v Praze, kde se měl podle úvah Františka Augusta Braunera, poručníka Zdeňky Havlíčkové, stát jejím domácím učitelem.¹⁷ K tomu ale nedošlo, protože Gabler přijal nabídku tehdejšího starosty Františka Pštrosse, ovlivněného důraznou přímluvou Františka Palackého, který nečekal na výsledky vypsaného výběrového řízení a Gablera angažoval na místo ředitele nově založené městské vyšší dívčí školy.¹⁸ Tuto funkci vzal Gabler ovšem s podmínkou uskutečnění tříměsíční studijní cesty po podobných institucích v zahraničí (Švýcarsko, Německo).¹⁹ Po schválení jeho návrhu organizačního statutu školy byla pod Gablerovým vedením zahájena výuka v první třídě až po půlročních

¹⁴ František Alexandr Zach (1807–1892) byl velmi vlivným mužem u srbského panovnického dvora, kterému zajistil z Čech rodinného lékaře i vychovatelky dětí. Doporučil zřejmě i V. Gablera jako přesvědčeného „slavjanofila“ za vychovatele budoucího panovníka Petra. Velké množství učitelů z řad českých přátel a známých zajistil také pro bělehradskou vojenskou akademii, kterou vedl. Byl to např. J. B. Lambl pro výuku chemie a fyziky. Blíže viz: Jiří FRAJDL, *Protigermanizační zápas společně se Srbskem a Černou Horou* [online], [citováno dne: 1. 10. 2018]. Dostupné z: http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/prof_phdr_jiri_frajdl_csc_protigermanizacni_zapas_spolecne_se_srbskem_a_cernou_horou.html.

¹⁵ Fakticky se u Gablera jednalo o útěk z Čech, kde mu hrozilo jako důvěrnému příteli Karla Havlíčka pronásledování ze strany policie. I když vlastně v průběhu tzv. Bachova absolutismu doplácel na přátelství s Havlíčkem, pobyty v zahraničí (Bělehrad a Vídeň) mu umožnily získat neocenitelné zkušenosti a upevnily jeho národně a demokraticky liberální postoje. Pro pochopení celé situace je nutné si uvědomit, že Srbsko bylo autonomní součástí tehdejší osmanské říše, do roku 1853 pod záštitou Ruska a poté Francie. Z hlediska Rakouska tudíž patřilo mezi nepřátelské země.

¹⁶ Vilém GABLER, *Cesta po Srbsku*, *Světlozor* 1, 1868, s. 3n.

¹⁷ Jak uvádí M. LENDEROVÁ, *Dcera národa? Tři života Zdeňky Havlíčkové*, s. 124.

¹⁸ Velmi podrobně popisuje okolnosti svého angažmá na místo ředitele školy Vilém Gabler in: *Pamětní spis na oslavu pětadvacetiletého trvání městské vyšší dívčí školy*, Praha 1888, s. 34–36. Gabler se sice zmiňuje ve vzpomínkách psaných ve třetí osobě o vypsaném konkurzu, ale rozhodující přímluvu Františka Palackého u purkmistra Pštrosse vůbec z pochopitelných důvodů neuvádí.

¹⁹ Vlastní popis cesty a zážitky popsal V. Gabler in: *Pamětní spis na oslavu pětadvacetiletého trvání městské vyšší dívčí školy*, s. 75–94.

⁹ Citováno dle: Milena LENDEROVÁ, *Dcera národa? Tři života Zdeňky Havlíčkové*, Praha – Litomyšl 2013, s. 44.

¹⁰ Srov. časopis *Varta* (Stráž pod Ralskem), září 2003; Vilém Gabler o mladém Havlíčkovi později napsal: „Klaním se v duchu s citem neličeného obdivu před tímto mladíkem, který již v 17. roce svém byl nositelem a rozšiřovatelem tak vznešených myšlenek /.../ a přišel roku 1838 do Prahy s určitým plánem /.../ pracovat pro český národ, pozdvihnouti tento národ z hlubokého ponížení, povzbuditi v lidu českém hluboko skleslé vědomí národní, dobytí národu tomuto slušného a důstojného postavení ve společnosti vzdělaných národů evropských...“ Citováno dle: Antonín SRB, *Karel Havlíček Borovský, neohrožený bojovník za práva národu českého*, Praha 1906, s. 13–14.

¹¹ Podrobně události z 11. až 14. března 1848 vylíčil právě Vilém Gabler jako pamětník při setkání v Plzni u příležitosti 40. výročí. Stručný obsah Gablerových vzpomínek přinesly *Plzeňské listy* 32, 15. 3. 1888, s. 1.

¹² Např. zde uveřejnil velmi kritický článek o strážském faráři Franzi Jakowitzovi, který kázal proti revolučním idejím a rozeštvával místní Němce a Čechy.

¹³ Srov. Magdaléna POKORNÁ, „Podivně se však časy změnily.“ *Roztržka mezi Vilémem Gablerem a Václavem Vladivojem Tomkem v roce 1851*, in: AUC – *Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 1, 2016, s. 111–119.

přípravách dne 1. října 1863. Ve funkci ředitele školy, pro kterou zvítězil v „konkurzu“, do něhož se vůbec nepřihlásil, zůstal až do konce školního roku 1896/1897, kdy na vlastní žádost odešel do výslužby.

V roce 1877 byl zvolen poslancem Českého zemského sněmu, kde pracoval do roku 1881, a v letech 1880 až 1885 působil jako poslanec Říšské rady ve Vídni, a to za kurii venkovských obcí, východočeského obvodu Chrudim, Nasavrky, Hlinsko a Pardubice.

Počátkem roku 1896 podal Vilém Gabler městské radě žádost o odchod do důchodu. Žádost byla projednána dne 1. dubna 1896 na jednání rady na Staroměstské radnici a schválené výslužné činilo 260 zl. ročně.²⁰

Necelý rok na to, v sobotu dne 27. února 1897 krátce po půlnoci, zemřel ve svém bytě na Královských Vinohradech na selhání srdce ve věku nedožitých 76 let.²¹ Pohřeb se pak konal v úterý 2. března.²²

Gablerovy výlety s Karlem Havlíčkem

Dosavadní velmi sporá literatura o Vilému Gablerovi, mající podobu opakujících se známých, ale jen útržkovitých informací o jeho životě, zatím opomíjela jeho společné výlety se spolužákem z filosofických studií Karlem Havlíčkem. Pokud nebudu věnovat pozornost jejich krátkodobým (maximálně několikadenním) výletům po Čechách (na Říp nebo podél řeky Sázavy z jara 1840), lze z Gablerových vzpomínek zrekonstruovat jejich nejdlejší (desetidenní) studentský výlet do saského Švýcarska a Drážďan, uskutečněný o letních prázdninách pravděpodobně roku 1840.²³ Podle Havlíčkova zvyku a z důvodů jeho značné šetrnosti se oba mladíci vydali na cestu v „tuláckých“ šatech z Gablerova rodiště Wartenbergu, kam dora-

zil Havlíček z Německého Brodu pěšky a podle Gablerových vzpomínek neudělal svým zevnějškem dobrý dojem na jeho rodiče.

Gabler popisuje rámcově pouze směr putování mimo „vozové cesty“ krajem, kde se jim líbilo nebo bylo něco zajímavého. Tak minuli Mimoň i Českou Lípou a po několika hodinách dosáhli u Žandova pravého břehu Labe. Doslova prolezli tajemné skalní útvary s řekou Kamenicí v okolí Hřenska a podél pravého břehu Labe došli třetího dne do Drážďan. O zdejším několikadenním pobytu Gabler zanechal jen sporé svědectví o obtížích s ubytováním ve městě, zřejmě vzhledem k jejich ošuntělému zevnějšku. Nedůvěra místních kupců k oběma „tulákům“, jejichž vyjádření, že jsou studujícími pražské filosofie, vzbuzovala více smíchu než porozumění, se ukázala být tak hluboká, že museli všude platit za potraviny a velmi skromný nocleh předem, což tehdy nebylo vůbec obvyklé. Krásnou ukázkou nepovedené komunikace s místními lidmi je Gablerovo líčení výletu z Drážďan do městečka Tharandt, kde hodlali navštívit místní zámek. „*Silnice pustá, nebylo nikoho, kdo by nám sdělil, kdy Tharandtu dosáhneme. Konečně přichází nám vstříc starší pán, černě oblečený a s knihou pod paží. Havlíček smeknul klobouk a uctivě povídá: »Prosím, jak je daleko do Tharandtu?« Starý pán, místo odpovědi, změřil si nás přísným pohledem od hlavy až k patě, a pak nás okřikl hněvivým hlasem: »Vy pobudové, nedělejte si blázna z poctivého člověka a klidte se odtud. Vás v Tharandtu nepotřebujou.*“²⁴ Zpáteční cestu z Drážďan vykonali po levém břehu Labe přes „Perno a Královský Kámen“ (tedy Pirnu a Königsstuhl) a „Bělskou dolinu“ (tedy Rosenthal – Bielathal) s prohlídkou zajímavých skalních útvarů, „*kde lezli nějakou roklí plnou vysokých skal až dolů k Labi a měli jsme na té cestě skutečně více štěstí než rozumu, jelikož jsme se do Čech vrátili se všemi údy.*“²⁵ Bylo v těch mladých duších v té době něco máchovsky romantického. Dnes bychom jejich počínání vnímali jako vysoce adrenalinovou aktivitu, ovšem šlo by jen s velikými obtížemi, pokud vůbec, toto putování opakovat, protože by nám „překázela“ nejen spousta turistických orientačních značek, ale i zástavba, která zničila původní divokost lesů a řídkou obydlenost severočeského Polabí.

Životopisec Karla Havlíčka Karel Tůma ovšem uvádí i další cestu, které se Gabler zúčastnil jako Havlíčkův průvodce. Poslední červencový

²⁴ Karel Havlíček. *Některé vzpomínky dra. Viléma Gablera*, s. 963.

²⁵ *Tamtéž.*

²⁰ *Národní listy* 90, 31. 3. 1896, s. 3. Schválení žádosti bylo zveřejněno o týden později. Viz *Národní listy* 98, 9. 4. 1896, s. 3.

²¹ V odpoledním vydání *Národní politiky* se objevila zpráva o Gablerově úmrtí v rozsáhlejší nekrologu. Srov. *Národní politika* 58, 27. 2. 1897, s. 1–2; Hold památce Viléma Gablera vzdal také výbor Ženského výrobního spolku českého v Praze, jak uvádí *Ženské listy*, duben 1897, s. 73. Nekrolog s několika nepřesnostmi, kde byla zdůrazněna hlavně Gablerova spolupráce s Karlem Havlíčkem, uveřejnil také časopis *Budivoj* 18, 1897, s. 2; Téměř identický nekrolog uveřejnil také brněnský list *Hlas (časopis církevní. List pro lid.)* 49, 1897, s. 3.

²² Archiv hlavního města Prahy, Kniha zemřelých Královské Vinohrady 1897, č. záznamu 97, s. 189.

²³ Karel Havlíček. *Některé vzpomínky dra. Viléma Gablera*, Osvěta 11, 1896, s. 964–965.

den roku 1842 putovali společně s polskými studentskými kamarády přes Plaňany, Kolín, Chrudim, Litomyšl, Olomouc, Opavu až do Krakova, kde se rozdělili. Poláci šli domů, Gabler odcestoval zpět přes Moravu do Čech a Havlíček pokračoval oklikou přes Tatry a Slovensko do rodné Borové, kde se s Gablerem sešli 7. října 1842.²⁶

Gablerova první cesta do Francie v roce 1846

K této první velké zahraniční cestě Viléma Gablera nemáme dostatek archivních dokumentů a ani jeho osobních vzpomínek, které by umožnily tento půlroční pobyt nějak přesněji charakterizovat.²⁷ Zachoval se ale dopis, v němž neznámý pisatel informuje Gablera o vlastních zkušenostech s několikadenním cestováním do Paříže přes Drážďany, Lipsko a Kolín nad Rýnem, nebo s delší variantou přes Brusel, a to s řadou praktických informací o ubytování a možnostech stravování.²⁸ Z dochované Gablerovy pozůstalosti rukopisné povahy, ze *Zápisníku z cesty do Francie*, lze vyčíst pro konkrétní dny jeho pohyb po Paříži, výdaje za nákup knih, časopisů, vstupné do muzeí a za stravu.²⁹ Z tohoto zdroje se dozvídáme, že Gabler nekopíroval cestu doporučenou dopisem nám neznámým člověkem, ale odjel dne 28. ledna 1846 z Vartemberku, materiálně dobře vybaven rodiči přes Žitavu, Lipsko (kde pobyl jeden den), dále přes Magdeburg (30. ledna) do Hannoveru (1. února) a do Waterloo (2. února). V Kolíně nad Rýnem pobyl několik dnů, navštívil divadlo a muzea a až 10. února dojel do Paříže. Co přesně dělal a navštívil v Paříži je ovšem vzhledem k nedostatku podkladů téměř nemožné zjistit. Lze jen na základě dochovaných rukopisných výpisů a většího množství výstřížků místních novin a časopisů odhadnout, že se velmi pilně věnoval studiu pramenů k francouzským dějinám od konce 18. století až do jeho současnosti. Najdeme zde množství výpisů ze starší i soudobé francouzské historiografie, ale i ke vztahům německo-francouzským a francouzsko-rakouským. Tyto poznámky a výpisky využil Gabler

později nejen při formulování textů vlastních knih, článků a přednášek, ale i politických projevů v říšském sněmu v osmdesátých letech 19. století. Vlastní první literární plody z pobytu v Paříži otiskl v časopise *Česká včela* pod názvem „H. Borowský“, který zde také uvedl vysvětlivku, dokumentující i cíle Gablerova pobytu v Paříži: „*Spisovatel tohoto článku /jednalo se o text Masopust w Paříži – pozn. autora/, přítel můj, právě nyní mešká w Paříži, za příčinou důkladnějšího seznání jazyka, literatury a národnosti francouzské, aby pak dle možností nový tento živel uwevl do literatury naší, bohužel německwím pouhým přesyceně. Budoucně bohdá wíce podobných článků o žiwotě a literatuře francouzů z jeho péra čtenářstwu podáme. Chystá nám rovněž mluwnici jazyka francouzského, Francouzsko-český slowník, w kteréžto práci již před odjezdem dost daleko byl pokročil.*“³⁰ Gabler zveřejnil po návratu z Paříže v *České včele* ještě tři další články o své cestě z Paříže domů, o básníkovi Lamartinovi a o dvou národních francouzských svátcích.³¹ Pro nás je s ohledem na téma příspěvku nejzajímavější článek o Gablerově návratu z Paříže do Prahy, který v první části popisuje Fourierovu představu o ideální organizaci francouzské společnosti bez zla a nedostatku, v dalších částech textu již věnuje pozornost historicko-vlastivědnému výkladu jeho cesty po železnici z Paříže přes Lille do Gentu, včetně sugestivních geografických popisů krajiny, což považoval pro české čtenáře za zvláště zajímavé. Cestu Belgií (přes Ostende, Brusel a Antverpy) využil ke srovnání životních podmínek „Flémčanů“ a Čechů, přičemž dochází k závěru, že i když jsou oba národy „*svírány Němci sedícími pevně za krkem*“, přesto mají Češi podle Gablera asi lepší podmínky pro rozvoj díky hlubším kulturním tradicím.³² O zbytku cesty z Belgie přes Německo do Prahy, již Gabler úmyslně nic nepsal, zřejmě ji považoval pro Čechy za málo atraktivní, možná z důvodů lepší dosažitelnosti z Čech, a také vzhledem k vlastním názorům na vztah Němců a Čechů asi nechtěl dělat Němcům „reklamu“, byť sám pocházel z poloněmecké rodiny tehdy německého Vartemberku.

Gabler navštívil Paříž koncem čtyřicátých let 19. století minimálně ještě jednou, a to koncem roku 1849. Dokládá to Riegrova korespondence Palac-

²⁶ Karel TŮMA, *Karel Havlíček Borovský: Nejslavnější publicista českého národa*, díl I., Kutná Hora 1883, s. 44–54.

²⁷ Zlomkovité torzo deníkového a spíše účetního charakteru je zachováno v LA PNP, f. Gabler Vilém, k. 27/G1-32.

²⁸ Tamtéž, inv. č. 1.

²⁹ LA PNP, f. Gabler Vilém, k. 27/G/30. Memento 1846, inv. č. 2.

³⁰ *Česká včela* 22, 17. 3. 1846, s. 87–88. Karel Havlíček pracoval v tomto časopise jako redaktor. Z důvodů autentičnosti nevyužíváme možnosti transliterace textu do současné podoby.

³¹ Viz příložená bibliografie z let 1846 a 1847.

³² *Z Paříže domů*, *Česká včela* 70, 1. 9. 1846, s. 280.

kému a Havlíčkovi. V prvním dopise z 30. listopadu 1849 Rieger píše, že „*Gabler přijel 24. ráno*“ a ve druhém píše, „*jak dlouho se Gabler zdrží, nevím*“.³³ Velice pravděpodobně Gabler využil cestu, podobně jako Rieger a další, ke studiu pramenů a literatury k francouzským dějinám a k navazování politických a kulturních kontaktů.

Přiložená výběrová bibliografie Gablerových prací dokumentuje tematický zájem Gablerův o vybrané problémy z francouzských dějin. Lze bezesporu konstatovat, že kdyby minimálně v letech 1846 a 1849 Gabler Paříž nenavštívil, byla by česká historiografie ve znalostech francouzských, tehdy soudobých, dějin velmi ochuzena.

Vynucený odchod z monarchie nebo regulérní vystěhování za prací? Gablerův pobyt v Srbsku v letech 1852–1854

Gabler odjel přes Mnichov a Salzburk do Bělehradu, kam dorazil 13. srpna 1852, aby se představil v carské rodině jako vychovatel. Ta byla ale ve stejné době mimo město, takže Gabler přijal nabídku přítele Zacha a připojil se s nadšením k jeho putování se studenty vojenské akademie po Srbsku.³⁴ Čekání na zahájení výpravy si krátil procházkami po Bělehradu a nákupem nezbytných cestovních věcí. Gabler popsal dojmy z liduprázdné poloviny města, odkud se v létě 1852 museli vystěhovat všichni Turci, včetně vojenských posádek. Vylíčil smutnou atmosféru po odchodu tureckých řemeslníků a obchodníků, kteří udržovali životaschopnost a jistou míru prosperity bělehradského „průmyslu“, popsal architekturu domů, zahrad a jejich vybavení, seznamoval čtenáře s řadou tureckých specifik, jež ovlivňovaly běžný život zejména na srbském venkově.

Dne 31. srpna 1852 ráno výprava vyrazila na pochod do oblasti západně od Bělehradu. Gabler jel (nabídku na jízdu na koni pro nezkušenost odmítl) v pronajatém žebříňáku, vystlaném slámou a krytém rohoží proti dešti a slunci, který se stal po dobu putování jeho obydlím a zázemím.

Gabler nám postupně přibližuje geografický popis krajiny okolo řek Sávy a Driny, podrobně líčí vybavení venkovských stavení a prostý život srbského vesnického obyvatelstva, jeho stravu, zvyky, ustálenou místní komunikaci mezi lidmi, odívání, nástroje a časové rozložení běžných prací. Zajímavá jsou Gablerova porovnávání situace podle vlastních zkušeností, například venkovských zájezdních hospod (mehanů) s našimi, které tvoří kulturní centrum večerního setkávání obyvatelstva, zatímco srbské mehany nabízí jen jednoduché občerstvení pro cestující, výjimečně ubytování a nic více. Postupně Gabler podává téměř etnografický popis zajímavostí městeček Palež, Valjevo a Loznica a také zvyklostí srbského selského lidu, které členové výpravy poznávali při nocování ve velkých statcích. I po vyhnání Turků ze země přežívala ve starších lidech minulá až otrokářská povinná úcta k nenáviděným arogantním Turkům, čemuž se liberální Gabler i Zach dost divili. Gabler vypráví rovněž o svém doktorském působení mezi obyvateli navštívených míst, když se po kraji rozeslo, že s výpravou putuje také doktor z Rakous. Že šlo o doktora filosofie, jim vůbec nevadilo. Gabler tak musel využívat svých chabých znalostí, získaných během vlastního studia od pražských studentů medicíny. Vřelost a podporu místních lidí přičítal jejich mylné představě, že výprava táhne proti zbytkům tureckých posádek v pevnostech (například Sokol, kterou měl Zach v plánu navštívit). Velmi barvitě a dlouze pak vylíčil diplomatická jednání s velitelem této pevnosti a posléze i návštěvu tohoto hradu, dosud v tureckých rukách. Po strastiplném vyjednávání o úplatcích za propuštění z pevnosti se výprava zúčastnila velké poutě v klášteře Čekešina, kde Gabler obdivoval hudební umění místních cikánů. Podrobným popisem poutě a krátkým exkurzem do srbského školství končí deset pokračování vzpomínek na Gablerovo putování po Srbsku, které je dodnes cenným zdrojem etnografických znalostí o životě Srbů v polovině 19. století.³⁵

Poznávací smysl tohoto měsíčního putování s cílem ukázat i na možnosti přežívání v neznámém terénu, vedl Zacha k rozhodnutí podnikat podobné cesty po Srbsku se studenty Dělostřelecké vojenské školy každoročně a zvyšovat tak nejen informovanost o minulých bitvách a odolnost účastníků, ale i jejich nadšení pro všeslovanskou ideu, kterou Zach a Gabler

³³ *Příspěvky k listáři Dra Františka Ladislava Riegra. Díl I. z let 1836–1871*, Jan HEIDLER (ed.), Praha 1924, s. 69 a 74.

³⁴ Výpravy do severozápadní části srbského knížectví se zúčastnilo třicet studentů vojenské akademie doprovázených několika důstojníky, sloužícím personálem, kuchaři a kočimi. Srov. Vilém GABLER, *Cesta po Srbsku*, Světozor 1, 1868, s. 4.

³⁵ Gablerovy vzpomínky na cestování po Srbsku uveřejňoval časopis *Světozor* od 1. ledna do 10. dubna 1868.

tolik podporovali.³⁶ Gabler si po takovémto měsíčním zážitku jistě velmi vážil luxusního prostředí srbského královského dvora, kde působil jako velmi vážený domácí učitel budoucího cara.

Gabler jako pedagogický průvodce chlapců při cestě do Brixenu v roce 1862

Toto prázdninové putování naplánoval a posléze uskutečnil Vilém Gabler jako domácí učitel a vychovatel hochů v rodině vídeňského továrníka a výrobce oplatek a sušenek, rytíře z Mannerů.³⁷ Jako i v předchozích letech, cestoval s chlapci do tyrolských Alp, ovšem tyto cesty nikde nepopsal, zatímco zřejmě z úcty k nedávno zemřelému příteli Karlu Havlíčkovi, cestu z roku 1862, kdy chtěl ukázat chlapcům v Tyrolsku i Brixen, vylíčil geograficky přesně a lze ji podle popisu i dnes uskutečnit, protože názvy obcí, údolí a hor se v podstatě nezměnily – na rozdíl od kvality dopravní infrastruktury.³⁸

Gabler odejel s chlapci z Vídně dne 31. července vlakem do Salzburgu, kde doplnili výstroj a druhého dne se vydali pěšky směrem na Sv. Jana Tyrolského (St. Johann in Tirol), kam došli po únavné, více jak deseti-hodinové, cestě. Po dalších dvou hodinách ostrého pochodu po vozové cestě dosáhli obec Kitzbühl, kde přespali. Zde opustili „Havlíčkovu“ trasu, která vedla dále na Innsbruck, zatímco Gabler se pustil s chlapci na jih do alpské oblasti zvané Pinzgau. Gabler praktikoval metodu brzkého ranního pochodu v délce dvou až tří hodin ještě před snídaní, kterou si dopřáli na poloviční cestě mezi Kitzbühlem a Mitterswillem v obci Waidring. Gabler popisuje skromnost místní stravy (kousek skopového masa, skopovou polévku, občas špatný mazlavý chléb, kousek másla, špatná náhražka kávy, trochu nedokvašeného vína či kozího mléka a sýra) a radost horalů nad návštěvou, které by za peníze snesli vše, co se dalo v hospodářství k jídlu

nalézt. V Pinzgau pak poutníci zůstali dva dny, které naplnili vycházkami do okolních údolí a na hřebenové vyhlídky. Dne 6. srpna pak dosáhli obce Mitterswill, odkud se po nočním zotavení vypravili jihozápadním směrem podél řeky Salice (Salzach) až k hřebeni tzv. Taurských Alp (Hohe Tauern). V nich Gabler zvolil přechod přes hřeben tzv. Krimlských Taur (Krimmler Tauern), což byla sice na převýšení náročná cesta, ale nejkratší na druhou stranu přes tzv. Taurskou branku (Tauernthörl) do Ahrentálského údolí (Ahrenthal) s horní částí zvanou Prettau. Přechod jim trval dva dny s velmi nepohodlným přespáním v malém seníku v obci Krimml. Tuto náročnou pasáž cesty Gabler popsal velmi podrobně, protože „*nic tak krásného dosud v Alpách neviděl*“. V první vesničce, zvané Kasern, způsobili pozdvižení, protože tudy moc lidí nechodilo, natož skupina s tak „*hladovými hochy, nadšenými z toho, že horské výstupy mají za sebou*“. Museli se ale spokojit s pár palačinkami (Pfannkuchen) a trochou černé kávy s kousky ztvrdlých věnečků. Dne 9. srpna pak již jen sestupovali krásným osmikilometrovým údolím, ve kterém se setkali se zajímavým přírodním jevem, projevujícím se občasnými náhlými záplavami, způsobeným protřazením naplněných jam (malých přehrad) v korytě potoků ledovcovou vodou (tzv. Gletscherstuben). Putovali až do městečka Bruneck, kde Gabler najal povoz, jenž je za tři hodiny dovezl až do cíle celé výpravy, do Brixenu, vzdáleného od Brunecku asi 15 kilometrů. V Brixenu byl Gabler poprvé a velmi se zajímal o vše, co zde lidé věděli o „*Čechovi Havlíčkovi, který zde bydlel v hospodě U Slona*“. Tak se postupně dozvěděl, že Havlíček „*chodil na pivo nebo víno i do druhého hostince U Slunce, spíše lidi poslouchal, do hovorů se zapojoval málo, lidé se ho báli, protože o něm šla zvěst, že je nebezpečným kacířem. Pokud ho někdo chtěl řečmi obrátit na pravou víru, Havlíček jen »skroušeně poslouchal« a když si dotyčný myslel, že má vyhráno, začal mu Havlíček klást otázky, kterými ho úplně popletl, že si své vlastní názory sami místní lidé vyvraceli. Ale hospodský vyprávěl, že Havlíček uměl být také veselým a vtipným člověkem, že občas nebylo smíchu konce*“.³⁹ Gabler si prý také nakreslil domek a jeho skromné vybavení, které Havlíček jako vyučený tesař sám vyrobil, ale tyto kresby jsem v Gablerově pozůstalosti nenašel. Nicméně se jednalo o jeho poslední prázdninovou cestu s vlastními chovanci – syny rytíře z Manneru, protože v polovině ledna 1863 se objevil v doprovodu svého přítele, generála Zacha, v Praze

³⁶ Suzana RAJČOVÁ, *Srbská historiografie o Františku Alexandru Zachovi*, in: František Alexander Zach 1807–2007. Sborník příspěvků ze symposia k 200. výročí narození Františka Alexandra Zacha v Brně 24. dubna 2007, Brno 2007, s. 45.

³⁷ Zatím se podařilo identifikovat ze svěřených hochů pouze Wolfganga Antona, říšského rytíře z Mannerů, který se narodil 23. května 1850 a v době prázdninové cesty Alpami do Brixenu mu bylo 12 let. Srov. *Genealogisches Taschenbuch der adeligen Häuser Österreichs*, Teil III., Wien 1905, s. 342–348.

³⁸ Vilém GABLER, *Do Brixenu*, Světozor 7, 1867, s. 65–66.

³⁹ *Do Brixenu*, s. 66.

a „nečekaně“ získal místo ředitele nově založené městské vyšší dívčí školy v Praze, díky kterému si vynutil i studijní cestu po podobných pedagogických ústavech ve Švýcarsku a Německu.

Studijní cesta Viléma Gablera po dívčích školách ve Švýcarsku a Německu na jaře 1863

Jednalo se o studijní cestu s cílem získat přehled a zkušenosti s pedagogickou a organizační podobou dívčích škol v zahraničí, zejména ve Švýcarsku, které tehdy patřilo v Evropě v této oblasti ke špičce. Vzhledem k nedostatku času, který měl Gabler s přípravou této své asi nejdůležitější zahraniční cesty (musel zařídít nejen plno věcí v Praze, ale i ve Vídni – rozvázat značně lukrativní pracovní místo rodinného vychovatele dětí továrníka Mannerera, vystěhovat se z Vídně a získat cestovní povolení pro studijní pobyt ve Švýcarsku), nabízí se otázka, co již věděl o švýcarském dívčím školství, kdo mu pomáhal další informace získat a s kým konzultoval seznam škol.⁴⁰ Z jeho líčení celé situace totiž víme, že když se 20. ledna večer dozvěděl od purkmistra Františka Pštrosse, že místo ředitele získal, odjel příštího dne do Vídně a zde pobyl až do konce února.⁴¹ Studijní cestu nastoupil v posledním únorovém dnu, protože dne 1. března byl již v Curychu. Mezitím mu pražský purkmistr vystavil doporučující dopisy pro městské rady a vedení škol, které plánoval navštívit. S výběrem škol mu tedy musela pomáhat i pražská městská rada, ve které mohli mít podrobnější informace snad jen pedagogicky zkušený František Řezáč a Josef Wenzig, oba v letech 1861–1862 uvažovaní kandidáti na místo ředitele chystané městské vyšší dívčí školy v Praze. Ke Gablerově cti je nutné podotknout, že cestu podnikl z důvodů nezávislosti a objektivitu na vlastní náklady, aby se necítil svazován představami pražských radních.⁴²

Gabler hospitoval nejdéle na dívčí škole v Curychu (Sekundär-Mädchenschule), více jak čtrnáct dní v první polovině března, a v dívčí škole v Lau-

sanne (École superieure de jeunes demoiselles), více jak tři týdny ve druhé polovině dubna a na počátku května 1863. Mezitím krátce pobyl na doporučených školách v Bernu, Ženevě, Neuchatêlu, La Chaux de Fonds a Basileji, odkud se na pozvání ještě vrátil zpět do Curychu zhlédnout závěrečné ceremonie k ukončení školního roku. Na zpáteční cestě do Prahy v polovině května konzultoval nabyté poznatky a dojmy ze studijní cesty s bývalým ředitelem lausannské dívčí školy, který tehdy vedl dívčí školu v německém Mannheimu.

Podrobný popis cesty s pedagogickými výhodami a nevýhodami zejména škol v Curychu a v Lausanne uvedl Gabler v textu, který připravil pro sborník k pětadvacetiletému trvání školy, tedy fakticky po čtvrt století od uskutečnění cesty a jeho hodnocení pozitiv a negativ je již ovlivněno dlouhodobou praxí tehdejších novinek zejména z lausannské školy v organizaci školy pražské.⁴³ Nicméně nám zanechal velmi cenná svědectví o pedagogické a organizační praxi v obou školách, které se od sebe zásadně lišily nejen v atmosféře vztahů mezi učiteli a žákyněmi, ale i v důrazu na obsahové stránky výuky. Zatímco v curyšské škole, organizované podle německého vzoru, byli zaměstnání především muži (jedinou ženou ve sboru byla učitelka francouzštiny), v lausannské škole, organizované podle francouzských tradic, bylo mužů jen poskrovnu a tato škola ohromila Gablera systémem třídních učitelek (la maitresse d'études), které měly na starosti zejména výchovnou stránku pedagogických procesů a dohlížely na pořádek ve třídách a připravenost žákyň na vyučování. V Curychu byl kladem důraz více na věcné vzdělávání, zatímco v Lausanne byla preferována více stránka výchovná. „Kdežto v Curychu žactvo a učitelstvo stálo proti sobě jako dva nepřátelské tábory, /.../ v Lausanne škola dívčí podobala se velké rodině, ve které děti všechny s důvěrou a láskou pohlížejí na své rodiče, bez odporu se podrobují jejich rozkazům a s patrnou radostí konají své povinnosti.“⁴⁴ Do Prahy Gabler odjížděl s důležitou radou ředitele lausannské školy: „Volte si způsobilé a dobré třídní učitelky!“⁴⁵

Po svém návratu do Prahy v druhé polovině května 1863 poskytl Gabler své poznatky členům městské rady a purkmistrovi Pštrossovi s tím, že pro pražskou školu zvolil lausannský typ s třídními učitelkami a učiteli

⁴⁰ V dobovém českém pedagogickém tisku se od roku 1832, kdy byla založena dívčí škola v Curychu, neobjevila žádná podstatnější zpráva o pedagogické organizaci dívčího školství ve Švýcarsku, Francii nebo Německu.

⁴¹ Vilém GABLER, *Dějiny ústavu*, in: Pamětní spis na oslavu pětadvacetiletého trvání městské vyšší dívčí školy, Praha 1888, s. 36.

⁴² Gabler měl ovšem z čeho prostředky na cestu čerpat, protože městská rada mu přiznala plat ředitele dívčí školy od 1. března 1863. *Tamtéž*, s. 37.

⁴³ *Dějiny ústavu*, s. 33–52.

⁴⁴ *Tamtéž*, s. 41.

⁴⁵ *Tamtéž*, s. 44.

hlavních odborných předmětů. Dalším výsledkem jeho cesty pak bylo vypracování organizačního plánu nového ústavu, který byl hotov v srpnu. Nová škola byla zpočátku třítrídni a obsahem se blížící reálným školám, k této podobě se Gabler inspiroval v dívčí škole v Lausanne.⁴⁶ Vedlejším, ale pro něho asi důležitým produktem studijní cesty bylo sesbírání řady zajímavých archeologických artefaktů z rašeliniště od švýcarského Pfiffikonského jezera, které daroval pražskému muzeu.⁴⁷ Od konce srpna Gabler začal vybírat podle vlastních odborných a lidských kritérií vhodné třídní učitelky a organizovat zápis žákyň do prvního ročníku tak, aby vše bylo, byť v náhradních prostorách v Jungmannově ulici, připraveno k zahájení výuky v říjnu 1863, ovšem již s podporou nového primátora Josefa Bělského, protože František Pšross zemřel náhle 12. června 1863. O tom, že se Gablerovi ve funkci ředitele pražské městské vyšší dívčí školy dařilo, svědčí i hodnocení organizace školního života z úst francouzského školního inspektora Justa, vyslaného v roce 1874 vládou na hospitaci škol v Německu, během které navštívil i Prahu. Po návratu napsal Gablerovi z Paříže: „*Žde jsem našel velmi šťastnou kombinaci obou systémů francouzského a německého, pokud se týče škol dívčích. /.../ Vy jste výhody obou systémů spojil v jeden celek, který skutečně považuji za pravý vzor dobré organizace vyšší školy dívčí, rozdělivše výchovaci činnost školy, jižto svěřujete ženským rukoum, od činnosti vyučovací, kterou u vás vykonávají učitelové mužští.*“⁴⁸ Gabler rozvíjel vyšší dívčí školu kvantitativně tak, že v roce 1889 otevřel pětiletou přípravku, čímž škola dosáhla jedenácti postupných tříd, zatímco v Evropě byly podobné školy pouze osmi nebo devítileté.⁴⁹ Jinými slovy zopakoval výše uvedené inspirace ze švýcarského školství o devět let později také učitel přírodopisu Karel Starý ve výroční zprávě vyšší dívčí školy, a to ve svém nekrologu o Vilému Gablerovi.⁵⁰

Závěrem. Odkaz Viléma Gablera dnešku

Vybrané zahraniční cesty Viléma Gablera se navzájem velmi liší v cílech, obsahu i důsledcích pro jeho další životní a pracovní osudy. Spojovala je vlastně jen Gablerova osobnost. Smyslem studentských cest po Čechách, do Drážďan a Krakova bylo vzhledem k jen rámcově plánovanému průběhu finančně nenáročných cest studentské dobrodružství v poznávání „cizích krajů“ a jeho obyvatelstva a také jistá míra odreagování se od studia. Gabler se o nich také zmiňuje jen ve svých vzpomínkách zveřejněných v závěru vlastního života.

Gablerův výjezd do Paříže v roce 1846 měl již zcela zásadní profesní cíle a jim přizpůsobený obsah. Šlo o navázání kontaktů s liberálně orientovanými politiky a získání pramenného materiálu k jeho celoživotní lásce, totiž moderním francouzským dějinám. Je ale také možné (i když to nelze doložit), že šlo zpočátku pouze o odborné krytí politických cílů cesty. Zmíněný výjezd a delší pobyt v Bělehradu měl zcela jiný smysl, totiž existenční (zmizet bachovské policii z dohledu v Čechách) a pracovní (výchova budoucího srbského panovníka). Jeho cesta po Srbsku spolu se studenty vojenské akademie, vedené přítelem Zachem, byla dosti nepohodlným Gablerovým vstupem do srbského prostředí, o kterém již publikoval v Čechách popularizační několikadílňý článek. Třetí zmíněná cesta představuje Gablera jako svědomitého, vlastenecky smýšlejícího pedagoga (dnes bychom řekli reprezentanta zážitkové pedagogiky), kde jistě nepohodlí bylo vykoupeno dosažením oficiálního cíle – vytvořit u svých svěřenců pozitivní vztah k osobě Karla Havlíčka. Osobně si ale myslím, že putování do Brixenu mělo smysl hlavně pro Gablera samotného, jenž chtěl vzdát hold svému příteli z mládí.

Existenčně nejdůležitější byla jistě jeho cesta po vybraných evropských městech s proslulými dívčími školami, aby načerpal inspiraci pro řízení pražské dívčí školy. Gabler prosazoval po vzoru vlastních inspirací a zkušeností ze zahraniční exkurze moderní a u nás v té době nevídané pedagogické změny, dokázal sestavit pedagogický sbor složený z vynikajících osobností pražského kulturního a vědeckého světa. Z vyšší dívčí školy učinil za třicetileté působení vynikající školu, která obstála i v mezinárodním měřítku. Díky svým kontaktům s řadou osobností francouzské kultury, získaným za pobytu v Paříži, dokázal napsat učebnice a čítanky francouzského jazyka, které byly vysoce didakticky funkční i několik dese-

⁴⁶ Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství. Díl první*, Praha 1929, s. 282.

⁴⁷ *Živa* 3, 1863, s. 234.

⁴⁸ *Tamtéž*, s. 49.

⁴⁹ *Tamtéž*, s. 51.

⁵⁰ Karel STARÝ, *Dr. Vilém Gabler*, in: *Výroční zpráva vyšší dívčí školy král. hlav. města Prahy za šk. rok 1896/97*, s. 4–5.

tileti po jeho smrti. Velmi inspirativní jsou dosud některé jeho původní historiografické práce nebo překlady významných francouzských spisů z francouzských dějin či politické dobové analýzy dění ve střední Evropě. Vlastní knihovnu s několika tisíci svazky odkázal Museu Království českého. Dnes jsou součástí Knihovny Národního muzea v Praze. Vilém Gabler se také pozitivně zapsal do rozvoje českého frankofilství.⁵¹

Příloha:

Soupis zjištěných prací Viléma Gablera, které vznikly jako přímé výstupy jeho zahraničních cest

(Základem tohoto seznamu byla Šimáková výběrová bibliografie Viléma Gablera z roku 1897, která byla autorem studie doplněna o další zjištěné údaje.)

- Masopust w Paříži*, Česká včela 21, 13. 3. 1846, s. 82–83 a 22, 17. 3. 1846, s. 86–87.
- Ž Paříže domů*, Česká včela 68, 25. 8. 1846, s. 271–272 a 70 1. 9. 1846, s. 279–280.
- Lamartine*, Česká včela 81, 9. 10. 1846, s. 323–324; 82, 13. 10. 1846, s. 326–328; 83, 16. 10. 1846, s. 331–332 a 84, 20. 10. 1846, s. 334–336.
- Národní slavnost v Paříži*, Česká včela 12, 9. 2. 1847, s. 45–46 a 13, 12. 2. 1847, s. 50–53.
- První čítanka francouzská pro dívčí školy*, Praha 1864 (97 s.).
- Mluvnice francouzská. Pro vyšší dívčí školy. I. oddělení. Tvarosloví*, Praha 1865 (144 s.).
- Dějepisectví revoluce francouzské*, Časopis Musea Království českého sv. I, 1866, s. 72–95.
- Johanna Dark, panna Orleánská. Původní historická tragedie v 5 jednáních*, Praha 1866.
- Do Brixenu*, Světozor 7, 1867, s. 65–66.
- František Zach*, Světozor 7, 1867, s. 62–63.
- Le Royaume de Boheme et l'état Autrichien*, Prague 1867.
- Maximilián Robespierre I.*, Časopis Musea Království českého sv. I, díl 3, 1867, s. 288–306.

- Šlechtic a voják: veselohra... ve čtyřech jednáních*, Praha 1867. (Sepsal Jules Sandeau, svobodně přeložil Vilém Gabler).
- Cesta po Srbsku*, Světozor 1, 1868, sv. 1, s. 3–6; 2, s. 17–19; 5, s. 44–45; 6, s. 56–57; 7, s. 67–69; 8, s. 73; 9, s. 87–88; 10, s. 93–95; 11, s. 102–105; 12, s. 111–114; 13, s. 122–124; 14, s. 131–132; 15, s. 142–144.
- Maximilián Robespierre. II.*, Časopis Musea Království českého, sv. I, 1868, s. 50–75.
- Francouzská mluvnice pro vyšší dívčí školy I. Tvarosloví*, Praha 1870.
- Panna Orleánská*, Matice lidu 6, 1870.
- Secondes lectures francaises r l'usage des écoles superieurs de jeunes demoiselles*, Prague 1870.
- Čítanka francouzská pro vyšší dívčí školy*, Praha² 1871.
- Francouzská mluvnice pro samouky*, Praha² 1871.
- Francouzská mluvnice pro vyšší dívčí školy. I. Oddělení. Tvarosloví*, Praha² 1875.
- Kterak se stal Napoleon I. z Korsikána Francouzem*, Časopis Musea Království českého, sv. III, 1876, s. 449–477.
- Stenografie za časů velké revoluce francouzské*, Světozor 6, 1876, s. 93.
- Návštěva císaře Petra Velikého ve Francii od 5. května do 22. čeruna 1717*, Světozor 9, 1877, s. 103–104; 10, s. 114–115; 11, s. 127–128; 12, s. 140; 13, s. 1–152 a 14, s. 163–164. Dle memoirů vévody de St. Simon sepsal dr. Vilém Gabler.
- Návštěva v Paříži za času hrůzovlády*, Osvěta 7, 1877, s. 519–536.
- Ludvík Adolf Thiers*, Osvěta 1, 1878, s. 1–17; 2, s. 97–115; 4, s. 270–283; 5, s. 388–400 a 6, s. 432–446.
- Muž se železnou maskou. K dějinám Ludvíka XIV*, Osvěta 5, 1879, s. 189–203; 6, s. 290–304 a 8, s. 653–662.
- Secondes lectures française r l'usage des écoles superieurs de jeunes demoiselles*, Prague 1880.
- 1871–1879*, Osvěta 1, 1880, s. 1–15.
- Marseillaisa a její skladatel*, Osvěta 7, 1882, s. 688–695.
- Rok 1789. Přednáška ve valné hromadě Musea Království českého dne 10. února 1889*, Časopis Musea Království českého, sv. I, 1889, s. 41–75.
- Úterky roku 1789*, Časopis Musea Království českého, sv. I, 1889, s. 305–333.
- Úterky roku 1789*, Časopis Musea Království českého, sv. II, 1890, s. 202–225; sv. III, s. 376–390.
- O vlivu svobodných zednářů na průběh veliké revoluce francouzské*, Časopis Musea Království českého, sv. I, 1892, s. 85–107.

⁵¹ Stephane REZNIKOW, *Frankofilství a česká identita 1848–1914*, Praha 2008.

- Ze života generála Zacha*, Osvěta, díl 1., 1892, s. 235–244, s. 289–302, s. 391–405, s. 495–513.
- Svobodní zednáři francouzští a němečtí*, Osvěta, díl 1., 1893, s. 500–508; díl 2., s. 636–643.
- Královna Marie Antoinetta a záležitost diamantového nákrčníku*, Nedělní listy. Týdenní příloha „Hlasu národa“ 70, 11. 3. 1894, s. 1; 78, 18. 3. 1894, s. 2–3.
- Jak to vypadalo ve Francii v roce 1793. I.–III.*, Nedělní listy. Týdenní příloha „Hlasu národa“, 143, 27. 5. 1894, /nestr./; 152, 3. 6. 1894, /nestr./; 159, 10. 6. 1894, /nestr./.
- Poslední den života královny Marie Antoinetty*, Nedělní listy. Týdenní příloha „Hlasu národa“ 229, 19. 8. 1894, /nestr./.
- Madame Sans-Gêne*, Hlas národa, duben (?) 1894 [fyzicky nedohledáno].
- Napoleon I. a vévoda Enghienký. Historická stat*, Osvěta 7, 1894, s. 644–658; 8, s. 685–704.
- Časové úvahy z velké revoluce francouzské*, Věstník Král. České společnosti nauk. Třída fil. – hist. – jaz., 1894, s. 1–8.
- Ludvík XVII. Studie o sporné otázce dějepisné*, Osvěta 1, 1896, s. 18–36.
- Karel Havlíček. Některé vzpomínky dra Viléma Gablera*, Osvěta 11, 1896, s. 957–968.
- Ludwig XVII.: Eine historische Streitfrage und ihre Lösung*, Prag 1897.
- Ludvík Sedmnáctý*, Praha 1906.
- Ludvík XVII. Historie politického zločinu*, Praha 1921.

Josef Wünsch's Travels to the East of the Ottoman Empire: Adventures or Pioneering Research

Maria Six-Hohenbalken

Abstrakt

Zprávy Josefa Wünsche popisující historii, národnostní složení a (kulturní) geografii východní a severovýchodní části Osmanské říše nejsou mezi badateli dostatečně známy. Wünschova pracovní metoda se blíží moderním teritoriálním studiím. Zaobíral se otázkami, jako je etnická příslušnost nebo vztahy mezi etniky, které byly rozpracovány v etnologii a sociální geografii o desetiletí později. Wünschovo vědecké a osobní zázemí i jeho vlastní zkušenosti v mezinárodním prostředí formovaly jeho vědecký postup a studia ve východní provincii Osmanské říše.

Abstract

Josef Wünsch's historical, ethnological, and (cultural) geographical reports about the east and northeast of the Ottoman Empire are not sufficiently known in the international research community. Wünsch's working method comes close to modern 'area studies'. He tackled questions such as ethnicity or interethnic relations which were elaborated in ethnology and social geography only decades later. Wünsch's scientific and personal background and his own respective experiences in a multiethnic setting shaped his scientific approach and studies in the eastern provinces of the Ottoman Empire.

Klíčová slova

kurdologie – historická antropologie – etnicita – vztahy mezi etniky

Key words

Kurdish Studies – historical anthropology – ethnicity – interethnic relations

Introduction

Josef Wünsch (1842–1907) was one of the first travellers in the Czech lands to explore the east of the Ottoman Empire and its borderlands in the 1880s.¹ After his secondary-school teacher degree, Josef Wünsch organized trips to southeastern Europe, and even before he planned his travels to the southern and eastern provinces of the Ottoman Empire. Without any research affiliation or backup, he started his adventurous journey with the aim of finding the sources of the rivers Euphrates and Tigris. He was an amateur geographer² and was only marginally funded by official research institutions. His endeavours sounded adventurous, risky, and somewhat beyond his means, but had received admirable mentions in the journal of the Royal Geographical Society in Vienna right from the beginning. The outcomes of his travels were published in German and Czech, and leading academic journals in Vienna would include articles with his findings.

Josef Wünsch realized his travels in a time when ethnological and anthropological disciplines were still in the process of diverging into separate disciplines in the humanities, as was the case of regional studies such as Kurdish Studies. Aside from the geographical scope of his investigations, his publications tackled topics and subject areas which were to be established as theoretical approaches in ethnology decades later. With this in mind, the main question is how and why a researcher was interested in and accessed topics that were difficult to assess and seemed to be rather innovative of the time.

Can his ethnographic descriptions be understood as an early contribution to the exploration of the Kurdish and Armenian areas and is his focus on interethnic relations, especially on Armenian and Kurdish relations as well as their co-existence and power relations, a contribution to the anthropological endeavour of that time?

¹ This research was made possible thanks to the support of the Institute of Social Anthropology of the Austrian Academy of Sciences, and Municipal Department 7 (Cultural Affairs) of the City of Vienna. I thank Jana Kepartová from Charles University in Prague and the two anonymous reviewers for their comments on an earlier version of this paper.

² Petr KUBÁLEK (n. d.), *Kurdish Studies in Czechoslovakia and the Czech Republic* [online], p. 209 [access: 01/04/2017]. Available on: <http://www.cogsci.ed.ac.uk/~siamakr/Kurdish/KURDICA/2002/2/Kurdczech.html>.

Josef Wünsch's historical, ethnological, and (cultural) geographical reports about the east and northeast of the Ottoman Empire are not sufficiently known in the international research community. The main aim of the paper is thus two-fold: first, to discuss his contribution to 'area studies' as well as ethnology and, secondly, to apply the lens of current social anthropology to his findings and research methods regarding the documentation of the social reality of the regions.

In this paper, I introduce his works and translate parts of his German articles into English, assess his findings, and scrutinize specific ethnographic passages. In order to understand and classify his work, it is necessary to frame the socio-political and scientific context in Vienna and Prague, where he started the academic preparation for his journeys and where he published its outcomes. Moreover, in order to assess Josef Wünsch's scientific contribution and avoid a mere eulogy of his work, it is necessary to briefly outline the development of the ethnological/anthropological disciplines as well as certain parts of area studies in the Austro-Hungarian realm. Finally, I will take a closer look at Wünsch's scientific and personal background to discuss whether or not his approach was based on an ethnological orientation.

Framing the scientific context

In the 1880s, academics were discussing the orientation of the new discipline of ethnology as well as the wider scope of anthropology and its specific methods. At the time, only manuals for ethnographic fieldwork, called *Notes and Queries*, were established by British anthropologists. These handbooks were created by the so-called 'armchair anthropologists' who commissioned colonial officers to collect the data while usually residing at home themselves.³ Several groundbreaking works had already been published and fostered the development of the discipline – e.g. Edward Burnett Taylor's (1832–1917) influential work *Primitive Culture* (1871) which initiated the discussion of variations in cultural forms, questions of culture

³ The first edition of *Notes and Queries on Anthropology* with the subtitle "For the use of travellers and residents in uncivilized lands" was elaborated by the British Association for the Advancement of Science and printed for the first time in 1874. Several subsequent editions followed in later decades.

and society, cultural institutions or (cultural) “survivals” – and stressed the necessity of comparison. Starting in the 1880s in Great Britain, expeditions were organized with the focus on certain anthropological topics – e.g. the Torres Straits expedition in 1888.⁴ One of the main changes of the time was that scholars began gathering information from native informants in the field. Nevertheless, it was still a long way to Bronislaw Malinowski's epochal 1922 work *Argonauts of the Western Pacific*, in which he proposed the method of participant observation and long-term field research.

The development of anthropological disciplines followed different paths and directions, as discussed in *One Discipline, Four Ways* (2005),⁵ showing the differences between the approaches in the English, US-American, French, and German-speaking realm.⁶ Specific for the German language zone were the Enlightenment travellers and the rise of philological studies of non-European languages.⁷ In the 1870s and 1880s, the first anthropological societies were established in Berlin and Vienna. While Wunsch was in the Ottoman Empire, the Viennese Anthropological Society had its second meeting and congress in 1882. Emil Holub (1842–1902) and Carl Maška (1851–1916), both Czech nationals, participated and contributed with articles to the *Journal of the Anthropological Society*. Within the next two decades, anthropology slowly evolved into an academic discipline. In the academic year 1898/99, only 13 universities in the German and Habsburg states offered lectures in anthropology, and the University of

Munich was the first with an anthropological department.⁸ In Vienna, an anthropological-ethnographic professorship was installed. The focus in the first decades was on physical anthropology and prehistory. Especially in Vienna, the influence of geology was remarkable, above all with Ferdinand Ritter von Hochstetter, a leading figure in the Empire's world circumnavigation endeavour called ‘Novara’.

It would go too far to elaborate on all the specifics of studies for eastern Anatolia. As an example, I would like to briefly introduce the development of Kurdish Studies, which took shape in the Russian Empire from the mid-19th century onwards, mainly as a linguistic discipline.⁹ Decades later in western Europe, French and British missionaries, diplomats, and scholars in the colonial service were interested in social and political relations, religious issues, and linguistics. The academic knowledge of the eastern Ottoman provinces was rather fragmentary, as only since the mid-19th century continuous relations between the Austro-Hungarian Empire and the central area of Kurdish settlements can be ascertained. Linguists, natural scientists, and universal scholars worked in linguistics, thus also contributing to the new discipline of anthropology as well as to Kurdish Studies. In the Austro-Hungarian realm, these scholars were either staff members of the Academy of Sciences¹⁰ or the University of Vienna or were loosely connected to them. Furthermore, various interest groups were established, which promoted scientific endeavours by financing expeditions and publishing and communicating the results in a popular scientific

⁴ See: Fredrik BARTH – Andre GINGRICH – Robert PARKIN – Sydel SILVERMAN (eds.), *One Discipline, Four ways. British, German, French and American anthropology*, Chicago – London 2005, p. 11.

⁵ F. BARTH – A. GINGRICH – R. PARKIN – S. SILVERMAN (eds.), *One Discipline, Four Ways*, Chicago 2005.

⁶ There are still different national approaches and orientations, e.g. the four-field approach of American anthropology (archaeology, linguistics, physical anthropology, cultural anthropology), while in various European countries the focus was once on ‘ethnology’ and today is on social and cultural anthropology. It would go too far to discuss all the different trends. In this article, however, the European orientations of ethnology or social anthropology are applied.

⁷ Andre GINGRICH, *Ruptures, schools, and nontraditions: reassessing the history of socio-cultural anthropology in German*, in: *One discipline, Four ways. British, German, French and American anthropology*, Frederik Barth – Andre Gingrich – Robert Parkin – Sydel Silverman (eds.), Chicago – London 2005, p. 68.

⁸ In the Austro-Hungarian Empire, anthropology was taught by Hoernes, Paulitschke, Haberlandt, Tomaschek and Benedikt in Vienna, by Török in Budapest, and by Niederle and Matiegka in Prague. See: Sonja FATOURETCHI, *Die Achse Berlin – Wien in den Anfängen der Ethnologie von 1869 bis 1906*, Wien 2009, p. 76.

⁹ Khanna OMARKHALI – Nodar MOSSAKI, *A history of Russian Kurdology: With a brief Literature Overview*, Wiener Jahrbuch für Kurdische Studien. Die Geschichte von Kurdischen Studien und Kurdologie, Ferdinand Hennerbichler – Thomas Schmidinger – Anna Maria Six-Hohenbalken – Christoph Osztovcics (eds.), Vienna² 2014, p. 140–177.

¹⁰ Granting the freedom of science in speech and publication – a right which ended the strong censorship of scientific work in the ‘pre-March’ era (between 1815 and 1848) – led to the foundation of new research institutions. In 1846, Emperor Ferdinand I ordered the Establishment of the Academy of Sciences, following the examples of London and Paris. Its first president was Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, then already a famous Orientalist. Together with several linguists interested in the Near and Far East, Oriental Studies flourished at both the Academy and the University.

way: various societies were founded between the 1850s and 1870s – e.g. the Imperial and Royal Geographical Society in 1856 and the Anthropological Society in 1870, the latter almost at the same time as the one in Berlin.¹¹ In 1876 an anthropological-ethnological department was set up at the Museum of Natural History, the precursor institution of the Museum of Ethnology (today Weltmuseum Wien) in Vienna.

While the work of the travellers and explorers in the first half of the 19th century was universal in its scientific approach,¹² the manifold activities and organizations contributed to the shaping of disciplines both in the fields of science and the humanities. In consequence, the research interest in the Ottoman and Persian Empires – including the Kurdish and Armenian regions – as well as in the Caucasus brought forth the first documentations and publications.

The universal scholars (until the midst of the 19th century) were interested in archaeological sites and excavations, in linguistics and oral history, in the flora and fauna, and in geographical documentations. It took some time for researchers with a clear disciplinary background and increasingly with official contracts to visit Anatolia and the adjunct areas.

¹¹ Karl PUSMAN, *Die "Wissenschaften vom Menschen" auf Wiener Boden (1870–1959)*, Die anthropologischen Gesellschaften in Wien und die anthropologische Disziplinen im Fokus von Wissenschaftsgeschichte, Wissenschafts- und Verdrängungspolitik, Wien 2008; Anja LAUKÖTTER, *Von der »Kultur« zur »Rasse« – vom Objekt zum Körper? Völkerkundemuseen und ihre Wissenschaften zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Bielefeld 2007.

¹² In the first centuries of the shaping of ethnology, there was an open coexistence next to and with each other of (physical) anthropology, ethnology, and prehistory. The first prominent figures in Germany, Adolf Bastian and Rudolf Virchow, emphasized the "empiricist positivism of a non-evolutionary kind that followed the model of natural sciences". See: A. GINGRICH, *Ruptures, schools, and nontraditions: reassessing the history of socio-cultural anthropology in German*, in: *One discipline, Four ways. British, German, French and American anthropology*, F. Barth – A. Gingrich – R. Parkin – S. Silverman (eds.), p. 86. Some researchers – e.g. Felix von Luschan – were active in all the (sub)fields and showed their specific interest also in linguistics and museology. See: Anja LAUKÖTTER, *Von der »Kultur« zur »Rasse« – vom Objekt zum Körper? Völkerkundemuseen und ihre Wissenschaften zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, Bielefeld 2007; GLENN H. PENNY, *Objects of Culture. Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*, Chapel Hill 2002; Peter RUGGENDORFER – Hubert D. SZEMETHY (eds.), *Felix von Luschan (1854–1924): Leben und Wirken eines Universalgelehrten*, Vienna – Cologne – Weimar 2009; Andrew ZIMMERMANN, *Anthropology and Antihumanism in Imperial Germany*, Chicago 2001.

In the Ottoman Empire, there was a demand for geographers, trained in the academic institutions of the Habsburg Empire and specialized in cartography, mineral deposits, and mining. These explorers, aside from their official occupation, often documented the social, ethnic, and religious composition of the regions.

Josef Wunsch can be partly ranked in the list of explorers and academics who had spent several years abroad and whose scientific understanding was marked by a universal approach. Before and after his travels to the Ottoman Empire, Wunsch was in contact and exchange with Viennese institutions, above all the Imperial and Royal Geographical Society, the Imperial and Royal Military Geographical Institute, and the Academy of Sciences. Compared to others, however, his journeys were almost self-funded – it seems that he received only minimal financial support from Viennese institutions – he did not rely on a contracting authority. Essential for his explorations were recommendations from academic institutions as well as from diplomatic representations,¹³ enabling him to access specific regions in the east of the Ottoman Empire and get support from local civil authorities.

While in Vienna and preparing himself for his expeditions to Armenia and Kurdistan, Wunsch accessed institutions that were well established – e.g. the Mekhitarist Order¹⁴ with its library and its printing house as well as several translators in the service of the monarchy. Scientific research in the Near and Middle East was advancing and the journals of the Academy of Sciences had already published interesting and path-breaking work, above all the first translation of the oldest Kurdish history, *Ta'riḥ al-Akrād*, into a European language by Heinrich Alfons Barb¹⁵ or Friedrich Müller's (1834–1898) linguistic studies. Influenced by the Russian Orientalist Peter Lerch, the Vienna-based Orientalist Friedrich Müller (1834–1898) was interested in linguistic research in the Kurdish dialects Kurmançî and Zazakî, and published a dictionary for example *Beiträge zur Kenntniss der*

¹³ See: Josef WÜNSCH, *Meine Reise in Armenien und Kurdistan, Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft* (hereinafter MGG) XXVI, 1883, p. 80–83, 409–418, 487–496, 513–520.

¹⁴ The Mekhitarist Monastery of Vienna is one of the two monasteries of the Armenian Catholic Congregation.

¹⁵ From 1871 to 1883 Director of the Oriental Academy.

neupersischen Dialekte. Kurmangi – Dialekt der Kurdensprache and *Žaza-Dialekt der Kurden-Sprache*.

Josef Wünsch explored and documented the eastern Anatolian regions and the Caucasus as a geographer with the necessary knowledge and instruments for documentation. In addition, he had prepared himself by studying the then available publications on the region. He mentioned, for example, that the book by von Moltke, a German general in the Ottoman Army in the 1830s, accompanied him on his travels.¹⁶ Having stayed in Vienna before travelling to the Ottoman Empire, he used the various institutions, specifically the library of the Mekhitarist Order, to learn Armenian and Turkish. Wünsch corresponded with the leading figure in cartography of the time, Heinrich Kiepert in Germany, and found his first two travel companions, Otto Puchstein and Karl Sester from the Berlin Academy, who in the same year discovered the cult site of Nemrud Dag. Wünsch was also experienced in copying cuneiform inscriptions.

Aside from academic explorers, missionaries, scientists with official contracts, and soldiers, various adventurers were on their way to western and central Asia.¹⁷ The outcomes of these adventurers were often publications which emphasized the sensational and exoticized the 'other'.¹⁸ These rather selfish endeavours, the respective outcomes as travelogues, were sometimes written in the style of survival accounts. Especially travels in Kurdistan and the Caucasus region were associated with danger, danger deriving from survival in nature – wild animals and inhospitable mountainous regions – and encounters with the local population – robbers or belligerent Kurdish tribes.¹⁹ Some scientists or missionaries were not free from such angst-driven storytelling.

As I will discuss, Josef Wünsch's publications in German were not only

scientific and moderate, but seemingly careful to avoid such ascriptions and generalizations, also considering that he could hardly rely on Czech travellers or publications. Petr Kubálek argues that Josef Wünsch was one of the three travellers from Bohemia – the other two being Johann Wilhelm Helfer and Wilhelm Magnis – to explore Kurdistan in the 19th century. Johann Wilhelm Helfer (known in Czech as Jan Vilém Helfer; 1810–1840), a Prague-born German physician who travelled to Mesopotamia in 1835/1836, and Wilhelm Magnis (1866–1940) of aristocratic Swedish origin living in Strážnice, travelled to Persia via Russia in 1895/1896.²⁰

When Josef Wünsch headed for the Middle East, he was already an experienced traveller who had explored Sardinia, Tunisia, and the Balkans in previous years. In 1881, before he continued to the eastern Ottoman provinces, he approached Egypt and explored the Levant.²¹ His departure and planned explorations were briefly mentioned in the notes of the Geographical Society in Vienna. During his trip, he corresponded with them and shared his outcomes after his return.

Publications

Wünsch's articles in German were published in important German-speaking journals in Vienna. In the leading geographical journal *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft* (Announcements of the Geographical Society), he had several articles – such as “Meine Reise in Armenien und Kurdistan” (My Travels in Armenia and Kurdistan) in 1883 in three parts.²² In 1884 he published the article “Flussläufe des Kōmür, Gerdchanis und Kelkit” (The Courses of the Rivers Kōmür, Gerdchanis and Kelkit), and in 1885 “Die Quelle des Westlichen Tigrisarmes und See Göldschik” (The Source of the Western Tigris Branch and the Lake Göldschik). In the same journal, he proceeded with his studies of the landscapes of Shirwan, Chisan and Tatik in 1890, and in 1891 an article about the “Beg Dag and Malatia” was

¹⁶ Helmuth von MOLTKE, *Briefe über die Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin 1841.

¹⁷ The unaffiliated traveller Josef Troll (1844–1919) who realized four travels to western and central Asia and Siberia (1884 and 1892). The 'Orient' painter Ludwig Hans Fischer (1848–1915) undertook several trips to the Ottoman Empire, the Mediterranean, and to East and Southeast Asia.

¹⁸ The writer and journalist Armand Schweiger von Lerchenfeld (1846–1910) undertook several trips to various regions in the Ottoman Empire.

¹⁹ Jaqueline YOUNES, *Kurdinnen und Kurden im Spiegel der deutschsprachigen Printmedien „Das Ausland“, „Globus“, „Dr. A. Petermanns Mitteilungen“*, Wien 2012.

²⁰ Petr KUBÁLEK (n.d.), *Kurdish Studies in Czechoslovakia and the Czech Republic*, [online], [access: 01/04/2017]. Available on: <http://www.cogsci.ed.ac.uk/~siamakr/Kurdish/KURDICA/2002/2/Kurdczech.html>.

²¹ Jana FILÁK MÜLDNEROVÁ, *Josef Wünsch: cestovatel*, Praha 2011, passim.

²² Josef WÜNSCH, *Meine Reise in Armenien und Kurdistan*, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft* MGG XXVI, 1883, p. 80–83, 409–418, 487–496, 513–520.

released. The coastal town of Malatia was the starting point of his two long expeditions to the northeastern Ottoman provinces.

He was a well-known contributor to the geographical journal and was quoted various times. The long article “My Travels in Armenia and Kurdistan” was based on a presentation he had given at the Royal Geographical Society in Vienna. Interestingly, in the *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft*, there were only a few other articles on the regions Wünsch travelled to between the 1870s and 1890s. There was one article from the well-known Amand Freiherr von Schweiger-Lerchenfeld “Topographie der Projectirten Syrisch-Kurdisch-Mesopotamischen Schienenwege” (Topography of the Projected Syrian-Kurdish-Mesopotamian railroads).²³ In the same year, the Austro-Hungarian consul general in Beirut, Julius von Zwiedinek-Südenhorst, released an article entitled “Historisch-Geographische Notizen über den Nestorianer District Hakkari, gesammelt auf einer Reise durch den Kurdistan im Jahre 1872” (Historical-Geographical Notes on the Nestorian District Hakkari, Collected During My Travels Through Kurdistan in the Year 1872). In other words, Josef Wünsch’s five articles were valuable contributions to the geographic as well as ethnographic knowledge about these regions for more than two decades.

Another important journal for academics, businessmen, and the educated classes was the *Österreichische Monatschrift für den Orient* (Austrian Monthly for the Orient), headed by the Orientalist Alois Musil. Born in Moravia, Musil studied theology in Olomouc, from 1895 Oriental languages in Jerusalem, and taught both in Vienna and Prague. Musil is well known for his expeditions in the Arab region, the Jordan valley, and for his political interference during World War I, when he tried to prevent the Arab tribes from upheaval and to sympathize with British troops. The age difference between Wünsch and Musil was too great for their ways to have crossed in their academic career. As for Musil, his Czech background is known and discussed, while the ethno-national background of other scientists from Bohemia is often unknown or not scrutinized, as they are often subsumed as summarily labelled as ‘Austrian’ researchers.²⁴

In the *Österreichische Monatschrift für den Orient*, Wünsch had two articles,

one about the “School System in Western Armenia” (1887) and one about the city of Van (1889).²⁵ Both articles are valuable sources to identify his ethnographic perspective.

In 1889 he once again published on the sources of the Tigris in *Petermanns Mitteilungen*, presenting his findings on the sources of the Eastern Tigris tributary in the oldest German academic journal for geography and one of the leading journals for geoscience of the time.

Back from his journey to Armenia and Kurdistan, he contacted David Heinrich Müller, an Orientalist and member of the Academy of Sciences in Vienna, to decipher the cuneiform inscriptions he had found at Ashrut-Darga. Müller was a professor of Semitic languages and literature at the University of Vienna. Born in eastern Galicia, he was interested in Antiquity as well as in linguistics and languages spoken at the time – e.g. not only Semitic languages but also Kurdish dialects. In 1888 he translated the cuneiform inscriptions Wünsch had brought with him and together they published the annotated translation of them in the journal of the Academy, the *Denkschrift der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Classe* (1888).²⁶ Whether both had direct connections before and after that collaboration is not known.

Besides his connections to the Academy of Sciences in Vienna, he maintained close contact to the precursor institution of the Museum of Ethnology. Wünsch’s family papers in Rokycany also include one letter of thanks from the anthropological-ethnological department of the Museum of Natural History, in which the director thanked him for the exhibits from Asia Minor, Turkey, Armenia, and Kurdistan.

Today’s Weltmuseum Wien, the former Museum of Ethnology, has a collection of Kurdish ethnographica from the late 19th century; the collectors were Felix von Luschan, Josef Wünsch, Josef Troll, and Ludwig Hans Fischer. Almost at the same time as Josef Troll, Josef Wünsch was on his way through Anatolia and brought one of the first collections to Vienna.

²⁵ J. WÜNSCH, *Van, Ein kleinasiatisches Stadtbild*, *Österreichische Monatschrift für den Orient* 5, 1889, p. 73–78.

²⁶ David Heinrich MÜLLER, *Die Keil-Inschriften von Aschrut-Darga. Entdeckt und beschrieben von Josef Wünsch, publiciert und erklärt von David Heinrich Müller*, *Denkschrift der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Classe* 36, 2 (1), Vienna 1888.

²³ MGG 1876.

²⁴ E.g. Hugo Makas (1857–1901), born in Brno; Wilhelm Tomaschek / Vilém Tomášek (1841–1901), born in Olomouc.

Josef Wunsch divided his collection, leading to almost similar objects to be found in Vienna and the Náprstek Museum in Prague. Jana Filák Mül- dnerova (2011) elaborated on his ethnographic collections in Prague.

Examples of ethnographic observations

In the following section, I will take a closer look at a few passages from Josef Wunsch's publications in German along with their cultural, geographical, and ethnographic approaches and contents to scrutinize Wunsch's scientific method and elaborate on his specific approach to the northeastern Ottoman Provinces.

In his presentation at the meeting of the Imperial and Royal Geographical Society, later published as an article in the journal entitled "Meine Reise in Armenien und Kurdistan" (1883), Wunsch gives an insight into his journeys and considerations about the ethnic composition and the ethnic frontiers:

In the direction of Iskenderun towards Trebizond [Trabzon], the relation between the nationalities might be the following: close to Iskenderun is the borderline between the Arabic and the Turkish element. Further along, the Turks are found along with sporadic settlements of the Čerkess [Circassians],²⁷ but also Kurds and Armenians. Close to the Mediterranean, in the poor villages, the foreigner is confronted with the question: "Znajs po rusku, frajs?" (Do you speak Russian?) Around Malat [Malatya], there is a balance of the Turks and the Armenians, while in the mountains the Kurds gained the upper hand. The plain of Charput [Harput] is predominantly Armenian, Dersim Kurdish and Armenian, the plain of Erzerum [Erzurum] mainly Armenian; towards Trebizond and, above all towards the Black Sea, also the Greeks and further east the Laze [Laz people] start to show up.

Towards the northeast close to the Russian border, the Armenians are predominant, besides that the Kurds in the mountains as well as at the Persian frontier, where in the eastern Tigris regions it contrasts with

²⁷ In this English translation of the German original, names of places, natural features, tribes etc. were left in the spelling Wunsch used; today's spelling is added in square brackets. Several place names of smaller villages cannot be reconstructed.

the Arabic element. Sairt [Siirt] is rather Arab as well as two villages north of it. Especially glaring is this contrast in the construction of the buildings in the villages. The Arab houses are of cut stones with pointed arches and are built like towers in height. The Turkish and Armenian huts are built into the mountain slopes and only the front wall is made of soil or raw stones.²⁸

In this passage, Wunsch distinguishes between the ethnic belonging of major and minor groups, the predominant languages as well as visible manifestations of ethnic difference.

In his article "Flussläufe des Kōmür, Gerdchanis und Kelkit" of 1884, he explored hardly accessible regions together with a small group of men of Turkish, Armenian, and Kurdish origin.

We reached the huge Kurdish village Kaji, whose houses were built up on the hill. We rested on a flat roof of a house, as we could not find a better resting place. The inhabitants were very obliging and kindly brought whatever we asked for: for me some milk and an abundant meal for my companions. The inhabitants of this region are predominantly Turks, Kurds and Armenians, but as soon as the Armenian element diminishes, one already starts to meet an occasional Greek family in the villages. One recognizes that the last and slight offshoots of the Greek element extend almost to the Euphrates, Kara-su. On the left of the Euphrates bank, according to my experiences, I haven't met any Greeks settled there.²⁹

He tried to map the ethnic or religious frontiers and settlement areas on both a macro and micro-level. Wunsch's account of the city of Van begins with a description of the city quarters which is then related to the ethnic composition of the city. Besides his demographic accounts, he mentions

²⁸ Josef WÜNSCH, *Meine Reise in Armenien und Kurdistan*, MGG XXVI, 1883, Josef WÜNSCH, *Meine Reise in Armenien und Kurdistan*, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft* MGG XXVI, 1883, p. 516.

[Translation from German by the author.]

²⁹ IDEM, *Die Flussläufe des Komur, Gerdchanis und Kelkit*, MGG XXVII, 1884, p. 209.

[Translation from German by the author.]

the number of places of worship, i.e. five mosques and twelve Armenian churches, in addition to an American mission and a French Dominican representation.

The number of inhabitants in Wan [Van] is estimated by various fellow local and foreign experts somewhere between 15,000 and 40,000. There is no statistical data available in Turkey. Only the taxpaying families or houses (*evler*) are subject to the census (between five and eight souls are estimated for one *ev*). [An *ev* is the Turkish term for house/household and was the administrative unit for taxation and demographic surveys.] But this estimation is often exaggerated. If I am now calculating that a considerable part of the inhabitants stays in town as well as in Aikestan [a city district], I can estimate the number of inhabitants to be no more than 12,000 to 15,000, the smaller number being perhaps a little more reliable than the bigger. The Armenians, Turks, and Kurds live in Wan [Van]. The Turks and Kurds [demographically] make an insignificant minority.

According to his accounts, the Turks worked in administration and justice as well as in lesser paid jobs as craftsmen – such as smiths, shoemakers or petty traders. Only a few Kurdish families lived in town aside from those in public office.

It is obvious, as Wunsch said, that there are “*conflicts of interest between the three ethnic groups, as they are not living side by side, but they are mingling and, therefore, antagonizing each other.*” He was very analytical in his outlines, as he traces the reasons for these hostile relationships. The main source for that, Wunsch says, “*was the difference in legal positions, which resulted in violent conflicts and inferior position of the Armenians.*” He reported a multitude of violent acts towards the Armenians; he avoided any judgements, and yet felt obliged to name the guilty party.

The interethnic relationships were very tense, in part caused by the government which had promised the Armenians governance in a modern sense, given them modern rights, but forgotten to force the Turks and the Kurds to cede the respective parts of rights of their own. Thus, the Armenians claimed their promised rights while the Turks and Kurds defended their traditional ones. Both defend their position and it is

almost impossible for the Vali or other officials to enforce justice. The Turkish government has to work out a clear legal frame for relationships, abolish contradictions so that good governance is to be assured.

Josef Wunsch referred to the Tanzimat period of reform (1839–1876) in the Ottoman Empire. Kieser explains:

During the early Tanzimat in the 1830s and 1840s in eastern Asia Minor, the traditional Ottoman *modus vivendi* for the Armenians and Kurds as well as, in general, Muslims and Christians had begun to crumble. The reformers in the capital endeavoured to submit the whole empire and particularly its eastern parts to their centralized regime. Based on the principles of equality and the acceptance of diversity, the period of Tanzimat failed to achieve its ideal of maintaining recognized ethno-religious diversity while establishing modern equality and rule of law.³⁰

Kieser also explains that the “The Tanzimat state” failed to replace the pre-modern autonomies with an efficient administration. It left Kurdish society which had lost its supratribal *beyliks* (principalities) disoriented and frustrated. Lack of security and order became notorious and affected primarily the weak, i.e. the peasants, including many unarmed Armenians”.³¹

Like other researchers of the time, Wunsch judged the intelligence of the different nations and, in this respect, his closeness to the Armenians in this multicultural environment seems obvious. He praised their ability in trade and commerce as hardworking farmers, cattle breeders, and craftsmen. Wunsch also assessed the image Armenians had in Europe, e.g. as clever businessmen. Compared to the articles he published in the geographical journals, his contributions to the *Austrian Monthly for the Orient* described and analyzed the socio-economic conditions in a time of constant violence. Starting from the income and prices in agriculture and

³⁰ Hans-Lukas KIESER, *Kurdo-Armenian Question. The Ottoman Eastern Provinces as a Factor and Place of Genocide (1895–1915)*, in: 100 Jahre Völkermord an ArmenierInnen und die KurdInnen Komplexe Vergangenheit und Nachwirken in der Gegenwart herausgegeben, F. Hennerbichler – C. Osztovcics – M. Six-Hohenbalken – T. Schmidinger, Wien 2015, p. 88.

³¹ *Ibid.*, p. 90.

trade, he showed that in remote areas, legal prosecution was nonexistent and constant threat went hand in hand with economic decline. Wunsch had an advanced insight and could thus analyze sources such as official demographical data. In general, the format of this journal also gave him certain guideline in terms of content, as similar articles were published about Diyarbakir or Mossul years later. The *Austrian Monthly for the Orient*, apart from a strong focus on classical issues (history or art), was aimed at people with economic and political interest in this region.

In his article *Die Landschaft Schirwan, Chisan und Tatik (The Regions of Shirwan, Chisan and Tatik; Wunsch 1890)*³² as well as in several of his other publications, he predominantly described the mountain paths and the waterways, the distances to bigger settlements and so forth. His precise accounts of the inhabitants' ethnic belonging was outstanding in this regard.

When the expedition descended to the Tigris, they crossed a tributary and arrived in Haschat, a Turkish village with houses and a mosque in the shade of age-old trees. Beyond Haschat the Tigris is proceeding towards a narrow gorge with steep cliffs and its valley is not passable. The distance to Sairt [Siirt] is about 18 hours and can be reached via Noraschen (Turkish and Armenian) after three hours, Sane (Turkish, with only ten Armenian families) and Saro (Turkish). [...] In the afternoon, we proceeded towards Noraschen and Ortsch in the southwestern direction towards the mountains and reached a Kurdish tent village from the tribe (*aschiret*) Getschan (also called Getscher) in a trough of rocks. Some Kurds came out of their tents to meet us and invited us to stay overnight, as the next village was too far away. These were entirely beautiful and tall men. Their wide-sleeved skirts and wide trousers were of snow-white cotton. Over the skirt they wore a bodice made of fleece. On their heads they wore tall white hats made of felt, wrapped around with red fabric.³³

The travellers were hosted by the village leader and the men of the village gathered around a bonfire in the evening. He seems to have gained some information directly from these people, but in general, the main sources of his data collection were his travel companions, his relations to representatives in the field, and his personal observations:

“The village has about 45 tents. If a family is wealthy, then they have an average 5,000 sheep, instead while poor families have around 1,000 sheep”.³⁴

Wunsch was amazed by the city of Siirt's architectonic peculiarities:

Sairt (as the Turks call it, while the Kurds usually use Seert), which was marked by the limestone everywhere, [lime was produced in kilns]. The town is an amazing limekiln [...], the buildings in Sairt are very solid and made of stone [...] and a characteristic element is the pointed arch, in a village nearby even the narrow streets are arched. The houses are built like towers in height. The courtyard is small, the entrance building has niches and alcoves.³⁵ Each room can thus be accessed via its own narrow entrance; there are lots of angles and on the flat roofs are a lot of plants arranged into small roof gardens, where one rests and sleeps in the night.

Sairt has, as I learned, 15,000 inhabitants, with about 1,500 Armenians and 500 other Christians, i.e. Catholics, Chaldeans, and Jacobites. The majority is Arabic; Arabic is also the lingua franca. Only the civil servants are Turks. I was in the hospitable house of the French missionaries, the Dominicans P. Albert Defrance and Gonsalve Galland, [...] But the Arab hostility towards Europeans had already found entrance here, as the esteemed P.P. Dominicans complained.³⁶

In 1887 he published an article about the school system in Turkish Armenia in the *Austrian Monthly for the Orient*. He stressed his opinion about the superiority of the Armenian nation based on their eagerness and self-organized educational projects. He admired their resistance despite centuries of repression and statelessness, which is best shown in their steadfastness in affairs concerning their language and national identity, as he outlined. Josef Wunsch, himself a dedicated teacher, was amazed by the manifold ways of teaching the children. In those remote areas, it is the father who teaches the children both to read and write, Armenian and Turkish. In

³² J. WÜNSCH, *Die Landschaft Schirwan, Chisan und Tatik*, MGG XXXIII, 1890, p. 1–19.

³³ *Ibid.*, p. 2.

³⁴ J. WÜNSCH, *Die Landschaft Schirwan, Chisan und Tatik*, MGG XXXIII, 1890, p. 2.

³⁵ *Ibid.*, p. 8.

³⁶ *Ibid.*

larger and wealthier villages, the inhabitants build their own schools and pay the teachers.³⁷ Aside from his detailed descriptions of the buildings and equipment, the salary of the teachers, the utensils the pupils brought with them, he focused on multilingual education. In addition to Armenian and Turkish, the children were taught in Persian, French, and Arabic. Especially in Van institutions were built up with a specific focus, such as on commerce, pedagogy or agricultural training. Some children were also sent to Constantinople for higher education. In the city of Erzurum, an Armenian school especially for girls (in fact the highest education institution) and a college³⁸ similar to a philosophical academy were established and run by private foundations. American missionaries established schools and a medical university in Aintab. Due to this high level of educational standards, the Turkish officials – usually of a lower background in terms of education, as he mentioned – were rather critical and full of mistrust. He concluded that this high level in schooling would evoke changes in the social and political relations within Armenian society and its position in general.

Josef Wunsch's accounts are a factual document about the ethnic structure of the empire before its population experienced decades of persecution, displacement and homogenization (from 1890 to 1917). Since the beginning of the 19th century, the situation of Armenians and Kurds had worsened for different reasons in the eastern provinces of the Ottoman Empire.³⁹ The last autonomous Kurdish chiefdoms were gradually dissolved (Emirate of Hakkari in 1847, of Baban in 1851, and of Bohtan 1855). The Armenians felt the effects of the Russian-Ottoman Wars in the 19th century. The Russians saw themselves as the protecting power of the Christian orthodox

communities in the Ottoman Empire and against the increasing threats against Christian groups in general. The Armenian *millet* asked for an improvement of the socio-economic and security situation, but with the accession to the throne of Abdulhamid II in 1876, the situation of the Armenians worsened. Abdulhamid II called in irregular troops, based on the affiliation of loyal Kurdish tribal units, the Hamidiye. The aim of organizing these Hamidiye – like the Cossacks in Russia – was to expand the influence and power of the Sultan and to act against disloyal subjects. This led to attacks, plundering and displacement for whose the Hamidiye remained got away without sanctions.

This initiated processes of extreme violence included acts of displacement, resettling programs, and the centralization of policies. The persecution of politically active Armenians already began in the 1890s. Today researchers construct a wider time frame to explain the genocidal persecutions of Armenians and smaller Christian groups during WWI, and see the nature, actual course and preconditions of the persecution in the policies years and decades before.⁴⁰ Üngör outlines how Kurdish-Armenian relations were influenced during the 19th century. He explains that three phenomena were most influential, namely in 1839 “the *Tanzimat* decrees, which attempted to modernize the Ottoman Empire and strengthen its resistance to internal and external pressures; [...] the internationalization of the ‘Armenian

⁴⁰ It would go too far to discuss the comprehensive literature on the Armenian genocide. Only a few important studies should be mentioned here—e.g. Dominik SCHALLER – Jürgen ZIMMERER, *Late Ottoman Genocides. The dissolution of the Ottoman Empire and Young Turkish population and extermination policies*, New York 2009; Jacques SÉMELIN – Claire ANDRIEU – Sarah GENSBURGER (eds.), *La résistance aux génocides: De la pluralité des actes de sauvetage [Resistance against genocides: on the plurality of acts of rescue]*, Paris 2008; Ugur Ümit ÜNGÖR, “When Persecution Bleeds into Mass Murder: The Processive Nature of Genocide,” *Genocide Studies and Prevention* 1, 2 (September 2006), p. 173–196; Ugur Ümit ÜNGÖR, *Seeing like a Nation-State: Young Turk Social Engineering in Eastern Turkey, 1913–1950*, *Journal of Genocide Research* 10, 2008, p. 15–39; Hans-Lukas KIESER – Dominik J. SCHALLER (eds.), *Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah: The Armenian Genocide and the Shoah*, Zürich 2001; Vahakn N. DADRİAN, *Warrant for Genocide: Key Elements of the Turko-Armenian Conflict*, New Brunswick, NJ 1999; Raymond KÉVORKIAN, *The Armenian Genocide. A Complete History*, London 2011; Janet KLEIN, *The Margins of Empire: Kurdish Militias in the Ottoman Tribal Zone*. Stanford, CA 2011; Levon MARASHLIAN, *Politics and Demography: Armenians, Turks, and Kurds in the Ottoman Empire*. Cambridge, MA 1991; Joost JONGERDEN – Jelle VERHEIJ (eds.), *Social Relations in Ottoman Diarbekir, 1870–1915*, Leiden 2012.

³⁷ J. WÜNSCH, *Das Schulwesen in Türkisch-Armenien*, *Österreichische Monatschrift für den Orient*, 11, 1887, p. 149–153, p. 150.

³⁸ The college was founded by a private initiative. The Armenian trader Sanasarian from Petersburg founded it in 1880, besides others throughout the Ottoman Empire. He also offered scholarships for young people to study in Germany, France, and Great Britain (*Ibid*, p. 152).

³⁹ See: Hans-Lukas KIESER, *Kurdo-Armenian Question. The Ottoman Eastern Provinces as a Factor and Place of Genocide (1895–1915)*, in: 100 Jahre Völkermord an ArmenierInnen und die KurdInnen Komplexe Vergangenheit und Nachwirken in der Gegenwart herausgegeben, F. Hennerbichler – C. Osztovcics – M. Six-Hohenbalken – T. Schmidinger, Wien 2015.

*Question' in the Treaty of San Stefano, and the Congress of Berlin concluded in 1878; and [...] the formation in 1890 of the Hamidiye corps.*⁴¹ The task of these irregular Kurdish cavalry units involved quelling of any Armenian revolutionary activity. Within half a century, these three events severely strained relations between Kurds and Armenians and, especially between certain Kurdish tribes and Armenian revolutionaries, resulting in a rather asymmetric, low-intensity civil war. Josef Wunsch visited the area in a time before the situation became 'hot', so policies of priming, increasing tensions and smouldering conflicts. Nevertheless, he also described traditional forms of co-existence and cooperation in his records.

When in 1883 Josef Wunsch informed the readers of the Austrian Royal Geographical in a rather long note about his itinerary in 1882,⁴² he also included a description of his first trip to Dersim, a region which had hardly been explored at the time.⁴³ Dersim, today with the Turkish name Tunceli, is a mountainous region, then inhabited mainly by the Alevi Kurds, many of them speaking Zaza, an own Kurdish dialect, and by the Armenians. Dersim, hardly accessible due to its geographical location, was not under direct control of the government until 1938. Josef Wunsch started in the city of Charput and crossed the Murad River close to Pertek. He set over Munzur River with a *kellek*, a special raft,⁴⁴ and proceeded to the village of Chosat. He was very interested in the mountain ranges, rivers, and the several bridges up to Erzurum, in order to fill the blank spots in the cartography of the region. Based on his close contacts with the Russian diplomatic representative and the head of the diplomatic corps, General Denen, he was able to access the Dersim region which, because of

independence of its inhabitants, was a thorn in the side of the state and its official representatives. Once again, in 1883 Wunsch decided to travel across the Dersim district, now close to Bingöl Dagħ. The high plateau of Bingöl allowed routes to Bitlis, Musch as well as to Van, cities on old trading routes. Wunsch's trip lasted for about three weeks until he and his companions reached the city of Van, where they stayed for a week and returned through the valley of the Tulza River.

Wunsch remarked that the trip did not allow him to take more (cartographic) notes of his itinerary through Dersim, but it enabled him to have a closer look into the national and social conditions, which he described as rather depressing. His initial plans were also to find a travel companion, *a Seth* (probably he meant Said), an Alevi priest, with whom travelling to Dersim would be much easier, while without local support almost impracticable.

The plain of Charput is very fertile; it is irrigated enough and cultivated. Wheat and barley grow virtuously and the various vineyards provide excellent drinks. Only the Christians produce and drink wine, the Turks eat the grapes fresh or dried. Around Charput one could cultivate ten times more than is done. [...] Dersim is by and large a high plateau, which slopes from the north towards the south. [...] The inhabitants are predominantly Kurds who practice animal husbandry, especially sheep farming. The Turkish government has not cared for these tribes in the past, so they are almost independent. [...] When in recent times the Turkish government started to claim the sovereign rights in this region, the Kurds took a stand against the government. In the year 1879, the Sublime Porte had the plan to surround Dersim with military forces and bring it under control. But the realization of this intention was not successful. [...] The Turkish military occupied the plain of Ovadzuk and thus closed the entrance to the Kuttu-Dere, but did not dare to proceed further. In autumn the battalions withdrew to the winter quarters without having achieved anything, where they are still staying. It is a war in peace.⁴⁵

⁴¹ Ugur Ümit ÜNGÖR, *The Kurdish involvement in the Armenian genocide, 1915 and beyond 100 Jahre Völkermord an ArmenierInnen und die KurdInnen. Komplexe Vergangenheit und Nachwirken in der Gegenwart herausgegeben*, Ferdinand HENNERBICHLER – Christoph OSZTOVICS – Maria Anna SIX-HOHENBALKEN – Thomas SCHMIDINGER (eds.), Wien 2015, p. 12.

⁴² J. WÜNSCH, *Meine Reise in Armenien und Kurdistan*, MGG XXVI, 1883, p. 80–83, 409–418, 487–496, 513–520.

⁴³ Research about Dersim: Petr LERCH, *Forschungen über die kurdischen und iranischen Nordchaldäer I – II*. St. Petersburg 1857; Otto BLAU, *Die Stämme des nordöstlichen Kurdistan*, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft 12, 1858, p. 584–598; Vital CUINET, *La Turquie d'Asie. Géographie Administrative*, Paris 1894; Dezső BUTYKA, *Das ehemalige Vilayet Dersim*, Berlin 1892.

⁴⁴ Goat and sheep bellows were inflated and a wooden raft was mounted on them.

⁴⁵ Josef WÜNSCH, *Meine Reise in Armenien und Kurdistan, Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft* MGG XXVI, 1883, p. 492.

For Dersim the situation of a semi-continuous war and the defense of the inhabitants' independence lasted until the 1930s. While other authors who were more or less successful to make their way to Dersim elaborated on the war-like character of the Kurds and the elusive dangers, Josef Wünsch's notes are rather contradictory. While popular scientific writers conveyed the exclusiveness of their reports and boasted with their spirit of adventure, Wünsch's accounts were by and large neutral and objective – his reports shed a completely different light on the allegedly belligerent population and the constant war-like situation in the tribal areas. In some exceptional cases, he complained that he was not welcomed and could not get any food, shelter or fodder for the horses against payment. For reasonable grounds he and his group, after climbing mountains or traversing snowfields, were exhausted and some of the travel companions (tour guides, local gendarmes who accompanied foreign travelers called *zaptiehs* or horsemen) quit their service untimely after such strenuous trips. In one case, he admitted that the tour guide claimed shelter by force of arms in an inhospitable village, as they could not proceed their journey during the night.

The Contact with Viennese academic network

Concerning his academic ties before and after his travels to the Middle East, Wünsch was in contact with leading explorers, architects and travelers in Vienna; this is obvious from his correspondence, stored at the Archive of the Austrian National Library.⁴⁶ Of special interest are his letters to Otto Benndorf, a few years after his journeys to the east of the Ottoman Empire. Benndorf was a classical archaeologist, born in Germany, studied in Bonn and Erlangen, and received his first professorship in Zurich. He moved to Munich and Prague, where he became an associate professor, and made excavations in Samothraki. Then he moved to Vienna and participated in the Lycia expedition in 1881 and 1882 with Georg Niemann, Count Karl Lanckoronsky and Felix von Luschan. It was in the same year that Josef Wünsch started his expedition to the east of the Ottoman Empire, where he met Otto Puchstein and Karl Sester from the Berlin Academy. He travelled with them to Iskenderun, Aintab (Gaziantep), Adiyaman and

⁴⁶ Archive of the Austrian National Library, Autographensammlung Josef Wünsch 665/14 from the Legacy of Otto Benndorf.

Kiakhta. Despite both Wünsch and Benndorf were in the Ottoman Empire mostly at the same time, their ways did not cross, as Benndorf continued to work in southern Anatolia and he started the first Austrian excavations in Ephesus years later. He was the member of the Austrian as well as German Academy of Sciences, and the co-founder of the Austrian Archaeological Institute. Benndorf was one of the most important archaeologists expert in Asia Minor in the Austro-Hungarian Empire of his time.

Wünsch back in Bohemia wrote to Benndorf from Jičín on February 19, 1884:

Before my travel to Armenia and Kurdistan, about 2.5 years ago, I had the honor of being received by Your Excellency. You gave me a lot of good advice for the journey, for which I am very thankful. Today I take the liberty to contact you again. I have brought with me a copy of a cuneiform script from the Turkish-Persian border. May I present a photography and an outline of this inscription to the Imperial and Royal Academy for decoding?

From a further letter from Josef Wünsch⁴⁷ to Benndorf from December 1, 1884, we know more about his relation to Heinrich Kiepert, then the most prominent cartographer in Germany.

I promised you to send you the inscription drawings together with a description of the situation *in situ*. It would be most flattering if something could be published. If so, I would like to ask you for a few author's complimentary copies. There are other copies of inscriptions which I brought with, but I guess they have already been published. As a proof that I worked hard during my journey, I am sending you another drawing of a horse statue. [...] Prof. Kiepert asked me to send him a sketch of a map – he sent it back with a 'correspondence card' fastened on the back side of the routier (!) Along this sketch of the routier, I have made a detailed map for the Geographical Society, which was published afterwards in a reduced scale. I am sending you this insignificant booklet as a guarantee of my respects. I ask you to send

⁴⁷ Archive of the Austrian National Library, Autographensammlung Josef Wünsch 665/14 from the Legacy of Otto Benndorf.

me back the original routier together with the correspondence card of K. if possible. I express my gratitude and deep respect...

In another letter⁴⁸ from about ten days later on December 11, 1884, Josef Wünsch wrote to Benndorf:

[...] I express my devoted deep gratitude for the encouragement. It is a double acknowledgement of the well-being of a person who has experienced hardship and has sacrificed a lot. Especially in Austria, it is good to hear that from a person who himself has also not gained acknowledgement for his merits up to now.

In this correspondence to Otto Benndorf, there are three points worth mentioning: firstly, the relation to Heinrich Kiepert. Kiepert's maps seemed to be the gold standard of explorers. To have access to him, exchange information, and be able to contribute in his endeavour was a big acknowledgement of work for many of the travellers. However, even in Felix von Luschan's correspondence,⁴⁹ Kiepert was criticized for the false data and incorrect information in his maps. Kiepert relied on information from travellers; he himself had not visited that part of the world. So probably the way Kiepert dealt with Josef Wünsch – with his findings and documentations – initially seemed to be a complete rejection of his expertise – which he acknowledged years later. Secondly, Josef Wünsch, as well as Otto Benndorf, seemed to regret the lack of recognition for their work. It took up to two decades until the Austrian Archaeological Institute and their researchers achieved the reputation Wünsch was longing for at the time. Lastly, the language of these letters: Wünsch's mode of handwriting in the Viennese Archives (exclusively in German) is the same as one found in the Wünsch family papers in Rokycany (predominantly in Czech). His German was perfect, employing various linguistic nuances and expressions.

⁴⁸ At the Archive of the Austrian National Library, Autographensammlung Josef Wünsch 665/14-3 from the Legacy of Otto Benndorf.

⁴⁹ Staatsbibliothek Berlin, papers of Felix von Luschan.

Conclusion

Josef Wünsch's reports and analyses were very advanced for his time – he did not give a simple description of the ethnic coexistence, but elaborated on the power relations and, above all, on the legal basis necessary for solving the unequal relationships. Thus, his analysis went far beyond a socio-geographic description but went into the study of ethnic groups and boundaries, a research field which started in social anthropology with the studies of Frederic Barth in the 1970s. I guess he had his own experience concerning the power relations and legal situation with regard to the various ethnic and national groups in the Austro-Hungarian Empire. Moreover, his knowledge of Turkish and Armenian as well as his close relation with representatives in the field, the Russian consul in Van, or the Dominicans in Siirt enabled him to discuss his findings and analyze them.

In the 1970s and 1980s, the overall research on ethnicity, ethnic boundaries, and interethnic relations became a very important sub-discipline in social anthropology. Frederick Barth, with his groundbreaking work on "Ethnic Groups and Boundaries", showed the mechanisms of establishing boundaries as well as the shifting and dynamic nature of interethnic relations. In the decades before, ethnographers focused mostly on one ethnic group and hardly reflected on interethnic power relations and loyalties. Josef Wünsch, with his perspective on these topics, was a pioneer and substantiated his outlines with profound data – e.g. with the economic structure in the city of Van or the reform of the legal system for the rights of minorities which was only on paper and hardly realized. His glance on the Armenian schooling system in the Ottoman Empire was a thorough outline of the various educational levels as well as the everyday challenges in education. Interestingly, Josef Wünsch's publications in German only focused on the situation in eastern Armenia, i.e. in the east of the Ottoman Empire. From his travels to the Caucasus, western Armenia, and Georgia, hardly anything was published at all. This is interesting insofar as there was an important Armenian institution in Vienna, the Mekhitarist Order, with its publishing house and library. This is even more remarkable as the publications in German reflect a sympathy for the Armenians and their situation.

The multiethnicity in the regions he visited was shaped by diverse eth-

nic, religious, and language groups. The often varied sense of belonging meant that ethnicity, language, denomination and the multilingualism of a considerable part of the population could not be grasped easily. The attachment of the Kurdish Alevis in Dersim speaking a specific Kurdish idiom *Zaza*, for example, differed from the Kurdish Sunnis speaking *Kurmanci*. The Christian groups were often multilingual; Armenians or Syrian Christians spoke their mother tongues as well as Turkish and Kurdish. Kurds were often fluent in Turkish, Arabic, and Persian.

His specific way of looking at the various groups was determined by whether their cultural attachment was defined ethnicity (the Kurds) or ethno-religious belonging (the Armenians). Interestingly, Wunsch approached the topic of religion via demographic accounts of cultural attachment and phenomena such as places of worship or schooling system but hardly via religious practices or questions of faith. Within the Kurdish and Turkish groups, he did not differentiate between religious specifics (Alevi and Sunni) or language peculiarities (*Zaza*, *Kurmanci*). The Ottoman concept of the *millet* system (in which the confessional communities – e.g. the Muslims, Christians, Jews – could partly rule themselves) as well as the concept of ethnicity (Kurdish and Turkish) were the main sources for describing and analyzing the population. His accounts provide a good ethnographic documentation, but due to rather short stays in the respective regions, he could not dig deeper into the local specifics such as the variations in the dialects or rural economies.

Josef Wunsch was in eastern Armenia twelve years before the first upheavals and violent persecutions around 1895. In his analyses, he tried to scrutinize the already hostile situation between the Armenians on the one hand and the Turks and Kurds on the other. The discrepancies in the legal system, he argued, were the main source of dispute and confrontation and made a fair judgement impossible. A decade later, the situation was to worsen for the Armenians and the first mass violent persecutions took place in Constantinople and the *vilayets* of Bitlis, Diyarbekir, Erzurum, Mamuret al-Aziz, Sivas, Trebizond and Van between 1894 and 1896.

Josef Wunsch's ethnographic descriptions, as already mentioned, were rather ahead of their time. The reasons for his specific epistemological interest and approach might have been in his own biography. His academic training took place in German schools in Bohemia – German was

the then dominant language within the Austro-Hungarian Empire. The uneven power relations in the multiethnic Habsburg Empire moved several ethnonational groups to plea for their own nationality and nation state. Wunsch himself was in close contact with Vojta Náprstek (1826–1894), a key figure of the national and cultural movements in Czech society. For this reason, Wunsch was well aware of questions of power relations, mechanisms of domination and suppression, structural inequality, and ethnonational movements.

He lived in Vienna at a time when scientists from outside of Vienna and academics not belonging to the aristocracy seemed to have a difficult stand in the academic sphere. Despite the fact that Vienna had a significant Czech population and various educational institutions like the Czech secondary school, scientists from outside Vienna had to work hard to establish themselves in the leading academic institutions in this period of emerging nationalism. This is also obvious from Wunsch's letter to Bendorf, in which he complains about the challenging situation for scientists in general and for academics from abroad in particular. I argue that this personal experience might have shaped his specific academic insight into the ethnic relations in a multi-ethnic Ottoman Empire.

Josef Wunsch crossed various national and ethnic boundaries during his travels as well as in his academic career. Due to his own biography and his academic work in Prague and for scientific organizations in Vienna, he was well aware of the meaning and dimensions of interethnic relations.

Based on the discourses about the orientation of anthropological disciplines of the time, we might conclude that Josef Wunsch was not a pioneering anthropologist, as he did not indulge in any theoretical deliberations. He adhered to none of the orientations, neither to the evolutionist approach nor to the most prominent approaches of Adolf Bastian based on the *Elementargedanken* (elementary idea) and *Völkergedanken* (folk idea). Nevertheless, his works are an example of thorough ethnography and go beyond that in encompassing various fields and disciplines (geography, museology, climate cartography). Due to his study in the field, his participant observation, and his data collection, he followed the principles of ethnographic work. And, as Adéla Křikavová stressed: *“Professor Wunsch proved to be an exceptionally perceptive observer, which is evidenced by the great number of his travel articles published both in journals and in the daily press. Each*

of his journeys was always perfectly prepared; he combined a considerable scope of knowledge, including history, natural science and art, with his immediate impressions. Consequently, the profundity of his articles is remarkable.⁵⁰

Peregrinatio magistrorum aneb Učitelé „na cestách“

Peregrinatio Magistrorum or Teachers 'Abroad'

Karla Vymětalová

Abstrakt

V druhé polovině 19. století se zvyšuje počet studijních a stipendijních cest, které za podpory ministerstva kultu a vyučování ve Vídni i dalších institucí podnikali středoškolské učitelé – klasičtí filologové. Jsou zaměřeny na poznání míst a uměleckých památek zejména v Itálii a Řecku. Jejich mobilita ale nezačíná cestami do ciziny, ale již během jejich univerzitních studií a zejména během jejich profesní kariéry, kdy se z rozhodnutí ministerstva, zemských orgánů či vlastních stěhovali mnohdy v rámci celé rakouské monarchie.

Abstract

The vocational and scholarship journeys of high school teachers of classical philology increased in number during the second half of the 19th century due to the support of the ministry of cult and education in Vienna. The teachers were supposed to get familiar with the sites and cultural heritage in Italy and Greece in particular. Their mobility did not, however, start with trips abroad but as early as during their studying years and later as part of their teaching career when – by decision of the ministry, of the land authorities, or of their own – teachers were often transferred and reassigned within the whole Austrian monarchy.

Klíčová slova

cestování – klasická filologie – dějiny školství

Keywords

Journeying – classical philology – history of teaching

⁵⁰ Adéla KŘIKAVOVÁ, *Professor Josef Wunsch. His Journey and Exploration of the Tigris' Sources (1881–1883)*, Archiv Orientální 50, 1982, p. 122–136, here 123.

Záměrem předkládané studie je upozornit – byť jen v základních tezích – na mobilitu, která byla s výkonem učitelského povolání neodmyslitelně spjata. Ta se mohla odehrávat v několika rovinách: profesní (například středoškolské a vysokoškolské studium, výkon pedagogického povolání a případný kariérní postup s tím spojený) i soukromé (stipendijní pobyty, poznávací cesty). Pramenem k jejímu zmapování mohou být mj. osobní spisy pedagogů, uložené ve fondech jednotlivých zemských rad či ve fondech konkrétních škol; u těch, kteří ve svém „*cursus magistrorum*“ postoupili až na vysokoškolské stolice, i osobní spisy v archivech univerzit (Praha, Vídeň aj.); případně informace obsažené v jejich medailonech či nekrolozích (výroční zprávy středních škol, *Věstník českých profesorů, České museum filologické, Listy filologické* ad.).¹ Jedná se tedy o poměrně rozsáhlou pramennou základnu, která bude muset být – zejména v archivech – teprve zmapována. Vzhledem k tomu, že v příspěvku je pozornost věnována mobilitě učitelů klasických jazyků, působících zejména na gymnáziích v rámci rakouské monarchie, jsou zde určitým způsobem „opomenuti“ učitelé jiných předmětů i dalších typů škol, což ale neznamená, že by i v jejich případě k danému jevu nedocházelo.

Provozování učitelského povolání s sebou vždy neslo pohyb – putování od města k městu, od jedné skupiny posluchačů, žáků, studentů k druhé. A nejenak tomu bylo i v druhé polovině 19. století. Jen společenské postavení učitele, jeho ekonomické zajištění i odborné vzdělání doznalo podstatných změn. Mnohé (odbornost, v případě státních škol finance) bylo garantováno státem, který měl zájem na růstu gramotnosti i odborné kvalifikace svých občanů coby hlavního strůjce ekonomické prosperity země. Významnou měrou se do školství ale promítly i národnostní zájmy jednotlivých částí rakouského soustátí, podporující vznik sebevědomé, národnostně uvědomělé střední třídy, jež svůj hmotný blahobyt spojovala i s podporou školství, kultury a národního jazyka (vznik nových, zejména středních škol – odborných i gymnázií –, financovaných mj. i z obecních prostředků či prostředků jednotlivých zemí rakouského soustátí).

¹ Úmyslně zde nejsou jako zdroj informací uvedeny články, které pod dojmem svých cest učitelé psali jak do výročních zpráv, tak do časopisů oslovujících širší i laickou veřejnost (*Krok, Světozor, Zlatá Praha* aj.), případně vydávali i knižně. Byť tyto uveřejněné texty na jedné straně mobilitu svých autorů monitorují, jejich obsah by vzhledem k zaměření tohoto příspěvku byl poněkud zavádějící.

Klasické jazyky se měly dle představ ministra kultu a vyučování, hraběte Leo Thuna Hohensteina (ve funkci 1849–1860), stát významným jednotícím prvkem v soustavě všeobecného středního vzdělání,² pojátkem vycházejícím z odkazu a tradic antické kultury, jež mělo nejen spojovat, ale i pomoci kultivovat a vychovávat k občanství, k odpovědnosti a loajalitě vůči rakouskému státu, potažmo císaři.³ A s ohledem na to, že klasičtí filologové (počtem i váhou, která na jejich předměty byla kladena) tvořili *stupor scholarum* středního školství, byli tedy i těmi, kteří z rozhodnutí ministerstva kultu a vyučování ve Vídni i zemských školních rad během své profesní učitelské kariéry nejčastěji měnili působiště nejen v rámci

² Martin SVATOS, *Humanistické vzdělání s dominancí klasických jazyků v českých zemích v 19. století*, in: Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. st., Sborník příspěvků z 24. roč. symposia k problematice 19. st., Plzeň 4.–6. března 2004, Kateřina Bláhová – Václav Petrbock (eds.), Praha 2004, s. 39–52, hic s. 45. „Klasikofilologické metody měly pomáhat rozvoji moderních národních jazyků, jimž chyběla stará literatura, a tedy i rozvoji kultur národů habsburské říše. V mnohonárodnostním státě, jakým byla habsburská monarchie, měla výuka klasickým jazykům a literaturám převzít funkci jednotícího kulturního faktoru, který při zachování specifika jednotlivých etnik měl spoluvytvářet usnadnit jednotné kulturní milieu státu. Tím se měly překlenout, ne stírat zjevné rozdíly národních kultur a jazyků a soužití obyvatel a správa celého mnohonárodnostního státního útvaru. Proto se stala klasická filologie hlavní disciplínou na rakouských univerzitách a gymnáziích.“ Viz také: TÝŽ, *Humanistické vzdělání jako jeden z předpokladů nadnárodní kultury*, in: Čechy a Evropa v kultuře 19. století, Sborník symposia pořádaného Národní galerií v Praze a Ústavem pro českou a světovou literaturu ČSAV ve dnech 22.–24. března 1990, Praha 1993, s. 103–107.

³ Tento názor přetrvával i v následujících desetiletích, což potvrzuje mj. *Řeč ministra kultu a vyučování svobodného pána Gautsche von Frankenthurn, pronesená na 42. shromáždění německých filologů*, in: Verhandlungen der zweiundvierzigsten Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Wien vom 24. bis 27. Mai 1893, Leipzig 1894, s. 3: „Die philologische Arbeit fördert aber auch jene Eigenschaften, welche für das öffentliche Wirken unerlässlich sind. Indem sie der Worte wahren Wert und richtige Bedeutung lehrt, erzeigt sie die Abneigung gegen die Phrase und leitet dazu an, sich in die Denk- und Sinnesweise ferner Zeiten und anderer Menschen zu vertiefen, fremden Empfindungen mit Selbstentäußerung treu nachzugehen. Die öffentliche Thätigkeit zumal in einem Staate, welcher aus mannigfaltigen Theilen historisch erwachsen, von verschiedenen Völkern bewohnt ist, heischt sie nicht eine fortwährende Bestätigung eben dieser Kraft, wenn man der Vielheit historischer Erinnerungen, politischer, sozialer Meinungen gerecht werden, sie verstehen und achten will? Mag mehr weniger jede philologische Beschäftigung mit Sprachen, diesen ersten Kunstschöpfungen des menschlichen Geistes, solche Wirkung üben, erfahrungsgemäss geht sie von den antiken Sprachen am vollsten und reichsten aus, weil diese uns zugleich eine Litteratur vermitteln, welche den edelsten Inhalt in einer Einfachheit, Ursprünglichkeit und künstlerischen Vollendung darbietet, wie keine andere.“

jedné země rakouského soustátí, ale mnohdy putovali z jednoho konce monarchie na druhý.⁴

Svou roli při těchto přesunech ovšem v nemálo případech sehrály i důvody soukromé – například snaha být blízko domova, „polepšit“ si přechodem z obecní/zemské školy na školu státní, dostat se na prestižnější školu do většího města, blíže univerzitě atd. Dokladem těchto soukromých aktivit učitelů jsou mj. anonce objevující se ve *Věstníku českých profesorů* či *Českém museu filologickém*, které nereagovaly na oficiální aktuální poptávku volných míst, ale přicházely s vlastní nabídkou výměny místa s nějakým jiným kolegou.

Peregrinatio magistrorum však mnohdy nezačínalo až v okamžiku nástupu na některou ze středních škol, ale již v době vysokoškolských studií. Studenti české i německé národnosti narození v Čechách většinou studovali na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze; po jejím rozdělení v roce 1882

si pak dle národnosti volili českou nebo německou. Ale studenti z Moravy a rakouského Slezska často směřovali své kroky i na univerzitu ve Vídni, příp. v Štýrském Hradci. Nicméně po roce 1882 se i zájem některých z nich přesunul na českou univerzitu v Praze (v roce 1880 studovalo na univerzitě ve Vídni 18 % českých studentů, o třicet let později, v roce 1910, již jen 7 %).⁵ Ne všichni adepti učitelského povolání strávili celou dobu na jedné univerzitě. Někteří využili možnosti studia (jednoho i více semestrů) na dalších vysokých učeních, zejména v rakouských zemích a Německu, případně se do světa vypravili hned po skončení studia jako stipendisté ministerstva kultu a vyučování. Doba strávená na odlišných školách jim poskytla možnost seznámit se s jinými profesory, jejich metodami, zkušenostmi i odbornými zájmy, což mnohé z nich mohlo mj. inspirovat k vlastní odborné činnosti zaměřené i mimo školní lavice.⁶

Profesní „stěhování“ učitelů klasických jazyků po jednotlivých gymnáziích rakouské monarchie po absolvování jejich vysokoškolských studií lze velmi obtížně vystopovat, poněvadž k většině z nich neexistují žádné vzpomínkové medailony, nekrology apod. Jedním ze zdrojů, který pomáhá získat základní informace, jsou výroční zprávy, které jednotlivé střední školy vydávaly,⁷ a v nichž před tabulkou s aktuálním přehledem vyučujících jsou uváděny aktuální změny v profesorském sboru (příchody, odchody,

⁴ V padesátých a šedesátých letech 19. století (do roku 1866) putovali např. někteří adepti učitelského povolání z rakouských či českých zemí až na gymnázia v městech uherského království, která tehdy trpěla nedostatkem kvalifikovaných pedagogických sil vzdělaných již v novém duchu. Většina z nich se ale vrátila v polovině šedesátých let zpět, když rakousko-uherské vyrovnání pravděpodobně změnilo i společenské klima ve městech i na školách v neprospěch příšedších profesorů. A tak v hornouherském Prešpurku (dnešní Bratislava, Slovensko) získával kupř. v padesátých letech 19. století učitelské ostruhy coby suplent pozdější tvůrce českého těsnopisu, klasický filolog Eduard Novotný (1833–1876), aby jej v roce 1859 vyměnil za Prahu (Václav VLČEK, *Eduard Novotný* 7, *Osvěta* 6, 1876, s. 240); rok na prešpurském katolickém gymnáziu působil i pozdější řádný profesor klasické filologie na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze a následně ředitel Akademického gymnázia ve Vídni Franz Hohegger. Karla VYMĚTALOVÁ, *Profesor dr. Franz Hohegger, řádný profesor klasické filologie na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze, ředitel Akademického gymnázia ve Vídni*, *Historica Olomucensia*, 2015, s. 73–90.

Na nově zřízeném gymnáziu v Hermannstadtu v Sedmíhradsku (dnešní Sibiu, Rumunsko) strávil např. jedenáct let profesor klasické filologie Theodor Pantke (1854–1865), než byl na vlastní žádost přeložen na německé gymnázium do Opavy. J. A. ROČEK, *Nekrolog*, *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, 1896, s. 861–862. Ještě složitější byla směrem na východ monarchie profesní cesta středoškolského učitele, klasického filologa Antona Krichenbauera (1825–1884), který v padesátých a šedesátých letech 19. století působil nejprve na gymnáziu v Samboru v Haliči (dnešní Sambir, Ukrajina), poté v Budě v Uhrách (dnešní Budapešť, Maďarsko), aby před návratem na jihlavské gymnázium byl ještě (do roku 1862) ředitelem gymnázia v Užhorodu (dnešní Užgorod, Ukrajina). Konrad JARZ, *Anton Krichenbauer*, *Biographisches Jahrbuch für Altertums-kunde* 7, 1884, s. 140–145.

⁵ Viz: František KAVKA – Jan HAVRÁNEK, *Der kulturelle und geistige Einfluss der Wiener Universität auf die Tschechen und Slowaken*, *Österreichische Osthefte* 3. Heft, 1965, s. 205–212.

⁶ Výše zmíněný profesor Eduard Novotný tak po třech letech na filozofické fakultě v Praze zamířil na univerzitu do Bonnu, kde poslouchal přednášky profesorů Ritschla, Welckera a Jahna. V Innsbrucku zase po několika semestrech v Praze studoval klasický filolog František Hylák (1855–1934) – viz: *Věstník českých profesorů* 41, 1933/34, s. 260; obdobně Thomas Kindlmann (1844–1916), který zkoušky učitelské způsobilosti složil nejprve roku 1878 na univerzitě v Praze, o dva roky později v Innsbrucku, aby pak většinu své profesní dráhy strávil na gymnáziu v Uničově (*Thomas Kindlmann*, XXIX. Jahresbericht des k. k. Gymnasiums in Mährisch Neustadt am Schlusse des Schuljahres 1915/16, s. 43). Zrušení univerzity v Olomouci přivedlo na tu vídeňskou Štěpána Cholavu (1831–1894), když na ní pokračoval ve studiích klasických jazyků (Richard FISCHER, *Olomoucký památník*, Olomouc 1938, s. 113).

⁷ Ministerial-Erlass vom 31. Dezember 1850, Z. 10.514, in: Edmund EDLER von MANZELLER, *Normalien für die Gymnasien und Realschulen in Österreich*, Im Auftrag und mit Benutzung der amtlichen Quellen des K. K. Ministeriums für Kultus und Unterricht. I., Wien 1884. Povinné vydávání každoročních zpráv školy vycházelo až z ministerského výnosu z 9. června 1875, č. 8710.

přerušení výuky, dovolené). Z uvedeného pramene kromě jiného jasně vyplývá na naše současné poměry neobvyklá „fluktuace“, jež ve většině případů souvisela s „aktivitou“ ministerských či zemských úředníků; i když, jak již bylo výše naznačeno, iniciátory změny mohli být i sami středoškolské učitelé, které k žádosti o přeložení či k výměně s kolegou mohly vést zdravotní,⁸ rodinné i jiné důvody. Odhadem lze konstatovat, že průměrně se středoškolský učitel, a nejednalo se zcela jistě jen o učitele klasických jazyků, během své profesní kariéry stěhoval pětkrát až šestkrát,⁹

⁸ Ze zdravotních důvodů změnil místo svého působení např. profesor František Otakar Novotný (1835–1896), který začínal na jednom z gymnázií na Malé Straně v Praze, aby je na tři roky vyměnil za místo definitivního učitele na řeckém ortodoxním gymnáziu v Sučavě na Bukovině (dnešní Suceava, Rumunsko). Po návratu do Prahy se ale posléze rozhodl pro klidnější a zdravotně vhodnější post ředitele na gymnáziu v Uničově. Rudolf MILAN, *K. k. Schulrath, Director Dr. Fr. Ot. Novotný. 7 2. April 1896*, 9. Jahres-Bericht des Landes-Unter- und Communal-Obergymnasiums in Mährisch Neutadt am Schlusse des Schuljahres 1895/96, s. I–III.

⁹ Údaje, které jsou v této souvislosti v příspěvku použity, čerpají z velké části z pracovního materiálu autorky k připravovanému *Biograficko-bibliografickému slovníku klasických filologů působících na středních školách v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1848–1945*.

Ze stávajícího souboru, zahrnujícího několik stovek středoškolských učitelů, je možno vytvořit dlouhý seznam jmen dokládajících tuto skutečnost, což však není účelem tohoto příspěvku. Za všechny lze tedy uvést jako příklad klasického filologa Václava Auerspergera (1865–1925), který postupně učil na gymnáziích na Praze II, v Českých Budějovicích, Novém Bydžově, opět v Praze na Žižkově, v Domažlicích (*Věstník českých profesorů* 13, 1925/26, s. 216), nebo klasického filologa a překladatele z řečtiny Aloise Bělského (1866–1934), který působil v Příbrami, Praze, Chrudimi, Kolíně, Zábřehu, Rokycanech a v Písku (*Věstník českých profesorů* 42, 1934/35, s. 159). Vzhledem k tomu, že výše jmenovaní se stěhovali jen v rámci českých zemí, jednalo se s největší pravděpodobností o profesory, kteří složili zkoušku z učitelské způsobilosti jen pro česká gymnázia.

Profesor Vojtěch Kotsmich (1835–1906) vystřídal gymnázia jak s českým, tak německým vyučovacím jazykem (německé gymnázium v Brně, gymnázium v Hradci Králové, Slovanské gymnázium v Brně, post ředitele na německém gymnáziu ve Strážnici, Slovanské gymnázium v Olomouci) – viz: *Osvěta* 36, 1906, s. 474–475.

Z těch, kteří profesně vykoučili za hranice českých zemí, lze jmenovat např. klasického filologa Heinricha Fleischmanna (1858–1913), který se narodil na Slovensku, učil ve Vidnavě, pak v Bílsku (dnešní Polsko), Těšíně, aby zakotvil na gymnáziu císařovny Alžběty ve Vídni. (Jahresbericht des k. k. Albrecht-Gymnasiums in Teschen am Schlusse des Schuljahres 1912/13, s. 54) Profesor Eduard Nowotny (1862–1935), který amatérsky kopal v Carnuntu, na lokalitě Virunum a Magdalensbergu, začínal na gymnáziu v Gorici (dnešní Slovinsko), pak se stěhoval do Moravské Ostravy, aby se zase vrátil na jih monarchie do Cilli (dnešní Celje, Slovinsko) a následně zakotvil v Klagenfurtu

příčemž délka jeho pobytů v daném místě mohla být od několika měsíců či jednoho roku až po několik let.

Proč se tomu tak dělo a co mohlo být určujícím elementem rozhodujícím o jmenování či přesunu suplenta, skutečného učitele či profesora na konkrétní gymnázium? Především zde byla aktuální potřeba jednotlivých středních škol, jejichž počet v druhé polovině 19. století rostl geometrickou řadou,¹⁰ a vznikala tak nutnost personálního zabezpečení výuky latiny a řečtiny, jazyků, jež si v týdenní hodinové dotaci udržovaly stále svou převahu.¹¹ Důležité je, že v rámci mnohonárodnostní rakouské monarchie v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku, v Haliči, Bukovině, v severní Itálii (v době jejího přičlenění k rakouské monarchii), na území dnešního Slovinska aj. byla otevírána nová gymnázia nejen s národním, ale i německým vyučovacím jazykem, na nichž tedy mohli působit ti, kteří složili na univerzitách zkoušku z učitelské způsobilosti pro klasické jazyky pro německá gymnázia. Jako pedagogové se na školách s německým vyučovacím jazykem mohli uplatnit nejen učitelé německé národnosti, ale i jině (v našem případě české), kteří mnohdy v němčině vystudovali nejen gymnázium, ale i klasickou filologii na univerzitě, a tak tímto jazykem dokonale vládli. Mnozí z nich si kromě toho němčinu na univerzitě zvolili jako třetí obor, který si k latině a řečtině z praktických důvodů přibírali.¹²

K nejrychlejšímu střídání míst docházelo zejména na počátku učitelské praxe, kdy často ještě před složením zkoušek z učitelské způsobilosti¹³

a Vídni. (Eduard Nowotny, in: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, VII. Band, Wien 1976, s. 170)

¹⁰ Od roku 1850 do 1870 počet českých gymnázií vzrostl třikrát, v roce 1870 na nich již studovalo 11 000 studentů. F. KAVKA – J. HAVRÁNEK, *Der kulturelle und geistige Einfluss der Wiener Universität auf die Tschechen und Slowaken*, s. 205–212.

¹¹ Roku 1855 latina tvořila 24 % výuky, což spolu s řečtinou bylo 37,5 %, humanitní předměty byly zastoupeny 78,9 % (oproti 17,4% u přírodovědných a 7,4 % u technických předmětů). Učební plán pro gymnasia z roku 1884 vyhradil klasickým jazykům 39,8% z celkové hodinové dotace, humanitním předmětům 77 %. Viz mj.: Kateřina ŘEZNÍČKOVÁ, *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1848–1918*, Praha 2007; Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů 1848–1913*, Sv. II., Praha 1918.

¹² Ke kombinaci latina–řečtina byl často přibíráán i český jazyk, případně těsnopis. Až po roce 1900 se častěji objevuje i živý jazyk, francouzština, povětšinou v kombinaci s latinou. Řečtina jako druhý hlavní předmět tehdy ustoupila do pozadí, což souviselo s omezením její výuky na nově vznikajících typech gymnázií.

¹³ Zkoušky učitelské způsobilosti byly konány před komisí, v níž zasedali i zástupci daného

začali čerství absolventi filozofické fakulty učit jako suplenti na některém gymnáziu. V postavení suplenta, jenž byl v rámci učitelského sboru vnímán jako pomocný učitel (*Hilfslehrer*), si plnili stejné výukové i další povinnosti jako jejich starší a zkušenější kolegové. Délka suplentství, v optimálním případě tříletá, se často protahovala (i na osm, devět let), protože závisela mj. na aktuálním stavu „volných“ míst na jednotlivých školách, a suplent, jenž v té době povětšinou nebyl vázán žádnými rodinnými vazbami a manželskými povinnostmi, byl někdy rok co rok přesouván na jiný ústav. Krokem k vysněné definitivě bylo jmenování skutečným učitelem (*wirklicher Lehrer*), po několika letech proměněné v definitivu středoškolského profesora. Pomyslným vyvrcholením kariéry mohlo být ředitelské místo, které mnohdy nový ředitel nastoupil tam, kde před mnoha lety působil jako suplent, skutečný učitel či profesor.

Pomineme-li středoškolské profesory, kteří střídali toliko česká a moravská gymnázia, stopy českých klasických filologů můžeme najít zejména ve Vídni¹⁴ a dalších rakouských městech, ale i v jiných zemích mnohonárodnostní monarchie, kde byla gymnázia s německým vyučovacím jazykem otvírána. Jejich pobyty na zdejších středních školách ale měly spíše krátkodobý charakter, povětšinou se vraceli po několika letech zpátky do Čech. Lze však dohledat i případy, kdy učitelé – narození v rakouských zemích – krátkodobě v rámci své pedagogické praxe působili v Čechách na gymnáziích s německým vyučovacím jazykem.¹⁵

oboru. Kandidáti učitelství pro jednotlivé předměty je mohli skládat buď pro nižší, nebo vyšší gymnázium, či pro oba stupně školy, pro gymnázia s českým či německým vyučovacím jazykem, nebo také pro gymnázia jak česká, tak i německá. Nemuseli také zkoušky konat ze všech předmětů najednou, ale i v časovém odstupu několika let. Šíře jejich odborného záběru a jazyková variabilita pak pochopitelně mohly ovlivňovat i možnosti jejich profesního uplatnění.

¹⁴ Klasický filolog Josef Kliment (1848–1928) působil v hlavním městě monarchie šest let jako domácí učitel, následně sedm let jako suplent na gymnáziu v II. vídeňském okrese, odkud odešel na gymnázium v Třebíči. (Jan KOREC, *Profesor Josef Kliment*, 34. program c. k. státního gymnasia v Třebíči na konci šk. r. 1910/11, s. 25–27).

¹⁵ Např. klasický filolog Johann Baptist Alton (1845–1900) se narodil v jižních Tyrolích, od roku 1873 učil na německém vyšším gymnáziu na Novém Městě v Praze, kde ve výročních zprávách za rok 1875 a 1876 uveřejnil i článek (*Ein Wort zur Charakteristik des Sophokles, mit besonderer Berücksichtigung der Idee des sittlich Guten und des sittlich Schlechten*). Po Altonově pražském intermezzu následovala Vídeň a Rovereto, kde působil až do svého odchodu do důchodu. (Johann Baptist Alton, in: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, I. Band, Wien 1954, s. 17) Dalším příkladem může být profesor Josef

Zvláštní skupinu v rámci profesní mobility představují čeští klasičtí filologové, kteří po roce 1871 odešli učit na střední školy do carského Ruska (do Petrohradu, Moskvy, Kazaně, Oděsy). V tomto roce vydaný nový gymnaziální řád totiž postavil ruská gymnázia na klasický základ. Nedostatek vlastních odborných pedagogických sil měli nahradit učitelé pozvaní z Čech, kterých bylo něco kolem stovky. Ti v Rusku většinou setrvali až do konce svého pedagogického působení, a tak se – i vzhledem k malému množství informací o nich – z tématu tohoto příspěvku poněkud vymykají.¹⁶

Společný jazykový základ, ať již se týkal znalostí německého jazyka, či klasických jazyků jako fundamentu všeobecného středoškolského vzdělání, vytvářel příznivé podmínky pro „nadrárodní“ působení středoškolských učitelů – klasických filologů, omezených toliko hranicemi rakouské monarchie. Je otázkou, co tyto přesuny znamenaly pro jednotlivé pedagogy z osobního hlediska, s jakým záměrem ze strany státu byly podnikány. Pomineme-li zcela pochopitelné obtíže spojené se stěhováním, seznámením se s novou školou, novými lidmi, často i odlišným kulturním, jazykovým a geografickým prostředím, mohly nové životní zkušenosti podnítit i zvědavost, stále znovu inspirovanou pracovitost, touhu po uplatnění, i vzbudit představu, že „klasický filolog všude doma jest“. Mohly posílit i pocit „rakušanství“, tj. příslušnosti nejen k vlastnímu národu, ale monarchii jako celku; či naopak vést k hlubšímu uvědomění si specifik vlastního národa, k pochopení jeho historie i jeho zařazení do celoevropského kontextu.

Někteří ze středoškolských učitelů (klasických filologů) však byli ministerskými úředníky přesouváni i z jiného důvodu, a to z gymnázií v menších městech do těch, v nichž sídlily univerzity, – totiž jako potenciální vědecké síly, s nimiž bylo možno v budoucnu počítat i za univerzitní katedrou. Ostatně sama výuka adeptů učitelství byla díky Exner-Bonitzovým refor-

Golling (1848–1916), narozený v hornorakouském Linci, horlivý recenzent a přispěvatel do *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* a autor učebnic, působil postupně na gymnáziích ve Vídeňském Novém Městě, v Olomouci, Jihlavě a v závěru své učitelské kariéry na gymnáziu v IX. okrese ve Vídni. Srov. Gollingovu bibliografii na Wikipedii [online], [citováno dne: 10. 9. 2017]. Dostupné z: http://de.wikipedia.org/wiki/Josef_Golling.

¹⁶ Blíže k nim: Jan KVÍČALA, *Pěstování klasické filologie na Rusi*, České museum filologické 2, 1896, s. 235–239; Karel SVOBODA, *Čeští filologové na Rusi*, Listy filologické 66, 1939, s. 349–364.

mám po roce 1849 zaměřena nejen na metodické a didaktické zvládnutí latinského a řeckého jazyka, ale měla vést budoucí učitele také k podnícení jejich vědeckých ambicí, byť se v praxi u většiny z nich projevovaly „pouze“ publikováním článků a menších překladů ve výročních zprávách škol, na nichž působili,¹⁷ případně v odborných, na filologii zaměřených časopisech (mj. *Listy filologické a paedagogické*, *České museum filologické*, *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*), či v časopisech určených širší laické veřejnosti (*Osvěta*, *Květy*, *Žlutá Praha* aj.).

Vybraní kandidáti se tak, po několikaleté učitelské praxi na spíše periferních školských ústavech, ocitali na gymnáziích ve Vídni, Štýrském Hradci či Praze,¹⁸ v centru vědeckého dění, které je často podnítilo k vlastní odborné práci i k habilitaci z klasických jazyků, jež byla základním předpokladem jejich pedagogického působení na univerzitě.¹⁹ Habilitace a s ní související

možné povinnosti na *alma mater* však zdaleka neznamenaly také finanční zajištění soukromého docenta, který pak mnohdy ještě po dlouhá léta vedl dvojí profesní život – středoškolského učitele a vysokoškolského pedagoga, v optimálním případě se sníženým učebním úvazkem na střední škole, či každoročně udělovanou dovolenou, kterou povolovalo ministerstvo kultu a vyučování ve Vídni.

Nutno však konstatovat, že dlouholetá gymnaziální pedagogická praxe i výše naznačená provázanost středo- a vysokoškolského prostředí byly nepochybnou devizou potencionálních držitelů extraordinariátů a ordinariátů na filozofických fakultách rakouských univerzit, které zpětně, mj. i díky předsednictví univerzitních profesorů při maturitních zkouškách, přispívali ke zvýšení úrovně středoškolské výuky v jednotlivých předmětech.

Na univerzitě se tito nově nastoupivší docenti, vzeší ze středoškolského prostředí, potkávali s kolegy, kteří na filozofickou fakultu přišli v rámci jiného druhu mobility, tzv. *peregrinatio academica*, čili z jiných rakouských či německých vysokých škol, byvše osloveni úředníky ministerstva kultu a vyučování nebo profesorským sborem filozofické fakulty, který je v rámci tzv. *triennia* navrhoval ministerstvu ve Vídni. Tito docenti a profesori tvořili fundament akademické obce zejména v padesátých a šedesátých letech 19. století, kdy na rakouských vysokých školách chyběl vědecký dorost, vychovaný již v podmínkách reformovaného vysokého školství.

Zatímco do roku 1882 „přespolní“ soukromí docenti a profesori byli zvaní na ještě nerozdělenou Karlo-Ferdinandovu univerzitu, po roce 1882 se německá filozofická fakulta v Praze snažila o uchování tohoto trendu, což v případě klasické filologie znamenalo, že vždy jedna ze tří jejích stolic byla obsazena vědeckou silou ze zahraničí.²⁰ Mnozí z těchto z ciziny přichozích profesorů však svůj pobyt v Praze vnímali jen jako krátkodobou zastávku ve své kariéře,²¹ zatímco „*pro Čechy byla pražská*

¹⁷ Viz více Karla VYMĚTALOVÁ, *Bibliografie článků klasických filologů ve výročních zprávách středních škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku za léta 1850–1938*, Opava 2014.

¹⁸ Významnou líhni potencionálních vysokoškolských profesorů bylo německé gymnázium na Malé Straně v Praze, které svou tradicí sahalo až do doby Albrechta z Valdštejna. V padesátých letech 19. století na něm učil klasický filolog Jan Kvičala (1834–1908), který pak působil jak na nerozdělené Karlo-Ferdinandově univerzitě, tak po roce 1882 na české univerzitě v Praze a stal se tak zakladatelem české klasické filologie. Jeho „kolegy“ na tomtéž ústavu byli němečtí klasičtí filologové Alois Rzach (1850–1935), který byl po dvanácti letech strávených za středoškolskou katedrou jmenován řádným profesorem klasické filologie na německé univerzitě v Praze, čímž získal finanční nezávislost na platu středoškolského profesora, a Friedrich Schubert (1844–??), který i přes několik desítek let trvající úvazek na univerzitě (ředitel řeckého oddělení filologického prosemináře) zůstal gymnáziu věrný a dokonce v roce 1893 se stal jeho ředitelem. (Karla VYMĚTALOVÁ, *Procul ex oculis, procul ex mente, Biografické medailony*, Opava 2017) Několikaletou kariéru středoškolského učitele na pražských školách měli za sebou i profesori klasické filologie na české univerzitě Josef Král (1853–1917), Robert Novák (1853–1915) nebo Karel Wenig (1878–1964).

¹⁹ O stolicí klasické filologie nemuseli usilovat jen na filozofické fakultě v Praze. Příkladem může být profesor německého malostranského gymnázia Karl Schenkl (1827–1900), který po několika letech na střední škole odešel do Rakouska a přednášel na univerzitách v Innsbrucku, Štýrském Hradci a Vídni. (*Karl Schenkl*, in: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, X. Band, Wien 1994, s. 83–84) Nebo klasický filolog Richard Meister (1881–1964), jenž se stal po létech strávených na gymnáziích ve Znojme a Vídni mimořádným profesorem klasické filologie ve Štýrském Hradci a pak řádným profesorem pedagogiky na univerzitě ve Vídni. (Friedrich KAINZ, *Richard Meister, Nachruf*, Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 114. Band, 1964, s. 267–311)

²⁰ Blíže k osudům jednotlivých profesorů klasické filologie, klasické archeologie a starých dějin na filozofické fakultě německé Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze in: K. VYMĚTALOVÁ, *Procul ex oculis, procul ex mente, Biografické medailony*, Opava 2017.

²¹ Danou situaci lakonicky vystihuje věta: „... *verurteilt zu Czernowitz, begnadigt zu Graz, befördert nach Wien*“, kdy by se Štýrský Hradec dal nahradit právě Prahou. Peter URBAN-ITSCH, *Zur „peregrinatio academica“ von Wiener und Prager Professoren in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts*, in: *Magister noster*. Sborník statí věnovaný in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc., Martin Svatoš – Luboš Velek – Alice Velková (eds.), Praha 2005, s. 297–314.

profesura vrcholem, daným českými národními zájmy, a to i za cenu opuštění prestižní zahraniční kariéry“.²²

Motivy, které jednotlivé oslovené kandidáty vedly k přijetí nabídky z Prahy, či naopak posléze k akceptování nabídky jiné univerzity, mohly být velmi různorodé. Od osobních a zdravotních až po změny geopolitického charakteru.²³ Relativní krátkost jejich pobytu sice na jedné straně přispívala k určité nestabilitě profesorského sboru fakulty, na straně druhé zkušenosti a znalosti, které s sebou z jiných škol přinášeli, byly dozajista velkým obohacením jak vědeckého života fakulty, tak i metodiky jimi přednášených kolegií a vedených seminářů.

Změny v profesní oblasti života, provázané neodmyslitelně s těmi v životě soukromém, však lze ještě doplnit o mobilitu podmíněnou vlastním zájmem a iniciativou, realizovanou mnohdy ve vlastním volnu, někdy na vlastní náklady. Středoškolská i vysokoškolská učitelé v hojně míře využívali možností, které jim skýtaly poznávací cesty soukromého charakteru,²⁴ nebo stipendijní pobyty financované ministerstvem kultu a vyučování ve Vídni. Jejich cílem byly především země hluboce spojené s kulturními dějinami Evropy, Itálie a Řecko.

Těm, kteří měli i vědecké ambice, bylo určeno stipendium vypisované pro pobyt na Rakouském historickém ústavu v Římě (*Instituto austriaco di studii storici in Rom*).²⁵ Bylo vypsáno pro ty, kteří se zajímali o dějiny, zejména středověku a následujících staletí, a chtěli k sepsání vědeckého

pojednání využít sbírky a prameny, které v Itálii, potažmo v Římě, byly k dispozici. Tato dlouhodobá, zpravidla devítiměsíční stipendia byla obsazována na základě konkurzu, do něž zájemce o pobyt musel mj. poslat svůj návrh vědecké práce, doklad o rakouském státním občanství, o absolvování univerzitního studia a složení státní nebo učitelské zkoušky, případně o získání doktorátu. Výstupem byla vědecká studie, publikovaná v nějakém odborném časopise či sloužící jako podklad pro další kariérní posun jejího autora, např. k habilitačnímu řízení.

O něco kratší stipendijní pobyty měli možnost získat i učitelé středních škol, a to díky výnosu ministerstva kultu a vyučování, které od školního roku 1893/94 začalo realizovat několikaměsíční studijní pobyty v Itálii a Řecku pro učitele klasické filologie, dějepisu či zeměpisu.²⁶ Záměrem ministerstva bylo „*durch das Studium dieser wichtigsten alten Kulturländer ihre berufliche Ausbildung zu erweitern und dadurch in höherem Grade befähigt zu werden, den Schülern das Verständnis für das Geistes- und Culturleben der klassischen Völker des Altertums zu erschließen*“.²⁷ Ačkoliv se předpokládalo, že poznatky, které během několikaměsíčního pobytu učitelé získají, budou prezentovány i v podobě článků²⁸ a přednášek, hlavní důraz byl položen na pedagogicko-didaktický vklad ve vztahu ke studentům.

Cesty byly plánovány na druhý semestr školního roku s tím, že měly končit až v srpnu.²⁹ Instrukce k nim vydané podrobně rozepisovaly jak itinerář cesty do Řecka a Itálie, včetně doporučených lokalit,³⁰ tak uvádě-

²² Jan HAVRÁNEK, *Dějiny Univerzity Karlovy III. (1802–1918)*, Praha 1997, s. 307.

²³ Např. prohraná rakousko-italská válka vedla v roce 1859 k odchodu již výše zmíněného profesora Franze Hocheggera z univerzity v Pavii do Prahy, kde nahradil prof. Ludwiga Langeho, který odešel do německého Giessenu. Změna vyučovacího jazyka na univerzitě byla důvodem dokonce dvojího stěhování klasického filologa dr. Gustava Linkera, a to z univerzity v Krakově a Lembergu (dnešní Lvov, Ukrajina), kde se postupně začalo přednášet toliko v polském jazyce, do Prahy v roce 1871. Ze zdravotních důvodů přijal pozvání do Prahy Otto Keller, který předtím, jako nástupce Karla Schenkla, šest let učil v Štýrském Hradci. Rozdělení univerzity v roce 1882 motivovalo k odchodu na univerzitu do Černovic prof. Isidora Hilberga. Více in: K. VYMĚTALOVÁ, *Procul ex oculis, procul ex mente, Biografické medailony*, Opava 2017.

²⁴ Viz např. Jana KEPARTOVÁ, *Češi v Pompejích 1748–1948*, Praha 2007, s. 172–181.

²⁵ Provizorní min. výnos z 20. července 1883, Z. 9161 a min. výnos z 26. září 1893. Viz: *Statut für das Instituto austriaco di studii storici in Rom*, in: Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht, Jahrgang 1892/93, Wien 1893, s. 293–296.

²⁶ Císařské rozhodnutí z 26. 10. 1891, min. výnos z 1. 3. 1892, Z. 23.250 ex 1891, *Instruction für die Studienreise von Lehrpersonen an österreichischen Mittelschulen nach Italien und Griechenland*, Das humanistische Gymnasium 4, 1893, s. 79–80.

Podmínkou zařazení do konkurzu bylo, kromě výše zmíněné aprobace, aspoň tříleté působení na střední škole v pozici samostatného učitele. *Kundmachung*, in: Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht. Jahrgang 1892/93, Wien 1893, s. 50–51.

²⁷ *Instruction für die Studienreise von Lehrpersonen an österreichischen Mittelschulen nach Italien und Griechenland*, Das humanistische Gymnasium 4, 1893, s. 79–80.

²⁸ Seznam článků z cest, které byly publikovány ve výročních zprávách škol, viz in: K. VYMĚTALOVÁ, *Bibliografie článků klasických filologů*, s. 80–85.

²⁹ Proti tomu někteří z těch, kteří stipendijní pobyty absolvovali, měli výhrady. Přimlouvali se za určité zkrácení pobytu, které odůvodňovali horkým počasím v Římě i nutností odpočinku pedagoga po několikaměsíčním namáhavém putování. Vladimír KALOUSEK, *Žádáme čileji o cestovní stipendia do Itálie a do Řecka*, Věstník českých profesorů 9, 1902, s. 174–179.

³⁰ K jednotlivým místům byla uváděna i doporučená délka pobytu (např. Benátky – 4 dny,

ly i literaturu, kterou by se stipendisté měli vybavit. Po návratu od nich ministerstvo vyžadovalo zprávu z cesty, obsahující jak podrobný popis pobytu, tak i zhodnocení významu, který pro účastníka a jeho další osobnostní a odborný rozvoj měla.³¹ Každý rok bylo pro celé Rakousko vypsáno celkem deset stipendií, některá využili i učitelé středních škol v Čechách, kdy statistika z let 1893–1906 ukázala, že české ústavy byly zastoupeny pětkrát dvěma, pětkrát jedním stipendistou.³²

Z výše uvedeného vyplývá, že život středoškolského pedagoga byl – co se týče mobility – poměrně pestrý a dosti hektický; kladl na něj nemalé psychické i fyzické nároky, a to od doby jeho studií na univerzitě až po odchod do penze. Vše souviselo především s profesní kariérou učitele, podmíněnou personální politikou vyšších míst, která však samozřejmě hluboce ovlivňovala i soukromý život jeho i celé rodiny. Časté stěhování, změna školy, města, země, pedagogické zatížení i rozsáhlá mimoškolní činnost v místech pobytu, případně vědecká a populárně naučná práce – to vše patřilo ke každodennímu životu profesora na školách rakouské

monarchie. Změna místa i celkového prostředí však nemusela být toliko břemenem, mohla být i impulzem pro jeho další osobnostní i odborný rozvoj, vést k vzniku pocitu příslušnosti k vlastnímu národu, ale i loajality k rakouské monarchii, přinejmenším k její západní části (Předlitavsko). Ovoce celoživotního pedagogického působení pak byly nejen generace studentů vychované v humanistických myšlenkách a kulturním odkazu antiky, ale i četné práce a materiály, jež nám dokumentují životní i profesní *peregrinatio magistrorum*.³³

Florence – 10 dní, Řím – 4 týdny apod.). Z lokalit v Řecku byly zmíněny Athény, Korint, Mykény, Tíryns, Olympia, příp. Sparta a Delfy. *Instruction für die Studienreise von Lehrpersonen an österreichischen Mittelschulen nach Italien und Griechenland*, Das humanistische Gymnasium 4, 1893, s. 79–80.

³¹ Jejich zpracování se asi dosti lišilo – kvalitou i rozsahem, což bylo i důvodem kritické zmínky in: V. KALOUSEK, *Žádáme čileji o cestovní stipendia*, s. 174–179. „*Těž úřední zprávy o cestách vykonaných vykazují různé ponětí věci této u různých kolegů, myslím, že i v tomto dbáti pravé míry – ani příliš mnoho, ani příliš málo – a že třeba vycházeti ze stanoviska, že úřední zpráva nemá býti vědeckým kompendiem toho, co na cestě jsme seznali, nýbrž stručnou statistikou cestovní s udáním precedencií a konsekvencemi, po případě s pouhým naznačením myšlenek nových, jichž rozvedení pak náleží jinam.*“

Popis některých cest se dochoval v osobních fondech učitelů. Viz: Jana KEPARTOVÁ, „*I pravím upřímně a z přesvědčení, že zařízení těchto studijních cest jest blahodárné po každé stránce a pravým dobrodiním.*“ *Učitelé cesty na jih*, in: Naše Itálie, Stará i mladá Itálie v české kultuře 19. století, Sborník příspěvků z 31. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 24. –26. února 2011, s. 118–131.

³² Ministerského stipendia ve výši 300 zl. využil i klasický filolog Feodor Hoppe (1855–1907), mj. šéfredaktor časopisu *Österreichische Mittelschule*, který v rámci studijních cest navštívil Athény, Paříž, Londýn i Berlín. (Johannes SCHMIDT, *Erinnerung an Feodor Hoppe*, Jahresbericht des Akademischen Gymnasiums in Wien am Schlusse des Schuljahres 1907/1908, s. 20–30). Metoděj Molčík (1860–1897) zase svou pozornost během stipendijního pobytu zaměřil na Itálii a Řecko, odkud z Peloponésu posílal do redakce *Věstníku českých profesorů* i fotografie (*Almanach ČAVU* 22, 1912, s. 129nn.). Mezi dalšími lze zmínit Otmaru Vaňorného, Ladislava Brtnického, Ferdinanda Hoffmeistra aj.

³³ Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu Institucionálního plánu Slezské univerzity v Opavě 2016–2018 *Rozvoj interdisciplinarity a internacionalizace výzkumných center se zaměřením na kulturní dějiny*.

Recenze

Pavel BOLINA – Tomáš KLIMEK – Václav CÍLEK, *Staré cesty v krajině středních Čech.*

Praha, Academia 2018, 690 s., ISBN 978-80-200-2831-0

Tato monumentální práce, věnovaná starým cestám českého venkova ve středních Čechách a vybraným příkladům cestovních tras jiných, si rozhodně zaslouží pozornost odborné veřejnosti. V první řadě jde o vsutku vyčerpávající souhrn dokladového materiálu k tématu. Vzniká dojem, že autoři navštívili doslova každý v terénu patrný relikv davné cesty ve středních Čechách, zdokumentovali je, prozkoumali jeho předchůdce povětšinou na kartografických podkladech vojenského mapování od konce 18. století podnes a předložili jeho interpretaci. Zvláště cenné informace přinášejí v případech svazků úvozů ve srázném terénu, zvyrazňujících mimořádně zatížené komunikační trasy. Vyzvednout je třeba mimořádně kvalitní a rozsáhlý ilustrační doprovod publikace, sestávající z fotografií terénních, archivní dokumentace a též výmluvně vypovídajících snímků, resp. krajinných modelů, pořízených leteckým laserovým skenováním (LIDAR); obdiv vzbuzuje i neobyčejně důkladné shromáždění dokladů ikonografických.

Autoři předkládají další řešení Kosmových údajů o hranicích slavníkovské državy (s. 122–135) a důvtipně a inspirovaně přispěli i k vykreslení cestovních náležitostí putování pražského arcijáhna Pavla z Janovic v roce 1381 (s. 146–154). Oceníme též význam komentáře k hodnotě starých map českých zemí (s. 155–179), jakož i pojednání o tzv. ungeltu (s. 199–203). Historicky závažný příspěvek představuje například studie o českých středověkých mostech (s. 226–233), či o pražských přechodech přes Vltavu (s. 233–258). Bibliografie knihy je velmi obsáhlá.

V pojednání o přechodu Vltavy severně od Prahy v Klecánkách (s. 274–280) autoři ještě nezachytili mezitím publikované výsledky výzkumu hradiště 10. století v Klecanech.¹ K Tetínu (s. 350–366) možno připomenout recentní souhrnnou publikaci.²

¹ Naďa PROFANTOVÁ, *Klecany: raně středověká pohřebiště*, 2 svazky, Praha 2009–2011; Naďa PROFANTOVÁ (ed.) a kol., *Raně středověká pohřebiště v Klecanech*, sv. II, Praha 2018.

² Václav CÍLEK – Martin MAJER – Radoslava SCHMELZOVÁ – Pavel BOLINA et al., *Tetín svatě Ludmily: místo, dějiny a spiritualita*, Praha 2017.

Průkopnická práce tohoto druhu musela nutně narazit na některé nesnáze. Autoři sami připouštějí, že jednu z největších představuje datování pozůstatků starých cest v terénu (s. 110–111). Z textu vyplývá, že pevnější datování lze konstatovat u tří z předložených terénních reliktů – především úvozové cesty z Prahy-Zličína, do jejíž výplně byly uloženy hroby z první poloviny 6. století (například s. 181). Dále sem patří „Sekanka“, cesta vysekaná do skály a spojující uzlový komunikační bod na soutoku Vltavy a Sázavy v Davli s městečkem ostrovského kláštera na ostrožně mezi oběma řekami z druhé poloviny 13. století (například s. 105 nebo 137). Konečně lze uvést cestu identifikovatelnou díky příznivému souběhu údajů písemných pramenů na Bezdězsku do doby před rokem 1553 (s. 111–115). Všechny další cestovní tahy pak zřejmě náleží datovat nejpozději do raného novověku, přičemž jejich možné starší fáze představují skutečný badatelský oříšek.

Právě k této otázce se vztahuje další směr budoucího výzkumu. Autoři totiž trasují dávné komunikace v řadě případů podle pozůstatků cest v terénu a k dataci se uchylují podle blízko ležících pravěkých či středověkých archeologických objektů (například s. 305–308 či 481–489, 543–553). Česká kulturní krajina však představuje ve skutečnosti palimpsest, v němž starší krajinné komplexy postupně podlehly „přemazávání“ krajinnými kontexty mladšími, což se nejspíše opakovalo od pravěkých dob. Pravěká, a patrně i raně a vrcholně středověká, naleziště tak patří k odlišným vrstvám téhož palimpsestu a kombinovat je v jeden celek značící průběh zřejmě podstatně mladší, terénními reliktů doložené cesty, znamená ve svém důsledku spojování nespojitelného. Při trasování průběhů dávných komunikací bych se za svou osobu pokoušel alespoň o spojování archeologických objektů z jednoho a téhož období. Cosi takového lze alespoň v těch nejhrubších rysech provést například pro pravěké depoty z doby bronzové, které se severozápadně od Prahy zřetelně kupí ve východozápadně probíhajících potočních údolích.³ Bohužel nelze provést srovnání s cestami vyznačenými v recenzované publikaci, ježto Vachtova mapa je slepá, ale informace, kterou podává, hovoří jasně.

Velké naděje skýtá propojování výzkumu cest s dalšími badatelskými disciplínami. Smírčí kříže jsou v textu recenzované publikace sice letmo zmíněny (s. 183), avšak při trasování cest jich není nikterak využito. Zcela stranou zůstala

tzv. celní kola, o nichž se starší bádání domnívalo, že označují místa, kde se na cestách vybíralo mýto.⁴ Prostředí starých cest dokresluje i údaje osvětlující nejen jejich specifické postavení právní, ale i jejich roli svérázného, důkladnější kontrole unikajícího sociálního „biochronotopu“, kde se odehrávaly události běžné i mimořádné. Již na konci 14. století se tak dozvídáme třeba o případech zabití či znásilnění na cestách, pro jejichž soudní postih bylo dokonce potřebné vytvořit závazné právní formulace.⁵ Autoři téma stručně nastiňují na s. 188–189. Ve věci rozlišování mezi termíny „clo“ a „mýto“ (s. 198) se staročeská terminologie vyslovuje zcela určitě.⁶

Jak je možno poznatky o terénních reliktech starých cest již nyní zdařile propojovat s vytěžováním jiných druhů historických pramenů, ukazují některé v současnosti dostupné práce.⁷

Práce autorského kolektivu věnovaná starým cestám v Čechách nabízí čtenářům nesmírně cenný souhrn památek jedné pramenné kategorie a současně představuje směle vykročení k novým badatelským cílům jedné ze specifických

⁴ Dnes máme kromě celé řady dílčích příspěvků k dispozici již tři větší soupisy smírčích křížů a rovněž křížových kamenů (patrně též fungujících jako celní kola), jichž lze využít. Viz: Jiří LINHART, *Databáze kamenných křížů* [online], [citováno dne: 13. 10. 2018]. Dostupné z: <http://www.jiri-linhart.cz/galerie/krize-cechy/>; Jaroslav BROJÍR – František SVOBODA, *Smírčí kříže, křížové kameny a jiné pozoruhodné kamenné památky* [online], [citováno dne: 13. 10. 2018]. Dostupné z: <http://smircikrize.euweb.cz/index.html>; soupis podle okresů: Tamtéž [online], [citováno dne: 13. 10. 2018]. Dostupné z: http://smircikrize.euweb.cz/Ceska_Republika/SMK_okresy.html; konečně Jana Barbora SLABĚŇÁKOVÁ, *Smírčí kříže* [online], [citováno dne: 13. 10. 2018]. Dostupné z: <http://www.smircikrize.cz/>, nebo Společnost pro výzkum kamenných křížů při Městském muzeu v Aši. Práce René BĚLOHRADSKÝ – Natálie BELISOVÁ – Petr BOŘIL, *Kamenné kříže Čech, Moravy a Slezska*, kterou autoři citují na s. 183, vyšla znovu (Liberec 2013). K celním kolům viz např.: Franz BLÖCHL, *Von alten Steinkreuzen und Kreuzsteinen*, Pilsen 1935.

⁵ Viz: František ČÁDA (ed.), *Ondřeje z Dubé práva zemská česká*, Praha 1930, § 27: „*Petr z Vřeščan žaluje na Jana z Trnové, že jemu zabil otce jeho Petra z Klení na mierné cestě bezprávně...*“; Tamtéž, § 28, s. 133–134: „*Machna z Tuříne žaluje na Havla z Týter, že potkav ji na mírné cestě porazil ji svým pyjem v její keč bezprávně. A toho má dobré svědky, neb jest přivolala lidi tu, kdež se je hanba stala.*“

⁶ Václav FLAJŠHANS, *Klaret a jeho družina* 1, Praha 1926: např. s. 183, Klaretův Glosář (kolem roku 1365) s. 117, III: 8: 359 – „*navigium przewoz*“; VII: 41: 2118 – „*myto thelo-neum, vectigal czlo, pieze naulum*“.

⁷ Např. pojednání Paula Praxla o Zlaté stezce, spojující Prachatice a Volary s bavorským Pasovem: Paul PRAXL, *Zlatá stezka*, Prachatice⁴ 2016.

³ K tomu Tilmann VACHTA, *Bronzezeitliche Hortfunde und ihre Fundorte in Böhmen* (Berlin Studies of the Ancient World 33), Berlin 2016, Abb. 75 na s. 161. Jde možná o Slánskou tabuli, zachycenou v recenzované publikaci na obr. 5.2.1.1.01 na s. 332.

disciplín historického výzkumu, umožňující hlubší poznání minulých dějů českých zemí. Za její předložení náleží autorům vřelý dík.

Petr CHARVÁT

Josef SERINEK – Jan TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie*.

Praha, Triáda 2016, 1364 s., ISBN 978-80-87256-84-8 (I. svazek), 978-80-87256-85-5 (II. svazek), 978-80-7474-171-5 (III. svazek), 978-80-87256-86-2 (soubor)

Nakladatelství Triáda vydalo již třetí autorský počin historika Jana Tesaře.¹ Tentokrát se ovšem nejedná o soubor studií a esejů tematicky zaměřených na určitá časová období českých dějin ve 20. století, nýbrž jde o rozsáhlé třísvazkové dílo, nesoucí svérázný název *Česká cikánská rapsodie*. Knihy vyšly po usilovné desetileté práci autora na sklonku roku 2016, přičemž tuto dekádu před vydáním lze považovat spíše za závěrečnou etapu autorova celoživotního zájmu o problematiku partyzánské rezistence v protektorátu Čechy a Morava, zejména pak v oblasti Českomoravské vysočiny. Jan Tesař tímto dílem historiografii neobohatil pouze o publikaci zabývající se otázkou partyzánského odboje na Vysočině či otázkou genocidy českých Romů. Svěbytným zpracováním zkoumaného tématu poukazuje totiž také na to, nakolik zásadní může být volba metody pro celkové vyznění sdělovaného obsahu.

Jan Tesař si za ústřední téma své publikace zvolil Roma, odbojáře-partyzána Josefa Serinka. S leitmotivem knihy a zároveň hlavním aktérem se čtenář seznamuje v prvním svazku prostřednictvím přepisu osmnácti rozhovorů, které se Serinkem autor osobně vedl v letech 1963–1964. Ve výpovědích líčí Serinek Tesařovi svůj životní příběh. Postupně se od dětství dostává k dospívání v období první světové války, kdy nabyl zkušenosti se životem na útěku. Zde zjišťujeme, že Josef Serinek neměl příliš dobré fyzické dispozice k tomu stát se „velkým“ odbojářem – kulhal, byl nahluhlý a velice špatně viděl. Vzpomínky pokračují

chronologicky dobou meziválečnou. Zásadním se pro Serinka stalo období druhé světové války, kdy byl perzekvován a kvůli svému původu se s celou svou rodinou dostal do koncentračního tábora v Letech. Odtud se mu podařilo uprchnout, což ho znovu přivedlo k životu v ilegalitě a později také k iniciativě organizovat odbojové hnutí v oblasti Českomoravské vysočiny.

První kniha stylem podání vtahuje do poutavého a svérázného vyprávění. „Cikán“ Serinek, přezdívaný ostatními odbojáři Černý partyzán, velice zaníceně líčí období druhé světové války na Vysočině, až může čtenář chvílemi nabývat dojmu, že je bezprostředním účastníkem jeho příběhu. Tesař do vyprávění cíleně nezasahuje více, než musí. Pomineme-li, že Serinkovi nemohl neklást v rozhovorech otázky nebo že rozhovory prošly nejnужnější editorskou prací, autor Serinkovo vyprávění doplňuje pouze spletitým systémem odkazů, jejichž obsah nalezneme ve druhém svazku. Při výpovědích Josefa Serinka nepřerušuje a nepomáhá mu ani s rozvzpomínáním na téměř zapomenuté nebo zmatečně popsané události. Cílem zjevně bylo, aby výpovědi Černého partyzána zůstaly co nejvíce neporušeny, a mohly být předány v takové podobě, v jaké je před lety editor získal. Serinek čtenáři představuje syrový a plně autentický život v ilegalitě, na útěku, v lesích, kdy každý den byl bojem o přežití, každé navázání styku s místním obyvatelstvem platilo za hrozbu. Příběhy i jejich ústřední aktér se stávají o to silnějšími, když se Serinek ve vyprávění „vidí“ jako postava bojující za svobodu a ideály. Líčení hrůzných zkušeností z koncentračního tábora v Letech připomíná, mimo jiné, velice aktivní podíl Čechů na genocidě Romů. Ani největší násilníci z ostrahy tábora, mezi něž patřil například Josef Janovský, nebyli po válce za své činy řádně potrestáni a se smutným osudem nepřiznané sebereflexe i viny se tábor potýká dodnes. Navzdory všemu, co Serinka v životě potkalo, se v jeho vyprávění neobjevuje zášť nebo hořkost, naopak v něm lze sledovat jistý nadhled a zkušenosti zralého člověka.

Na dlouhé, ale skrz na skrz zajímavé a místy napínavé Serinkovo vyprávění navazuje další autorův rozhovor s kovářem Josefem Ondrou, přímým spolupracovníkem Černého partyzána. První svazek dále představuje postavy, jež Josef Serinek zmiňuje ve svých příbězích. Jsou jim věnovány krátké medailony doplněné o portrétní fotografie, což je naprosto zásadní pro lepší pochopení Serinkova příběhu, který se také díky životopisům jednotlivých postav dostává do širšího kontextu. O trochu problematičtější může být samotné čtení prvních dvou svazků, které jsou vzájemně propojené. Už v první knize se bez průběžného obrácení listů tam a zpět nelze v ději zcela zorientovat. Pokud chce čtenář tématu a vyprávění skutečně porozumět, měl by si dopisovat poznámky na okraj, aby

¹ Nakladatelství Triáda v předchozích letech ještě vydala Tesařova díla: *Traktát o „záchrance národa“*. *Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace* (2006) a *Žamlčená diagnóza* (2003).

získal přehled a informace o jmenovaných postavách. K tomu je však ještě nutné mít při ruce svazek druhý, v němž nalezneme Tesařovy poznámky a upřesňující informace. Možná právě tento nesnadný způsob čtení lze částečně chápat jako daň, kterou autor platí za svůj záměr ponechat Serinkovy výpovědi co nejméně dotčené editorskými zásahy.

Přestože se ve druhém svazku snaží Tesař Serinka kriticky hodnotit, není k němu zdaleka tak přísný jako k některým jiným odbojářům. Ačkoli Tesař vyprávění Černého partyzána uvádí na pravou míru, komentuje jeho příběhy, uvažuje nad nimi a za pomoci archivních pramenů k tematice dokládá, jak se zmiňovaná situace s největší pravděpodobností odehrála. Neztrácí přitom empatii a hledá odpovědi, proč určitou situaci pamětník vykládá právě způsobem, jakým ji vykládá. V druhém svazku však postrádám mapy vysvětlující místopis a přesuny odbojářů-partyzánů. Jelikož knihy svým rozsahem působí jako majestátní dílo s vyčerpávajícími seznamy jmen, použité literatury i pramenů, rozhodně by se zde vyjímaly mapy znázorňující zmiňované lokality, vesnice a osady. Dopomohly by při utváření komplexního obrazu nebo alespoň částečného povědomí o tom, jak a kam se partyzáni vlastně přesouvali. V úvodní části třetího svazku se sice nachází soubor map, grafů, tabulek a diagramů, nevztahují se ovšem přímo k Serinkovu vyprávění. Tyto materiály přináší přehledy o celkové odbojové činnosti partyzánů nejen ve zkoumané oblasti Českomoravské vysočiny, ale také ve zbytku protektorátu Čechy a Morava. V některých mapách pak můžeme nalézt nepřesnosti, jako například: [Mapa 4] *Hlavní partyzánské jednotky a jejich stav k 1. květnu 1945.*² *Nesedí zde hned několik skutečností. Jednak jde o názvy sovětských partyzánských skupin. Původní oficiální názvy na mapě označených oddílů Faustov, Orel, Chimič, Tůma, Melnik jsou ve skutečnosti Žarevo, Vpřed, Mistr Jan Hus a Jan Kozina. Názvy v mapě odpovídají jménům velitelů výsadek jednotlivých partyzánských oddílů. Název oddílu Dr. Hybeš také neexistoval. Zde se jedná o Partyzánskou družinu Josefa Hybeše. Nesedí ani počty jednotlivých skupin, jejichž indikátory jsou velikosti užitého písma (konkrétně jsou to například oddíly Orel, Labunskij, Nowacki). Vzhledem k tomu, že [Mapa 2] Seskupení sovětských štábů koncem roku 1944³ představuje partyzánské oddíly pod správnými názvy, zmíněná výtka bude patrně poukazovat na přehlédnutý nedostatek. U této mapy ovšem koliduje, proč zde v krátkosti nejsou představeny všechny oddíly znázorněné v [Mapa 4], ale pouze některé z nich. [Mapa 5] Partyzánské destrukce na železnicích...⁴ sice ukazuje*

veškeré typy destrukcí na železnici, které byly provedeny partyzány, už z ní ale nevyplývá, kteří odbojáři tyto činy provedli.

Když opustíme zmíněné nedostatky úvodní části třetího svazku, dostaneme se na pole teorie a metodologie. Ač je poslední svazek trilogie ze všech knih nejtěžší, myšlenkově je bezesporu nejhutnější. Nejprve nás autor seznamuje s předmětem a metodou – Tesař se zde otevřeně hlásí k československé škole memoáristiky, jejíž teoretická stanoviska nejuceleněji vyjádřil historik Stanislav Zámečník.⁵ Hlavním principem memoáristiky je respektování osobnosti pamětníka. Historik jej nesmí omezovat při sebestylizaci ani mu nemůže jakkoliv pomáhat při konfuzi. Tím ohrožuje autentičnost vyprávění a vystavuje pamětníka riziku sugesce – přejímání historikem podsunutých informací. Jakkoliv přesná mohou být historikova fakta oproti pamětníkovým vzpomínkám, jeho doplňování či přísně řízený rozhovor, při němž historik klade jednu otázku za druhou, ruší a snižuje autentičnou hodnotu jeho výpovědi. Jan Tesař v této souvislosti upozorňuje na limity historiky v současnosti nejvíce využívané metody pro rozhovory s pamětníky (oral history), jež je dle jeho názoru, nekriticky přejatá („importovaná“) z USA a která se také podle Tesaře zaměřuje pouze na sběr požadovaných informací. Zde historik řídí rozhovor a narátora tak, aby zjistil potřebné údaje, ostatní ho nezajímá. Jiné, pro něho nepodstatné či zmatené vzpomínky z výzkumu raději vyřadí, než by dále usiloval rozkrýt, proč si pamětník danou událost vybavuje zrovna tímto způsobem a jak lze charakterizovat procesy utváření těchto příběhů. Za „nebezpečnou“ tendenci metody oral history Jan Tesař považuje sklouzávání až k pokynům: „... aby se narátor nenechal hovořit podle svého, neboť jde o ekonomii času. Hlas své doby! Subjektivita a autenticita pamětníka je zkrátka ničím, když jde o peníze sponzora.“⁶ Takovouto kritiku oral history lze v současnosti považovat za nedostačující či zastaralou.⁷ Na mnohé současné publikace pracující s touto metodou buď neplatí,⁸

⁵ Stanislav ZÁMEČNÍK, *K práci s pamětníky druhé světové války*, Historie a vojenství 2, 1963, s. 182–225; Milan MYŠKA – Stanislav ZÁMEČNÍK – Věra HOLÁ, *Práce s pamětníky a vzpomínkami: metodická příručka*, Praha 1967.

⁶ III. svazek, s. 38. Tesař konkrétně komparuje a vyzdvihuje práci Stanislava Zámečníka oproti publikaci: Miroslav VANĚK – Jana SVOBODOVÁ – Pavel URBÁŠEK, *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*, Olomouc 2003, na níž ukazuje uvedené nedostatky oral history.

⁷ Tesař celou svou kritiku oral history staví na komparaci článku Stanislava Zámečníka s jedinou novější publikací: M. VANĚK – J. SVOBODOVÁ – P. URBÁŠEK, *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Jiná díla autor nezmiňuje.

⁸ Novější publikace (např.: Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE – Hana PELIKÁNOVÁ, *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha 2007, s. 75–82

² III. svazek, s. 14.

³ III. svazek, s. 8–11.

⁴ III. svazek, s. 16.

anebo na rozdíl od Tesaře jiní historici vedou rozhovory s více pamětníky, které z pochopitelných důvodů musí, ovšem pouze do jisté míry, usměrňovat a „držet“ u tématu, což zjednodušeně zdůvodňovat „penězi sponzora“, se zdá v takových případech poněkud nepatřičné.⁹

Tesařův metodologický přístup ohlašuje cíl a étos jeho práce – dopátrat se *autentického Serinka*. S ohledem na to je záhodno zdůraznit, že Josef Serinek v rámci díla nevystupuje jen jako středobod historikova zájmu, je uveden též jako spoluautor knihy, což neproказuje ani tak Tesařovu skromnost jako skutečnost, že Jan Tesař si za svým metodologickým přístupem memoáristky, zformulovanými názory a myšlenkami stojí.

V dalších textech třetího svazku uvažuje autor nad tím, jaké mělo Hitlerem pohlcené Československo možnosti pro podníčení partyzánské rezistence. Charakterizuje celé období – například i jeho technické limity, které umožňovaly rozvoj partyzánství. Uvádí, jakými způsoby byli partyzáni potlačováni, a ukazuje, nakolik vědeckotechnický pokrok ve 20. století usnadnil boj proti partyzánům. Zabývá se rovněž vývojem a rysy partyzánské války v různých oblastech i časových etapách, v nichž se objevil tento typ rezistence. Zmiňuje válečnou zkušenost Američanů ve Vietnamu, Ernesta „Che“ Guevaru, Tita a jugoslávské partyzány, Mao Ce-tunga a jeho teorii partyzánské války jakožto oficiální doktrínu čínské revoluce. Autor se vrací až ke vzniku samotného moderního partyzánství – k Napoleonovi a guerillové válce, přičemž poukazuje na rozdíl mezi drobnou válkou ve Španělsku a Rusku během této doby. Upozorňuje, že zatímco konzervativně katoličtí Španělé se i po oficiální porážce armády dále spontánně bránili francouzským vojskům, Rusové využili drobnou válku jako „součást válečné strategie“ opotřebování a následného zničení Napoleonova vojska.

Autor rozlišením formy partyzánské války Španělů a Rusů proti Napoleonovi,

a 83–89, sic! s. 88, nebo pak další: Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2011, s. 148–154) však rozhodně historika/tazatele nenavádí k neustálému opravování a usměrňování svého narátora. Obě knihy docela zřejmě upozorňují na to, že je třeba v rozhovorech dát svému narátorovi ve vyprávění dostatek možností pro jeho sebevyjádření.

⁹ Když opustíme českou historickou scénu a uvedeme jednu z vůbec nejznámějších novějších publikací, která ve svém základu na metodě oral history vznikla: *Můj děda nebyl nácek*, jen těžko si lze představit, že by její autoři postupovali při své práci stejně jako Jan Tesař. (Harald WELZER – Sabine MOLLER – Karoline TSCHUGGNALL, „*Můj děda nebyl nácek*“, Praha 2010.)

dle mého názoru nevědomě, poukazuje na rozdíl mezi *neregulérní* a *nepravidelnou* válkou. Přestože sám tyto dva termíny považuje za zaměnitelné: „*Šolcovu*“ termínu »neregulérní« se vyhýbám, dávaje přednost českému »nepravidelná«. *Zdánlivě je to totéž, avšak Šolcův termín evokuje možné automatické právní či dokonce mravní odsouzení.*“¹⁰ Je ovšem vhodné připomenout, že „nepravidelná“ válka může být součástí strategie regulérní armády, v níž partyzánskou válku vedou její vojáci, kteří organizují hnutí odporu. „Neregulérní“ způsob boje lze pak odlišit kvalitativně například tak, že není zaštitěn žádnou mocenskou autoritou (například stát). Pomoc a podpora místního obyvatelstva je však nutná v každém typu partyzánské vedení války, nehledě na její kvalitativní a kvantitativní rozdíly.¹²

Dále se Tesař rozepisuje o promarněné šanci československého odboje, které se chopil Stalín prostřednictvím vyslání organizátorských jednotek ze Sovětského svazu. Kritiku formování a fungování československého odboje pak v dalších textech třetího svazku ještě rozpracoval. Organizační a ideové chyby a nedostatky přitom kontrastují s jednáním a smýšlením Josefa Serinka. Pro Jana Tesaře jakoby Černý partyzán disponoval právě tím odhodláním, které československý odboj postrádal. Osobitým, rázným stylem psaní Jan Tesař čtenářskému publiku ukazuje, že vědecká práce nemusí být pouhou zhuštěninou faktografických údajů, že autor – historik nemusí být jen zdatný řemeslník schopný zpracovat patřičný objem archivních pramenů náležejících k vymezené problematice, nýbrž že dravost, emoční angažovanost, ba i hněv autora reflektovaný v odborném textu nutně nemusí jít na úkor kvalitního zpracování historické látky. V případě České cikánské

¹⁰ Autor se konkrétně vyjadřuje k: Jiří ŠOLC, *Podpalte Československo. Kapitoly z historie československého zahraničního a domácího odboje (1939–1945)*, Praha 2005, Kapitola Neregulérní válka a její cíle.

¹¹ III. svazek, s. 106. (Jan Tesař zde reaguje na užívání označení „neregulérní“ válka historikem Jiřím Šolcem. Dále autor uvádí, že každý má právo na své označení pojmu a zdůrazňuje, že „... prvním zločinem je válka sama...“.)

¹² Hlubší poznatky v této oblasti výzkumu může nabídnout například německý politický teoretik Herfried Münkler, který charakterizoval partyzána jako silně balancujícího mezi regulérní a neregulérní bojovou silou. Zastává názor, že v některých válkách se partyzáni silně blížili způsobem boje pravidelné armádě, někdy dokonce natolik, že je nebylo snadné rozeznat od regulérních vojsk, ovšem v jiných případech lze zase partyzány jen těžko rozeznat od teroristů. Münkler došel ještě k jednomu velice zajímavému závěru, s nímž se zcela ztotožňuji. Dle autora nelze všechny podoby partyzána definovat jedním pojmem, nýbrž že v rámci tohoto jednoho pojmu by se měly vylénit typizující subkategorie. Herfried MÜNKLER (Hrsg.), *Der Partisan. Theorie, Strategie, Gestalt*, Opladen 1990.

rapsodie lze toto sledovat částečně ve druhém, více potom ve třetím svazku. Autor své názory na věc neschovává ani neupozaduje, ale naopak je jasně formuluje s emotivním zanícením.

Jan Tesař si svou celoživotní prací vydobyl pevnou pozici v rámci československé historiografie a tato jeho poslední publikace bezesporu jenom potvrzuje, že se opět setkáváme s nadčasovým a zcela unikátním dílem.

Vlasta KORDOVÁ

Andrew Baruch WACHTEL, *Po komunismu stále důležité?*

Praha, Academia 2017, 312 s., ISBN 978-80-200-2778-8

Americký nakladatel a publicista Andrew Baruch Wachtel se ve své monografii věnuje dosud spíše opomíjené oblasti výzkumu soudobých dějin – postavení středoevropských a východoevropských spisovatelů v transformační postkomunistické epoše. Toto téma provázal především s problémy kontinuit a diskontinuit s předcházejícími obdobími, ať už jde o etapy komunistických režimů, nebo národně obrozenecká hnutí. Autorův tematický záběr je přitom poměrně pestrý. Klade si otázku po odlišnostech společenského vnímání a postavení spisovatelů v západní Evropě a z druhé strany v někdejší komunistickém bloku. Zabývá se proměnami knižního trhu a spisovatelské obce v transformační době i různorodými osudy jednotlivých spisovatelů a jejich literárních děl.

Celou monografií prostupuje téma specifického postavení literátů ve východní Evropě, kdy pod tento pojem zahrnuje Wachtel i Evropu střední. Představa o spisovatelích coby „svědomí národa“ se podle něj zrodila v 19. století, v období vzestupu národně obrozeneckých hnutí na území mnohonárodnostních imperiálních říší. Kulty „národních básníků“ a výsadní postavení literatury podle něj přetrvávaly i v období komunistických režimů.¹ Ačkoliv byla komunistická ideologie v meziválečném období často spojována s uměleckou avantgardou, v propojení s politickou mocí se obvykle obracela k národním tradicím a historii. Wachtel si

správně všímá privilegovaného postavení části spisovatelské obce v období komunismu, kdy byla literatura úzce propojena s mocenskými aparáty a politickým vývojem ve společnosti. Přesto však tuto dobu chápe poněkud nediferencovaně, včetně odlišnosti role literatury v jednotlivých periodách komunistických režimů. Jeho teze, určené širšímu čtenářskému publiku, však pomáhají překonávat zvětralé představy o dichotomiích mezi panujícím režimním aparátem a kritickými intelektuály, bojujícími o liberalizaci systému a individuální autonomii. Autor si pak všímá především dopadu změn, které na pole literatury přinesla hospodářská a politická transformace v devadesátých letech. Opírá se přitom o členité zhodnocení řady statistických údajů, které monografii doprovázejí. Nástup tržních mechanismů podle něj znamenal hlubokou proměnu sociálního postavení literatury i jednotlivých autorů. Kvantita literární produkce šla podle něho ruku v ruce s poklesem nákladů jednotlivých titulů a v delším časovém období i k zániku řady nakladatelství. Stejně tak si všímá i komercializace literatury jako důsledku působení tržního systému. Ve svých popisech knižního obchodu a distribuční sítě na území postkomunistických států přitom vychází Wachtel nejen ze statistických dat, ale i ze své osobní profesní zkušenosti.

Problematickým rysem monografie zůstává jistá rozbředlost v kapitolách o pozicích jednotlivých autorů v postkomunistických časech. S nejasným kritériem výběru pitvá Wachtel díla jednotlivých literátů, označovaná jako nacionalistická, internacionalistická nebo žurnalistická. Zajímají jej také jejich různorodé politické osudy. Dostane se tak například na srovnávání tvůrčího vývoje v dílech Václava Havla, obskurního ruského nacionalisty Eduarda Limonova (zakladatele tzv. národního bolševismu) nebo srbského spisovatele a politika Dobricu Ćosiće. Z těchto komparací však žádné silné závěry nevyplývají. V popisu Havlova působení Wachtel většinou konstatuje obecné banality o autorovi, který v politice pochopil nutnost vytvářet kompromisy.

Z tuzemských autorů se Wachtel šířeji věnuje ještě Milanu Kunderovi a Jáchymu Topolovi. Kunderu vnímá jako spisovatele tematizujícího vztahy mezi východoevropskou a západní kulturou, a to na příkladu jeho *Nesnesitelná lehkost bytí*. Wachtelovy teze o Kunderově románu však vyznívají poněkud komicky. Promluvy jednotlivých postav, jimiž je hlavní hrdina Tomáš nebo emigrantka Sabina, chápe rovnou jako vyjádření předsudečných názorů samotného autora vůči západní kultuře. Podobně se dívá i na velkou část literatury zemí bývalé Jugoslávie, kterou chápe převážně jako exotickou a nacionalizující.

Celou monografií také autor vede ostrou linii mezi tzv. populární a vážnou či vysokou literaturou. Do prvního typu mu spadají komiksy, detektivky, fantasy,

¹ K tématu Vít SCHMARC, *Země lyr a ocele. Subjekty, ideologie, mýty a rituály v kultuře českého stalinismu*, Praha 2017.

science-fiction, rokenrolová hudba nebo červená knihovna, do druhého kanonizovaná díla oficiální literatury stejně jako samizdatové práce. Podle Wachtela tak oficiální i samizdatová tvorba tvořily jednu stranu téže mince, zatímco populární literatura měla být ze strany komunistického režimu primárně potlačována. Takto obecné tvrzení však nemůže příliš obstát. Autor zůstává v zajetí svého binárního schématu a pomíjí například rozvoj tzv. populární kultury v šedesátých letech. I mnohem dříve, v padesátých letech, však lze v době poststalinismu spatřit spory o závažnost uměleckých námětů (v československém prostředí například spor o Fričova *Císařova pekaře*).

Wachtel tak ve své knize podnětným způsobem otevřel důležité téma a prokázal i solidní znalosti literatury v postkomunistických zemích. Na druhé straně jeho knize škodí přílišné roztržštění, zdlouhavé popisné pasáže (lící středoškolským způsobem obsahy jednotlivých literárních děl) i poněkud schematický výklad kulturních rozdílů mezi Východem a Západem.

Vojtěch ČURDA

Petra SCHINDLER-WISTEN, *O chalupách a lidech. Chalupářství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace.*

Praha, Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum 2017, 210 s., ISBN 978-80-246-3613-9

Autorka v této knize zúročila výsledky svého dlouhodobého výzkumu. Dané téma zpracovala už ve své diplomové práci, ale vrátila se k němu znovu po delší přestávce. Tato časová prodleva jí umožnila podívat se na problematiku s větším časovým odstupem a zejména měla možnost komparovat diverzitu názorů svých narátorů v různých časových rovinách. Metoda oral history je hlavním těžištěm jejího výzkumu, ale nezanedbala ani písemné a internetové prameny, ani stávající literaturu.

„Druhé bydlení“ se stalo zcela svébytným fenoménem života a trávení volného času v socialistickém Československu. Tímto termínem se označovaly chaty a chalupy, v nichž rodiny pobývaly o víkendech i částech dovolené. V literatuře se často

vyskytuje názor, že chatařství a chalupářství patřilo především k prostředkům jakéhosi tichého vzdoru proti režimu, osvobození se od každodenního sevření a pokryteckého poklonování se komunistickým praktikám. Petra Schindler-Wisten správně poukazuje na skutečnost, že vlastnictví rekreačního objektu bylo především jediným dovoleným soukromým nemovitým majetkem a kromě toho lidé zde realizovali své manuální tvůrčí schopnosti s daleko větším elánem než na vlastních pracovištích. Čtenáři se přitom může maně vybat i dávná paralela s někdejší prací robotníků na „panském“ a při obdělávání vlastních záhonků. Skutečně se i při moderním trávení volného času jednalo velice často o práci, namáhavou dřinu při výstavbě a udržování objektů a zvelebování zahrádky, kde se i z nutnosti pěstovaly plodiny v mnohem lepší kvalitě i větším sortimentu, než jaké bylo možné zakoupit ve státních obchodech s ovocem a zeleninou.

Meritem autorčina zájmu je normalizační období, ale svůj výklad začíná už v období 19. století a první republiky, kdy možnost trávit volný čas v přírodě ve vlastním obydlí byla výsadou jen vyšších vrstev. „Jedinečná“ příležitost k získání chalupy v krásném venkovském prostředí se českému obyvatelstvu naskytla po druhé světové válce po vysídlení německého obyvatelstva. Osiřelé chalupy v malebné krajině našich příhraničních hor už bezprostředně po roce 1946 měnily majitele a často se nejednalo o stálé obyvatele, ale o ty, kteří zde trávili jen čas určený k oddechu, resp. některé objekty přejímaly podniky pro rekreaci svých zaměstnanců. Tehdy docházelo i k četným excesům, chalupy získávali tzv. národní správci a další noví draví majitelé zadarmo nebo za symbolický peníz.

Později vnímáme vlastnictví původních chalup jako něco více ceněné než pouhé majetnictví nově zbudovaných chat. Tak to alespoň vyplývá z autorčina výzkumu. Chalupy se také stávaly s postupem doby nákladnějším artiklem. Boom chatařství nastal v šedesátých letech 20. století a pokračoval za normalizace. Ještě větší zájem o rekreaci mimo město pak přišel po zavedení volných sobot. Vlastnění objektu „druhé bydlení“ vyžadovalo velké nasazení, vedle finančních prostředků pochopitelně i zapojení vlastních fyzických sil. Nebyl potřebný stavební materiál, řemeslníci z komunalů a státních podniků dělali při tzv. melouchách drahoty. Ostatně dobře lze tyto poměry zhlédnout třeba i ve filmu *Na samotě u lesa*, kterému autorka věnuje, byť jen stručnou, pozornost (analogicky jako jiným filmovým, resp. televizním příběhům). Po těžké práci si pak lidé chodili do zaměstnání odpočinout.

Z výpovědí narátorů vyplývá i nechuť, kterou zejména děti a mladí lidé pociťovali, když byli rodiči týden co týden odvázeni proti své vůli na chaty, resp. cha-

lupy. Až jako dospělí se s existencí majetků své rodiny smířili. Kromě toho tyto pravidelné výjezdy ztrpčovala také cesta nedostačujícími prostředky hromadné dopravy; ke zlepšení došlo až s větším rozvojem automobilismu.

Petra Schindler-Wisten se svého tématu zhostila se ctí. Díky své erudici i informacím autentických svědků předložila čtenáři barvitý obraz rekreačního vyžití za minulého režimu. Jen se mi zdá, že některá sdělení se příliš opakují. Inu, respondenti sdílejí společnou zkušenost, a tak není divu, že jejich výpovědi mohou být unifikované... Ocenění si zaslouží i autorčino upozornění, že chatařství a chalupářství rozhodně není spjaté jen s minulým režimem, ale že se jeho obliba v polistopadovém období nezmenšila, ba naopak. Kniha Petry Schindler-Wisten si jistě najde čtenáře i mimo odborné kruhy, dost možná právě u zkoumané referenční skupiny chatařů. A těch rozhodně není málo. Jak autorka uvádí v tabulce přejaté z díla Ivana Bičíka a kol. (s. 186), v roce 2001 byla naše republika co do vlastnictví rekreačního objektu na pátém místě v Evropě.

Alžběta KRATINOVÁ

Ota KONRÁD, Rudolf KUČERA, Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922.

Praha, Academia – Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i. 2018, 364 s., ISBN 978-80-200-2874-7 (Academia), ISBN 978-80-87782-8, (Masarykův ústav a Archiv AV ČR)

Konrádova a Kučerova monografie vychází v období oficiálních oslav a připomínání vzniku československého státu a rozpadu mnohonárodnostních impérií na území Evropy. Jejich přístup k tématu však otevřel novým způsobem otázky kriminality a násilí ve válečných a poválečných letech, která nabízí nový způsob interpretace daného období. V některých ohledech v ní Rudolf Kučera navazuje na svou předchozí práci *Život na příděl*,¹ především ve výzkumu tzv. hladových bouří na sklonku Velké války. Hlavním tématem je však fyzické násilí jako

fenomén, v němž byly artikulovány obavy, naděje, předsudky i politické různice válečného období. V monografii se tak historické téma prolíná s otázkami kriminologie i sociální psychologie. Autoři svou práci přitom spojili s mikrohistorickou perspektivou. Zkoumají proto rozdílné politické, společenské a mediální reprezentace fyzického násilí v českých zemích, Rakousku, i jižním Tyrolsku, které po válce připadlo italskému státu.

Konrád a Kučera poukazují na odlišnou konstrukci vědeckých diskursů, které se kolem fenoménu násilí vytvářely v předválečné době. Zatímco v německy mluvících zemích kriminologie zdůrazňovala vliv biologických a psychických dispozic pachatelů trestných činů, v Čechách byly příčiny zločinnosti shledávány ve vnějších, materiálních podmínkách. Odlišné přístupy justice podle nich kořenily také v rozdílném postavení psychiatrie v českých a rakouských zemích i nacionální řevnivosti. Podnětným způsobem pak reflektují mediální reprezentace „zločinných typů“ v období války i konstrukty osobnosti „delikventa“ v detektivní literatuře a populární kultuře i městských legendách. Právě vyvolávání strachu z romských obyvatel nebo vojenských zběhů a jejich udávání nakonec podle autorů posílilo státní kontrolu a represí v kritických válečných letech. Pozoruhodná je také komparace politických rozdílů kolem interpretace násilí v českých a rakouských zemích, které se stávaly předmětem politického boje. Zatímco v pravicových a křesťansko-sociálních tiskovinách se u delikventů poukazovalo na jejich proletářský původ a nemorální jednání, levicová periodika naopak viděla příčiny zločinnosti v pokrytectví a klerikální výchově. Konrád s Kučerou však ukazují, že zatímco v Rakousku byly tyto spory součástí atmosféry anomie a společenské nejistoty, v Československu se na nich podepsal triumfalismus nového státu, autory nazývaný „kulturou vítězství“. Dokládají to na poněkud neobvyklém případě pachatele loupežné vraždy, který se před vykonáním trestu smrti za svůj zločin omluvil a státotvorně poděkoval prezidentu Masarykovi za milost pro svého bratra a spolupachatele zločinu. Mediální prezentace těžkého zločinu tak podle autorů nakonec vedla k upevnění představ o národní jednotě.

Při výzkumu hladových bouří se Konrád s Kučerou zaměřují také na skupiny, proti nimž bylo násilí zaměřeno a mezi které patřili i Židé, včetně haličských uprchlíků. Věnují se také výbuchům násilí ze strany represivních orgánů nově vzniknuvšího československého státu a ukazují tak na odvrácenou tvář jeho počátků, včetně „legionářského mýtu“. Líčí kupříkladu svévolnou brutalitu, které se legionáři dopouštěli například hromadnými popravami na území Slovenska a Podkarpatské Rusi v období konfliktu s Maďarskou republikou rad.

¹ Rudolf KUČERA, *Život na příděl*, Praha 2013.

Při obsazení slovenského území pak z jejich strany docházelo k antikatolicky i antisemitsky motivovanému násilí. Autoři tím otvírají témata, která doposud zůstávala v historiografii soudobých dějin poněkud stranou.

Značnou pozornost věnují Konrád s Kučerou také jihotyrolskému regionu ve válečných proměnách. Vnímání kriminality v poválečných letech bylo podle nich formováno především novou zkušeností německojazyčných obyvatel, kteří se stali občany italského státu. Protiitalské nálady pak sehrávaly důležitou roli i v mediálních prezentacích zločinů, které přitom neměly politický podtext. Jejich vztah k italské správě se podle autorů zlepšil až na počátku dvacátých let, při společném vzdoru vůči útokům a provokacím ze strany Mussoliniho „černokošiláčů“. Fašisté však ještě před „pochodem na Řím“ dokázali v jižních Tyrolích plnou italianizaci státní správy nakonec prosadit.

Tato monografie, založená na rozsáhlém bádání v českých i zahraničních archivech a velké znalosti zahraniční literatury, je tak v mnohém v české historiografii Velké války průkopnickým počinem. Svým literárním stylem přitom dokáže zaujmout i laického čtenáře. Na povrchu poněkud „bulvární“ příběhy dokáže interpretovat v širokém kontextu střetávání politických, mediálních i medicínských diskursů. Silné pasáže knihy přitom nejsou doplněny povrchní aktualizací nebo obecným moralizováním, které by se snad nabízelo. V případě hladových bouří a protidrahotních demonstrací autoři výstižně ukazují na mnohé ambivalence těchto událostí, kdy se protest proti dosavadnímu společenskému řádu pojisil s iracionálními předsudky. Obraz Velké války a její reflexe je tak po vydání Konrádovy a Kučerovy monografie značně pestřejší.

Vojtěch ČURDA

Kronika

Osmá výroční konference Centra vizuální historie Malach

Praha, Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy,
29. ledna 2018

Výroční setkání doplněné o přednášky, diskuzi a vyhlášení výsledků komiksové soutěže se již tradičně odehrálo pod taktovkou kurátora a historika Martina Šmoka a Jiřího Kociána. Hosty byli přední odborníci na orální historii a židovské dějiny – například Michal Frankl (Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky), Aleš Tamchyna (Memsource Projekt), Jakub Mlynář (Université de Fribourg, Univerzita Karlova), Karolína Bukovská (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy) a Marcel Mahdal (Jazykové gymnázium Pavla Tigrida v Ostravě).

Institut Malach spravuje americká nadace audiovizuální historie USC Shoah Foundation Visual History Archive, kterou založil v Jižní Kalifornii v roce 1994 slavný americký režisér Steven Spielberg. Inspirací mu byl jeho vlastní oscarový film Schindlerův seznam. Nadace vznikla pod názvem Survivors of the Shoah Visual History Foundation a jejím úkolem bylo shromažďovat svědectví přeživších holocaustu a dalších. Dobrovolníci a historici z celého světa začali zpovídat nejen židovské pamětníky, ale také homosexuály, osvoboditele, politické vězně, zachránce, romské pamětníky, přeživší programů eugeniky a účastníky soudů s válečnými zločinci. V průběhu několika let nadace shromáždila tolik video svědectví ve 32 jazycích, že dnes patří mezi největší digitální video archivy na světě.

Centrum vizuální historie Malach poskytuje badatelům, pedagogům, studentům i nejširší veřejnosti přístup ke třem digitálním archivům orálně historických rozhovorů. Registrovaným uživatelům je k dispozici: Archiv vizuální historie Nadace šoa Univerzity Jižní Kalifornie (USC Shoah Foundation Visual History Archive) – bezmála 52 000 nahrávek ve 32 jazycích, Archiv Hlasy uprchlíků pořízený Asociací židovských uprchlíků (Refugee Voices) – 150 nahrávek v angličtině. Vybrané rozhovory z Jewish Holocaust Center v Melbourne – patnáct nahrávek v angličtině – je pořízeno s osobami narozenými na území bývalého Československa.

V prostorách Knihovny Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy je pro badatele připraveno šest pracovních stanic, jejichž prostřednictvím může s dostupnými archivy pracovat každý zájemce z řad akademické obce i nejširší veřejnosti. Do práce s archivy nahrávek rozhovorů zájemce erudovaně zasvěť

pracovníci institutu Malach, například Jiří Kocián. Kapacita a uspořádání centra umožňuje kromě individuální práce také organizované návštěvy skupin, například specializovaných studentských seminářů ze středních i vysokých škol.

Po oficiálním zahájení konference se slova ujal Aleš Tamchyna a představil posluchačům zajímavý příspěvek na téma trendy v počítačovém překladu. Přednášející stručně představil dosavadní nejpokročilejší řešení, které kombinuje klasický strojový překlad s neuronovým překladem.¹ Dosavadní postup byl méně produktivní a spočíval na využití post-editace ze strany překladatele. Mechanický překlad se ale dá poměrně úspěšně kombinovat například s automatickým odhadem kvality. Díky této možnosti kombinace dosáhli vědci mnohem lepších výsledků. Klasický frázový překlad vyústil často ve slovní nejasný mix a práci překladateli neulehčil. Chyby byly patrné na první pohled a text nedával celkově smysl. Současný neuronový strojový překlad je ale plynulejší a překládaný text dozná pouze drobných sémantických odchylek. Přednášející přesto zdůraznil nezastupitelnou roli kvalitního překladatele, jelikož textové chyby jsou v případě neuronového překladu méně nápadné, ale o to závažnější. Dalším podobně zajímavým příspěvkem byla prezentace Michala Frankla s názvem *Svědectví o zemi nikoho. Orální historie a zkušenosti židovských uprchlíků v roce 1938*. Badatel zde pracuje nejenom s fakty, ale také s pocitovým rozpoložením prchajících lidí, kteří byli proti své vůli drženi v otrěsných hygienických podmínkách bez jakékoli pomoci ze strany okolních států. Pamětníci vzpomínají na pocity osamění, deprese a méněcennosti, kdy se museli mačkat mezi sedmdesáti lidmi na slamníkách v jedné místnosti. Michal Frankl zdůraznil důležitost orální historie, která je v jeho výzkumu nepostradatelným vodítkem mezi velmi chatrnými archivními zdroji. Následná polemika ukázala nutnost doplnit svědectví pamětníků o fakta nahlížející celou problematiku nejenom zevnitř, ale také zvenku. Je potřeba zodpovědět otázky typu: Kdo měl v inkriminovanou dobu kontrolu nad prostorem a odkud přicházela autorita, která celou komunitu řídila?

Na závěr konference zazněl z mého pohledu nejzajímavější příspěvek od Martina Šmoka a Marcela Mahdala, kteří představili nové digitální platformy pro výzkum a výuku orální historie. Šlo o aplikace IWitness, respektive IWalk. IWitness je vzdělávací webová stránka poskytující přístup k více než 1 500 filmovým vzpomínkám očitých svědků dvacátého století, včetně přeživších holokaustu a dalších genocid. Pro pedagogy a badatele je dostupná zdarma.

¹ Hluboké konvoluční neuronové sítě dosahují kvalitních výsledků a mají podle Aleše Tamchyny velmi dobré morfologické značkování a stabilní syntax.

Institut Malach zajišťuje pravidelná školení a aplikace je dostupná jak v češtině, tak v angličtině. Za nejzajímavější prvek považují integrovanou online střížnu umožňující uživatelům práci v plně multimediálním digitálním prostředí. Po vcelku jednoduché registraci jsou návštěvníkům k dispozici veškeré nástroje e-learningu, včetně tvorby vlastních vzdělávacích videí. Neméně zajímavou aplikací je IWalk, jehož využití ilustroval podrobně Marcel Mahdal. Uživatelé mohou kráčet po předem naplánovaných trasách a sledovat přitom video klipy, na nichž pamětníci vyprávějí své osobní zážitky z navštívených lokací. Klipy jsou nastříhané přímo z databáze USC Shoah Foudation's Visual History Archive a doplněné o fotografie, osobní dokumenty, mapy a jiné prameny. Jako příklad byla uvedena trasa po pražských Vinohradech, která má celkem osm zastávek včetně synagogy, židovského sirotčince, nemocnice a židovských bytů.

Celkově lze považovat konferenci za velmi dobře zorganizovanou, jednotlivé příspěvky měly navíc vysokou úroveň. Vzdělávací program Centra Malach mohu doporučit všem pedagogům, kteří do své výuky zahrnují problematiku holokaustu.

Jakub BRONEC

XVII. ročník setkání historiků a příznivců orální historie na hradě Sovinci

Sovinec, 7.–9. června 2018

Letošní ročník červnové konference v prostorách středověkého hradu Sovinec v Severomoravském kraji spojená s workshopem byla tradičně zaměřena na prezentaci právě probíhajících projektů realizovaných metodou orální historie. Účast na setkání byla podmíněna aktivním příspěvkem s délkou maximálně dvaceti minut.

Z referátů bych rád upozornil na inovativní kolektivní projekt profesora Miroslava Vaňka s názvem *Studentská generace roku 1989 v časoběrné perspektivě*. Jeho autoři (Miroslav Vaněk, Petra Schindler a Jana Wohlmuth Markupová) přítomným stručně představili cíle i metodologická východiska a zdůraznili jejich jedinečnost. Hlavním záměrem této grantové studie je pokračovat a rozšířit úspěšně realizovaný projekt *Studenti v období pádu komunismu v Československu* z roku 1999. Jde o unikátní příležitost, kdy badatelé mohou poprvé v historii

vyjít z již dříve shromážděných rozhovorů s pamětníky. Prostřednictvím sledování změn ve výpovědích tehdejších studentských vůdců listopadu 1989 bude možné, podle mínění řešitelů, zachytit nejen proměny subjektivního vnímání historických událostí ale i případné posuny ve společenském diskursu percepcie minulosti. Jednotlivé výpovědi narátorů by měly hypoteticky reflektovat proměny společenských norem a paměťové politiky. Právě vývoj paměťových procesů je hlavním předmětem zkoumání u sledované skupiny. Konečné výstupy projektu jsou navrženy tak, aby se shodovaly s třicátým výročím sametové revoluce v listopadu 2019. Badatelé věří, že shromážděné výpovědi budou představovat významný příspěvek k chápání paměti tohoto klíčového data v novodobé české historii a přinesou první rozsáhlou analýzu subjektivního vnímání post-socialistické éry.

Diskuse a určitá míra oponentury se rozproudila okolo příspěvku Gabriely Havlůjové ze Spolku pro zachování odkazu českého odboje. Její výstup se týkal připravované expozice o životě ve věžových domech na Kladně. Výstava bude podle Havlůjové mapovat život, architekturu a pocit sounáležitosti obyvatel dnes značně chátrajících Rozdělovských věžáků. A právě poslední slovo o sounáležitosti a kvalitě života rozproudilo emotivní debatu o běžném životě v socialismu. Tematikou kvality života a výstavbou sídlišť se v současné době zabývá řada nadšenců i odborníků. Známy je také mladý obdivovatel paneláků Marian Lipták z Frýdku-Místku, který tuto problematiku mapuje a provádí vybranými panelovými domy.

Podle několika účastníků konference plánovaná výstava nereflkuje některá zásadní historická a sociologická fakta. I když je patrné z výpovědí tehdejších obyvatel, že kladenské věžové domy byly na svou dobu velmi moderní, kvalitně zařízené a architektonicky unikátní, přesto šlo o státem organizované a kontrolované bydlení, které nebylo pro každého. Podle kritiků je historicky doložitelné, že ve zmíněných věžácích žili především politicky spolehliví občané pracující pro tamější hutní průmysl. Šest mohutných staveb vznikalo v době hluboké totality od března 1953 do prosince 1957 a neslo budovatelský název Sídlíště Vítězného února. Komunistické špičky věděly, že se musí o dělnickou třídu, páteř režimu, dobře postarat, a tak nechaly stavitelům volnou ruku. Ti se našťástí inspirovali francouzským novoklasicistním architektem Augustem Perretem a na výstavbu použili pestrou škálu materiálů, jak na interiéry, tak na exteriéry budov. Domy v sobě ukrývaly prostory pro obchody, automatizované prádelny, zdobené vstupní haly, několik automatizovaných výtahů a prostorné terasy.

Gabriela Havlůjová posluchače informovala, že metody orální historie byly

využity ve formě video nahrávek, které budou návštěvníkům v rámci výstavy přehrávány na speciálně upraveném historickém televizoru v jednom z ukázkových bytů. „Počítali jsme s tím, že muzeum bude tvořit vzorový byt, prohlídka vstupní haly, vyhlídka na střechu a exkurze do protiatomového krytu s plynovými maskami. Tu ale možná vynecháme, abychom návštěvníky neděsili,“¹ uvedla ve svém příspěvku Havlůjová.

Hlavním argumentem oponentů byl fakt, že celá expozice musí být prezentována v širším kontextu. Jako příklad uvedli roli domovnice, respektive domovní důvěrnice, která měla za úkol kontrolovat život v každém z domů. Nepracovala pouze jako obyčejná vrátná, měla za úkol také dohlížet na vylepování vlaječek do oken na Prvního máje a jenom s jejím svolením mohl někdo cizí vstoupit do objektu. Měla tedy mimořádný vliv na dění v budově a dle své libosti mohla ztrpčovat život ostatním obyvatelům. Kritici dále zdůrazňovali nutnost informovat návštěvníky výstavy o sociálním původu starousedlíků, kteří tvoří majoritní část narátorů. Podle nich jde především o starší zasloužilé „soudruhy“,² kteří vzpomínají na své mládí optikou komunistických kádřů a je pochopitelné, že tehdejší dobu a úroveň bydlení vnímají pozitivněji než současný stav.

Sama Gabriela Havlůjová potvrdila, že i poté, co byly věžáky prohlášeny za kulturní památku, zůstávají podmínky bydlení pro současné obyvatele neuspokojivé. Řada z nich si stěžuje na nepraktické a minimalistické řešení některých obytných prostor, což má za následek, že se městu nedaří obsazovat uvolněné byty po odstěhovaných nájemnících. Výstava by ovšem měla reflektovat i současnou realitu, kdy se vedení města rozhodlo zřídít ve dvou věžácích sociální bydlení, což vyvolalo napětí mezi nově příchozími a starousedlíky. Faktem také zůstává, že mnoho tehdejších technických vymožeností dnes již nefunguje a řada společných prostor, například terasy, jsou v současné době nepřístupné. Podle kladenského primátora Milana Volfa, má výstava ukázat život v Rozdělovských věžácích v tom nejlepším světle.³ A právě tento postup se stal terčem již zmíněné kritiky.

Já jsem na konferenci vystoupil s referátem *Mezinárodní události očima lucemburských a československých židovských pamětníků*. Příspěvek je součástí mé disertační práce s názvem *Kulturní a vzdělávací činnost židovské menšiny v Československu*

¹ Archiv autora, poznámky z konference.

² Autorka příspěvku se vůči tomuto argumentu ohradila a prohlásila, že jsou ve výpovědích zastoupeny typově rozdílné skupiny.

³ *Kladenské věžáky se už letos dočkají svého muzea*, Kladenský deník [online], 22. 1. 2018 [citováno dne: 10. 7. 2018]. Dostupné z: https://kladensky.denik.cz/zpravy_region/kladenske-vezaky-se-uz-letos-dockaji-sveho-muzea-20180122.html.

a Lucembursku po 2. světové válce. Rozhovory, které byly v prezentaci použity, byly připraveny na základě dotazníkového šetření mezi členy druhé a třetí židovské poválečné generace a reflexí archivního výzkumu v oblasti židovských médií. Cílem výstupu bylo poukázat na odlišnou percepci mezinárodních událostí vztahujících se k izraelskému státu (Soudní proces s Adolfem Eichmannem, Šestidenní válka, Operace Entebbe, Olympijské hry v Mnichově 1972 aj.) očima židovských komunit v Lucembursku a Československu. Kromě samotné komparativní analýzy odpovědí byly postoje narátorů konfrontovány s oficiálními reakcemi tehdejších československých a lucemburských vládních představitelů.

Celkový ráz neformálně vedené konference vytvořil prostor pro bohatou debatu. Na setkání se střetlo několik názorových proudů a nebyla opomenuta ani nová evropská směrnice ohledně GDPR (General Data Protection Regulation) platná od května 2018. Česká asociace orální historie představila právně zpracovaný dokument, který by měl usnadnit práci badatelům na poli orální historie a odstranit mylné představy o byrokratické zátěži spojené s touto směrnicí.

Jakub BRONEC

Autoři studií

Mgr. Veronika Faktorová, Ph.D.

Ústav bohemistiky Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

veronika.faktorova@gmail.com

prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc.

Západočeská univerzita v Plzni / Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy

eridug@centrum.cz

doc. PhDr. Jana Kepartová, CSc.

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy

jana.kepartova@pedf.cuni.cz

Mgr. Helena Kovářová

Muzeum Komenského v Přerově

kovarova@prerovmuzeum.cz

prof. Markéta Křížová, Ph.D.

Středisko iberó-amerických studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy

marketa.krizova@ff.cuni.cz

Mgr. Klára Novotná

KlaraNovot@seznam.cz

doc. PhDr. Miroslav Novotný, CSc.

Ústav archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

novotny@ff.jcu.cz

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.

Fakulta filozofická Univerzity Pardubice

karel.rydl@upce.cz

Dr. Maria Six-Hohenbalken

Institute for Social Anthropology, Austrian Academy of Sciences

maria.six-hohenbalken@oeaw.ac.at

Mgr. Tomáš Veber, Th.D.

Katedra teologických věd Teologické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

tveber@tf.jcu.cz

PhDr. Karla Vymětalová, Ph.D.

Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty v Opavě

k.vymetalova@seznam.cz

Autoři dalších článků

Mgr. Jakub Bronec

C2DH – Université du Luxembourg

jakub.bronec@uni.lu

Mgr. Vojtěch Čurda, Ph.D.

Pražská konzervatoř

vojtechcurda@seznam.cz

PhDr. Vlasta Kordová

Katedra historie Filozofické fakulty Jana Evangelisty Purkyně

vlasta.kynclova@gmail.com

PhDr. Alžběta Kratinová

Všeodborový archiv Českomoravských odborových svazů

Kratinova.alzbeta@cmkos.cz

MARGINALIA HISTORICA

Ročník 9, číslo 1/2018

Vydává Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta,
Katedra dějin a didaktiky dějepisu
Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1
Tisk: Tiskárna a vydavatelství 999, s.r.o., Pelhřimov
Předsedkyně redakční rady: Ivana Čornejová
Zástupce předsedkyně redakční rady: Jiří Hnilica

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664